

LOOMING

7

1978

TIIT PÄÄSUKE

Vaike (Õli) 1978

LOOMING

7

1978

RAHVUSRAAMATUKOGU

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Ellen Niit

MERELINN

Kantaat Tallinnale

1

Selle mere kohas,
selle ranna rinnal,
kivikarmis kohas
paik on sellel linnal.

Paik on sellel linnal
tuules, mere paistel,
hoitud elu hinnal
meil, ta meestel, naistel.

Mureraskeid laste
tummalt teele saata,
varju võtta küll on
tulnud sellel linnal.

Nõtkeid vastseid maste
ilmub veele, vaafa!
Mere värav valla
on me iidset linnal.

2

Sadam, see on merililla
ootav, kutsuv silm.
See on tulijate killad,
kõrged, karged merisillad
sinu poole, suur maailm.

Sadam, see on hoida vahti
ajal ähvardaval.

Sadam, see on olla lahti,
süli ooteaval.

See on tulijate killad,
kõrged, karged merisillad
sinu poole, suur maailm.

3

Merega rinnutsi,
voogude emmata,
soolane, tuuline
veelinnuhäll
on me linn,
on me maa.

Merega rinnutsi
kõrgele lennata,
kaugele lennata
kas sina,
veelinnulaps,
siis ei saa?

Merega rinnutsi
tiibade vägevus,
silmade nägevus
lendajal sirgub
ja suurdub.

Ning nagu linnulgi —
veekaerakesasse,
laine sees pesasse
kipitav süda
tal juurdub.

4

Püüab tuult mu purjетиib,
risti laineid laev mind viib.
Voog lööb vastu laeva.

Kerki peale, lainemüür!
Minu enda käes on tüür.
Paiska mind või taeval

Kaugel saared magavad.
Silmapiiritagamaad
ootavad mu paati.

Mast on pinges, naksub tääv,
kuid mu ees on homne päev
juba eilsest saati.

5

Linn,
me teede lõpp ja algus,
tornid taevas,
müürid vees!
Tema helgus, tema kargus
on meist igäühe sees.

Põlispaik
siin rannapae all,
linn, me sadam,
linn, me laev!
Lipud tuules taevalae all,
neis me võitlus, töö ja vaev.

Uha, ajavoog, me laeval
Õhus päike, meresool.
Pinges tornid üle taeava.
Ja me endi kätes rool.

TEELISE LAUL KUNDA LAMMASMÄEL

Kas tagasi saab üldse minna?
Tee sinna
on vaid virvatee.
Mu sees mu neli kodulinna.
Neist pole ükski
enam see.

Mõnd kivikildu
vanast Tartust
ma olen hoidnud vahel peos.
Ja tundnud siiski salakartust,
et katkenud
on mingi seos.

Mu plikapõlve raudteelinnal
pool südant
sõjas
löömas tuhka.
Rong peatub sellel kallil pinnal.
Uus linn ...
Mu poole
sellest valu uhkab.

Ka keset südasünnilinna,
kus kestvust kiirgab
müür ja sein,
ma olen harva pääsnud sinna,
kust olen tulnud
otsetei.

Mu hõimu häll,
mäel kõrguv Keila,
vaid mõtteis muutumatu näib.
Ei ole haudki seal mis eile.
Me pere kalmudest
tee üle käib.

Täis suure muutumise valu
on loomu poolest kõik,
mis ees.

ELLEN NIIT

Ei muutu aga tulistvalu
mu enda süda
minu sees.

Hulk talutube,
räästad längu,
mu mälu suvesumedas
mind tõmbab pimesikumängu.
Hing kobab
puude tumedas.

Üks kuuselatv, näe,
torkab taeva,
mu põue otse läbides.
Kui palju kasvamisevaeva
on koos ta ladvakäbides!

Ta tummal kutsel
olen läinud
paepealset kukeharjast teed
ja aina mõistnud,
aina näinud:
need maad
on need —
ja pole need.

Kesk uudiskarjamaade rodu
ja keset laudalinnu ma
näen kasvamas
üht vastset kodu.
Kas oskan jõuda
sinna ma?

Kesk kamarasse kadumisi
maakivi
hallis uurdes koos
on põim mu lapseadumisi —
mu südant juhtiv
tuulteroos

Sealt
selle varal sihti võttes
kui rööbasteed
ma äkki käin.

Kõik püsib
tunnetes ja mõttes.
Ja kuskil
ühinevat näib.

TÖÖSILD

Kirvelöökide kaja
läbi hämara aja.
Tööriistaks fõstetud
ränikild —
metsmehest meieni ulatuv
sild.

Kirvelöökide kaja —
sirge siht läbi aja.
Meie ise seal sees,
mehe jälgedes mees,
naise jälgedes naine —
aja kohisev laine.

Töökäte luust-lihast sild.
Pilkude pingepild.
Kätkist kalmuni valgus,
ühe tööpäeva lõpp,
teise algus.

Mõtete, tunnete
kõrgpingeliin:
kivikirvemees seal,
meie
poolel teel
siin.

TASAKAAL

Purjepaat, mu paarimees,
linnu tiib ja kala kere,
kübe õhus, teine vees,
vii mind, vii mind
üle mere!
Lemme kergus,
raua raskus
sinu näol on vette lastud.

Vee ja taeva kaalukeel
triiki meie lennus võppub,
kuskil seal
on maagi veel!
Ja mu sees
üks kuues meel
ütleb olevat meid teel
veel üks kord
maailma lõppu.

Arvo Valton

ÕNDSUSESSE KULGEV PÄEV

Kui Juku ärkas, vaatas suur valgus talle otsa. Juku pilutas silmi, pööras pead. Peas oli midagi rasket, see rõhus seestpoolt vastu kolpa ja tegi haiget, kui kivimügarik vastu kõrva puutus.

Päike oli end parasjagu taevaservast lahti rebinud ja paistis Jukule silma. Läbi kaste tulles oli päike oma näo puhtaks saanud, hoovas suurena ja värskena üle oma taimede. Juku oli üks taimede hulgast, ta pööras silmnägu valguse poole, et tema aeg oleks soe. Ta tundis mügarikku pea all, tundis valu, valgust ja õnne.

Päike oli Juku sõber, oli alati olnud, senikaua kui ta end mäletas. Aga vahel oli ta pilvede taga või pidas pikka talve, ilmudes haiglasena jääsele taevaservale. Siis oli Juku üks, puhkas suurest sõprusest.

Päikesega oli Juku vahekord alati klaar olnud, samuti paljude muude asjadega. Kõige keerulisem oli lugu inimestega, õnneks ei olnud praegu ühtegi nähtaval.

Juku tahtis tõsta pead, aga ei viitsinud veel. Päikese ja tema vahel oli üks suur pujupuhmas, mõni öitsev, hästi lõhnav rakvere raibe ja veel mõnda rohtu, nende määramine ei olnud praegu tähtis. Aga seal olid ka mullamügarikud, kui Juku tugevasti kõõritas, ja ühe mügariku peal oli erepunane putukas. See elu oli juba midagi Juku liigist, see liikus. Aeglaselt Juku parema kõrva poole.

Jukul ei olnud putuka vastu kõige vähematki, nemad olid tegelikult üks, seotud asukoha ja päikesega, aga ta tahtis teada, kus ta praegu on. Juku kergitas pead, nii et lõug rindu kinni jäi, ent midagi täpsemat ta teada ei saanud. Tema kõrval oli kruusakividega kaetud maantee, tema all võis olla madal kraav, kunagine, nüüdseks ammu kinnivajunud labidategu.

Juku pööras pea aeglaselt — et see plonn, mis loksus tema peas, ei kukuks vastu peakummi, vaid libiseks sujuvalt — teise külge, kus ei olnud päikest, ja nägi seal vastu taevast tõusmas muustrilist rattapöida ning siravaid kodaraid. See oli tema ustav jalgratas, mis puhkas pere-mehe kõrval. Seda Juku ei näinud, aga seal pidi olema ka piimaplasku. Kui peaks selguma, et ongi nii, siis on Jukul maailmaga asjad enam-vähem korras, Juku laskis pea tagasi, ta lootis, et punane putukas ei ole veel tema pea alla jõudnud. Aga kui olekski, ei saaks ta pehme mulla peal viga.

Pea jõudis oma pessa, sinna oli vahepeal varisenud uus mügarik. Juku proovis kuklaga kõrvale lükata, aga see segas endiselt. Juku toetus küünarnukkidele ja vinnas õlad maast lahti. Ümber Juku tekkis maad, taevas taganes kaugele horisonidiks. Juku mõtles, kas tegutseda edasi või pooleli jätta.

ARVO VALTON

Ükskord tuleb ikkagi istuli tõusta, otsustas ta ja jäi endisesse asendisse. Plonn peas oli nüüd kuklasse vajunud ja rõhus sealt kummali-sel kombel just otsaesist. Juku surus käed sirgeks ja oligi peaaegu istuli.

Tema kõrval olid jalgratas ja plasku. Jalgratas magas veel, aga plasku poole sirutus üks käsi. Selgus, see oli Juku enese oma. Käsi tegi, mis harjunud oli, ta sirutus esimese asjana piimaplasku poole ja tõmbas selle enese ligi.

Kui käsi kord niiviisi iseenesest liikus ja teadis, mida teha, siis ei hakanud ka Juku pea sellele vastu. Juku surus plasku kaenlasse ja kangutas kaane lootusrikkalt lahti.

Plaskus ei olnud midagi, ainult uuretes oli veel punast parka. Plasku põhi oli keskpaigast nii puhas, et sellest vaatas Jukule vastu üks kiilaspeaga mees. Juku uuris meest natuke aega, sest Jukule oli ta end alati ilusana näidanud.

See pea ei olnudki nii kiilas, ümber läikiva keskpaiga olid kuni kõrva-deni tumedad, vastu kolpa liibuvad juuksed. Otsaesine ja kogu nägu olid ümmargused, kahe maailma uuriva silma vahel oli sirge kena nina, ka suu ja lõug olid igatpidi ilusad. Ainult habemetüügas mustas ja nägu kippus läbi selle punetama.

Jukul oli alati hea olnud seda nägu vaadata, see oli talle lähedane ja armas. Aga praegu oli ta plaskusse vaadanud lootusega näha selles punast püdelikku, mis teda oma lõhnaga oleks hommikul tervitama pidanud. Lõhna seal oli, jooki mitte, selle asemel vaatasid plasku põh-jast vastu Juku peast eemalehoidvad kõrvad.

Juku ohkas, surus kaane nõule peale ja jäi imestunud mõttesse. Seal pidi ju olema. Kui ei pidanudki, siis Juku igatahes oleks tahtnud, et oleks olnud. Ta tegi kaane uuesti lahti, vaatas sisse, seal ei olnud ikka midagi. Isegi ta enese nägu meeldis Jukule nüüd vähem kui muidu.

Tinaplonn oli peas ja Juku pidi hästi vaikselt istuma, et see ei liiguks. Ja hästi aegamööda mõtlema, et mõte plonni külge ei puutuks.

Kas vähe oli hommikuid, mil ta otsuse tegi, et õhtul peab niipalju järele jätma, et hommikul võtta oleks. Aga igaks niisuguse otsuse tege-mise õhtuks oli asi meelest läinud. Jukul oli ilus pea, kuid aukline, ei pidanud omaenese töotusi. Ja see tuli kahjuks aina talle endale.

Lugu oli siis nüüd nii, et pidi tegutsema. Ainult mitte liiga kiiresti. Kui elad aeglaselt, siis elad kauem, seda teadis jalgrattamees Juku oma kogemustest. Elu oli nagu vahemaa Puusaku talust Metroo keldrini ja tagasi. Hämar ruum, kust trepp alla viis, oli see ihaluste sihtpunkt, kuhu inimene poole oma elust püüab, siis mõnuleb ta mõni aeg sumi-nas, siis võtab midagi kaasa ja hakkab kiira-käära väntama tagasi Puu-saku tallu, kust ta hommikul on välja tulnud, aga igakord ta sinna ei jõua. Nagu Juku eile õhtul, sest plasku rõhus nõrga südame peale ja himu sai temast juba tee esimesel kolmandikul võitu. Siis väntas ta veel edasi, et jõuda oma puukambri lõhnade juurde, kus on üks vana villane tekk ja armas käoga kell, mis ootab oma peremeest, et see tema pommid igal õhtul üles tõmbaks.

Kui see kell ja sõber kägu nüüd Jukule meelde tulid, läks ta meel haledaks ja ta oleks peaaegu ratta võtnud ja kodu poole sõitma haka-nud, sest silmade ette tuli nukker lind, kes istub vaikivana klappuste

taga. Ometi oleks see temast kergemeelne jõuraiskamine olnud, ta oli alevile nii lähedal ja päikese järgi otsustades pidi apteek varsti lahti tehtama. Õhtul ei olnud ta teekolmandikust palju edasi saanud, kui plasku tema mõistusenatukesest võitu sai ja kidura tervisega mehe enda alla heitis.

Juku katsus oma põuetaskut, seal ei saanudki midagi krabiseda. Just nõnda oli see eile all Metroos olnud, et seal midagi ei krabisenud ja ükski vanadest viinaninadest Jukule ei pakkunud. Rakkori Hjalmar oli talle oma suure õlise rusika nina alla toppinud, ja oligi kogu lugu.

Mõnikord olid mehed Jukut kaklema õhutanud ja selle eest välja teha lubanud. Jukul oli hea süda, ta ei oleks isegi loomale liiga teinud. kuke tapmisest rääkimata, aga pika elu jooksul oli ta siiski õppinud ennast tigidaks ajama, et vanu naisi hirmutada ja Metroo müüri taga kakelda.

Inimeste südamed ei olnud head, isegi joodud õndsuses mitte, selle kurva tõeni oli pidanud Juku jõudma. Ta oleks oma asju tõesti parema meelega ajanud taevatähtede ja rohukamaraga, aga need ei põletanud jooki, mis Juku elule õnne valmistas.

Metroo kanõed mehed teadsid väga hästi, kuidas on lugu Juku jõuga, et ta ühestki üle ei käi, ometi ässitasid nad teda teistele kallale ja see lõppes ikka Juku verise ninaga või sinise muhuga. Vahel tohterdasid nad siis haavatud südant küllaga, kui olid end nõrgema õnnetuse üle õnnelikuks naernud, aga teinekord mõnitasid pekstud Jukut veel peale ja jätsid lubatudki viinatilgast ilma. õeldes, et Juku halvasti kakelnud, ainult oma ilusat ümmargust pead hoidnud ja mitte üritanudki vastast lüüa. Löömine oli tõesti vastumeelne asi, ähvardada oskas Juku kõvasti, aga teisele näkkulöömine tegi Juku südamele haiget. Ainult ühel korral oli ta tühja ja nüüdseks unustatudki põhjuse pärast raevu sattunud ja endast tugevama, ent tõsi küll tublisti purjus Mäeotsa poisi läbi klohminud. nõnda et sellest siiaajani räägiti ja Jukut kaklema ässitades ikka meelde tuletati, et ta on üks kõvemat sorti kismamees. Ent teist niisugust juhust ei tulnud ja Juku seda ei soovinudki. Toda pek-sulugu meenutas ta pigem paha tundega, kuna need lood, kus tema enesega haledasti ümber käidi, peagi meelest kadusid. Igaüks teenib oma elatist isemoodi. Eks olnud ka õiglase, et viinasuutäit saades pidi Juku maksma omaenese, mitte võõra valuga. Nii Juku ei püüdnudki väga oma vastasele haiget teha ja tänu sellele pääses ka ise kergema nahaga. Tema kohus oli ainult tüli norida ja kaklust alustada, selle tarvis oli tal paras sõna varuks, siis aga võttis ta keretäie lepliku meelega vastu. Kui ta tõesti tonksamise asemel oleks mõnele mehele kõigest jõust vastu nägu virutanud, võinuks see viha pärast teda vaeseomaks peksta, nii et teenitud viinasuutäiski enam armas poleks olnud.

Muidugi ei olnud kaklemine mõni Juku igapäevane töö, kuigi mehed ütlesid teda üheks ägedamaks vennaks. Hoopiski mitte, see tuli neil harvadel kordadel ette, kui Metroos tooni võtsid verejanulise vaimuga mehed, kes Juku peksmise pealtvaatamisest mõnu tundsid. Seltskonnas oli küllalt mõjukamaid mehi, kes kaklust ära hoidsid ja ei lubanud Jukule liiga teha. Erilist tänulikkust aga Juku nende vastu ei tundnud, sest ka välja need mehed talle ei teinud ja mõnikord Juku kohe ootas, et teda sel kombel teenida oleks lastud.

ARVO VALTON

Nõnda oli ka eile, mil tal taskus midagi ei krabisenud, sest töötasa ei olnud ta ammu võtnud. Ja välja talle ei tehtud ja kaklema ka ei õhutatud. Siis pidigi Juku teisi võimalusi otsima.

Ta katsus uuesti põuetaskut, see oli endiselt tühi. Ta vaatas kastevärsket hommikut enese ümber ja sõpra päikest ning mõtles, et ka tema hea Jumal ei olnud öösel oma inglit saatnud, et see oleks kümnelise Juku põuetasku poetanud.

Plasku seisis kaanetatult ta kõrval, Juku sakutas seda veel üks kord, see oli kerge ja tühi. Sellisena oli ta kõik oma klommid kõlksutanud vastu ratta tuge, kui rippus juhtraua otsas. Aga veel eile oli see täis olnud ega kõlksunud mööda kruusateed sõites sugugi.

See oli olnud hea noos. Kui Juku Metroost välja tuli, polnud ta seda lootnud.

Ta oli lükanud jalgratast käekõrval, plasku pakiraami peal, ja mõtelnud, kelle juurde minna. Tal oli mitu sõpra ja terve hulk võglasi. Tal olid seda liiki võglased, kellele ta kunagi oli tööd võlgu teinud ja siis aja jooksul võla mitmekordselt välja nõudnud. See oli Juku kaval viis asju ajada, kunagi ei võtnud ta tehtud töö eest täit palka välja, vaid ütles, et las jääb, küll ta siis võtab, kui tarvis läheb, muidu joob kohe maha. Tööandjad sõbrad olid selle tarkusega päri, nad teadsid tõepoolest Jukul joomise vastu nõrkuse olema. Ja nii sai Juku oma võlajääki mitmekordselt välja võtta. Kui mõni ütleski, et sul ammu käes, ei hakanud Juku kunagi vaidlema, vaid kostis, eks ma tulen teine kord jälle, kui abi tarvis.

Abi oli alevis igaühel tarvis, Juku moodi mehi, kellel käed oma tööd täis ei olnud ja kes igavesti ei kiirustanud, leidus üksikuid. Juku oli üks väheseid, kes ei ehitanud ega trüginud, tütreid suure raginaga mehele ei pannud ja uhkeid matuseid kokku ei ajanud. Sest temal ei olnud kedagi, naist ega last, ühtegi tülinat, päike oli taevas ja hea Jumal, kes talle iial tüli ei teinud, vaid lepliku silmaga vaatas.

Kui Juku noorem mees oli, pidas mõnigi lesknaine teda enese juures, pesi särki ja pakkus head-paremat süüa, millest Juku aga nii väga ei hoolinud, sest tema hoolis rohkem õndsusest ja selle saamiseks ei olnud teist vahendit kui suutäis tulist viina. Või neli suutäit haput veini. Naised tahtsid Juku käest kallistust pimedas toas ja vahel oli Juku ise ka täkku täis, aga ega ta sellestki suuremat hoolinud, sest needsamad naised, kes lühikest aega mõnu käes ägisesid, võtsid hommikul kõrgeid noote ja sundisid Jukat tööle.

Aga inimesele ei ole loomuvastasemat asja kui töötegemine. See on inimeste sugu rikkunud läbi aegade ja rikub iga inimest tema sünnist surmani, sellele äratundmisele oli Juku ammu jõudnud, sest tema ei tahtnud ennast petta nagu kogu see krohvitud maju ehitav alev. Õndsus oli ainus asi, mille eest võis tööd teha, kade kodakond muidu ei pakkunud. Pestud särk ja hea ninaesine Jukat ei meelitanud, ja nii need ahned naised Jukat kaua enda juures ei pidanud, neile oli rikkust ja au rohkem tarvis kui Juku poolsunnitud kallistust.

Ja ei hoolinud ka Juku naistest, lastest, tal oli oma arusaamine sellest maailmast ja kohusetunne teda ei vaevanud, selle poolest oli ta jälle üks õnnelik inimene.

Juku ajas end püsti, tema mälestuste lõng oli paras jagu keerdu läi-

nud. Ta vaatas oma magamisaseme peale, mahatallatud rohu peale, mis ennast aegamööda sirgu ajas. Siis vaatas ta ringi üle koduse suve ja nägi, et võib tõesti õnnelik olla. Sinine taevas ja valged pilverütkad suvehommikus olid ise seda väärt, et nendest Jumalaga juttu alustada. Ainult et see Jumal Jukule kunagi ei vastanud, Juku teadis teda teiste juttude järgi olevat ja uskus, miks ei uskunud. Õigupoolest oli see vist ema, kes rääkis, aga see oli nii ammu, et Juku ei mäletanud temast kõige vähematki. Selles mõttes oli ema Jumalaga sarnane, et Juku ei teadnud temast midagi muud, kui et ta oli olemas, ja oli ka loomulik, et just see salapärane ema pidi talle rääkima suurest Jumalast, kes kõike näeb ja teab.

Taevas oli ja taimed olid, taga kruusase tee kasvas lepavõserik, eemal haises karjalaut ilusa lõhnaga, kuskil kires hiline kukk. Üks lind tuli Juku juurde ja siutsus, tahtis talle midagi ütelda, uudishimulik olevus. Kui Jukul poleks plonni peas olnud, oleks ta linnuga arutanud tema pesaolukorda ja muid vesimuresid, aga nüüd pidi ta meelde tule-tama oma eilset õnne ja seadma tänast sammu, et ei lahtuks.

Tee äärde oli tal jäänud Illi talu, mida noored peremehed muudkui putitasid ja parandasid, ümber tegid ja jälle parandasid, laudu hankisid ja irvitajatele töömeestele lolli raha maksid. Mõne tööotsa oli Jukugi sealt saanud, kraavi kaevanud või vana, katuselt mahaetatud laastu sara alla ladunud. Alevirahvale naeruks ja rumalad olid need Illi omad tõepoolest, aga head juttu oskasid nad Jukuga rääkida ja nii tuli suurt sorti sõprus välja. Ühtemoodi kunstnikud olid nad ka, sest Illi oma maalis pilte, Juku mängis iga pilli, mille kätte sai. Ja hästi mängis, seda teadis Juku ise kõige paremini. Aga et teda pulmadesse mängima ei kutsutud, siis ainult sellepärast, et tema lõi lugudesse ise juurde, läks osavasti ühest loost teise ja üldse mängis, nagu tahtis. Alevi pulmakad ei saanud selle järgi laulu üürata ega õiget tantsu vihtuda. Linna televiisor ehk oleks Juku kunstist aru saanud, mitte alevi sirgjooneline meel. Juku oli mitutpidi viguriga, sellepärast ta inimes-tega õieti ei klappinud. Ainult öndsuse poole liikus ta otsesihis.

Juku loksutas veel kord tühja plaskut, pani selle pakiraami vedru alla külili, kummardus ratta kohale, nõnda et peaplonn teda pikali tah-tis kallutada, ajas aga ratta siiski jalgadele, maksis see talle mis mak-sis, sest ei olnud talle lähedasemat hinge kui see vana jalgrattalugu.

Juku lükkas ratta kruusateele ja see pööras oma esimese otsa endastmõistetavalt alevi poole.

Eile oli ta hirmus õigel ajal Illile sattunud. Parajasti käis mingi möödunud aastase veini ümbervalamine.

Tavaliselt oli Juku tulnud nende kööki, seisnud ukse juures, keeru-tanud aeglaselt oma ilusaid käelabasid ja ütelnud:

«Kuule, kuu-uule... aa-anna õige... Jukule... pudel, pudel veini...»

Selle lahke ja tungiva ettepaneku peale käitus see Illi oma, see Juku kindel sõber väga erinevalt ja seda ei võinud iial ette ära aimata, need kunstiinimesed on ju tujukad, nagu Juku isegi, kui asi ei puudutanud öndsust. Mõnikord naeratas sõber lahkelt ja tõi Jukule tumeda õlle-pudeligale veini, millel oli kerge äädika maitse, aga mis pani siiski kor-ralikult purju ja saavutas Juku sees oma eesmärgi, sest Juku ei olnud

mõni maitsetaja ja keelehellitaja, temale oli tarvis maailma hõljumist, kergelt lendu pähe ja õnnisolemise tunnet.

Aga vahel ütles sõber, et tal ei ole veinitilkagi, kuigi Juku teadis hästi, et see veinikelder ei ole iialgi tühi, seal on üsna suured tagavarad, ainult et neid veine pidas peremees ehk liiga heaks, et anda moosekandile, neid jagas ta ainult omasugustele maalijatele.

Tavaline asi oli, et veini küsimise peale vastas peremees: see ja teine töö ootavat Jukat, hakaku aga pihta, küllap saab siis veinigi. Enamasti ei olnud just nendel kordadel Jukul töötuju ja ta kõndis minema mõnda inimsõbralikumat peremeest otsima. Teinekord lubas ta töö järgmisel päeval ära teha, andku ainult vein kätte, aga kui see maalija oli teda mõned korrad lolli peaga uskuma jäänud, sai ta lõpuks targaks ega läinud enam Juku õnge.

Eile oli parajasti veinivalamine käsil ja Juku vaatas kannatlikult pealt, kuidas läbipaistev punane vedelik niriseb läbi kummivooliku ühest pudelist teise. Kui enamik oli ära nirisenud, peremees uusi ja väiksemaid pudeleid alla oli pannud ja lõpuks kääritamispudelit ikka enam kallutas, et ka viimane sogane tilk ära voolaks, siis sai asi sinna- maale, et Juku võis suu lahti teha. Ta ütles:

«Kuule, ära sa... seda peru minema viska... anna see Jukule... tal on üks joodik sõber kodus... see paneb kinni... sellele käib küll.»

Küllap teadis Illi pilditegijagi, et joodik sõber on Juku ise, aga kavalus meeldis talle ja ta kallas veinipära suurest pudelist Juku plaskusse, mida see ootavalt käte vahel hoidis. Ja ise oli ta seda nägu, nagu kri-peldaks tal süda, et oma muusikust sõbrale ja ametivennale niisugust äraviskamise alamat kraami annab, hea maitsega veini aga maalijate ja kõiksugu tohtrite kõhtu joodab. Jukul polnud teise südamekripel- dustest midagi, tema võttis mannergu ja hakkas Puusaku poole vān- tama.

Nüüd oli ratas ennast alevi poole keeranud ja Juku oli sunnitud oma truule sõbrale järele vantsima. Kui ta mõne sammu oli astunud ja iga pōndaku puhul tegi plonn peas kolks ja kolks, siis otsustas ta end täie- likult ratta meelevalda anda ja istus sadulasse. Aga päris ise see ratas ei sõitnud, seda pidi vāntama ja Juku koges, et jalad on peaga otse- ühenduses. Nagu liikusid jalad üles-alla, nii tegi ka plonn järele.

Sellest hoolimata oli hommik kaunis ja maailm elamist vāärt. Oli nii sārav ja ilus, et mõnel hetkel Juku ei tahtnudki, et see ringi pōörleks. Aga kui maailm oli kaua siranud, muutus ta üksluiseks ja siis oli tar- vis seda keerlema panna sobiva vedeliku abil. Ja teine hea oli vedeli- kul veel, et sulatas plonni peast nii ära, et seda üldse tunda ei jäänud. Ka sellepärast pidi Juku nüüd alevi poole vāntama, et apteegist rohtu saada. Paar purust kopikat oli tal pintsaku küljetaskus, arstirohu tar- vis neist piisas. Inimesed olid mõneski punktis oma maailma hästi kor- raldanud ja see tegi ka üheleainsale Jukule head, et ta kopikate eest võis vaevavaigistajat osta. Nōnda hoolitses see inimeste tervise eest, et iga asja puhul arstitāhte ei nõutud.

Juku jõudis Ångi mõisa kohale, esimesena oli teekānakul suur maa- kividest laotud magasiait. Poollagunenud hāärberis oli osakonna kes- kus, mõisalaudas kolhoosi tall. Head hobuste lõhna tuli Jukule vastu

ja lämmatas aidas peetava kunstväetise lõhna. Ümber mõisa olid suured puud ja kõiksugust lagunenu inventari. Juku väntas läbi mõisavahelise kiira-käära tee ja mõtles, et tema elu on just selline, nagu see mõisa õu. Räägiti, et vanasti elanud mõisnikud, Juku ei teadnud sellest midagi arvata. Elasid siis elasid. Metssead elavad metsas, neid on Juku kohanud. Ta oleks tahtnud enesele ühte metsseapead maskiks, sellega oleks hea olnud naisi hirmutada. Ühte sellist oli ta näinud metskonnas seinapeal ja siis oli ta pärast Metroos rääkinud, kuidas ta metsseakinni püüdis ja neli päeva tema kõrval elas, kuni kogu sea ära küpsetas ja nahka pani, ainult pea jättis alles, selle kuivatas ära ja müüs metskonnale. Keegi Juku lugusid ei uskunud, aga valetada oli mõnus, Jukule meeldis rääkida just seda, mis parajasti pähe tuli, ja pähe tuli alati väga vahvalt, palju vahvamalt, kui asjad tegelikult elus käisid. Vahel Juku jutustas meestele, Metroo suminas ei saanud seda teha, seal lärmasid kõik ja keegi ei kuulunud, ent kui mõni väiksem kamp oma pudeliga söögimaja taha aasale pisikese nire äärde läks ja Juku kaasa kutsus, siis ta natuke rääkis, need olid väga toredad jutud, ainult et traktoristid ei osanud neid hinnata, nemad tahtsid rohkem niisuguseid lugusid, mis tõesti juhtusid või siis vähemalt mulje jätsid, et olid juhtunud. Juku lootus oli linna televiisorite peal, need oleksid tema väljamõeldistest osanud pidada, seda ta arvas teadvat, nagu ka tema muusikast või varjumängudest, mida ta mõistis osavasti sõrmedega teha, nii et lapsed ära võlus, kui viitsis. Üldiselt armastas ta võõraid lapsi niisama vähe kui olematuid omi, aga kunst oli kunst ja lapsed üks tänulik publik. Nendele televiisorimeestele poleks ta ennast iial pakkuma läinud, tehku nemad oma palagani ja arvaku, et see peab kõigile huvitav olema. Juku on ise oma alevi kunstnik, ise tähtis, temale pole linna tarvis, linnale ehk teda, ilma tema vaimuta kas elaks televiisori vaim üldse inimeste hinges.

Niisuguse mõtteni jõudis Juku mõisnike ja metssigade kaudu ja Ängi mõis oli ammu selja taha jäänud, tee ääres oli suur sovhoosi õunaaed ja varsti tuli Illi talu, mis oli alevi külje all. Plonn ei olnud enam nii terav, suurest loksumisest oli laiali läinud ja kogu pealuu ühtlaselt täitnud, nüüd see ei loksunud, vaid liikus koos peaga ja valu oli tuimem.

Sovhoos oli üks suur ja tähtis nimi, aga Jukule see suuremat ei tähendanud, tema ei olnud sinna tööle läinud, sest talle jätkus tööd erainimeste juures, jätkus mitmele Jukule ja jäi ülegi. Kuid kõik tema joomasõbrad töötasid sovhoosis, kes traktoristina, kes põllutöölisena, kes oli seal muidu joodikuks. Nende heietamise järgi teadis Juku sovhoosi asju üsna hästi, isegi direktori nime, aga üldiselt teda kogu see jutt ei huvitanud. Direktor ja kõik need petsjalistid olid ka head joodikud, Metroosse nad ei tulnud, lakkusid jahilossides ja mujal koos metssigadega.

Juku oli jõudmas Illi talu kohale ja ta mõtles eilse veinipära peale, seda oli pudeli põhja veel jäänud, kui Juku plasku täis sai, aga arvatavasti kallas maalijamees selle roosipöösasse. See oli nii paks, et oleks pidanud lusikaga sööma. Oleks võinud ka, aga Juku ei tohtinud sinna uuesti minna, seda vahet pidi ta selgelt pidama, et ühes kohas mitte liiga tihti käia.

ARVO VALTON

Illi aida kohal tuli Juku ratta seljast maha ja vaatas, mitu kopikat tal pintsaku küljetaskus on. Ja siis vaatas ta maha, et leiaks veel mõne kopika. Vahel oli tal kohe selline tunne, et peaks maast raha leidma, aga tutkit. Ainult unes oli ta suuremas koguses kopikaid leidnud, enamasti ei olnud ka nendest kasu, sest harva jõudis ta unes pudeli osta, enne lõppes uni otsa ja ta pidi ärkama, kolletavad kaselehed peos.

Illi omad olid aida otsast lagunened lauda maha lõhkunud ja nüüd vahtis maantee peale lahtise avaga katuseviil, tugi sarika all, mis ulatus üle aida vaheseina. Niiviisi igipoolikuna oli see ait juba aastaid seisnud ja ei tulnud põhjust, et uus viisakas katus ehitada. Ega olnud ka enam leida vanaaja meistreid, kes laastkatust oleksid lõõnud, aga teistsugust Illi omad ei tahtnud, nende talu pidi muuseum olema.

Kord lapsepõlves, kui Juku veel oma vanatädi juures vaestemajas elas, oli ta koos Kiira Albertiga sellesama Illi talu õunakuivatamise kuuri hunnikusse lasknud. See oli üks isemoodi ehitus, üheski teises talus sellist ei olnud, aga mujal ei olnud nii suurt õunaaeda ka. See kuur jäi ikka poisikeste silma kinni. Alberti isa oli puusepp ja ühel päeval oli poiss Juku appi kutsunud — Jukut kutsuti juba lapsepõlvest saadik ikka appi, Juku oli alevi kõige kuulsam abiline — ning nad tassisid Kiira sara alt suure tungraua Illi heki juurde, lohistasid läbi tiheda heki ja panid tungraua õunakuivatamise kuuri alumise palgi alla. Hakkasid siis tungrauda nakshaaval üles vinnama, kuni see kerkis rinnakõrgusele, ja siis äkki käis vali ragin, ühendused läksid tappidest lahti ja kogu see ilu vajus hirmsa kolinaga küljeli. Juku oli nii ehmatanud, et ei teadnud, mida teha, Albert rabas tungraua ja pani läbi heki kodu poole. Ei jäänud Jukugi passima, varsti algas sõda, aga nii kõva raginat ei kuulnud ta enam elu sees.

Pärast oli Jukul kuurist kahju olnud ja ta käis seda kohta vaatamas. Aga Illi perenaisel vist väga kahju ei olnudki, sest just sellel talvel oli külm kõik õunapuud ära võtnud ja kogu tohutu suur aed seisis keset suve raagus. See pilt oli kui nõidusemaalt pärit ja vana perenaine laskis õunakuivati palgid pliidipuudeks saagida. Juku käis abiks, siis ta veel viina ei joonud, elu oli niigi kirju ja lõbus.

Peaks nüüd ehk ka selle aida pooliku katuse tugipalgilt maha laskma, siis hakkaks see kunstnikusaks ennast liigutama ja laseks uue katuse piki aita teha, oleks alevirahval parem vaadata. Aga pidi siis Juku alevirahva peale mõtlema, kas see tema peale kunagi mõtles, kui tal just tööd tarvis ei olnud. Ja töö oli õieti ainus vihatud asi Jukule siin maailmas, töö püüdis inimesest kogu aeg ahvi või härja teha. Ja kui tal viina ja muid lõbusid ei oleks, siis kes teab, ehk teekski inimese ahviks, mõtles Juku, sest ta oli mingit niisugust juttu kuulnud ja ahvipärdikut tsirkuses näinud. Tema küll niisuguseks muutuda ei tahtnud, kuigi oskas pilli mängida ja valetada.

Sellepärast ei hakkaks ta asja eest teist taga võõra talu katust lõhkuma ja maailma paremaks muutma. Juku istus uuesti rattale ja väntas apteegi poole. Kohe siisamast algasid alevimajad, mille värv kipus luituma, ja see olevat värvaine süü, mis ei kannatavat päikest. Tegelikult oli süüdi see, et värvi aeti nüüd keemiat ja keemiat ei saanud uskuda, nii olid rääkinud traktoristid, kes ühte-teist teadsid ka.

Mõned majad ei tähendanud Jukule midagi, neid nagu poleks

ARVO VALTON

olnudki. Aga mõnes majas elas Juku sõber, oli kas koos joodud või kakeldud, mõnes teises jälle olid Juku võlgnikud, kes talle töid teha usaldasid, häda ajab härja kaevu.

Kes korragi oli Juku tööd tarvitanud, see oli ka võlgnik, sest tööd ei saanud kuidagi rahaga kinni maksta. Kes teadis, kui palju Juku töö tegelikult maksis, seda ei saanud ju võrrelda tööga, mida tegi Rakkori Hjalmar, kes on suur nagu härg ja kellel läheb sama asja tegemiseks viis korda vähem aega kui Jukul, erakordselt aeglasel ja põhjalikul mehel. Temal on oma konte eluaeg tarvis, ta ei taha neid rikkuda võõra tööga.

Kas tööd tuleb mõõta asjade või meeste järgi? Kui Juku oleks selle aja sees, mis ta heina niitis, hoopis akordioni mänginud, vaata kui palju helisid oleks siis taeva alla kumisema jäänud ja neid ei saanud mitte mõõta hulga ega tundide järgi. Igatahes oli Juku töö tunduvalt kallim, kui tööandjad seda arvasid. Kes pidi seda paremini teadma, kui tema ise? Kui Juku tahtis, siis võis ta ka jumalamuidu tööd teha, aga harva seda juhtus, nii rumal Juku ei olnud, et seda tihti oleks juhtunud.

Rohelises majas, mida miskipärast kutsuti Kohimajaks, elas üks Kustas nendest kolmest Kustasest, kes alevi peal kuulsad olid kui Kustased. See oli Juku igipõline võlgnik, sest ta tahtis Jukust kavalam olla, aga ei olnud. Ta maksis alles siis, kui tuli järgmist tööd tellima, Juku võttis talt vähemalt kolme eelmise töö eest. Viimane talv oli Kustas teda metsatööle appi kutsunud. Kustasega oli hea tööd teha, sest ta oli veel laisem ja aeglasem kui Juku ja temaga koos töötades püüdis Juku teda üle trumbata ja nii õppis ta seda õieti aeglast töötgemist.

Tol korral olid nad varavalges bussi peale läinud ja Torisoo suurte metsade hakule sõitnud. Metsavaht vaatas nad pealaest jalatallani üle ja küsis mitu korda, kas nad ikka tahavad seda tuulemurdu üles teha. Kustas oli kiire ütlema, et tal palke maja juurde tarvis; rääkimine oli ainus asi, mida Kustas kiiresti tegi.

Metsavaht siis rohkem ei ütelnud, vaatas veel meeste saagi ja kirveid, need polnud suuremad asjad, võttis labida ja viis Kustast-Jukut metsa, tuulemurru paika. Ise läks vaikselt omaette mõmisedes minema.

Sel talvel juhtus paks lumi olema. Kustas käskis Jukul lume suure puutüve ümbert laiali ajada ja asus ise uurima palki, mis vähemalt aasta maas oli olnud, oksad risti-rästi, koor ürasekist aetud. Kui lumi ümbert ära, vahtis Kustas palki kaua ja põhjalikult, see oli liiga vägev. Võimatu oli selles räsas mingit korda luua. Tähendab, muidugi mitte võimatu, aga Kustase ja Juku jaoks küll. Kustasel vist tuligi hirm nahka, et jääb tööle alla ega saa sellest risti-rästi rägast ühteainust palkigi kätte. Oksigi ei pääsenud laasima, oksad olid vägevad ja nende viletsad kirved poleks võtnud, saega ei pääsenud ligi.

Siis uuris Kustas, töölepalkaja, peremees ja palgivajaja, puu koort ja ütles, et see on vilets palk, ürasekist aasta jooksul ära aetud, tema niisugust rämpsü koju ei vii.

Juku vaatas, et kui nad oleksidki suutnud siit midagi välja puhastada, poleks nemad, kaks nigelat meest, neid hunnikussegi saanud. Sellepärast oli ta Kustasega väga nõus ja kirus neid palke ja ütles otse,

et ilusat lauda ta sellest küll ei saa. Justkui Jukul oleks sellest sooja või külma, kas ühel alevi Kustasel on veidike paremad või veidike halvemad saelauad oma lobudiku ehitamiseks, mida temasugune oma laiskuses poleks iial tegema hakanud, kui karedal Lindal poleks tahtmist olnud naabritega võistelda lobudike hulga ja eriskummalisuse poolest.

Valmislaudade hinnad olid tõusnud, nii nad rääkisid, kõik need, kes igavuse pärast ehtasid, ja sellepärast läks moodi metsa üles teha, see välja vedada mõne kolhoosi saekaatri juurde, kus need tuli enesel ära koorida ja mõnda aega seista lasta, siis laudadeks saagida ja vajaliku profiiliga hõõvliitest läbi lasta. See oli ilmatu tegemine, Kustasel oli küll elu kergem, kui tegemata jätab. Ega Juku talle halba soovinud, kui ütles, et jah, see on väga sant palk. Nüüd ju metsast muud ei saa kui tuulemurdu, pärast seda ülemöödunud aastast augustitormi. Nõnda nad olid arutanud ja oma südameid rahustanud.

Kui mehed metsavahimaja juurde tagasi vantsisid, et labidas ära viia ja ütelda: nemad nii räpsu puud ei taha, siis torises vanamees: «Ma nägin kohe, et teist tegijat pole», ja keeras neile selja, rohkem mitte üks sõna.

Kustasel oli siis häbi küll olnud ja ta vaikis kuni bussini, aga Jukul polnud sellest midagi, tema moosekandihing põlgas majade ehitamist, eriti kui see käis niisama võistumänguks. Ja laiskust ei häbenenud tema iialgi, selle poolest oli tema parem kõikidest teistest laiskadest. Kes neist alevi omadest veel julges tunnistada, et töö on häbiasi, rumalus ja inimloomusele vaenulik.

Tol korral oli Kustas kibelnud, kas ta ikka peab Jukule maksma või ei pea, suure hulga lund oli Juku tõesti ära kühveldanud, aga Kustas palki polnud saanud, mille eest siis maksta. Juku, kaine mees nagu ta oli, ei üelnud sõnagi, las kõhkles rebadel hing. Eks ta pärast sai sellest veel mitu viinaraha, kui laisk Kustas Juku peale lootis tahtis.

Niisugune sõber elas Jukul selles rohelises majas, millest ta mööda sõitis, ja siis hakkas paistma söögimaja ise. Nagu neid nüüd uuel ajal tehti, toidupood all, restoran üleval, veinikelder nurga taga, Metrooks nimetatu, kus see kõige vilkam õndsuse tagaajamine käis.

Varemalt oli Metrood Kongoks nimetatud. Kongo nimi oli üle toodud uude majja vanast puulobudikust, mis seisis endise söökla selja taga kooli spordiplatsi ääres. See oli üks pruun kiosk, kus südame-rohtu sai, ja nägi kangesti Kongo moodi välja. Nii mõistis seda asja Juku, et see sõna tuli sõnast «kong» ja tehti võõramaa moodi peenemaks, keegi ütles, et itaalia keelde tõlgitud. Itaalia keel oli see, mis oli nootide peale kirjutatud. Juku ise nooti ei tundnud, tal ei olnudki tarvis tunda, ta oli niivõrd hea moosekant. Kui tema ühe viisi ära kuulis ainsagi korra, oli tal lugu peas ja võis mis tahes pilli peal järele mängida. Sellele tööle oli Juku meister, sest päristööks ta seda ei pidanud. Nagu heinaniitmist. Aga maha mängida ühte viisi oli igav, sellepärast asus Juku seda kohe muutma ja tema kuulajad ei olnud rahul, ütlesid: Juku mängib valesti.

Kongo nime kohta räägiti teist juttu ka. Umbes nii, et joodik inimene on väga rahvusvaheline ja maailma asjadest huvitatud. Ja ta paneb oma armastatud pühakojale just selle nime, kus laias maailmas para-

jasti mõni madin käib. Sest üks ole ka joogiputka üks võitluse koht. Kui meeste vahel, nõnda ka omaenda hingega. Ja just sel ajal, kui see magus putka äri lahti löi, oli olnud mingi sõda Kongo-nimelises riigis. Nõnda olla Eestimaa täis eri aegadel tekkinud asutusi, millel kentsakad nimed. Nii ei tulenevat Korea mitte sõnast «koer» ja Vietnam tähendavat ka ühte riiki. Maakaarti Juku ei tundnud, tal ei tule kunagi nende kaugete maadega pistmist, talle jätkus sellest alevist küll, keegi peab ju paigale jääma, kui kogu inimkond ilma juurteta veereb.

Selle vana Kongo ümber käis vilgas elu ja ilus rohumaa oli külitavaid gruppe täis, kõik viinasõbrad armastavad ilusat loodust. Ja siis tehti see uus kivimaja valmis, ei läinud kahtekümmend aastatki, kui avati alevi kultuuriasutus ja siis lõhuti see imepruun Kongo maha ning viina sõpruskond suundus alla suitsusesse keldrisse, millel ei olnud enam sinist taevast laeks, küll aga oli isemoodi sumin. Kongo nimi toodi kaasa, kuid uus nimi oli selle välja tõrjunud. Ja see oli jälle üks võõrapärane nimi — Metroo. See olla sellepärast, et asub keldris, tuleb mööda treppi alla minna, tähendavat allmaaraudteed. Mingit raudteed seal polnud, aga öeldi küll, et see olla seda liiki metroo, kust lähed täna sisse ja viieteistkümne päeva pärast tuled kaksikümmend viis kilomeetrit eemal asuvas maakonnalinnas välja. Niisugust asja oleks Juku isegi näha tahtnud, tema polnud kõikidest oma kaklustest hoolimata veel kordagi viitteist päeva saanud, sest kui miilits Kadakas kohale tuli, siis Juku ütles, et tema on ju loll ja seadus lollide kohta ei käi. Kadakas oli mõnus mees, tema sai asjast aru. Jukut ei puutunud ta kordagi, aga mõne teise mehe viis ära küll. Juku tegi temaga muhedat nalja ka, kui nägi, löi kulpi, tõstis käe kõrva äärde ja ütles, et tere, Suurpuu. Ja Kadakas ütles vastu, et tere, Juku, kuidas käsi käib. Juku ütles, et ega käsi käi, jalg käib. Ja siis küsis Kadakas, et kas pill ikka mängib. Seda Juku ei teadnud, mis pilli ta mõtleb, sest ühtki pilli Jukul ei olnud. Vahel mõni kinkis talle vana pilli hea mängu eest, mõni rumal, kellele pill oli päranduseks jäänud ja kes sellega ise midagi teha ei mõistnud, andis pilli Jukule ära, öeldes, et Juku nüüd parandagu ennast, mängigu muudkui aga pilli ja joogu vähem. Aga ükski pill Juku käes ei püsinud, ta vahetas selle kohe viinaraha vastu välja ja ega ta väga palju võtnud, sest oli ise muidu saanud. Pidi siis ühe pilli kinkimine tema kõri kinni nõõrima, et talle viin enam alla ei läinud?

Juku võis pilli isegi väga armastada, aga viina armastas ta veel rohkem, õigemini, mitte viina, vaid seda õndsat tunnet, mis ta viina joomisest sai. See tugevdas ka tema magu ja tal oli tugev tervis, pidas viinajoomisele vastu, iga kõnn seda ametit pidada ei saanud, kellel maks läbi, kellel mõni muu häda.

Pilliga jälle oli nii, et kui ta sellel oli mõne väga südamest tulnud loo maha mänginud, nõnda et ta ainult ise seda kuulas ja aru sai, nõnda et seal läheduses polnud kedagi peale Juku hea Jumala, kes teda ikka kõrvanurgast kuulatas, ja peale sinise taeva, kus Jumal elas, ja peale suurte põliste puude, kes Juku vanad tuttavad, isegi kui ta neid esimest korda nägi, kui ta siis selle kõige nukrama ja hellema loo, mis hinge sügavusest tuli, maha oli mänginud, siis oli see pill nagu oma töö teinud, Juku teadis, et selle pilli seest ei tule enam iialgi pare-

mat lugu ei tema ega kellegi teise käes, ja ta võis selle pilli kerge südamega väikese viinaraha eest maha müüa, sest mõnes mõttes oli see pill nüüd kui vana kleit, kelle seest hing on maailma rändama läinud. Sest Juku mängitud kirglik lugu hõljus kusagil õhus, taevase Jumala kuulmete lähedal, ja ei saanud sealt kuhugi kaduda. See oligi nüüd pilli igavene hing, vaskse või puise kesta aga võis kellele tahes ära anda. Ja kui Juku selle raha eest jõi, siis hõljus ta oma õndsuses pilli mälestuseks.

Ei saanud siin maailmas midagi püsivamat olla kui üks viis, üks helisev muusika, mis korraks kajab läbi õhu. Koolis õpetas lapsi laulukoori juht, see rääkis Jukule, et kirjutagu ta oma lood üles, lubas Jukule nooti õpetada. See viiekümneaastane kiilas pea, mida Juku küll iga päev paar korda pesi, ei võtnud ühtegi õpetust vastu, kui see nii tüütu oli nagu noodi kirjutamine. Ja Juku ei saanud ka sellest aru, miks pidid teised inimesed tahtma järele mängida tema hingeõbinaid. Igal inimesel on isemoodi hing, arvas Juku, ja võib-olla on isegi igaühe Jumal ise nagu.

Juku ütles sellele lauluõpetajale, et õige viis on see, mida ainult üks kord mängitakse, aga võib-olla oli õpetajal siiski õigus, kui ta Jukule vastu vaidles. Igatahes oli Jukul hea olla suurte puude seltsis ja sellest ei olnud tal külma ega sooja, kes mängib tema tehtud viisi omene hingeiidil. Muidugi oli ka tema naisterahvast sündinud ja tal võivad olla kohustused inimeste vastu, aga siit edasi tema mõtelda ei tahtnud, kohustused ja töö olid vastikud, tema aga oli enesele välja kaubelnud eriõigused ja isegi Kadakas tunnistas, et tavaline seadus Juku-suguse lolli kohta ei käi. Kas oli temast õnnelikumat inimest alevis? Kõik need, kes majalobudikke naeltega kokku klopsisid, kes ei tundnud ühtki viisi, mis oleks suutnud lennata kaugete taevatähtede poole?

Nüüd oli siis Juku jälle restomajast ammu möödas ja jõudiski kätte apteek, see kõikide hommikute kindel linn ja varjupaik, kust Juku alustas oma õndsuse päeva, kus võeti temalt valud ja lahustati kõige tinasemad plonnid peas.

Juku katsus ust. See oli kinni. Juku heitis pilgu sõbra päikese poole, nagu oleks see teda petnud, aga päike oli täiesti õiges kohas ja vaatas süütu näoga alla Juku peale. Pidi apteeginaiste süü olema, et uks veel kinni.

Juku pani ratta apteegi seinale najale ja piilus aknast sisse. Valgete kitlitega noorikud liikusid seal juba ja küllap tulevad nad ka kohe trepist alla need neli sammu ja teevad Juku ees ukse lahti.

Naisi Juku ei kartnud, aga eriti ei armastanud ka. Mõnikord oli üsna hea möllata nendega, kui pakitses. Aga ega seda pakitsust suurt enam olnudki, see oli lahtunud viina ja muusika sisse. Nooremast peast, siis sai küll vahel täku moodi hirnutud ja emase poole vahitud, aga üldiselt olid need naisterahvad tüütud, sest nemad võtsid elu kuidagi üleliia tõsiselt. Nurin oli ühtelugu nende kärmete morkkade peal ja nad tahtsid muudkui tööd, muudkui tööd Juku käest ja rääkisid vahetpidamata, ihkasid Jukut inimeseks rääkida.

Juku oli niigi inimene, selge sott, ühe peene hääle vingumise pärast tema küll oma tegusid muutma ei hakka.

Siin, apteegis, olid kõrgesti haritud noored preilnad, nendega oli Jukul oma arvepidamine. Igal hommikul sai tema nende käest üheainsa pudelikese, ja Juku võis imet teha või käte peal kõndida, rohkem nad talle päevas ei andnud. Vahetus noorik või tuli koguni uus inimene tööle, kohe oli kõigil teada, et Juku on oma normi kätte saanud, et niisugust asja ei ole, et ta sellele juba varahommikul, apteegi lahtitegemisajaks järele ei tule, ja muul ajal ei olnud tal vähimatki lootust lisa saada.

Kui Juku nõudis ja vahel koguni proovis lärmi tõsta, siis ütlesid noorikud, et kui ta ennast korralikult üleval pidada ei kavatse, ei ole neil põhjust Jukule ka seda ühte pudelit anda, sest see olevat igapäev teada, et pudelike ei kulu mitte raviks, vaid lihtsalt ärajoomiseks. Eks olnud seegi omamoodi ravi, aga mine sa tee neile selgeks. Plonn oli Jukul igal hommikul peas, ja nagu ta rohu ära jõi, oli plonn peast läinud — kas polnud see siis kõige ehtsam ravikuur, mille Juku ilmtin-gimata pidi läbi tegema?

Ag a vaielda Juku nende näitsikutega ei tohtinud, sellest sõltus tema enese heaolu ja tulevik, kas ta siit saab igal hommikul või ei saa.

Oli neidki kordi, kus nad olid pahuras tujus, kas pahema jalaga voodist välja tulnud või poisiga öösel riidu läinud või muidu ilma silitu-seta jäänud, ja kallasid nüüd oma pahameele süütu Juku peale ja ütlesid talle koguni rängasti, et pole siin midagi igal sopajoodikul ravimeid raisata, mis haigele inimesele palju tarvilikumad. Siis pidi Juku tireleid tegema ja pahurat preilnat lõbustama, et sel tuju üle lähaks või ta lihtsalt Jukust tüdineks ja temast lahtisaamiseks pudeli pihku pistaks. Siis mängis Juku neile sõrmedega ette mõne muinasloo, milles oli natuke roppust ka sees, aga nii õrnalt ja taktitundeliselt, et peenikese alumise otsaga preilna ei pahandaks. Kui selline pahutseja nimme ei vaadanud, mida Juku oma sõrmedega siinsamas välja mõtles, siis võttis Juku kammi ja paberi, mängis loo maha kammipillil või tegi mokamuusikat. Kes sai teda selles asjas takistada, eks olnud apteek üks avalik koht, kuhu inimene võis oma ihuhädas tulla. Ja Jukul olid lollipopid, tema võis igatahes apteegileti taga kammipilli mängida.

Kui preilnal tuju naeruks ei läinud, siis ära tüdines ta igatahes ja oma pudeli Juku sai. Ja teist ei saanud ta ühegi viguri eest, seda ei tasunud proovidagi.

Ükskord oli Juku pealt kuulnud, kuidas apteeginäitsikud isekeskis rääkisid, et Juku pole põrmugi loll ja on isegi vaimukas. Juku ei saanud võõra jutu vahele segada, muidu oleks ta oma seisust kaitsnud ja paberi ette näidanud, et on grupi invaliid.

Juku seis isis kannatlikult apteegi ukse taga, kuigi päike näitas, et aeg on küps. Ja sedasama ütles plonn Juku peas, mille küljes ka oli üks kellavärk.

Ja siis tuligi noorik ning tegi ukse lahti. Juku astus sisse, sõnu polnud tal vaja teha, igapäev tundis ta haigust ja ilma omapoolsegi sõnata lükkas apteeker Juku ette pudeli õnnistegevast eeterpalderjani.

Juku pani oma kopika laua peale ja mühatas midagi tänuks, selle sõna tähendust ei teadnud ta isegi, aga häält pidi kenale näitsikule tegema, kui ta sinu südameihast sõna lausumata aru saab.

Vahel kookis Juku pudeli siinsamas lahti ja tahtis rohu sisse võtta,

aga siis tõrjusid näitsikud ta välja, ja neil oli õigus, polnud viisakas seda Jukule ja kassidele nii meeldivat, teistele aga vastumeelset lõhna levitada. Ta läks õue, jättis ratta sinnasamasse ja astus apteegi hoovi, kus seisid kuurid ja suurte kastide virn. Seal tegi ta õukapudeli lahti ja kallas selle sisu mõne osava klõnksatusega enesele sisse. See nõudis suurt oskust ja mõnikord tulid apteegi tagumise ruumi naised seda aknale imetlema.

Alguses oli ta teinud seda väikeste lonksudega ja kohe külma vett peale joonud. Nina oli ta teise käe näppudega veel kinni hoidnud, et hingamist ei juhtuks. Aja jooksul aga oli ta asja nii kätte saanud, et oskas hinge kinni hoida ja pudelitäie peaaegu ühekorraga kõrisse kallata, ilma et rohi oleks teda kõrvetanud.

Miks tal asjaga nii kiire oli, selge, et plonni pärast peas. Kui see pidas ennast üsna viisakalt üleval kuni apteegiukse taha jõudmiseni, siis viimased minutid olid ületamatult rasked. Eriti sellest hetkest alates, kui ta ihaldusväärset pudelit enda ees letil nägi. Plonn oli silmadega otseühenduses, niipea kui silmad rohtu kinni jäid, hakkas plonn hullusti pead lõhkuma, Juku kartis tõesti, et tema sagedasest pesemisest õhukeseks kulunud kiilaskolp võib puruks minna. Siis pidi ta eeterpalderjani ruttu sisse kallama, et see plonni maha rahustaks ja päriselt ära lahustaks. Seda see ka tegi.

Kui Juku oli rohu ära joonud, lõi kogu maailm algul kõikuma, siis aga hakkas ühtlaselt hõljuma, enamasti laia kaarega tiirlema ümber Juku. Vahel tiirles Juku kaasa või hõljus ise selle maailma sees ja maailm kõikus tema hõljumisest. Igatahes oli see kiikuv liikumine mõnus ja plonn oli kohe kadunud. Sellepärast mõtles Juku, et plonn peas on ümmargune ja tahaks kogu aeg pöörelda, tema pea aga on lapergune ja ei lase plonnil liikuda, ja sellepärast rõhubki see vastu kolpa. Liikva paneb maailma pöörlema ja plonn kas pöörleb koos sellega või ei peaagi nüüd pöörlema, sest ümbrus pöörleb nagunii. Kuidas see hea vedelik just töötab, polegi tähtis, mõnu temast igatahes sai. Muidugi mitte joomisest, see oli isegi ebameeldiv. Ikka sellest, mis pärast tuli. Ja tuli kiiresti, ühegi teise asjaga ei saanud Juku õndsust nii ruttu kätte. See teadmine ja harjumus tegid ka liikva maitse meeldivaks. nõnda et Jukule polnud lõpuks enam mingi vägitegu pudelitäis alla lasta. Küllap oli ta kõri nõnda hästi pargitud, et ei see ega ükski teine tulivesi midagi teinud.

Mehed kõrtsi juures teadsid rääkida, et Lõunamaal olla veel vägevamaid aineid kui liikva, mis maailma pöörlema panevad, laienema ja kitsenema ja igatviisi hõljuma ka. Ja olla selliseidki, mis maailma täiesti pimedaks teevad, niisuguste mõnu Juku ei teadnud mõista, surnud olla on aega küll. Aga mõned jälle kutsuda igasuguseid värvilisi pilte silmade ette ja tegevat jooja peaaegu et kuningaks, seesugust oleks küll tasunud proovida.

Neid imerohete liikuvat ka siinmail suure saladuskatte all, aga ju nad maksavad siis ränka raha. Jukul polnud seda kunagi. Parema lörbib ta kausitäie muidu saadud veinipära, ajab samuti asja ära.

Tema siitkandi mees, alev on tema linnade linn ja pole talle paremat tarvis. Tema peab alatiseks kohale jääma. Mis sest saaks, kui kõik ära

pageksid suurde linna, kus mees ei tunne meest ja ei ole ka kellegi käest viinaraha küsida.

Kõrtsi juures oli mõni mees väga kange, lõi rusikat vastu rindu ja ütles, et just tema on see õige eesti mees. Mõned läksid veel sellepärast kaklema, et kumb on rohkem eesti mees, kumb on kauem kinni istunud.

Juku ennast mingiks eriliseks eesti meheks ei pidanud, kuigi hoo-belda oskas ka tema. Mis see eesti oli või mille poolest see nüüd see kõige parem mees oli, seda Juku ei teadnud ja ega oleks talle keegi seda ära seletada osanud. Voldeku Uudo oli ühel korral rääkinud, et eesti mees on kõigist teistest üle kas või juba selle poolest, et just tema, Voldeku Uudo, on eestlasena maailma sündinud. Juku oli ka oma sünni juures, tema ei teadnud midagi tellida. Seda keelt ta kuidagiviisi kõneles, teadis, et maailmas on küllalt inimesi, kes eesti keelt üldse ei mõista, lihtsalt ei mõista, vaatavad sulle lollil näoga otsa, kui sa nendega räägid, ja seejuures nad ei pruugigi lollid olla. Juku ka loll, aga eesti keelt rääkis küll. Palju ta ringi sõitnud ei olnud, aga mõnda otsa ikka ja kogu selles maailmas räägiti selget eesti keelt, mõnel oli veidike teistsugune sõnapruuk ja väljaütlemine, aga aru saada võis kõik.

Teda see eesti asi eriti ei huvitanud, tema oli Jaani alevi mees, siit ümbrusest pärit ja siinkandis elanud, tal polnud seda alevit tarvis millegi teisega võrrelda, kõik oli väga loomulik. Majad püsti, poed-kõrtsid olemas, haigla ja apteek, kust õukat sai, sest inimestel oli selle järele tarvidus, niisama kirik, väike paisjärv ja kõik muu ilu. Bussid käisid läbi, sõitsid kus ilmamaa otsa, televiisorite antennid olid katuste peal ja noorrahvas käis heinakuhjade sees uusi inimesi tegemas. Elu nagu elu ikka, või see mujalgi maailmas sai teistsugune olla, kui seal ka eestikeelse sõna peale jõllitajad elasid. Lõunas oli soe, põhjas külm, päike tõusis enamasti idakaarest, läänetuul tõi vihma, oligi kogu maa-teadus, mis sellega ennast vaevata.

Sellesama asja pärast, et Jaani alev ja kõik külad ümberringi said hakkama sellega, mis olemas, ei läinud Jukule ka tarvis neid siniroos-
sasid õhulosse loovaid Lõunamaa hõrgutisi. Temale oli õuka üleprahi asi, kahju, et seda ühe pudeli päevas sai.

Õeldi küll, et liiga palju käivat tervise peale, aga Jukul oli tugev tervis, temale ei tee midagi. Õuka võttis kõik haigused ära, isegi gripi, sellepärast ei olnud Juku elu sees nohugi tundnud, ikka sellesama eeterpalderjani tarvitamise pärast.

Täna siis oligi nii, et Juku võttis sõna lausumata oma õnnistuse pudeli letilt ja läks apteegist välja. Astus siiasamasse hoovi, ei vaadanud akende poolegi, sammus kastivirnade vahele ja kallas pudeli tuld suhu. Inimeste nähes ei pruukinud seda teha, lähevad veel kadedaks.

Ükskord oli Juku proovinud iseloomu kasvatada ja liikvapudeli tasku suruda, musta tunni tarvis. Tal oli sel korral raha juhtunud olema, nii et sai plonni ära sulatada selge riigiviinaga. Või oli see Martini kollakas puskar, mida ta suhkrust ajas, seda Juku ei mäletanud. Ja sel korral oligi, et pudel läks taskus ümber, võib-olla oli ta ise ettevaatamatult näperdanud vahatatud korgi kallal, ja siis olid ta riid-

ARVO VALTON

ded palderjanilõhna nii täis, et veel mitu päeva käisid kõik alevi isakassid tal järel.

Täna pidi Juku nagu tavaliselt tühja pudeli kastide vahele viskama, aga nüüd tulid tal meelde alevi kassid, kuidas need karjakaupa tal järel käisid ja kräunusid. Seda saaks ära kasutada mõneks toredaks vembuks — kui veel vorstitükile palderjani peale määrada. Mingisugune mõte Jukul igatahes läbi pea käis, nii et ta pudeli kätte jättis ja sellega tagasi apteeki läks. Ta astus leti taga uniselt seisva näit-siku ette, tõstis pudeli vastu valgust ja näitas pöidlaga, kust saadik seda oleks tarvis täita.

Näitsik sai temast muidugi valesti aru ja ütles:

«Juku teab ju küll, et ta rohkem ei saa.»

Siis ütles Juku talle selges eesti keeles nõnda:

«Ei... ei, Juku teab küll... Juku ta-tahab... tahab väheke palderjani.»

Näitsik mühatas midagi, et kas haisu veel vähe on, ja ulatas talle tibatillukese pudeli palderjaniga. Juku võttis selle siinsamas lahti ja valas liikvapudelisse ümber. Pisikese pudeli pani leti peale, nihutas apteekri-poolsesse serva, et võtku tagasi, siis saab odavamalt. Kaup oli kopikas, aga nalja võis sellest rubla eest saada. Missugust just, seda Juku veel ei teadnud. Ta surus pudelile korgi peale ja pani tasku.

Juku maailm käis ringi, sellepärast ta ei teadnudki, miks ta selle palderjani oli ostnud, aga tegu tundus kuidagi väga tähtis olema.

Ta astus apteegineiu haigutuse saatel apteegist välja ja trepp oli lae all, see oli naljakas.

Apteegi kena näitsik, kelle vanemad olla suures linnas ja kellel siin ei olevat isegi poissi, haigutas juba hommikul vara, talle pidi see elu küll igav olema, ise süüdi. Usk on niisugune asi, et kui ise ei usu, siis ei usu ja ongi kõik. Rikas on see, kes vähe tahab, mitte see, kellel palju on. Kui ta kurivaim ise oma elu igavaks teeb, siis haigutagu või õhtuni. Jukul pole kunagi igav, ikka on ta kellegi poole teel või siis istub paigal omaenese naba kohal ning laseb maailmal rõõmsalt enese ümber vurrkannitada. Jukul on alevis palju sõpru sellepärast, et ta vaatab iga inimest, kui see juba kahe jala peal kõnnib ja oma kavalust täis on. Ja kui Jukul inimest ega kassi ega puujuurikat omast käest võtta ei ole, siis paneb ta pillile hääled sisse ja see muusika otsib maailma seest ikka inimesi üles. Ja kui pilli ka ei ole, siis laseb Juku pillilool kõlada enese sees, otsekui oleks see pill tegelikult olemas. Ja need lood on siis vahel niisugused, et ei Juku ega keegi teine ole selliseid kuulnud. Ja on sellised ka, et Juku oma sõrmedega ei saakski nii keerulist lugu kätte, sest tema sõrmed on natuke rikkis, ta peab ju mitu korda nädalas vikatilütt või kirvevart peos hoidma. On ka asi välja mõeldud, et viina saab ainult mingite paberilipakate või metallketaste eest.

Kui sellel apteegineiuil igav on, siis ikka ahnuse pärast, ta ei tea, mida elust tahta, talle ei aita sellest kõige pühamast, et päike paistab ja taimed kasvavad, talle on mingeid erilisi asju tarvis, aga niisuguseid erilisi asju, mis preili hingele rohuks oleksid, pole võib-olla olemaski. Ta on ilus küll, aga ikka on tal tavaline asi, kaks kena kannikat ja ümarad põsed, sööb kõhu toitu täis ja käib naisterahva moodi

ARVO VALTON

kusel. Mis erilisi asju siis tallegi pakutama peaks, sarvilisi mehi taevamasinast või muud tiriliri, lõpeb see ikka nii, et tuleb üks niisama tavaline poisiloivam ja teeb ta elu korraks eriliseks ja võib-olla on lapseväaksud ka.

Juku igatahes temaga oma pead rohkem vaevata ei tahtnud, sest kui juba hommikune päikesepaisteline ilm nii kenasti ringi käib, mis siis veel pilvisest taevast ja õhtusest ajast loota võib. Juku võttis seina äärest jalgratta, see ei tahtnud algul kuidagi pihku jääda, sest käis koos maailmaga ringi, aga Juku oli väga osav tänu eeterpalderjanile, ta sai ratta juhtraua juba teisel ringil kätte.

Ega see ratas palju tembutanud, ta oli Jukule vägagi truu, ükskõik kus kõrtsi ukse taga võis Jukut päevade viisi oodata, harva, kui ise ära läks ja siis selgus ka, et mõni oli lihtsalt tarvitada võtnud või Juku krillis silmaga pahasti otsinud. Mõnikord oli ta poisikestel kärutada, aga õnneks läks ta ühtelugu rikki, nõnda et teised peale Juku temaga suurt sõitu teha ei saanud, rohkem aega ta võib-olla lükkaski käekõrval, kuni jõudis Arvedi juurde, et see ära parandaks. Mõnda lihtsat asja oskas Juku ise ka parandada, aga ta ei viitsinud pead vaevata, see oli isegi loll ja seda pidi hoidma, nii olid kõik arstid öelnud, sellepärast Juku teda iga päev mitu korda pesigi.

Vaevalt oli Juku jalgratta juhtraua selle pöörlemise seest pihku saanud, kui õige möll algas.

Mõnikord oli see pärast pudeli tühjaskallutamist otsekohe alanud, teinekord võttis pisut rohkem aega. Nii oli ta täna isegi apteegis jõudnud käia palderjani ostmas. Nüüd oli ta siis väljas ja kõik sai õigeks. Päike polnud enam päike. Inimesed ei olnud vastikud ega vajalikud.

Kui pudel joodud, hakkas maailm alles hoogu võtma. Aeg sõltus sellest, kas Juku tervis oli tugev ja kas tema Jumal või valvajatäht seisis õige koha peal. Algul maailm lihtsalt pöörles, aga see polnud veel õndsus. Õndsus tuli huugamisena. Ta tuli äkisti ja oli Juku sees, tinaplanni asemel. Vastu ei olnud siis miski, kõik kaksipidised asjad said üksipidiseks või, õigemini, lakkasid olemast asjad. Väliselt oli nii, et ta istus rattale, tuigerdas sõita ühest teeservast teise, kuni jõudis spordiplatsi kohale ja vajus seal murule. Aga see kõik oli väljaspool Jukut, tema sees olid hoopis toredamad möllud, neid sai tunda, mitte kirjeldada.

Juku vajus küljekile, sest nii oli hea, see oli kõige parem ja vajalikum olek, kogu maailm võis seda tunnistada, ainult nii pöörles ta koos truu maakeraga õndsuse tantsu.

Asjad ei olnud enam asjad, kurjad seinad ei eraldanud neid üksteisest, kõik värvid olid nüüd üks ja Juku hõljus selle keskel. Helesinine viirg tegi oma kaart, lahvatas halliks vooks, vana sööklamaja tiirutas pruuni, aga ta ei tahtnud omaette olla, vaid püsis maailma tervikus. Ja noored puud ümber spordiplatsi ei sirutanud oma iseolemist seisva päikese poole, vaid said Juku osaks, tema meelte külge. Ja siis tulid need, keda Jaani aleviis kunagi pole olnud mujal kui Juku teadmises, seal olid kauged saared harkis palmipuudega, oli vägipulbrite püha, oli kellukeste tilin, irevil hammastega maskid, sakilised katused, naervad pilukil silmad, hall ookeanilaine, läikiv vask, sopilised masinad, portselanimuster, kohvipruunid rinnad, kõikuvad tornid, hüüd-

ARVO VALTON

jate kõmin, kalju sisse raiutud kaja, surnud aegade tähed, liivaks murenevad kujud, aastate helmed lükkumas vinajas laiuses, siravate tulede lainetus kõrgedes, vihisevad sõidukid, lehvivad tutid, jalad kohevil seelikute sees, rõõm teivaste otsas, taeva taustal üks loodu, vette sukeldujad voolujooned, punane avanev liha, viivuti sähvivad hingeplahvatused, silma pilgutav seapea, keerdtrepid, õhus hõljuvad kivikamakad, lengerdav lootsik ja Juku enese värvipildiline sisikond. Iga pilt püsis hetke, sähvatas üldisest liikumisest, seda oli võimatu tabada, mõte oli liiga aeglane, et paigale tarrutada, ainult aimus võis tagantjärele ritta tuua asju, mis olid või ei olnud. Kust need tulid, kuhu läksid, see oligi maailm, suur ja nii tilluke, kus Juku oli õndsuse hetkel. Miks ta seda kõike teadis ja nägi, ei tulnud seletamisele, võib-olla olid pildid enne tema sisse tulnud väljast ning jäänud, võib-olla olid need tema saamise seemnes või tõi üks juhuste hoovus neid igalt poolt kokku.

Targad olid ütelnud maailma üheksainsaks asjaks, küllap olid nad koos Jukuga õukat joonud. Aga Juku neid ei mäletanud, ta ei tahtnud praegu kedagi.

Kõik tuias, pöörles ja hõljus. Kui tiirlemine sai ikka kiiremaks, siis tardus see lõpuks paigale ning oli ühekorraga seis ja liikumine.

Juku ei teadnud midagi, tema oli õnnis, seda ei saanud üles joonistada ega helidesse panna, selles õndsus seisiski, et see oli ise enese sees, ükski väljast ei näinud.

Üks eit, Kanson Liide võis ta olla, tuli mööda puiesteed, jäi Juku kohale seisma, tunnistas päikest ja ütles ei tea kellele:

«Juba nii vara hommikul.»

Eit ei teadnud vist midagi maailmast ja inimestest, et ta niiviisi ütles. Õnneks ei pannud Juku teda tähele, Liide pikk koon ainult liitust pöörlemisse ja sõnad sulasid üldisesse kõminasse. Nii sai Liidegi tänu Juku õukale inimeseks maailma ühtsuse sisse.

Ja kuigi Juku pöörles, olid ta meeled teravad, ta pani oma õnnes tähele iga välispidist asja, kõik maailm jõudis temani, aga ta sulatas selle oma õnne sisse, iga väike asi ja hää sai tema armastuse osaks, sai tema armastuse värvi ja liikumise. Juku oli oma ratta kõrval pikali roheline muru peal puiestee ääres, aga iga Liide ja iga lind ja pilgu alla jääv rohulible sai võetud temasse, tema hullu peakolu sisse, kus see pöörles ja pöörles, nõnda et asi sai millekski enamaks kui tavaline asi.

Küllap oli igapäevane arvamine üks suur moonutis ja tõde oli eeterpalderjanis. Palju inimesi käis ringi ja vaatas üksteisele otsa ning sundis kõiki teisi enda moodi mõtlema ja tundma. Ja valet oli alati parem peale sundida kui tõde, sest tõde oli loomulik asjade korraldus looduses, iga putukas ja valguskiir oligi tõde, seda nägi igaüks ise, oli mõttetu inimestele ütelda, et valge on valge, kui selles oldi ammu kokku lepitud ja keegi ei kahelnud. Tuli jutlustada valet, et see üllataks, paneks teist inimest mõtlema, et ta ei saagi asjade loomulikust olekust aru, vaid peab õppima teistelt seda, mida ainult väljavalitud on suutnud läbi näha. Nõndaviisi harjuski inimene vale peal elama, kes ei võitnud teisi jõuga, see võitis luuletamisega. üks painutas keha, teine mõistust ja nii möödus aastasada aastasaja järel, üks põlvkond

vaheldus teisega ning teadmine väljamõeldud loomusest juurdus sügavasti inimeste arusse, saigi seal loomuseks ning ei usutud enam oma silmi ega kõrvu, mis asju lihtsasti nägid. Nii polnud neile tarvis õukatki, ainult õppimist, tarkade kuulamist ja kõik nende maailm pöörles hallis vahus. Juku viis oli parem ja õigem, selleks ei tulnud end pikki aastaid teadmistega mürgitada, piisas apteegipudelist. Ja siis lahtus see taas ning puu oli jälle oma jala peal seisev puu, lind vidistas pesalaulu ja kõik kaugus oli oma kauguses.

Ja võib-olla õukatõde selles oligi, et ta halli igapäevase vale korraks tiirlema lõi ja näitas, et igas olukorras ei olegi asjad nii, nagu nad meile ühtelugu seletatud on.

Juku arutlus läks segi, tõel ja valel suurt vahet ei olnud. Kas oli vale see, mis ta nägi, või oli just see tõde, kas maailma kera oli ikka iseenesest olemas, imelik oli üldse mõelda, kui õndsus oli su päralt, et isegi akordioni ei olnud tarvis. Küllap oli õndsusega nii, see oli üürrike, muidu polekski õndsus olnud, seda ei saanud pika aja peale venitada. Kes vaatavad hullukesi ja arvavad neid naeratuse järgi pidevas õndsuses viibivat, need küllap eksivad, naeratuse taga võib peidus olla kuratlik plaan.

Juku maailm käis ringi, ta andis hoogu tagant, nii tillukesest pudelist poleks piisanud, kui Jukul ei oleks suurt treeningut olnud. Juba kippuski pöörlemine vähenema ja kurb aimus õndsuse lõpust hakkas immitsema Juku kiilaskolba alla. Juku liigutas käelaba ja nokutas peaga, et vaibuvale hoogu juurde anda.

Ka uni oleks nüüd tulla võinud, aga polnud ette teada, kas Juku näeb ilusat või koledat und. Ta oli õnnelikult siia maailma sündinud, kõik ju laabus ja elu sai teostust, ta ei vaevanud end lolli tööga ja korjas õndsuse hetki oma viiekümneaastase elu niidile ning isegi ta unenäod olid enamasti nende killast, ka nendes hõljus ta õndsuses, langetes kõrgete tornide otsast ilma kartuseta, ta lapsepõlv oli säilinud lõpuni, ometi tuli tallegi ängistavaid nägemusi, nägi tulekahjusid, kuigi nende ohtlikkus sai aastatega ikka väiksemaks, vahel kandis lihakäntsakaid ühest kohast teise ja kõige halvem, vaatas kõiksuguste nõude ja plaskude põhja ning need olid tilgatamad ega töotanud rõõmu. Uni ei olnud usaldatav, kuigi Juku andis end ilma hirmuta selle valda. Ta ei saanud seda ise esile kutsuda, ta tõusis istuli ega teadnud, miks ta seda teinud oli.

Päev pidi edasi elama, sellest ei olnud pääsu, Juku ei saanud peatada aega kuigi kauaks. Ainete abil ja oma oskusest oli ta hetke petnud tundide pikkuseks ja päevadel lasknud libiseda ühte punkti, aga ta võimul olid piirid.

Eeter oli oma töö teinud, andnud inimesele, mis suutis, aga nüüd tuli minna ja leida eluks uusi võimalusi. Mis viga tõusta, mis viga minna, kui sul on eesmärk. Sest mis oli elu? Elu oli kõik see, mis oli möödas. Sellest koosnes Juku ja koosnesid teised, aga ta teadis, et miski veel tuleb, ja selles mõttes oli ainus tegelikkus just käesolev hetk, muud polnud ammu enam olemas. Ja iga inimene koosnes siis sellest, mida polnud olemas. Sinna punkti oli Juku jõudnud oma mõttega ja niisugune asi tegi peaaegu õnnelikuks. Teadmine, et ta suudab

ARVO VALTON

inimese mõtelda niisuguseks. Seda ta ju ootaski õndsuselt, et teda ennast poleks enam olemas, või ta oleks kogu see maailm kokku, mis oli enam-vähem üks ja seesama. Aga samas seisis ta eraldi, üks Juku, tema kõrval jalgratas täiesti isepäi, piimaplasku selle külge köidetud, pruun endine söögimaja, puu. Juku oli kõikidest eraldatud, aga kord pidi ta mullaks saama, nii oli öelnud pastor Jaagu, üks Juku paljudest sõpradest, kellega oli kena juttu rääkida, kui tuli isu tõsiselt maailma asju arutada.

Pastor oli esimene, kes Jukule pärast ta paradiisiaega meelde tuli, ja sellepärast ta mõtles, kas mitte minnagi tema poole. Joogitilka sealt loota polnud, aga ka tööd ei olnud karta, sest Jaagu oli põhjalik mees, tegi kõike aeglaselt ja pikalt ette planeerides. Kui ta hakkabki Juku tuleviku jaoks midagi sättima, võib alati anda pooliku lubaduse, ikka jääb sada võimalust seda mitte täita.

Juku tõstis ratta, lükkas seda pisut aega käekõrval, istus siis peale ja hakkas vinta-vänta liikuma keskpiltsi poole, sealt paremale meiereist ja saunast mööda.

Meiereis tehti juustu ja kui Jukul söögi suhtes mõnda nõrkust oli, siis oli see juust, millel hallitus sees ja võõramaa nimi. Seda juustu võis Juku paljalt süüa ei tea kui palju, aga õndsaks sellest ei saanud, kui just, siis kord või paar oli juhtunud. Aga see oli hoopis teistmoodi õndsus kui õukast. See oli niisugune tunne, et paned silmad kinni, läheb üle keele, püsib hetke soolakana suus, siis valgub süljega laiali ja õige mõnu tuleb alles mõne aja pärast, kui suutäis on ammu alla neelatud. Ja siis ongi isu võtta uus tükk suhu, niisugune oli rokfori juust, nagu nad seda nimetasid.

Seda juustu siin meiereis tehti ja ükski korralik inimene alevis seda ei söönud, paar hullu oligi. Üks oli see paks mees sovhoosist, kes kõndis väga aeglaselt ja kelle juures käidi kaarte mängimas. See kaardimäng oli peenike värk, ükski lihtne mees ega tuletõrjuja seda ei osanud, ainult juustusööja ja paar meest veel. Juku ise ei mõistnud ühtki kaardimängu, ainult poti emanda tundis ära ja sellega ta ükskord hirmutas kõrtsis mehi, öeldes, et see on surm, aga mehed ei kartnud.

Kui müüjatel olid teada kõik need naljavennad, kes hallitanud juustu sõid, siis Juku oli salasöödik, sest oma raha eest ta juustu ei ostnud, ainult kord ehk paar ja siis arvati teda purjuspäi seda teinud olevat, hullu inimese asi. Juustulant oli Jukul sealsamas meiereis, kust ta vahel sai, aga sellest ei lubanud naised kellelegi rääkida ja sellepärast Juku selle peale eriti ei mõtelnud, et kogemata välja ei tuleks.

Kui tükk oli käes ja eelaimus suus, siis sõi ta juustu kohe meierei plangu taga ära, seal oli üks koht, Juku istumise jälg sees. See oli isemoodi õndsus küll, eriti kui päike juhtus paistma või vihmane oli. Vahel ununes maailm sootuks ära, ja ainult keel ja suulagi tundsid maitset, see oli niisama hea tunne kui surm. Väge seal ei olnud midagi peale selle, mida Vibriku August oli nimetanud looma nimega: peni siilini. Kui suured puud olid ja paar pilve taevas, siis oli maailm läbi juustu terveks saanud.

Kui Juku juustu sõi, käisid meierei noored naised teda vahel piilumas, võib-olla tegi ta seda kuidagi iseäralikult, kunstnikust inimese

asi. Või oli nendel lehtsabadel muidu himu meesterahvast vaadata, paks ikka parem kui paljas vesi.

Aganüüd, kui Juku selle peale mõtles ja täna polnud üldse see päev, millal juustulaari kallale pääses, siis tuli Jukule üks valgustatud arusaamine, et naised käisid vaatamas, mis hull inimene see küll on, kes seda sööb, mida nemad hallitada lastes teevad. Ja siis tuli Jukule hiilgav mõte ja ta tundis kahetsusega, miks see saabus nii hilja, tema eluehal. Miks ei olnud tema siiaajani proovinud teenida niisuguse asjaga nagu rokfori juustu söömisega. Küllap oleks kõrtsis leidunud lolle mehi, kes oleksid maksnud pealtvaatamise eest, kuidas üks vänge maovärgiga mees ajab hallitanud toiduainet näost alla.

Mõni võis ju arvata, et juustusöömine oli liiga hea ja püha asi, et sellega teenida, aga tühja ta oli. Enam ei olnud ühte niisugust asjagi Juku viiekümne aasta sees. Ei lugenud üks pühadus teise ees, kuigi ju oli, et juustusöömine oli hea isegi; siiski tohtis selle eest tahta veel paremat.

Juku mõtles, et kui tal juuksed olid, siis pidas pea paremini mõtteid kinni, aganüüd tahaks küll, et see juustuasi meeles seisaks, siis võiks juba tänapäev all Metroos proovida. Näpud põhjas, jalad maas, nagu ütlevad Järvamaa mehed. Üksainus neil Jaani alevis oli ja seegi taoline, aga ise ikka Järvamaalt.

Nõnda oli Juku meiereist mööda sõites jõudnud plaani pidada ja see üks oli väärt, et päeva kordaläinuks arvata kui säravat kastetilka halli ämblikuniidi keskel.

Aganüüd ta jõudis saunani ja see ei andnud ühtegi mõtet, tuli ainult meelde, kuidas võõras kõhetu mees oli talle ükskord löönud rusikaga vastu lõuga, kui ta tükkis tema juurde duši alla, et seltsis segasem. Juku jalgealune oli libe olnud ja ta oli põrandale prantsatanud ja teised mehed olid võõrast etteheitvalt vaadanud, aga ütelnud polnud midagi. Mehed olid kõik muidugi alasti, näpud rippu, mis sa sellises olukorras ütled või kõnet pead. Juku oli püsti tõusnud, ta ei saanud maha jääda, solvumist ei olnud temas raasugi, ega see tal esimene kord olnud kehapiikkusega maad mõõta. Võõras mees oli häbi pärast punastanud, see paistis läbi vee kätte, ning hästi kiiresti riietusruumi pagenud, paras talle, küllap kannatas tehtud ülekohtu pärast, ei läinud Juku lepitust otsima, iga peni lakub omad haavad ise.

Siis oli saun kogu oma pikkuses jalgrattale allunud ja Juku jõudis kohani, kus seisis üks valatud kivipost, mis pidi midagi mälestama. Kivipost oli hea mälestaja, tema muudkui seisis ja teha polnud midagi. Ühel udusel õhtul oli Juku küll oma silmaga näinud, kuidas post oli vaarudes kohalt ära läinud, vastu ammuse tuuleveski seina naaldunud ja sinna kusunud, ju ei kõlvanud püha koha peal soristada. Seda lugu Juku kellelegi aganüüd ei rääkinud, äkki peavad hulluks. Kohtumehed olid prillidega, paksud raamatud põlvede peal.

Ja siis tuligi see vana puumaja, kus praostihärra elas, ukse peal silt: «Koguduse kantselei».

Vanasti oli praost, ei tea mitmes eelmine, elanud kirikumõisas, nüüd oli seal lasteaed. Ühel lasteaiapäeval olid väga suured rinnad, need ei olnudki ehk suuremad kui teistel rinnakatel naistel, aganüüd ta hoidis neid hästi õieli, nagu oleksid need tema kõige tähtsam osa või siis miski,

mis ei olnudki tema osa, vaid kuldsed ehted, mida oli raske, aga uhke kanda.

Igasugustele tädidelle meeldis kangesti juttu rääkida, eriti mis puutus meeste ja naiste vahelistesse asjadesse. Võib-olla jäi neile enestele meesterahvast väheks, nad nägid teisi muudkui amelemas.

Juku tuli ratta seljast maha ja pani selle kantselei ukse kõrvale. Tema oli nüüd äsja õnnis olnud ja see koguduse pastor oli õndsuse ülemus ja jutumees, kes teadis, kuidas olla. Juku koputas ukse peale, tema oli tagasihoidlik inimene ja koputus oli väga nõrk ja selle järgi võis tundlik kõrv teda ära tunda, mis talle alati kasuks ei tulnud, sest mõnigi uks jäi kinni, kuigi Juku sisemine meel ütles, et rahvas on kodus. Pastor-mees polnud sellelaadiliste killast, tema uks avanes igale koputajale, nii oli nende raamatuski öeldud, aga tal oli kõvavõitu kuulmine, sellepärast koputas Juku kõvemini.

Ja siis mõne aja pärast peremees tuli. Ta käis alati väga aeglaselt, sest teadis, et inimesed tulevad tema juurde taevariigi asjade pärast, taevased veskid aga jahvatavad väga aeglaselt ja kärsitus tuleb maha jätta, kui oled teel.

«Tere,» ütles Juku, see oli kõige sõbralikum sõna, mida Juku võis öelda; kui ta niiviisi alustas oma külaskäiku, siis see tähendas, et tal ei mõlgu omakasu meeles. Ka ütles ta seda sõna pehmelt ja täiesti ilma kokutamata. Ega ta üldse olnud kokutaja, aga vahel ta otsis sõnu, mis oleksid õiged öelda, sõnade õigsusest sõltus väga palju ja kunstimeelega inimesele pidid sõnad mitte üksi õiged, vaid ka osavad olema. Ilus jutt oli omaette ilus asi ja sellepärast Juku valis sõnu, teinekord aga jättis ta kokutaja mulje sellega, et kordas neid suurema ilmekuse ja oma kõne rõhutamise mõttes.

Kui Juku oleks midagi tahtnud, siis ta oleks alustanud sõnadega «Kuule, Jaagu...» Aga kui Juku ütles lihtsalt oma õrnsõbraliku tere, siis see tähendas, et tema on tulnud kõige paremate kavatsustega, seda pidi ka iga Juku sõber teadma, kui ta vähegi inimestetundja oli.

«Näe, tere, Juku,» ütles praost vastu, temast kostis tõsist rõõmu Juku nägemise üle, mitte igauhega polnud siin alevi sõna. Sovhoosi-meeste hääles oli Juku puhul isegi teretades nõokamise nooti.

Ja kui nad pisut aega olid vastamisi seisnud, ütles praost:

«Mis asju siis sina ajad nüüd?»

«Ei tea,» ütles Juku ja ta ei valetanud.

«On sul ehk mõni mure südames?» püüdis praost teda järje peale aidata.

Ja Juku polnud üldse mõelnud niisugust asja küsida, see tuli kui isenesest üle huulte:

«Ütle sina, ütle sina, Jaagu... mispärast inimene elab maailmas?»

Pastor vaatas Jukule rahuliku pilguga otsa, mõnel teisel mehel oleks ehk suu üllatusest lahti vajunud, mitte aga õpetajahärral, kes seda kui ka kõiki teisi asju oli seatud inimestele seletama.

Ta ütles:

«Astu sisse, Juku, ma ei saa seda sulle siin lävepakul vastata.»

Ja nad läksid kabinetti, kus istusid teine teisele poole lauda. Ometi ei mõelnud ju Jaagu, et Juku ennast pöörama oli tulnud, et miski teda

tõmbas tõsist Jumalat otsima. Ta pilk oli vilgas ja lustakas, paljas pealagi läikis kavalusest ning suust tuli vägevat eetrihaisu.

«Vaata, Juku,» ütles Jaagu aeglaselt ja pani peo lapiti ühe väikese musta raamatu peale, «sina oled olemas, see on suur juhus ja õnn, ära enam küsi, miks sa oled.»

Ja Jukul hakkas häbi, et oli niiviisi küsinud. Selle pärast, et Jaagu polnud Jumala nime suhu võtnud, muidu oleks saanud palju sõnu rääkida, sest Jukul oli oma isiklik Jumal ja teised ei teadnud sellest midagi, kuidas ja mismoodi see oli.

«Või on sul hale, et sa oled?» küsis Jaagu, mispeale Juku ägedasti pead raputas.

«Mis minul, mis minul, Jukul viga... mina olen loll ja õnnis, loll ja õnnis... ühtelugu.»

Praosti silmad libisesid lakke, ta oli väga ja väga mõttes Juku sõnade üle, aga lõpuks ei saanud ometi jätta oma kahtlust välja lausumata:

«Kes suudab teise õndsust ära tunda? Kas ta isegi suudab?»

Ja mõne aja pärast ta lisas, mis võis olla tema isiklik veendumus:

«Ei sina, Juku, loll ole, oled ehk veidi teistmoodi kui enamik inimesi.»

Aga sellel teemal vaielda ei tasanud, Juku ütles kindlalt:

«Selle kohta on mul paber. Teine grupp.»

Nii loll Juku ka ei olnud, et oleks ennast meelitada lasknud ütlusest, mida ta mitmel korral kuulnud oli: ega tola loll ole, see Juku on targem kui iga teine tark. Paber tegi õigust, naerata või ära naerata, Jukul polnud mingit mõtet tark olla, invaliidipaberite eest maksti penssi ja sai ka mitmeid eesõigusi, nagu näiteks õiguse igat tarka läbi söimata.

«Jah, paber,» kordas hingekarjane mõtlikult ja rändas mitut rada, aga ühtegi neist ei tulnud ta Jukule näitama.

Jutt sai otsa ja Juku oleks peaaegu küsinud oma tavalise harjunud küsimuse, millega ta oma sõprade ette ilmus, et kas teisel ei ole talle suutäit rüübet pakkuda või raha maksta mõne ammu tehtud töö eest. Selline kindel jutt sobis, ometi hoidis Juku praegu ennast tagasi, tal oli vahel, kui tahtis, kõva iseloom. Selle asemel ta ütles:

«Ei, jah, minul on, minul on... hea meel, et... isa ja ema mu valmis tegid... kuigi jah, kuigi jah, mina ise teadnud sellest midagi.»

«Surematu hing,» pomises praost omaette, ega olnud Jukule aru saada, mida sellega öelda taheti.

See oli hea, et ta kihutustööd ei teinud, vana Jaagu polnud sedasorti meeski. Temal oli ennast mõnus pidada sulaseks ja Jumal ise pidi kätte juhatama, kes kirikusse tulid, kes tulemata jätsid. Jaagu ei keelitanud ega kutsunud kedagi, süda pidi käskima, mitte võorad sõnad. Tema ütles igal pühapäeval oma jutluse kõrges külmas kirikus ja kui sinna juhtus peale tavalise paarikümne mutikese veel keegi tulema, rõõmistas hingekarjane seda Issanda kutsumise tööks pidama. Tema rääkis neile alati tarka ja heatahtlikku juttu, tõi ette ka luuletusi ja nimetas maailma ajaloo mõttetarku. Kõrvaline võis ju ehk arvata, mida teadsid tööst konksus sõrmedega eidekesed mõttetarkusest, aga Jaagu kombeks polnud inimesi alahinnata ja paremusjärjekorda seada. Tema oli

karjane, ütles sõnad parema äratundmise järgi ja oma tarkuse tase-
melt, kui kellelgi sealt õppida oli, tuli see tema elutööks.

Kuigi käis kantslis, oli ülevalt alla rääkimine ja enese enamaks
pidamine talle vastumeelt.

Nõndaviisi teadis Juku teda, aga teise inimese musta talaari alla
südamepõhjani ei suuda keegi näha, mis keeruline arusaamatus võib
seal olla üksikute sõnade ja ohete taga.

Juku tõusis püsti, natuke ebamugav oli tal istuda raamatute keskel,
mille seest ta ridagi lugenud ei olnud, sest selleks need olid ju kirju-
tatud.

Lugemine läks tal nigelavõitu. Kui keegi küsis, kas ta lugeda oskab,
vastas Juku, et silmad on viletsad. Aga ega need nii viletsad olnudki,
ainult siis, kui ta trükiridasid uurima hakkas, kippusid nad ringi keer-
lema arusaamatuses ja teinekord nõrgus isegi hõigivett silma. Seda ei
saanud ütelda, et Juku ei osanud lugeda, oskas piisavalt, luges silte,
pealkirju ja dokumente, aga raamatute lugemine oleks tema käes ehk
isegi kuidagi loll välja näinud. Paaril korral oli ta mõnelt pööningult
leidnud kapsaks loetud raamatu ja lugenud sellest püstijalu vanaaja
kirja, aga see ei sidunud teda lugemise külge, imelik, kui ta oleks sealt
mingit võõrast kauget elu veerinud ja ennast veel mõneks tegelaseks
hakanud pidama.

Juku pärast võisid raamatud küll olemata olla, temale poleks pähe
tulnud neid isegi varastada. Pastoril oli suur riiul täis, kas neid oli ka
igapäevaste kord siinoleku ajal pihku võetud, seisis hunnik varjusurmas
sõnu, ju need olid siis seda väärt, et kasutamata püsisid.

Aga inimesed soetasid enesele kõiksuguseid asju ja justkui elasid
nendele, need olid kui pommid jalgade küljes ja mitte tiivad. Selle poo-
lest oli Juku tarkadest inimestest targem, et ta maise vara läbi oma
soolikate laskis, ja nõnda ei olnud see maakera talle raskuseks, jalg-
ratas ja plasku ehk välja arvata. Aga needki olid ajutised, oli teisi
vaheldunud mitmeid Juku elus. Ja kuigi jalgratas oli truu sõber ega
jättnud teda ialgi maha, kuhu kraavi ta ka küljeli polnud jäänud, sest
oli nii logu väljanägemisega, et ükski seda ei ihaldanud, siiski polnuks
Jukul erilist südamevalu, kui see ratas kaduma saaks. Küllap ta siis
alevi tagant lohust, kus on aastakümnete prügimägi, enesele uue han-
giks või nõutaks selle välja mõnest kuurist, kus asjata seisab. Ja nii-
sama oli plaskuga. Talumajad seisid paiga peal, nemad olid inimestest
üle, nendesse võis tulla ja nendest minna, mitte kaasa võtta; kui Juku
õõmajaks ei olnud üks, siis oli teine.

Jaagu oli muidu mõistlik mees, aga ümbritses ennast talaari, kiriku
ja raamatutega, Juku tahtis temaga jumalaga jätta ja ütles sellepä-
rast:

«Nüüd on siis, on siis... see asi... asi selge.»

«Kas Jukul muud juttu ei olnudki?» küsis praost pisut imestunult,
kuigi ta üldiselt näis olevat mees, kes võtab maailma just nii, nagu see
talle ette näidatakse.

«Eks homme ka päev,» kostis Juku, andes mõista, et võib tagasi
tulla, selles polnud ei ähvardust ega lubadust. Eks olnud tal põues tal-
lele pandud igasuguseid küsimusi, mida pastorihärraga võiks arutada,

ja kui peakski juhtuma, et ta seda meest enam ei näe, siis polnud need niisugused asjad, ilma milleta elada ei saa.

Sest elama ikka pidi edasi. Ükskõik, kus sa parajasti olid, selles suhtes oli vanal Jaagul tuline õigus.

«Võtku Jumal sind õnnistada,» pomises Jaagu ja nüüd võis Juku minna, ta oli kena inimesega sõna juttu puhunud; kuigi Juku üldiselt seltskonnast ei hoolinud, ei vihanud ta seda ometi mitte. Juba kas või sellepärast võis ta inimestele tänulik olla, et nad valmistasid eetrit ja tärpentini. Miks just tärpentini, seda Juku ei osanud öelda, aga niisugune sõna talle mõttesse tuli. Ja päikese, tema kõige suurema sõbra, olid nad taevasse riputanud sel viisil, et sünnitasid Juku siia maailma juba viiekümne aasta eest.

«Head aega siis,» ütles Juku sõbralikult ja tal oli tõepoolest hea meel, et ta inimesest ei olnud mingit kasu tahtnud.

Ta astus õue ja oleks jalgratta meeeldi koguduse kantselei ukse taha jätnud, tal oli tunne, et nüüd peaks natuke lendama, kõik õhk oli selleks nagu ette valmistatud.

Ja mõttes ta tegigi selle läbi, tõusis sirevasse õhku, oli ennelõunane aeg, liugles üle meiereikorstna, üle männituka, mis kõrgus alevi sauna taga karjamaal, tegi kaare üle künkal asuva sovhoosi õunaaia, võttis kurvi veel järsemaks, liugles üle töökoja, mille hoovil seisid kombainid ja mis siia kuidagi ei paistnud, vaid püsisid Juku vaimusilma ees, siin ei peatunud ta mitte, vaid liugles üle oja; mõisahoone ja allee jäid vasakule, uus koolimaja paremale, põllud all ja metsamajand silmade ees, et mitte kõrvale kalduda, pidi ta jälle kaarjalt keerama, libisema üle vana leivatehase ja paisjärve ja surnuaia tagasi kantselei ette, nõnda et kunagine tuuleveski ja vennashaua obelisk, mis siia ka kätte paistis, tema alt riivamata läbi sõitsid. Nõnda oli Juku mõne hetkega Jaani alevile tiiru peale teinud, selle parema käe südamesse jäi bussiplats ja restoran oma kuulsusrikka Metrooga.

Kas mitte sinnapoole ei tulnud seada sammud, see võidi õige varsti lahti teha, kui päikest uskuda. Traktoristide suminat Juku hästi ei talunud, aga seal voolas tuline viin, seda oli õõnsale sisemusele tarvis.

Ta võttis jalgratta, lükkas käekõrval ning tundis asjadest sündivat vaeva.

Aga veel enne, kui Juku jõudis bussiplatsini ehk turuplatsini, nagu seda endiste aegade järgi nimetati, tuli talle vastu ähmi täis Kroogu Villem ja võttis Jukul küünarnukist kinni:

«Küll on hea, Juku, et ma sind näen, tule nüüd kohe appi.»

Kui Jukat otsesõnu kästi, ei saanud ta vastu vaielda, tal polnud sellist iseloomu, tema jättis lihtsalt vaikselt tegemata, kui talle mõni töö ei meeldinud, võttis küll näiteks vikati peremehe käest ja laskis end kaare peale juhatada, aga kui töötuju parajasti polnud — ja enamasti polnud ta suurt usinust endas märganud — või oli liiga palav ja parmud sõid, siis jättis ta, niipea kui peremees jalad viis, vikati sinnasammasse maha, tegi minekut ega näidanud sellele peremehele õige tükil ajal nägu. Niisugust sorti töömees oli Juku, sest nagu öeldud, oli iga-sugune töötegemine inimesele vastik, lollitas ja pettis teda, ega asjata räägitud, et see on vanade hobuste ja lollide ajaviide, ja nii loll Juku sugugi ei olnud, kuigi oli paberitega mees. Ja kui ta sellisel juhul oli

siiski pool või poolteist heinakaart maha löönud, võis ta mitme aja pärast tulla võlga sisse kasseerima, aga selleks juhuks — kui peremees teda veel küllalt ei tundnud ja juhtus vihapidaja olema — mõtles ta välja väga täpse loo oma äkisti pealetulnud haigushoost, mis lollu inimese puhul ju ime ei olnud, nagu arstiteadus näitas.

Praegu aga asis Kroogu Villem tal küünarnukist kinni ja Jukul ei olnud pääsu, sest lahti rabelema ta ei hakanud, see nõudis liiga suurt vaeva, ei tasunud ära, küllap tuleb juhus, mis ta päästab, kui pakutud töö peaks vastu hakkama.

Villem juhatas ta sisse teekurvil olevast puutööstuse väravast, viis Juku koos rattaga läbi laia töökoja selle kaugemasse otsa, kus seisis valmis kaunistatud puusärk. Seletas:

«Mul täna tunni-paari pärast tuleb rahvas isa kadunukest puusärki laulma, Juhan lubas kiristu juba üleeilseks valmis teha, aga kukkus jooma. Nüüd jälle vedas sovhoosist see Vesivärav alt, lubas puusärgi koju visata, aga pole teist kusagil. Ei ole muud, kui aita mul see puusärk koju toimetada.»

Juku ei osanud selle peale sõnagi kosta, teadagi, puusärk oli toorest lauast. Ta tegi, nagu püüaks puusärgi üht otsa kergitada, aga see ei nihkunud paigastki.

«Nonoh,» taipas Villem ja tõstis laiema otsa hõlpsasti üles.

Aga Villemi kodu oli alevist väljas Sagari külas, sinna oli oma paar kilomeetrit, Juku tagumik on siis õhtul ka, kui ta kogu selle maa tasiks rasket surnumaja.

Villem oli jälle nagu tema mõtet aimanud.

«Ega me teda käes tassima hakka, meil mõlemal on jalgrattad, paneme peale ja läheme kui kõrinal, ainult tasakaalu tuleb hoida.»

Aga Juku oli üsna kahtlev selle kerguse suhtes, milleks teine mees tööd püüdis rääkida, küllap tema juba ennast ja oma asjaajamise viise tundis.

Villem ei jäänud Juku arvamust ootama, vaid kamandas:

«Võta nüüd kinni ja viime õue teerajale.»

Nüüd pidi Juku siiski paljastama, et ta puusärgi kergema otsa jõudis üles tõsta, ja nõnda nad ta välja viisid läbi puulõhnalise töökoja. Viisid välja ja panid ettevaatlikult teeraja peale maha.

«Lähme nüüd ratastele järele,» ütles ähmis Villem ja Juku ei teadnud, miks tal enne oli tarvis rattaga läbi kogu töökoja marssida, Villemi enese ratas oli siinsamas.

Juku läks siiski väikese lootusega rattale järele, nii pääses ta Villemi silmist. Ta võttis ratta ja lükkas selle puutöökoja tagumise värava juurde, mis viis suurele laoplatstile, täis palke, kuhu vahele võis õige kiiresti kaduda ja sealt üle aia alevi karjamaale. Aga häda, et see värav oli kinni ja Jukul ei jäänud muud pääsu kui esimene värav, mille läheduses kohmerdas Villem. Juku kükitas ratta kõrvale maha ja kor-
das:

«Pole see, pole see ratas... päris terve... vigane ratas teine...»

Ja kordas seda seni, kuni Villem teda otsima tuli, pahandades:

«Mis sa siin kohmitsed, mul rahvas varsti laulmas. Kui kodus oleme, saad kõhutäie valget viina.»

See oli muidugi võlusõna küll, kuid Juku ei olnud liiga kergeusklik.

ARVO VALTON

Ta pidi enne hoolega mõtlema, kas töö vastikus ei kaalu mitte viina mõnu üles.

Villem aga ei andnud talle mõtlemisaega, rabas rattast kinni ja viis välja. Juku oli üsna osavõtmatu selle asja juures, lubatud viinasuutäiest hoolimata. Küllap ta teadis, et kergelt ei pääse, ükskord panakse ta ikka täide rakkesse selle puusärgijamaga.

Ta tahtis näha, mismoodi see puusärk jalgratta peale saab, kes seda kinni hoiab ja kes ratast lükkab. Ei kujutanud ta küll ette, kuidas puusärk kahe sadula ja juhtraua peal püsib. Aga Villem ütles:

«Niiviisi välja ei mängi, me peame ta torude peale panema ja kõrvuti lükkama.»

Seda Juku kartnud oligi, et vähemalt pool koormat tema õlule laotakse, ja seda oli ülearu palju. Kuid teine oli hädas ka, isa surnud.

«Hoiä nüüd ratast kinni,» ütles Villem ja upitas puusärgi laia otsa üles.

«Tõsta ratas alla,» kamandas ta.

Juku kaalutles, kas ta peab tegema nägu, nagu ei saaks ta aru, mida teine tahab, mispidi ta ratta alla tõstab, või ei tasu niisuguse asjaga jäändama hakata, ega see päästa, asjata jõukulu.

«Lai on,» teatas Juku, kellel oli hea silmamõõt. Ta ei hakanud Villemi ratast paigast nihutamagi.

«Kurat jah,» nõustus Villem. Juku juba lootis, et asi jääb katki, aga teine oli tegutsemistuhinat täis. Pani puusärgi maha, asis rattast kinni, võttis kotist võtme, keeras mutrit, kangutas sadula maha ja pani selle pakiraami vedru alla.

«Tõsta nüüd,» tahtis ta Jukut raskema peale rakendada, aga sellest ei tulnud midagi välja. Juku ei vaevunud isegi vastama, ta raputas ainult aeglaselt pead.

Villem tõstis siis puusärgi laiema otsa ise üles ja Juku lükkas ratta alla, Villem laskis sarga juhtraua taha torule, teine äär jäi poolviltu sadulatoe otsa.

«Soh, nüüd teine ratas alla,» tegi Villem ülesande selgeks, aga isegi loll Juku sai aru, et seni kui puusärgi teine ots üles tõstetakse, väänab ratas ennast tõenäoliselt kuidagipidi alt ära. Lõpuks mõistis seda ka Villem.

«Ma tõstan otsa üles, sa juhi ratas kuuri seina äärde, et see värk meil ümber ei kukuks.»

Nõnda tehtigi ja Juku mõtles, et tal oleks võimalik ratast nii juhtida, et kirst maha kukuks, aga seda ta siiski ei teinud, kogematagi mitte.

«Nüüd too oma ratas alla,» juhatas Villem.

Juku tammus jalalt jalale.

«Tea kas, tea kas kannatab... logu teine,» ütles ta. Tegelikult tal rattast kahju ei olnud, hea oli vaadata, kuidas teisel mehel on kole kiire. Polnud muidugi Juku asi inimesi elama õpetada, aga seda teadis ta kindlasti, et ülearu kiireid asju pole olemaski, oleks parem, kui kõik aeglasemalt elaksid; nõnda ta tegi ise ja talle meeldisid praost Jaagu taolised pikaldased inimesed või ka traktoristid, kellel Metroos aega küll oli. Villem muidu väga kärsitu mees ei olnud, aga ju oli isa surm ta peast segi ajanud.

«Mis sa mõkutatad, aja ratas alla,» käratas Villem.

Juku ei hakanud inimõiguste peale mõtlema, et kuidas ta käsutada tohib palumise asemel, tema selline väiklane norija ei olnud; Juku on hea, aga vaba inimene, tänava pealt leitud, võib minna ja tulla, võib oma jalgratta ka alla ajada. Nii ta tegigi ja ütles:

«Peab vist, peab nõoriga... nõoriga kinni siduma...»

Rohkem ta ei öelnud, edaspidine pidi iseendast arusaadav olema.

Villem vaatas puusärki ja taipas ka ise.

«Kirst kaunistatud, köis hõõrub kõik paberi maha.»

Nii see võis tõesti olla, aga kahte head ei saanud, et kirst koju ja kaunistused alles. Juku kehtas õlgu, et noh, oma asi, kukkugu kirst rattatorude pealt maha, tema pingutama ei hakka.

«Jalgadest ehk võiks,» nuputas Villem ja otsis tubakapurusest taskust jupi kapla, löikas selle taskunoaga tükkideks ja sidus kirstu kõverate jalgade ümber, sealt vedas toru külge kinni. See oli peaaegu mõttega tegu. See Villem ei olnudki nii rumal, kui esimesel pilgul paistis, aga ega ta tark ka olnud, kui üldse jalgratastega jahtima hakkas. Nad võtavad ju üle poole teed enda alla, kuidas siis autod sõita saavad.

Aga Villemi peas püsis kiirus teadmisesest, et võõrad tulevad ja väsinud isake veel kirstu panemata, see ajas tagumised lihased sebima. Ta puges ratta ja kuuriseina vahele, võttis ühe käega juhtraust, teisega kirstusangast ja kamandas Jukut sama tegema.

«Me peame hästi ühtlaselt lükkama, ära sa maha jää,» õpetas Villem.

Juku löi peopesaga mõtlikult vastu plaskut, mis seisis tühjana ja värske veini lõhnalisena jalgratta pakiraamil, kuid midagi kavalat ta välja mõelda ei suutnud, tuli hakata ratast lükkama.

Tee oli kuivanud porist konarlik ja läks kuni asfaldini ülesmäge, nii oli neil kohe alguses ületada raske lõik. Aga värske jõud ja teotahe innustasid Villemit, kellel seisis eesmärk silmade ees, ning Juku ei olnud veel otsusele jõudnud, mismoodi peaks käituma, seepärast lükkas ta masinlikult just nii nagu tarvis.

Puusärk oli nüüd alevivahelisel auklikul asfaldil ja sõit võis tõesti minna kui kõrinal, ainult et tee oli nüüd kahte meest ja sarka täis. Iga hetk võis platsipoolse nurga tagant välja sõita mõni auto, mis neile siis tagant otsa ajab. Auto alla jäämisest ei olnud Juku põrmugi huvitatud, kuigi ta surma kui niisugust iseenesest ei põlanud, aga sellisel moel haiget saada ta ei tahtnud, pealegi oli auto alla jäämine rumal tegu. Ja rumal ei tahtnud Juku kui loll inimene mitte olla, talle aitas hullumaja paberitestki.

Seda asja taipas ka Villem ja hakkas oma ratast trügima tee serva poole, nõnda et Juku pidi asfaldilt ära minema kruusasele veerele. Juku ots kippus ennegi maha jääma, sest temal ei olnud nii kiire kui Villemil ja ta sisemine elu püsis ülepea alati rahulik, nüüd aga oli asi hoopis sandisti ja kui Villem poleks pidurdanud, oleks neil sõit läinud sauna juures otse kõrgest teekaldast alla puuhunnikusse. Jukul oli kujutlusvõimet ja ta nägi seal kogu kirstu lagunenu, nii et sellest veel vaid saunaahju hakatust oleks saanud, kah heategu alevirahvale.

Nüüd hoidis Villem selle teo ära ja nägi, et asi nõnda ei lähe, pole Jukust talle õiget paarilist, jahtunud isake aga ootas teelesaatjaid.

«Vahetame kohad ära,» kamandas ta, millega ei varjanud oma pere-mehelikku üleolekut. Seda polnudki tarvis Juku eest varjata, Juku teadis seda ja oli väga rahul. Ta vaatas puusärgi laiemat otsa, mis pool-viltu ratta peal püsis, ja leidis, et olgugi see raskem, on asfaldil lük-kamine ometi väiksem vaev.

«Aga ära sa,» ütles ta, «aga ära sa... mu ratast ära löhu.»

Villem mühatas pahaselt, et miks pidi tema teise ratast löhkuma, kui see oli ennegi logu küllalt.

Mehed vahetasid otsad ja lükkasid mõni aeg ühel nõul, siis aga hak-kas Villemi meel jälle perutama, talle tulid meelde ta sugulased, kes selle viivituse ja ootamise pärast võivad arvata, et Villem on üks saa-matu mees. Ja nii nügis ta Juku ratast ägedasti üle teekonaruste, nõnda et viimne eluase rappus ja sidemetest lõdvenes.

Villem oma kärsituses seda ei märganud, Juku küll, ja ta teadis ka ette, millega asi lõpeb. Sellega, et varsti on kirst kolinal tee peal maas. Jukul poleks selle vastu midagi olnud, seda oleks heal juhul isegi väi-keseks naljaks saanud pidada, aga kui ta kujutles, kuidas siis tuleb puusärg jälle üles upitada, läks tal naljaisu ära.

«Nöörid,» ütles ta mõistmatule Villemile ja varsti sai teine ise ka asjast aru, ning kuigi ta vaim mitte üks raas peatuda ei tahtnud, ütles selge mõistus ometi, kuidas lugu lõppkokkuvõttes kiirem saab. Ta jäi seisma ja kinnitas nöörid kahest nurgast paremini ümber sarga mägra-jalgade.

Kui nad mööda sõitsid Vihhuri majast, kuhu igal aastal sündis vähe-malt üks poisilaps, tütarlastest rääkimata, kogunes väikesi tedretähe-lisi punapäid maanteele ja nad hakkasid ümber kirstu käratsema ja tantsima.

«Kas te saate siit, tatikari,» käratas Villem laste peale ja Juku tea-dis kohe, et see valab ainult õli tulle. Nii oligi, poisikesed läksid ainult metsikumaks, jooksid kirstu juurde, patsasid seda peopesaga lüüa ja põgenesid kiiresti. Nad nägid, et meeste käed on kinni, ja see andis julgust.

Jukul ei olnud punapäiste inimeste vastu mitte midagi, võimalik, et ta isegi oli punapea, kui tal veel olid juuksed, mis nüüdseks enamikus maha pestud; säilinud rant oli siiski tumedapoolne ja see lubanuks tal küll üleolev olla punapäiste vastu, aga tema ei olnud. Kuid Villemi tunnetest sai ta aru, isa kirst polnud mitte mõni kulamängimise asi.

Kui pidu liiga suureks läks ja Villem tõsiselt kartma hakkas, et met-sikud marakratid kirstu kaunistused ära rikuvad, röögatas ta Jukule: «Hoi», ning kargas esimesest nagamanist kinni, nõnda et kõik teised kabuhirmus pagesid. Poisike, kes talle pihku jäi, tõmbus ainult kõssi, saatus oli tema vastu armutu olnud, nutust polnud kunagi kasu ja ta ootas asjakohast võmmu, nagu ta seda varemaltki kogenud oli. Aga võmmu siiski ei järgnenud, nagu Juku huviga täheldas, lastearmastaja Villem ainult raputas poissi ja röögatas:

«Küll ma teid saatanaid kütan.»

Sellega poiss pääses ja mehed liikusid edasi. Nüüd jäi poistekari maha ja vaatas neile uudistavalt järele, küllap ei tahtnud nad oma Vihhuri-kindlusest liiga kaugele kalduda.

Suure kära peale oli teisigi vaatajaid kogunenud, üks igaüks leidis,

et puusärgi vedamine kahe jalgratta peal päris tavaline vaatepilt ei olnud.

«Inimesed, noh... inimesed naeravad,» tähendas Juku Villemile, võib-olla aitas see tal tööst kuidagi lahti saada. Jukul enesel polnud inimeste naerust sooja ega külma, tema oli siia maailma nagu selleks loodudki, et tööhulludel kellegi üle irvitada oleks, aga ta teadis, kui väga Jaani alev kartis ja arvestas teiste inimeste naeru, ei olnud siin millelgi suuremat liikumapanevat jõudu kui ütlusel: «Küla hakkab naerma.» Nii väga kartis Jaani rahvas naeru, nagu oleks tõsidus üks kõige suurem väärtus inimese küljes. Aga samas himustasid kõik naerda ja kõige tulusam oli seda teha tõsimeelsete kulul.

Teadis Juku Villemigi seda mesti olevat, õige jaanilase, ja sellepärast ta nõnda ütles. Noh, kas või selleks, et mida teine vastab.

«Las kuradid naeravad,» vastas ta, aga Juku teadis, et ta ammu oli seestpidi küürus teiste võimaliku naeru all.

Tõsi see, et keegi just ei naernud, puusärg polnud mõni naeruasi, ainult Siidi Naima kõverdas põlglikult suud, aga mille peale tema seda ei teinud, see oli tavaline asi, ei tulnud arvessegi. Ent ees oli autobas ja sealt mehed olid kõige hullemad. Autojuhid on üldse tuntud irvhambad, kui endal on vedruiste perse all ja mootor röögib nina ees, siis on eriti paslik vaese jalaukerdaja ja kärutõukaja kallal ilkuda.

Kui õige hirmutaks sellega Villemit, ehk pöörab siis ise sisse ja palub kirstu ära viia ja Juku oleks prii? Lubatud kõhutäis viina jääks küll ära, mõtles Juku, veerand tööd juba tehtud ka, hulk vaeva nähtud. Ees ootas hullem, aleviserval lõppes asfalt ja algas treppis kruusatee. Ja viina võib teinekord välja nõutada, tänast vaeva meelde tuleta. Muidugi, mis käes, see käes. Ja Juku ütlemine Villemile vaevalt mõjuks, üks talitagu ise, nagu õigeaks peab, kas sealt baasist ongi midagi keskpäeva ajal võtta, mis auto on remondis, millel puudub juht, teada seda baasi päikeselise päeva ajal, seal ei viitsi ükski õline mees ennast liigutada, ainult tühist juttu rääkida ja dispetšerimannile mõttes saba alla vahtida. Nõnda Juku seda asja teadis olevat, ta oli seal käinud, autode õline plats talle ei meeldinud ja üldse kogu see tehnika, hõõruvad rauad, temale meeldisid taimed ja putukad, elusad asjad, mis ise mõtlesid ja kasvasid.

Ja nii juhtuski, et autobasii kohal tõmbas Villem küüru selga, ei vaadanud kõrvalegi ning andis Juku rattale valu. Võib-olla ta lootis, et neid üle plangu ega kontoriakendest ei nähta.

Sõit läks edasi ja Juku leidis, et peaks vahepeal puhkama. Võib-olla õnnestub puhkamise ajal midagi välja mõelda. Ta peaks Villemile ütlema, et puusärgiga ei tohi kiirustada, see on halb märk, et ega see inimese elu ei ole ainult üks sõit, rist ja puusärg seljas, oma surma poole, kiirustamine oleks muldvana isakese solvamine, temal ju küllalt aega surnud olla, miks siis allesjäänud ruttavad temast lahti saama. Olgu Kroogu vanaperemehe vastu niigi palju austust, et tema matust saaks aegapidi ja mõtlikult toimetada.

Jukust loomulikult nii pika jutu rääkijat ei olnud, ta polnud elu sees nõnda palju sõnu ritta pannud, muidu ehk olekski, aga keegi ei kärsinud tema kokutamist kuulama ja sellepärast ta ei proovinudki. Praegu

oli asi ka selles, et kadunuke oli Villemi, mitte Juku isa, polnud tema asi õpetada, iseäranis kui tõesõna taga mõlkus omakasu.

Juku ütles asja lihtsalt ära:

«Perse õhtul... peab puhkama.»

Alev oli kohe lõppemas, viimased majad, pärast pole kirstuotsa enam kuhugi toetada, ei ühtki varbaeda, lage põld.

«Mis puhkama!» paristas Villem. «Või puhkama! Kus meil aega puhata on!»

Kui teine nõus ei olnud, pidi Juku lihtsalt seisma jääma, ja nii ta tegigi. Villem sumas kogu aeg kraavi pervel kõndida, vahel üks jalg kraavis või alevinaise lillepeenras, mis tolmuse maja akna all.

Villem nägi, et asi tõsine, teine laskis rattastki lahti ja otsis kohta, kuhu tagumikku toetada.

«Aita see kaadervärk vähemalt seinale najale toimetada või pean ma seda hoidma jääma!»

Nii see asi oligi mõeldud. Jukul paras sein kahe sammu kaugusel, selle vastu võis sarga toetada, et jalgrattad vähe kaldu ise püsti seisaksid. Juku toimetas selle liigutuse ära, rattad seisis ausõna peal ja Villem pidi ikkagi teepoolset toetama jääma.

Juku istus kraavipervele ja tundis, et hea, kui oleks leivakott kaasas, tükk vesist vorsti ei teeks samuti paha. Aga kumbagi Jukul ei olnud ja esimest korda ta mõtles, et võib-olla ei sokutanud vahimees Jumal Kroogu Villemit ta teele asjata, vaev oli ränk, aga leiba pead sa ikka palehigis teenima, matusemajas ootas suutäis Jukut ja tema vähenõudlikku magu.

«Kui surm, see surm... on see... see patu palk, siis õiget inimest ei olegi,» ütles ta, näidates, et on puusärgi lükkamisega leppinud.

Villem mühatas midagi, tema muidugi niisugusest keerulisest jutust aru ei saanud, eluaeg sõnnikut tõstnud, tea, kas tal on aega olnud suuri puidki tähele panna. Ega Juku inimesi põlanud, igasuguseid oli olemas, ühed tegid tööd ja teised mõtlesid töökal, kuidas saaks tööd teha hõlpsamini, või veel parem, üldse mitte teha, nii või teisiti keerles kõik selle ümber. Siit saigi järeldada, et töö on üks inimesele vaenulik leiutis. Aga elagu inimese, kuidas ise tahab, võib-olla on mõni just tööd tehes õnnis, kust võis Juku seda teada.

Oma mõtte pidi ta ära lõpetama, sellepärast lisas:

«Ei siis tasu, ei tasu... ei tasu püüdagi õige olla.»

Villemit see ütlemine miskipärast vihastas, ta käratas:

«Noh, nüüd on tark väljas! Mis koha pealt siis minu vana õige ei olnud?»

Aga samas tuli Villemile isa mitu kunagist patutegu meelde või siis ta mõtles, et matus sõltub Jukust, ei tohi riidu minna, ning jäi vait.

Ega Juku tahtnudki vana Kroogu kohta midagi öelda, oli see Jaani kandi mees nagu teisedki, ja ta ütles lepitavalt:

«Mina mõtlesin, mina mõtlesin Jaagu peale.»

«Pastori või?» võpatas Villem ja oleks ei tea kuhu karanud, kui poleks ratta hoidmisega ametis olnud. «Sa vana kurradi-kurrat! Selle puusärgijahiga läks kõik peast, pidin talle auto treppi ajama, kas ta nüüd oma peaga oskabki tulla.»

Vaene Villem oli nii kokkunud, et ei teadnud, mida teha.

«Võta jalgratas... jalgratas, käi ära,» õpetas Juku. See oli ka võimalus, et puusärg jäab siiasamasse aleviservale maha. Või siis tuleb Jaagu appi lükkama, ei vist tule, kui mõelda, et pastorihärä.

Mehed vinnasid kirstu maha, Juku otsustas, et ta kirstu otsa ega lähedusse ei istu, muidu hakkavad teised arvama, et see kirstu paberist kaunistus on tema tahtmine. Ega tal mingit nõudmist olnud, tehtagu tema kehaga ja palja pealaega mida tahes, kui tema enam midagi ei tunne, aga kuni ta elus oli, pidi ta teiste arvamust natuke arvestama, kui asi kunsti puutus, temal oli ju alevis selline koht, tema mängis ja tegi siluette, tema pidi kõike oskama hinnata, ainult raamatute lood olid talle liiga rumalad, seal pidi mõtlema, kunst oli kõik see, mida sai meeltega otse vastu võtta.

Villem tuiskas rattaga alevi poole tagasi, Juku istus maha ja mõtles: miks oli ta hommikul pool pudelit palderjani võtnud? Kas mitte selleks, et kirst palderjaniga sisse määrada? Ja Juku nägi silmade ees selgesti, kuidas inimesed mööda surnuaeda lähevad avatud haua poole ja mõni pühib silmi, ja ükski ei nuta valju häälega. Aga siis hakkab igast kandist kokku jooksuma kasse, nad ühinevad rongkäiguga ja löövad seejuures nii haledameelset lärmi, et sellest Kroogu vanamehematusest saab alles õige matuse, orkestritki ei ole tarvis.

Ja Juku mõnules seda pilti ette kujutades, rongkäiku ikka ja jälle pisut maad tagasi võttes, et kõik need isakassid saaksid täpsemalt kokku tulla, ja kogu selles loos ei olnud paha kavatsust ega kellegi vastu suunatud tegu, miks ei võinud üks matus saada korraldatud nii toredate loomade saatel, nagu seda on kassid, üks kunstimeelega inimene pidigi tahtma, et kõik asjad üksteisega ei sarnaneks ja üks sündmus oma erakordsuses meelde jääks. Vana Kroogu oli oma mullatõise eluga selle au täielikult ära teeninud, kogu kujutluspilt oli Juku poolt puhas heatahtlikkus, tema teeb alevirahvale sedagi head, et juhuse tahtel hoolitseb Kroogu vanamehe meeldejäävate matuste eest. Ometi hoidis miski teda tagasi, et ta tegu korda ei saanud, vaid ainult muiutas pilti oma silmade ees ja veel enne, kui ta pooliku palderjanipudeli jõudis taskust väljagi võtta, oli Villem kui ähkvat auravedur — Juku oli seda Venevere jaamas kuulnud — oma rattamatkalt tagasi.

«Tuleb,» ütles ta võidukalt, nagu oleks pastori vähemalt seljatanud.

«Nüüd anname valu,» oli ta täis ähkvat tegutsemislusti ning asis puusärgi otsast ilma erilise mõtteta kinni. Sest Juku istus oma kraavipervel edasi ning vaatas alevi poole, lootes sealt pikas talaaris pastorit otsemaid nähtavale ilmuvat.

Et seda ei juhtunud, vinnas Juku end aegamööda püsti ning lükkas ratta üleskergitatud kirstule alla.

Ja varsti, pärast Juku rahumeelset ja teise kärsitut tegutsemist, jätkus reis küla poole. Mööda teed tuli paksu tolmu keerutades veoauto ja Juku hoidis hinge kinni, kuni tolmu haihtus, ning sellest läks ratta lükkamise rütm segi ning nad seisisid põiki kraavis, mõlemad esirattad muda sees. Villem vaatas Jukule õnnetu näoga otsa, nii et ta isegi ei taibanud sõimata ja teist süüdistada, sellest oli Jukul ka hea meel, sest öeldagu mis tahes, Jukule sõim ei meeldinud, eriti kui see sadas tema enese pihta.

Kui Jukul oleks naljasoont olnud, siis ta oleks seda jahust lõusta

nähes naernud, aga ta oli tõsine inimene ning laskis Villemil ähkida-sikutada, nagu taolistel puhkudel kombeks pidi olema.

Alev oli otsa lõppenud ja lai maa seisis minejate vastas, seal siristas hiline rohutirts ja õhk oli paks suvistest kujutlustest.

Parem kui kirstu lükata oleks praegu pikutada metsa all sambla peal ning näha, kuidas kõik liigub ja kasvab, kuidas aeg voolab mööda puutüvesid üles ja taevas muudab omaenese ja kõikide teiste värve. Hea oleks vahetada arvamusi mõne putukaga või teha kivikestest üks märk ning jätta see loodusele igaveseks tarvitamiseks, kuni peatse segipaiskumiseni. Ja hea oleks näha und punastest seentest ning jahimeeste tehtud söödamajade ausameelsusest. Hõõgusid püssid inimeste südames, aga kõik vahav võttis neid eneste keskele ning tegi õndsuses üheks. See maa helises ja sädeles, see Jaanimaa ümbrus, viljaväljad, hambulised kuused, kivivared, võttis Jukut enesesse ja oli talle koduks, selles oli mõnel hetkel enam õndsust kui üheski kanges joogis. Selle maa vastu tundis Juku härdust, nagu maa oli nutnud kastet tema pärast, et nõnda ühte olid nad heitnud, ilma teineteiselt midagi nõudmata.

See maa oma puude ja kõrtega helises kui muusika Juku määrdu-nud särgi all ja sai seal millekski muuks, kui ta oli vaatamise kainu-ses. Ta sai kõrgeks ja voogavaks, iga arglik hääl paisus mürinaks, Jukule ei olnud selle loomiseks tarvis akordioni ega ühtegi teist muu-sikariista. Kui tal need käepärast oleksid ja käed mitte jalgrattaga kinni, siis paneks ta helid inimeste mälusse, vaevalt aga nad sellest õnnelikumaks saaksid. See ilus maa oli nende kõikide ümber, iga jaa-nilane elas oma üürikeseks öeldud elu ja kui ta ei kuulnud muusikat päikesepaistes ja küpsemises, siis vaevalt oleks ta kuulnud seda, just seda muusikat Juku mängus. Tema mängis enesele kõrvavõlvides ja naeratas õnnelikuna vastu Villemile, kes teda millegipärast vaatama oli jäänud.

«Kas, kas kuuled?» tegi Juku ebamäärase viipe ümbrusele.

«Kuulen,» noogutas Villem ja ta kõrisõlm tegi imeliku lõnksatuse, mitte iga mees ei osanud seda teha. Küllap tundis Villemgi looduse pidu, ta ei julgenud oma kurtust tunnistada.

Niiviisi tunneldes lükkas Juku vapralt ratast, talle ei tulnud meelde olla laisk ning leida pääseteid. Ja tuligi alla keerata väikesele teele ja sealt veel kord ja mäenõlvakust alla Kroogu talu õue. Talutee oli kitsas, ühel pool olid põõsad, teisel laudasein, Juku vaatas, et nad ei mahu läbi, aga mahtusid, sest tahtsid.

Kui kirst õues, kamandas Villem, et selle peab tuppa viima, aga Juku ütles:

«Mina küll ei jõua, haige inime.»

See lause oli tal väga hästi kätte õpitud, tuli ühekorraga nagu laulu-salm.

Ja siis jõudsid naised appi, nii et Jukule jäi veerand kirstu, Villem üksinda ees, tema noore perenaisega taga, vana õpetas kõrvalt. Kirst viidi surnu juurde, kes oli linadega kaetud ja lebas pika lavatsi peal.

Jukul oli hell sisemus, tema ei kannatanud lõhnu, hea, et ta ise ei tunne, kui kord sealmaal on. Ta pööras kohe ümber, et ei peaks Kroogu vanamehe kõhetut keha tõstma.

Ta astus õue ja vaatas oma ratast, et kas kirstuvedu oli selle veel terveks jätnud. Ta oleks nüüd hea meelega minekut teinud, matused polnud talle kunagi meeldinud. Aga kõht oli tühi ja lubatud viinasuutäis kõrvetas meeli. Selge see, et peremehele oli tuhat tegemist, võõrad ja pastor iga hetk tulemas. Juku rahvakogunemisi eriti ei sallinud, kuidas püüda peremehe tähelepanu, et ta oma tasu osalt kätte saaks ja tuleviku jaoks väikese võla sisse jätaks? Kui ta vaikselt ja viisakalt käitub, siis palutakse teda veel talitusele ja sööki ärgu lootku enne selle lõppu. Enesel süüa küsida ei passinud ja üldse teisi segada, sellepärast tuli ta heale mõttele. Ta võttis taskust kammi, mida tal mitte juuste sugemiseks tarvis ei olnud, istus majatrepile, silus tükikese suitsupaberit kammi peale ja hakkas kammipilli mängima. Alguses vaikselt, siis läks ikka enam hoogu ja unustas ära, miks ta oli alustanud. Teiste meelest oli see mingi popurrii tuntud laulukestest, mille seas mitmed olid vallatu sisuga lorilaulud, aga tegelikult see nii ei olnud. Sellised motiivid tulid vaid aeg-ajalt sisse ja neid sidus hoopis teine muusika, see oli Juku oma, sündis siinsamas ja elas selle ainsa korra. Selle sees oli loodust, mis teda tee lõpposas valulevaks oli teinud, ja oli kaugeid mõtteid sinirohelise laotuse suunas, metsasaladuste sisse, vete teadmatusse. Kohati sai see nii puhtaks, et selles ei olnud ühtegi välist asja ega sõnade sisu, üksnes Juku tunne, mis täitis teda nii, et kehagi olemas ei olnud, ainult viis, mis välja pakitses.

See oli Jukul Jumalast ja kõige ehtsam, aga nagu õndsuski ei saanud see olla pidev, vahepeal valitses heli Juku meisterlikkus ja siis ta võis mõelda muid mõtteid ning tähele panna, kuidas suhtusid teised tema musitseerimisse siin matusemaja trepil.

Alguses nad püüdsid mitte tähele panna, sest neil oli enne leinaliste tulekut tõesti tuhat tegemist, aga siis jäid nad kuulama ning Juku mäng meeldis, kuidas sai mitte meeldida see, mis tuli inimese punavast südamest. Ometi polnud nende välised asjatoimetused nii seatud, et nad võisid end nendelt kõrvale eksitada lasta, ja sellepärast, mida haaravam oli Juku mäng, seda enam see neid segas. Ja nad hakkasid otsima halba ning ütlesid enesele, et selles mängus pole midagi head, see on kohatu ja suisa tobe nende kurval päeval. Vanaperenaine pomises:

«Tea, mis see sandike siin peaks pinisema.»

Kuigi Juku oli esialgu vaid tähelepanu taotlenud ja tõelist muusikat võis ta enesele teha laias laanes ja keset kõrget luhahainamaad, ei meeldinud talle nüüd ometi teiste vägisi eneseveenmine, et see on halb tegu ja viis.

Villemil oli hea olnud Jukut appi kutsuda, see näis talle alles pool tundi tagasi elu ainsa väljapääsuna, ja teel, kui tundis, et Jukut haarab tüdimus, oleks ta tema poole palvetanud, nüüdseks aga oli tegu tehtud, peremeest olid haaranud järgmised teod ja mured ning tehtud ümbritses ükskõiksus. Kohe nüüdsama pidid tulema võõrad, kui Juku ennast inimese moodi üleval peaks, võiks ta siia jätta ning tegelda temaga siis, kui suurem kiire on möödas. Aga siin ta istus ja piristas kammipilli, rahvas tuleb ja arvab, et matuste asemel on neil mardisandipidu. Nii tundis Juku teda arutavat, ega see Villem teistmoodi olnud nagu nad kõik.

Ja siin ta kuuldigi ütlevat oma naisele:

«Anna Jukule kõhutäis süüa, meil oli tee peal kõva tegemist.»

«Mul nüüd aega Jukuga jännata,» torises perenaine, aga nägi ka ise, et Juku ei kavatse enne kaduda, kui lubatud kraam käes.

Seda oligi Jukule tarvis, ta kutsuti kööki, kus lauanurgale pandi taldrik, sellele tükk pekist liha, kartuleid ja kaali, see polnud mitte peosöök, vaid nende eneste ülejääk. Jukule see toit meeldiski, tema peotoitudest suuremat ei pidanud.

Juku oli harjunud sellega, et ihsnas Jaani alevis talle aina alamat sööki pakuti, tema oli liiga tagasihoidlik, kogu oma kavalusest hoolimata ei arvanudki ta end väärt seda paremat, mida need ahnitsejad oma keelehellituseks olid valmistanud. Tihtilugu pajatati lugusid ühest Vollist, kes alevi loll olnud enne sõda, niisiis Juku seadusjärgne eelkäija, ka see Volli oli kaval sell ja temast räägiti Jaani alevis palju rohkem kui ühestki lugupeetud peremehest või rikkuse kokkukraapijast, kes Volliga üheaegselt elas ning Jaani alevile kaugelt enam tähendas kui hulluke Volli. Tollel oli niisugune kuulsus ja keelepruuk, et keegi talle midagi kehvemast pakkuda ei julgenud, sellest sai kogu alev teada ning siis naerdi andjat, mitte Vollit. Ajad olid teised, Juku iseloom ei lubanud survet kasutada, või oli ta rohkem sissepoole pööratud inimene, kes ei otsinud seltskondlikke tegusid ja rahvakogunemisi; temast vaevalt nii palju rääkima hakatakse, sest üks kõik vägevad asjad olid ikka vanasti, isegi lollid olid lollimad kui praegu ja lollitasid tarku osavamalt ning kärarikkamalt.

Mõnda Volli tabavat ütlust ütles Jaani rahvas tänaseni ümber, aga pilli ta ei mänginud, selle poolest ta kuulsaks ei saanud. Juku viise seevastu ei mõisteta isegi uuesti mängida, see oli neile rüürajatele liiga peenike kunst. Vollil jälle olnud eriline mälu, rahvapidude ajal usaldatud talle jalgrataste valvamine, teinekord olnud neid mitusada koos, Volli mäletanud täpselt, missugune kellelegi kuulus, kui mõni tulnud viguri pärast võõrast võtma, saanud ta Volli käest üle kaela. Niisugune oli Volli ja temale mõeldes Juku tundis, et ju see ikka üks loll oli, loll, aga kaval. Ühesõnaga, teistsugune inimene, kui Jaani alevi järgi peab. Ta sõi küll paremat toitu kui Juku, kuid tänaseks on surnud ometi. See oli looduse värk ja asi.

Sellepärast sõi Juku rahul südamega kaalikaid nii et matsus ja Villem tõi kõõgi vastast sahvrist plekk-kruusiga kollast puskarit.

Juku võttis kruusi peaaegu väriseva käega nagu pühaasja ning rüüpas veidi. Õigem oluks see kohe kulinal alla juua, tegi rutem õndsaks, aga viisakas seltskonnas pidi Juku viisi pidama, seal võeti ikka lonkshaaval. Kuigi nii oli palju vastikum, eriti seda kibedat puskarit juues.

Pererahvas tahtis nüüd Jukust lahti saada pärast tema vaeva, mida alati enesestmõistetavaks peeti, ja kellelgi Jaani alevis ei oleks valutanud südamekildki, kui tal oleks õnnestunud Jukut tasuta kasutada. See muidugi ei õnnestunud, niisugustes asjades oli Jukul ülihea mälu, mitte nagu peremeestel, kes tööd pakkusid. Kui tahtsid temast lahti saada, siis said, sest Juku himustas nende seltsi veel vähem kui nemad tema oma. Kui Villem murelikult ümber vaatas, et mida ta nüüd kohe

peab haarama ja tegema, siis jõi Juku vastiku puskari kulinal kõhtu ja hammustas viimase tüki kaalikat peale, palju talle tarvis ei olnud.

Ta tõusis püsti, ja et lugu kuidagi asjalikult lõpetada, lausus:

«Eks ma siis, eks ma siis tulen teinekord, teinekord... tasu järele.»

Villem vaatas talle lollaka näoga otsa, võib-olla arvas, et sellest kopikasest omaaetud mürgisest rüüpest peab Jukule küll olema, nagu ta teda vähe tundis. Aga ülearu aega tal imestamiseks ei olnud, ühmas ainult hüvastijätuks ja Juku pidi tahtmatult natuke põlgama seda inimeste lihtsameelset eluviisi, mis täpselt teadis, mis asjad on väärt ja mis seda mitte ei ole.

Ta istus ratta selga ja väntas mööda tanumat üles, puskar ei olnud veel täit võimu võtnud. Aga selle asemel, et alevi poole keerata, keeras ta hoopis metsa ja peagi oli võhmal ning et mitte kukkuda, tuli ise ratta seljast maha, lükkas selle kraavi lepapuhma varju ning ronis käpukil teisest kaldast üles, puude vahele, heitis igatsetud sambla peale pikali. Öndsus haaras teda nüüd teisel viisil ja pisku aja pärast tuli unenäona. Metsast vaatas välja sale kits, terav koon püsti, nägi Jukut lamamas. Kalpsas paari hüppega tema juurde, noogutas mitu korda ja hakkas siis Jukut jalatalla alt lakkuma. Rumal kits, mõtles Juku, jalgu ei pesnud ta kaugeltki nii tihti kui pead, metsloomal pidi soolase nälg olema. Juku tõusis istuli ja mõtles, et peaks kitsale mängima pilli, siinsamas ta kõrval oli hõbenikerdustega vilepill. Aga kits seke tuli ta juurde ja surus oma pea Juku põse vastu ja mees mõtles kahetsuse ja piinlikkusega, et ta ei olnud juba paaril päeval habet ajanud. Kuid kitsale oli Juku ka habemetüükaga armas ja ta laskis kuuldavale õrna mõkituse ja ütles:

«Minu Juku, hea, et sa mulle külla tulid.»

Ja Juku tundis suurt õrnust kitsese ja tema läbi kogu kitsede soo vastu ja mõtles metssigade peale, kes kitsi kiusavad, ja kas ta saab nende heaks midagi teha. Siis ta nägi, et tal enesel oli metssea pea otsas ja ta ei saanud kitsale öelda oma tundeid. Aga kits ei märganud midagi. Ta ütles:

«Minu Juku, sa oled nii ilus.»

Juku vastas talle: «Röh, röh.»

«Sul on ka ilus hääl,» ütles kitsese. Juku nägi, et armastus on pime ja kurt ja väga ilus. Tal ei olnud maailmale teist keelt, kui et ta võttis vilepilli ning mängis rõõmsat päikese ja liblikate viisi, mis oli öite armastust täis. Kitsese muutus seda kuulates ikka kurvemaks, ta pea vajus üha madalamale ja ta sosistas:

«Minu Juku, ära sure veel ära.»

Nüüd tundis ka Juku, et seda on kerge ütelda ja soovida, aga parata ei saa sinna kõige vähematki, ja selle peale tegi ta silmad lahti ning jäi mõtlema.

Kuused olid ta kohal ja kased ja päike sillerdas lehtedes, mis muidu olid rohelised, vastu valgust aga kollased. Päike oli langemas maailma kuristiku poole ja sellepärast kallas ta rahu üle metsade.

Surma ei olnud karta, kui sul oli oma kindel Jumal, kes sind isegi surmas maha ei jäta. Või kui sul üldse Jumalat ei olnud ja surm oli eimiski, lihtsalt ei miski, ei valu ega kitssest — sellest oli siiski kahju —, eimiski, eimiski, isegi teadmist mitte, et see on surm.

ARVO VALTON

Ometi oli enesest hale, kui seda asja ette mõelda, et need kuused jäävad seisma ja kitsakesed kalpsavad nende vahel, hoopis uued ehk kitsed ja uued ehk kuusedki, aga tema oli ainult üks kord, paberitega lolliks siin ilmas, kes teadis Jaani alevit ja et sellest läheb igas suunas laiali suur ja tundmatu maailm, mis siiski kõiges on Jaani alevi sarnane. See üksainus lollikese eluaeg, mis ei mäletanud isegi lapsepõlve, vaid üksikuid päikeselaike ja ühe väsinud naise silmi, mis vaatasid ta peale hirmusegase armastusega, see oli nii kaugel, et seda oli võimatu tagasi tuua. Ja siis mäletas ta lõputuid jagelemisi ja kuidas ta harjus kiusuga ja paindus maailma tahtmiste järgi, aga leidis oma väljapääsu ja ta kõrvade sees kumises muusika ja ta mõtles maailmale valet ja vigureid, et nad ei saaks aru, kes ta tegelikult on. Sest ta ei teadnud, kes ta on, lolluse kohta oli ainult paber ja teistel olid paberid, et nad on tavalised, nii tavalised ja igavad hällist hauani, nagu öeldakse.

Jukul oli vaid ta olevik ja sellepärast oli ta nii janus nende õndsuse hetkede järele. Ja veel olid tal unenäod, nendes tuli küll mõnikord isemoodi peeglis välja ta minevik, aga jäi ikkagi väga ja väga olevikuks, ainult kui üles ärkasid ja aru said, et see oli uni, et see oli ära ja enam ei tule, siis oli kahju nagu elatud elustki. Sest Juku nägi enamasti ilusaid unenägusid, harva oli hirmu ja vastikust, need olid ilusamad kui päevane elu, kaugelt huvitavamad, lausa võimatud, see nagu ka õndsus ja pöörlevad nägemused ehk tegidki üldse elu elamisväärseks, aga üksnes unenägudest ei saanud elu koosneda, vaid ikka ärkamistest, et oleks võrrelda. Ja hea oli vaheldus, unest ellu ja tagasi, ainult surma-une sisse ta ei uskunud, rohelisi aedu ja vulisevat vett, mis olevat kaugel kõrvemaal välja mõeldud. Aga väljamõeldud asjad olid niisamuti tegelikkus kui nähtavad asjad, sest need olid ju olemas, suudaks ainult näha ja mõelda, olgu unes või ilmsi, vägijookide abil või niisama.

Sellepärast oli ka rääkiv kitseke tõelisus, Juku uskus vägagi sellesse ja ta armastus ei jahtunud, ainult kahju oli, et teda enam ei olnud põse ligi surumas, et ta oli minevikuks saanud ja Juku pidi ta nüüd otsekohe unustama. Aga nii see oli, nagu lapsepõlve ja kõikide eelmiste unenägudega, ainult üksikud lood ja pildid püsisid kauem, tihti olid need üsna rumalad ja ilma suurema mõtteta.

Juku tõusis tõepoolest istuli ja vaatas enese ümber. Suured puud olid ikka ta sõbrad olnud, kuigi väga eraldi; nende keskel ja üles õhku vaadates tundis Juku, et ta oli üks osa kõigest-kõigest ja eraldi võttes pole teda nagu olemaski, see ei olnud sama tunne nagu hommikul eetrist, mil kõik sai ühtseks liikumises, mil tema sees pandi kõik pöörlema, et maailma vägivaldselt ühendada. Siis oli nagu sõda, see ainete sissetung pähe.

Puude tunne oli hoopis teine, nagu armastus ja surm, üks viiv täielikku paigalseisu, suurusesse tardumist. Sel hetkel ei olnud tõesti surma, ta tuli tagasi, kui see hetk oli möödas ja tähtede taevast oli lootusetult kaugel, et sinna miski ei võinud viia, ei ükski hingelend. Ta oli saadaval vaid sellel ühtetundmise viivul, sest siis oli kõik ühes tükis, Juku oli tähtede-kõrgune ja tähed tema sees.

Seda tunnet tundis Juku metsas, see oli ehk enam igast ainete õndsusest, ometi oli Juku nii rumalasti Jaani alevi sisse harjunud, et kipus ennemini Metroosse kui metsa, meeste kiusu ja suminasse, kus pidi

kerjama-teenima seda tulist tilka. Mõnikord oli mets tume ja võõras, ei võtnud Jukat omaks, ja siis tundis ta jälle kerjamise tunnet, ent ükski sõna ei aidanud, suurte puude ja pika rohu tunnet ei tulnud ja metsale oli end veel raskem arusaadavaks teha kui inimestele. Võis aga nii olla, et see tunne oli sellepärast hea, et tuli ise ja seda ei saanud hüüda.

Kitsekese asemel lendas nüüd Juku juurde üks metsmesilane sumiseja ja oli täiuslik oma jalgade ja karvakeste keerukuses. Juku vaatas teda ja seisis temast täiesti väljaspool. Väljaspool ja vahest isegi üle temast oma jõus ja suuruses, nii ta võis vaataja ning uurija olla, et kuidas too küsib mett nendelt kanarbikuõitelt ja mida mõtleb, kui Juku tema eest mõtted valmis mõtleb.

Sovhoosis oli kaks mesinikku, üks vana, teine noor. Vana sai mee kätte ja oskas kõike teha, aga noor teadis mesilastest imeasju rääkida ja teadis seda ka, et vana teeb valesti. Juku oleks neil vahel külas käinud, aga mesilased nõelasid, Juku lõhn ei meeldinud neile.

Üks mesilane pidavat üle tuhande õie läbi korjama, enne kui saab oma suirakorvikesed täis, veinipitsitäre mee kogumiseks pidavat mesilind ära lendama nii palju maad, et saaks ümber maakera käia, kuid enne kuluvad tiivad ja tuleb tema tööle surm. Maa oli lai, aga pidi ümmargune kera olema ja ümber maa on igal pool taevas. Teadmised olid vahel päris lõbusad asjad, ainult et enamasti polnud nendega midagi peale hakata. Vahel tuli viinauimas palju imelikumaid asju ette kui iial teaduses, niipalju kui Juku seda tundis.

Puskarisuutäis oli unne jätnud oma õndsuse, nüüd peaks Metroo poole minema, muidu see kelder täna Jukat ei näegi. Sambla peal oli hea olla, võib-olla oli see vaid kohus, mis Metroo poole tagant sundis, kohus ja harjumus.

Mesilind võtab läbi tuhat kanarbikuõit, aga taimed on niisamasugused elavad olendid kui loomad ja putukad. Kust see elu kõik tuleb, kas Jumal lõi või loob ta kogu aeg juurde? Igaüks sööb elu jooksul ära palju ja palju kordi rohkem, kui ta ise kaalub. Selleks et elada, peab Juku hävitama väga paljude loomade ja taimede elu, ja need omakorda olid juba enne hävitanud hulga elusid.

Ja uimaseks oskasid nad kõik ennast teha või jääda. Kes viinast, kes palderjanist, kes päikesest ja tuulest.

Kui sa arvestad Jumalat ja austad elu, siis pead seda hoidma ja mitte hävitama, aga ühtegi ei saa hoida elus, kui sa teisi ei söö, nii see kurjus maailma seatud ongi või on kurjus ainult see, mis üle tarviduse. Aga mis oli tarvidus, kus oli selle piir ja määr? Juku leppis kaalika-tega, teine tahtis lõhekala ja kanamune, kas Jukus oli siis vähem kurjust?

Tema oli üks tükike looduse seest ja inimesed talle võib-olla sellepärast ei meeldinudki, et nad sõid üle nälja ja tegid endale võõrast nahast ehteid. Võib-olla oleksid ka teised loomad seda teinud — hea tahtmine neid tagasi ei hoidnud —, aga kõikide kaitse oli niiviisi seatud, et see polnud võimalik. Omaenese toitmisega oli igaühel kõvasti tegemist, kuid töö see siiski ei olnud, töö oli inimeste tegevus, mis loomulik ei olnud ja rikkus elu.

Siiski oli Juku inimene ja mitte suurte sarvedega põdrapull, tal oli

ju hea elada selles maailmas, kuhu ema ta sünnitanud oli, kuigi ta oma isa ega ema ei mäletanud. Ja Juku oli isegi inimestele tänulik, et nad olemas olid; tehku siis tööd ning valmistagu veine, et lõbu ja mõnu saaksid värvida õhku.

Juku tõusis üles, vaatas veel kord ringi, nüüd oli see kõige tavalisem mets, isegi nii tavaline, et Jukul polnud sellega nagu pistmistki. Ta ronis sügavasse kraavi, võttis lepapõõsast ratta, patsas käega vastu plaskut ja õiendas siis ratta üles kruusatee peale. Üks auto tuli ja keerutas Juku suurde tolmupilve. Juku ei pannud seda pahaks, niisugune oli kord autode komme suvisel ajal.

Juku uuris ratast, ega puusärk sellele liiga olnud teinud, istus siis selga ja väntas alevi poole.

Alevi vahelt kostis puhkpillimuusikat, see oli Jaani alevile nii tuttav, et igaüks teadis — kedagi maetakse, kedagi, kes siin on elanud. Ja oli see laps, kes elust veel midagi ei teadnud, või rauk, kes elas möödunud aegades, või oli see ise enese äratapja või haiguse kätte läinu, oli see paljude laste ema või vanatüdruk, kes mehe hellitust seestpoolt polnud tunda saanud, kõigile mängis orkester ühte viisi ja ükski neist ei kuulnud enam ainsatki heli. Üksainus orkester siin alevis oligi, see mängis reede õhtuti restoranis, päeval seltsimajas proovis ja matuste ajal olid tal ikka needsamad viisid. Ja kui suri orkestriliige, siis astus uus asemele ja talle mängiti sedasama lugu ja puhujad mehed teadsid, et nende surres juhtub sama. Elu läks edasi ja rumalat enesearmastajat võis see kurvaks teha.

Juku matustel ei mängita, tema on alevi loll, tema aetakse niisama auku, kas võltse kiidusõnugi loetakse, ja Jeesus olla tema kohta juba ammu lausunud, et ta saab õndsaks. Aga tema oli nii tark ja kaval, et selleks surma ootama ei hakanud, vaid korjas õndsuseraasukesi eluajal kui mesilane õiemagusat.

Juku jõudis alevi vahele ja nägi matuserongi liikumas surnuaia poole. Tuli välja, et see oligi Kroogu vanamehe matus, pidi ju ainult puusärki panemine olema või oli Juku valesti aru saanud või oli ta päeva-paar metsas olnud või oli midagi pakilist ette tulnud ja plaanid muutunud, et sooja ajaga pidi kiiresti matma.

Igatahes ei olnud Jukul mingit isu sellest rongkäigust mööda sõita ega võlgnik Villemit kohata tema kurvas töös, ta keeras alla vana vaestemaja poole. Ta mõtles, et vaata, ilmaasjata sai puusärki veetud, puutööstus oli siinsamas surnuaia kõrval, hõlpsam oleks olnud vana Kroogu siia toimetada ja siit surnuaiale. Juku ja Villem olid käristanud kirstu paar kilomeetrit koduni ja nüüd kanti see kätel tagasi, kandjad mehed vaheldusid ühtelugu. Juku küll poleks seda tahtnud kaasa teha.

Rongkäik ja orkestrihelid jäid seljataha, Juku sõitis mööda rööpalist katteta teed vaestemaja poole, et sealt mööda oja äärt ümber sõita ja üle mäe, mille peal on sovhoosi õunaaed, ning jõuda Metroo juurde teisest küljest. Niisuguse vaeva oli ta priitahtlikult enese peale võtnud, see polnud tema moodi, aga kunagi ei tea inimene, mis teda ees ootab ja mis on kõige parem. Võib-olla tuleb tal siinsamas nurga taga aeg ära oodata ja siis ikkagi kõige õigemad teed kõrtsi juurde sõita. Ja just

ARVO VALTON

nii oligi Juku õieti aimanud, et teel enne vaestemaja Kuuse Alberti maja juures peatas teda Alberti naine ja ütles:

«Mis sa, Juku, siin ikka tühja sõidad, tule parem appi.»

Sedaviisi need inimesed arvasidki, et alevi lollil ei ole ühtegi eesmärki, et nende hallid igapäevased tegemised on need kõige ehtsamad ja pakilisemad asjad.

Igaks juhuks tuli Juku ratta seljast maha. Kuuse Albert oli talle veel vanast ajast võlgu. Ja nii ta ütleski:

«Sul vanast ajast võlga.»

Alberti naine ajas silmad suureks, öelda polnud tal midagi, aga ikka ütles:

«Sina, Juku, oled üks laisk ja häbemata inimene, minu Albert ei ole ühelegi maailmas võlgu.»

Juku ütles:

«Kas, kas sa tead, ... kas sa tead, mis Jukule ... Jukule kõige rohkem meeldib teha?»

«Igatahes mitte tööd,» nähvas Kuuse vanamoor ja jäi ootama, mida Juku ütleb. Aga Juku ei ütelnud tükk aega midagi, ainult vaatas eidele silmad pulkas otsa, nii et sellel kõhe hakkas.

«Mis Jukule siis kõige rohkem meeldib?» küsis ta tooni võrra taltsamalt.

«Pussitada vanu naisi,» ütles Juku aeglaselt ja hakkas kobama püksitaskust.

Kuuse eit pistis kiljuma ja pages kangete jalgade kalpsates väravast sisse.

«Albert, Albert, võta see jahipüss ja lase mõrtsukas maha,» karjus ta ja sellest oli tunda, et Albertit polegi kodus või on ta lääbakil.

Juku hakkas naerma, nii tõsine inimene kui ta oligi, tegi talle nalja Kuuse eide hirm, et see tema juttu uskus.

Juku hüüdis:

«Kas sa... kas võla... kas võla tood ära?»

Eit jäi teda uskumatult vaatama.

«Palju seda võlga siis oli?» küsis ta.

Juku liigutas käelabasisid ja ütles vapralt:

«Ei noh, muidugi, ... muidugi kaks rubla ja ... kolmkümmend kopikat.»

Võla sissenõudmine oli üks peenike kunst. See oli puhtalt tunde asi, küsida ei tohtinud liiga palju, liiga vähe jälle tuli enesele kahjuks. Võimalusi oli mitmesuguseid. Võis nimetada töötundide arvu ja mingi uduse kokkuleppe. Võis nimetada mõne suurema töö, milles Jukul oli teatud ebamäärane osa. Ja võis öelda üldse ühe suurema summa ning tähendada, et ega Juku kõike korruga taha.

(Järgneb)

TAHAKSIN NÄHA

Tahaksin näha inimest,
kes iseendale meeldib!
Tahaksin näha ühtki inimest,
kes iseendale meeldib.
Tahaksin meeldida iseendale.
Ja miks ma siis seda ei saa?
Kas oleme hävitand
selle eluröömsa
lihtsameelse tõu,
kes suutis endale meeldida
igal õhtul pärast päevatööd...?
Ja muidu ka?
Me kiidame rahutust,
ülistame rahulolematust,
eelkõige rahulolematust iseendaga.
Peaaegu poosiks on saand
lausuda sõnu:
jah, peab olema nõudlik
ning kõigepealt enese vastu.
Palju peab oskama,
palju jõudma teha
ja häda sulle,
kui sa pole suutnud seda...
Olge nii lahked —
mina ei mängi kaasa!
Minu probleem on täna
teistpidi veidi viltu.
Kui sa iseendale ei meeldi,
kuidas võiksid sa meeldida teistele?
Kui sa kellelegi ei meeldi,
kuidas võiksid sa austada iseennast?
Ja kui sa iseennast ei austa,
kuidas võiksid sa austada inimest?

TUDULAANE MOTIIV

Siin elab puutumatu karu
ja metsis, kes ründas traktorit...
Siin jänes noolest nobedamalt
lõikab metsaaru —
mind pidas hundiks vist?
Ka rammus hunt ja põder luine
siin päevast päeva elavad.
Ja alati on valvel nad:
mis tiivalööök, mis okste ragin
seal kõlahtas?
Mis hulkuv hääl, mis mütsak puine?
Kes pajatab, kes sajatab, kes meelitab?
Ja mina ka — kes keelitaks:
«Oh! Laena mulle kannelt, Vanemuine!»

1977

KODUÕUE MOTIIV

Päike joonistab kirvevarre varju
raiepakule.
Puuriit peesitab päikeses.
Paksus rohus õitsevad sinised mailased.
Pääsuke lendab läbi õue,
möödub saarepuu heledast võrast,
möödub kaevuvinnast
ja kaob unkasse.
Sinised mailased õitsevad,
puuriit peesitab,
päike joonistab varje.
Me elame vaikuses.
Ainult üks pääsuke,
järgnedes teisele,

AIRA KAAL

1107

hüüatab valjult
vidiit!
Mis tahtis ta sellega öelda?
Et — ära siit,
et — siit veel niipea ei minda?
Et päikeses peesitab puuriit
ja selles on midagi kindlat!

1977

ÕHTU

Tähtsamad tööd ja toimingud,
oodake seni!
Söödan varblasi, kastan lilli,
kütan ahju.
Teen kõike, mis peab,
ka tegemata jääb veel mõnda.
Ikka on nõnda!
Tähtsamad tööd ja toimingud
kuhjuvad virnadena.
Kena! Kena! Kena!
Ja siis, kui saabub õhtu...
Meie vaikne jututund
koputab uksele —
enne kui oleksin valmis.
Avada? Jaa! Kõigi pühade nimel,
sest õhtul on oma õigus.

1977

Valmar Adams

HÄRRA MÜLLERI ASUTUS

Peatükke romaanist

AEG AJALOOLINE JA AEG INIMLIK

Kauguse sinine käsi lasub emalikult Baltimaadel, kuhu ei kosta rindemüra. Linnapürjelite ajudes kajastuvad kauged lahingud ainult siis, kui õhtul haaratakse päevalehe järele, et läbi vaadata mustades raamidest käsud esimesel leheküljel ja surmakuulutused viimasel. Ent elavamalt ja huvitavamalt kui need (enamasti võõrad) surnud mõjutab inimesi aina suurenev toidunappus. Tööraha kõhus pesitseb tuluselt kasvades nälg.

Tänavatel, ärides, kinodes ja rongidel liigub, askeldab inimmurd, tsiviilelanikud läbisegi haavatud ja puhkusel viibivate mundrimeestega. Tuhanded perenaised keedavad igapäevast toitu. Pead vangutades raputavad nad otsekui nõiaväel maailmast kadunud suhkru asemel laste toidusse äkki sündinud pulbrit — sahariini, mida munade ja peki vastu vahetavad soldatid. Nagu luupainaja on kaugel sõja vari langenud ka Maarjamaale. «Postimees» kirjutas küll algul ühe, siis teise poole võitlusest võidurikka lõpuni, kuid «võidud» ei asenda võid, ja perenaised vaatavad murelikult aknast välja, nagu ei tunneks nad ära kodulinna.

Kuid linnal on ikka veel oma vana nägu. Nagu pojad hauduja kana ümber, nõnda kuhjuvad siin paari kirikutorni ümber majad, igaüks omamoodi ning omaette ja siiski praegu üsna sarnased oma murelikus ilmes.

Südalinnas uhkeldab mõni härrasmaja laia paraadusega ja päikesekiir pörkab tagasi läikelehõõrutud, põliste nimedega vasksiltidelt. Kuid kui päikesekiir suudaks mõelda, siis ta ei katsekski edasi tungida, sest nende uste ees seisavad nüüd relvastatud vahipostid ja sees kamandavad kaugelt tulnud ohvitserimundris mehed, kellest igaüks otsekui kisendaks: «Deutschland, Deutschland über alles!»

Linna tänavatel näeb sageli julgestusdiviisi soldateid, kelle rõhutatud marsisamm tembeldab maad: saks, saks, saks. Nende kuuenööbid on nii rangelt kinni, nagu ei käiks need üldsegi lahti, enamikul on *à la* Wilhelm II ülespoole keeratud vurrud, nad marsivad, marsivad.

Kõnniteedel aga jalutavad härrad. Paljudel neist on käes ratsapiit-sad, otsekui oleksid linna tulnud ekskursioonile mõne ratsaklubi liikmed, kelle hobused on kõik äkki ära lõpnud. Mõisnikunägusid vilksatab Toomemäel ja Rüütli tänavas ja astub sisse Werneris kohvikusse, kuhu hiilib ka eesti poisikesi, et leti tagant mõne kopika eest saada

VALMAR ADAMS

«abfalli»-pakendeid, mis koosnevad purunenud ja lauale jäetud koogi-jäänustest. Poisikesed ei istu lauda, vaid, teinud nõutava «kratsfussi», jooksevad oma saagiga sakstelinnast agulite poole, kus aedadesse lõhutud, üksi neile teadaolevate avaste juures ootavad «omad mehed» — samasugused paljasjalgsed tänavarüütlid.

Mida enam supilinna poole, seda enam kaob elumajade hallus peenramaade rohelusse. Oa, Herne, Kartuli, Marja ja Melooni uulitsa elanikud saavad peatoidust just peenramaast. Supilinna majad on enamasti ühekordsed, igaüks oma nägu, üks õgevam, teine vajunum, üks pikerugusem, teine kõhukam. Otsekui oleks puusepast Kalevipoeg neid oma osava käega usinasti tahuma hakanud ning kirveloa üle rõomustades lõõnud plaks ja plaks kord parema, kord vasema käega, nii et laastud lendavad, siis pannud nad paigale: igaüks tuli siiski oma nägu. Harva sekka ka mõni kahekordne jõuka-mehe-maja, mõni supilinna ulatuv härrastemajagi — tõusva väiketööstuse või toitva aiandusäri komandosild.

Praegu kärgederohkeis tarudes või keskplaanistatud elamutes elavad noored ei oska vist kujutledagi seda meelevaldset kirvevabadust, mis kunagi kleepis oma ühe aknaga nukumajakese naabri tule müüri külge, või ehitas ühekordse tellishoone katusele veel krohvitud müüri peale, et aga kõrgemana näida. Ilma eelplaanistusega kükitasid nad koos, kunagi vist rohelised, nagu pinnasest tunginud umbrohi, üks etteulatuva kihvana, teine poolelijäänud poolmajana vananev — aga kõik supilinna pärisperemehe ilmega. Ning ainult pärismaalased võisid tabada sügisõhtu udus nende tasast, vaevalt märgatavat ilmemangu.

Ühe sellise maja alumisel korral lamab Olga Leonora Amalie Müller suures madalas toas, mille kolmest aknast kaks hoovipoolset on suletud luukidega, nii et valgus ainult aiapoolse avatud akna kaudu tuppa pääseb. Olga Mülleri voodi on pandud päikese kätte, mis paistab talle neljakümne kuendat aastat — oh, kui see talle veel paistaks!

Olga silmad on suletud. Ta näeb ainult laugude taga tõusvaid unelmpilte. Ja kui parajasti möödaliikuv pilv polekski sel hetkel päikest katnud, ei oleks Olga teda siiski tähele pannud. Kogu see suvi ja soojus pole enam tema jaoks. Mis loeb talle sõda või rahu, kui tema on jätetud oma saatusega üksi. Ja päike, paistes kõigile, ei hooli midagi tema elust või surmast. Nii ei taha temagi enam midagi teada sellest talle juba liiga heledast päikesest. Aga ka surmamõistetuna, ka voodi külge aheldatuna joob inimene oma ainsat elu täisisõomu — ainult et kõrvaltvaatajad seda näha ei taha. Arstiteadus ei tegele enam patsiendiga, kes *lege artis* oleks pidanud juba surnud olema. Ta saab ainult veel uinuteid ja morfiumisüste valude tuimendamiseks.

Nii lamab ta kokkusurutud huultega, silmad suletud, et oleks kergem vaadata sissepoole. Ja minevikupiltide riigis aina lainetab ühe lapse kujund, lapse kujund, kellele ta kord oli elu andnud. Silmalau-gude taga libisevad pildid... Pisike Esta! Lapsuke, sa mu südamerõõmuke, olid kord kolmeaastane! Kunagi pole kellelgi olnud sellist last. Vaadake teda kõik! Inimesed uulitsal jäidki seisma ja kinkisid talle kompekke. On see ilus linnupoeg teie oma? Kuid nad ei teadnud veel, kui tark ta oli. Polnud teist nii tarka last maailmas!

VALMAR ADAMS

... Mul on roosad põsed ja palju temperamenti. Kui ilus ma olen peeglis, ilus ja noor! Aga mul ei ole kannatust. Ja ma peksan vahel oma maimukest. See juhtub, sest et ma väga kergesti ärritun. Imelik, et ma oma last nii sageli pean peksma. Hiljem unustan alati, mille eest. Ära pane pahaks, ingliske! Rumal tüdruk, ära ometi nuta! Ma ei salli piripille. Tee kohe rõõmus nägu! Naerata mammale! Miks teed sa alati nii kohkunud näo? Miks sa ei usalda mind, miks valetad mulle? Ons see võimalik, et laps ei armasta oma ema üle kõige? Kõik on halvad, ainult meie oleme head, sina ja mina... Ah, küll olen ma sinuga hädas. Igale poole peab mind jätkuma, Müller ju meist ei hooli... Müllerile ei saa oma muresid kaevata...

Unelmpildid Olgaaju ekraanil muutuvad säravamaks ja meeldivamaks siis, kui ta on saanud morfiumi, mida ta alati ootab kui hingeõnnistust. Siis võib sulgeda silmad ja rahulikult sukelduda kaugemasse minevikku nagu valmis pandud sooja vanni. Olga reitel ja tuharail pole enam kohta, mida morfiumisüstla nõel poleks purenud, mürk sügeleb tal alatasa naha all, aga ta ihkab neid süste vahetpidamata, sest pärast neid kaob valu, kaob rahutus, kaob kogu see vastik olevik. Ainult ajus tõusevad sisepildid minevikust ja saadavad mõtet kuni rahuliku une läveni.

... Esta, oh sa mu magus lapsuke, mu eluõis, küll sa kasvasid hästi! Sa võisid süüa kuus kogelmogelit korraga. Kui kiiresti õppisid sa lugema! Ja kõike, kõike tahtsid sa teada, nii et mina ei osanud sulle enam vastatagi... Panin su siis kooli, saksa kooli. Miks panin oma lapse saksa kooli? Olen ma sakslane? Ei, kindlasti mitte, ei, kuid tol ajal ei jaotatud inimesi rahvuse järgi. Kes tuli linna, sai koolihariduse ja trügis enese jõukaks — see oli sakslane; kes jäi kroonut teenima ja sai ohvitseriks — see oli venelane. Või õieti: neist asjust ei räägitud. Nii andekas laps kui tema Ester tuli loomulikult preili Rosenblatti juurde kooli panna.

Preili Rosenblatt oli kutsutud Liivimaa Evangeelilise Verein'i erakooli hooldajaks pastor Bittrocki enese poolt, kelle väarikus võrdus peaaegu usuisa Martin Lutheri omaga ja kes oli ka proua Müllerit mõjutanud andma oma last nii usaldusväärseisse kättesse. Ja tõepoolest valitses preili Rosenblatti asutuses eeskujulik kord, sest tema oli õiglus ise ja mõõtis eksimusi äraproovitud süsteemi järgi. Klassitoa seinal rippus laste nimedega kartong, kuhu iga eksimus (oli see siis hilinemine või ebaviisakus, laiskus või mustad küüned) registreeriti peene tindikriipsuga. Kui kellelgi kogunes viis kriipsu, kutsus preili Rosenblatt süüdlase välja ja kirjutas talle vahevihikusse märkuse halva käitumise kohta, lähtudes viimase, viienda kriipsu iseloomustusest. Seda tegi ta lootuses, et vanemad sooritavad kurjategija kallal selle kasvatuslikult hädavajaliku toimingu, mida uue aja vältäärlikud seadused kahjuks ei lubanud ette võtta koolis eneses. Selle mõistliku süsteemi järgi saavutati pedagoogiliselt nõutav tihe koostöö kooli ja kodu vahel.

Ka proua Müller, sündinud Johanson, ei võinud keelata oma koostööd tütre kasvatamisel korralikuks kristlaseks, ja sääresteks kordadeks olid kummuti alumises, lukkukäivas sahtlis varuks punase paelaga kokkukõidetud kasevits ja suur karbitäis George Bormanni šoko-

laadikompvekke. Viimane selleks, et pärast pedagoogilist mõjutamist, mis mõlema asjaosalise suure rabelemise tõttu meenutas naiste maadlemist tsirkuses, lepitada valu ja näidata, et ega karistus sündinud viha pärast, sest lõppude lõpuks oli ju Ester tema laps ja tema — võib-olla rootsi kaupmeestest põlvneva — soo lemmikvõsu. Päris kindel ju ei saanud selles olla, selles rootsi põlvnemises, sest see pärimus põhines kadunud onu umbmäärastel vihjetel Johanson'i perekonna Rootsist sisserändamise kohta. Kuid ei olnud ka mingisuguseid mõistlikke põhjusi selle v a s t u, sest nende perekonnalugu kadus kosutava anonüümsuse rüppe, mis jättis vabaks kõik võimalused.

Õieti tundis Olga ainult oma vanemaid, kellest isa oli olnud jaama ülemaks mitmes paigas, enne kui ta määrati samale kohale Toila jaama, kust ta ka pensionile läks. Kõigevägevama jumala ja habemiku Vene keisri kaitse all elati linnasakste elu ning jäeti poliitikategemine üliõpilaste ja kardavoide hooleks. Ainult vahetevahel sohval pikutades ja vesteldes Mukiga, kes oli mõnes asjas inimestest palju targem, püüdis Olga kombata natuke ka mineviku hämarustesse ja küsis eneselt, kes võisid küll olla tema esivanemad sel ajal, kui õnnis Martin Luther andis maailmale uue ilme, viies ristiusu tagasi esialgse puhtuse juurde. Ja siis olenes kõik Olga meeolust, kas põlvnemine rootsi kaupmeestest sai ilmseks ja kindlaks tundlemise päikesepaistel või mõnis mõistus, et temagi esivanemad kunagi võisid orjata mõnd õelat ratsasaabastes mõisnikku, kes oli nad ehk vahetanud naabrilt jahikoera vastu. Aga nad võisid ju olla kaluridki või — jumal olgu nende hingedele armuline! — vikerlased, kes vabalt purjetasid, kuhu tahtsid. Ja lõppude lõpuks oli see ükskõik, sest kõik on ju ühtemoodi ainsa jumala lapsed ja habemiku keisri alamad.

Pärast oma esimese abikaasa surma tuli Olgal kaua tallata Tartu tolmuseid tänavaid — töökohta ja peatoidust otsides. Valgustatud vitriinides ripuvad isuäratavad vorstid, aga klaase purustada ei tohi — ka lapse pärast mitte. Politsei on poeesiast tugevam.

Keegi ei sure realiteedis purustatud südame valu kätte — seda juhtub ainult säravais oopereis muusika saatel. Olga mõtles küll kihvtile, kõiele ja karmule . . . aga ta oli ema, tal oli laps, Laps, LAPS — ja see asjaolu oli mõjuvam kui kõik mõtted. Veel polnud laps ära nälginud ja sellepärast nälgis noor ema ja jätkas töökoha otsinguid. Aga selgemaks olukord ei läinud, pigemini segasemaks. Unistused tühja kõhu peale võivad olla veelgi ohtlikumad kui täiskõhuga. Ja kõige ohtlikumad on nälginud ning seiklusliku noore südame ulmad!

Ja siis, hoolimata agulirahva pahameelest, oligi Olga pimedas kinni haaranud tollest «ükskõikmillest», mis töötas elule tagasi anda kaotatud tasakaalu!

Kui ta uut majapidamist üle võttes taipas härra Mülleri äri iseloomu, ehmus ta algul kangesti, oli tükil ajal ähmi täis ega teadnud, mida teha. Akna taga ähvardas nälg. Siis surus ta kartused maha ja mõõtis Mülleri oma säravate pillkudega, mis sundisid meest silmi maha lööma naise ees.

Nii oli saabunud sotsiaalne pöördepunkt agulilapse elus ja viletsuses — ta esimene teadlik võit. Kuid see oli paistnud võiduna väga, väga

VALMAR ADAMS

ammu, kui ta alles õienupuke oli. Siis oli alanud ta teine elu — elu härra Mülleri majas, kus teda prouaks hüüdma hakati...

«Rumalus, Muki, rumalus, eks ole? Noh jaa, mu kullake, asjad olid nagu nad olid!» Ja ta patsutas ülenuumatud märdunud puudlit, kelle tagakeha oli pöetud lõvitaoliseks. Peaasi on elada jumala kümne käsu järgi, nagu teevad kõik korralikud inimesed — peale ristiisa Kalda.

See ristiisa oli olnud üheks raskemaks ristiks noorele Olgale. Sest Arved Kallas, muidu korralik ja kena mees, oli jumalasalgaja ning irvitaja. Tuli see nüüd ettevaatamatust läbikäimisest pikajuukseliste vene tudengitega, kes jõid valget viina ja — meeletud! — plaanitsesid vastuhakkamist jumala-võitud keisrile, või igapäevasest ajalehtede lugemisest, kuid Arved Kallas arvas paljut teadvat paremini kui pühakiri ise. Nii seletas ta, et maailm olnud olemas juba pool miljonit aastat enne Aadama loomist, ja kõneldes suurest veeuputusest, mille jumal oli saatnud karistusena inimeste pattude pärast ning kus kõik liha hinge heitis, päris, et kas siis uppused ka kalad ja vaalad.

Olga süda jooksis verd mõteldes, et nii ilus mees peab kord minema põrgu, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine. Sellepärast püüdis Olga teda pöörata õigele teele, kui Arved Kallas tuli kohvile. Ta koguni taltsutas oma südant, mis meeleldi oleks haaranud eksija tukast, keeranud sohvale pikali ja punapaelastatud kasevitsaga peksnud tolle kerest ta paganausu. Selle asemel pani ta käed kokku, sulges silmad, et mitte näha Kalda häbematult-viisakat naeratust, ja kunstlikus alanduses vannutas teda aegsasti mõtlema oma hinge päästmisele. Aga jumalavallatu mees ainult naeratas ja kiitis Olga kohvikeetmise oskust.

Hiljem hoidus proua Müller Arved Kaldaga kõnelemast jumalikest asjust. Ta oli tore mees, sirge nagu mänd, ja mõnikord deklameeris peast igasuguseid ilmalikke laule. Et ta igal pool julges kõnelda maa-rahva keelt, see koguni meeldis Olgale, kuigi ta kaua ei näinud selles mingisugust kasu, kui ollakse matemaatika ülemõpetaja kõrgel kohal keiserlikus kroonugümnaasiumis...

Aga vist oli ikka hea küll, et ta emasüda oli kuulda võtnud oma hingekarjase pastor Bittrocki nõu panna Ester just Liivimaa Evangeelilise Verein'i erakooli, hoolimata ägedast vastuseismisest ristiisa Kalda poolt, kes isegi oli sõندانud jumalameest pastor Bittrocki nimetada mõisnikkude sabarakuks ja teiste hirmsate sõnadega... Jaa, siis olid nad noored (proua Müller ümises siinkohal omaette lauldagi: «Noorus on ilus aeg...»). Hiljem kõik asjad kuidagi muutusid. Pidi tulema üks pisike sõda Saksa Villemi ja Austria vana Franz-Josephi vastu, inimesed hakkasid kõik unustama saksa keelt ja peeni kombeid. Algul lubati kolme kuuga Berliinis olla. Aga sõda venis ja sõjaleib on rahvale sõmeraline, teadagi. Agulirahvas, tõtt-öelda, ei olnud huvitatud ei Villemi ega Nikolai võitudest, vaid ainult rahust enestele ja oma lastele, toidukambri ja varanatukese püsimisest. «Kurask!» rääkis Partsi Liide, «jumal andku mulle andeks, aga miks nad ei lahenda oma tülisid kahevõitlusega nagu härrad kunagi, vaid tükivad meie elusse? Ega sõda soola-leiba too.» Mehed arvasid, et sakslasele kuluks ära üks hea nahatäis, ja rõõmustasid, kui saabusid sõnumid kasakate jõudmisest Ida-Preisi junkrute maale. Aga varsti selgus, et sõda ei jäta kedagi pealt-

vaataja ossa, ja hakati mõtlema, et parem üheksa sõrmega kodumaa leiba süüa kui kümne sõrmega kroonukuube kanda. Agulite elanikud ei armastanud vahtida ei taeva- ega raamatutähti, vaid vaatasid kõigepealt oma künasse, kus tainas nõudis kastmist. Hoolitse oma leivapalukese eest ja hoia poliitikast eemale!

Aga poliitika tuli vägisi igasse majja ja ka hoolitsemine leivapalukese eest oli seotud poliitikaga. Ja äkki oli poliitikategemine läinud kardavoidelt üliõpilaste kätte ja ka Faure ja «Tivooli» vabriku töölised löid kaasa! Kord oli Müller koju tulles teatanud, et Piiteris olevat uus valitsus. See ei tähendavat midagi, küll vürst Lvov oskab korra alal hoida ja sõja viia võiduka lõpuni, katki polevat midagi. Aga siis läks kõik kihevile, töölised kõndisid viienda aasta punalippudega. Ja mis tuli siis? Sellest ei suutnud Olga enam aru saada. Ka pastor Bittrock hakkas selle koha peal lausa kogeleva ega osanud midagi seletada.

Ja siis kutsusid parunid sakslasi vaterlandist neile meelepärast korda looma. Sakslased tulid, aga nad olid teistsugused, kui Olgale oli räägitud. Kõigepealt lasksid nad Emajõe kaldal maha trobikonna süütuid inimesi, siis hakkasid mune ja võid välja vedama. Mis kord see on? Olga ei saanud enam mitte millestki aru peale selle, et parem kehva oma kui uhke võõras. Mülleri käest ta ei küsinud, see vastas nii keerukalt...

Pildid libisevad alatasa nagu varjud üle mõistuselava, aga mõnikord Olga ei taba ega seleta neid.

Ah, ta on nii väsinud, et mitte ei jaksa enam mõelda. Ta ihkab ainult veel und ja unustust. Noorusepildid on küll armsad, aga nad kõik varisevad kokku. Juba tulebki too imelik roidumus...

Mis on mu kätega? Ma ei tunne ju õieti enam oma käsi, oma jalgu, oma keha. On ainult veel too sügavuses näriv valu. Unelmpildid läbivad midagi vormitut, hõljuvad võõralt ning siiski omaselt pea kohal, mille järjekordne süst on uputanud nii ihaldatud poolunne.

LUHAAGULI KAOTATUD PARADIIS

Jah, Ester, see oli imelapsuke. Ta oli sündinud veel ülejäõe luhalinna. Maja ees jooksis rohtunud kraav, mis tähistas uulitsa kulgemist. Aga — see ei mõjunud siis mustana, vaid ainult maamullasena. Siin elati küll kitsalt, pead-jalad koos, aga tolles algses pesalämmus, mida hiljem enam kusagil polnud. Kõik elasid põlisausast tööst, ja elati äraagi sellest.

Niisuguses puumajas jõeluha lähedal oli Esta sündinud. Kaks väikest tuba, üks neist köögi eest, kuid küllalt suur aed — see oli Olga ja Esta kaotatud paradisi, mida sümboliseeris öökülmast öökülmani haljendav lillepeenar. See pisimaailm oli ka autori paradisiiks, kus ta nüüd äravaevatud silmad puhkasid kord looduse rohelusel. Selline paradisi oli mõistetavam ja loomulikum kui taevariik, millest pastori-härra koolis nii pateetiliselt kõnelda tavatses. «Kas taevariik asub supilinnas või luhal?» pärisime kord õpetajalt. «Taevariik on otse meie

VALMAR ADAMS

keskel,» õpetas pastorihärra. «Otse meie keskel?» kordasime pettunult. Polnud vist enam midagi küsida. Taevariik oli järelikult midagi sellist kui verivorst kaevuveega. Või oli ta nii kaugel kui taevatähed. Miks taevatähtedel pole lillenimesid, oli kord pisike Esta emalt küsinud. Vist sellepärast, et ükski öökülm, ükski saapakand ei saanud neid maha tallata.

Aga saatuse kurjakuulutav jõud ulatus ka luhaagulisse. Esta traagöödiaks oli isa surm. millele järgnes luhaparadiisist lahkumine ja hoopis teine elujärg. Ühel leebel sügispäeval toodi isa koju kanderammil. Ta hingas veel, aga Esta arglikele kallistustele ta ei vastanud, ei avanud isegi silmi mitte, vaid lamas imelikult range ilmega, nagu oleks Esta midagi väga halba teinud. Esta hakkas nii haledasti nutma ja andeks paluma, et ema teda vägisi eemale tiris. «Ega sina pole süüdi, lapsuke, see on õnnetus.»

Ka Olga hakkas nüüd nuuksuma, mida ta muidu kunagi ei teinud. Hiljem tulid naabridki silmi pühkides sisse. Kõik silitasid Estat ja nimetasid teda vaesekslapseks. Ema oigas, tal ei olevat matustekski küllalt raha. «Küllap saame hakkama,» tähendasid naabrid. Siis pandi käed külge. Tädi Anna istus Estaga tagatoas, püüdes ta tähelepanu eemale juhtida. Siiski nägi Esta, kuidas lillepeenar rüüstati, isegi sihvakate liiliate rivi kadus. Kõik olevat niikuinii otsas, ütles Olga. Esta uinus ja viidi voodisse.

Ta nägi unes end isaga öitsval aasal jalutamas. «Nüüd on jälle suvi!» ütles isa. «Ole rõõmus, et suvi tuli!» Aeg oli seisma jäänud. Ainult Esta ja tema isa kõndisid käsikäes lillerikkas olevikus. Kuid äkki langes tume vari vägivaldselt ema ja tütre vahele. Isa, lilled ja soojus kadusid. «Küll täna on aga sügisene ilm!» kuulis Esta ärgates. Hämar hommik tõmbas tõelusse tagasi.

Võõrastustundega jälgis Esta matuseid — esimesi matuseid oma noores elus. Kirstupanekul oli kitsas korter tööinimesi täis, õhust tuli puudu, kuigi kõik ukсед-aknad pärani lahti seisis. «Jäta nüüd isaga jumalaga — sa ei näe teda enam iialgi,» ütles ema Estale, enne kui puusärgi kaant kinni kruvima hakati. Sõnade pealelugejaks oli habemik köster, kes oli selleks armuteeneks nõusoleku andnud peietest osavõtu eest. Pastor ei saanud tulla, sest kirikuraamatud näitasid, et see perekond ei olnud küllalt usklik — kirikumaksud olid maksmata. Luhakvartali hobusemees Kustas oli pakkunud oma vankrit põrmu kalmistule viimiseks. Matuselisi oli rohkesti, sest suveõhtu oli ilus ja meeleolukas. Nii maetigi see aus töömees üldise poolehoidu saatel maha ja varsti kasvas kääpal värske-haljas rohi.

HÄRRA MÜLLERI TÕUS

Ajalugu lahustab meid ajas, nagu tükk suhkrut lahustatakse kuumas vees. Lapseeas, kui tegime veel esimesi lendamiskatseid pehmete udusulgkäpakestega vehkides, millest hiljem said raudsed tangid hüviste sissetõmbamiseks ja vaenlase näpistamiseks, — lapseeas näis kõik nii kindel ning mõtestatud. Pärastpoole osutub kõik keerukamaks.

Kes julgeks väita, et ema ja laps pole üks olevus, kui ema last oma rinnaga toidab ning ütleb õndsas naeratuses: meie sööme! Ka kukeaubitsas on maailm veel kindel ja lõbus ning vähestest raskustest saadakse üle vanemate ja õpetajate najal. Aga hiljem saadakse iseseisvaks — ja siis langeb kogu maailm sinu õlgadele, ja mõnikord on väga raske seda kanda.

Nägusaks neiuks sirgunud Ester hakkas neist raskustest aru saama küll palju, palju hiljem, kui ta härra Mülleri kogu keeruka ja kavala eluloo üksikasju oli kuulnud ning mõnevõrra mõistis — omaenda elukogemuste valguses. Aga meie jutustame selle loo nüüd ette ära...

Miks ka mitte? Inimese poolt väljamõeldud jumal on kõikteadja ja kõikjalolev, — aga jutustaja tohtivat jääda ainult etturiks, kes kehtivate mängureeglite järgi ei või isegi maleratsu kombel ümber nurga hüpata, kõnelemata lipu edasi-tagasi liikumise vabadusest. Ja kui helilooja võib oma teose üksikuid osi avalikult nimetada *andante* ja *allegro* ning neid sellele vastavalt helistada, miks siis kõikteadja jutustaja ei või korruga arvestada mitut aega — ajaloolist aega, millest meile juba koolis pajatatakse, psühholoogilist aega, mis kajastab siseelamuste keerukat maailma, ja keha lähedal tiksuvat kellaaega, mis dikteerib temale ning ta lugejale realiteedi arvestamist ja toda «siirust», mille olemasolu või puudumise üle kriitik otsustab ilma igasuguse termomeetritagi.

Tutvugem siis taamale jäänud Tartu Tamerlani — härra Gottlieb Mülleri praegu juba ebatõenäolisena tunduva, kuid tõetruu elulooga.

Ka härra Mülleril olid pärilikud suhted Tartu aguliga või, täpsemalt öeldes, selle lõbumajasaraga. Tõsi küll, tema ema oli seal ainult kokaks olnud, aga selleks oli vaja rohkem õppida kui armastamiseks.

Oleks härra Mülleri ema sinna lõbumajasarasse jäänudki! Seal oleks tal siginenud küll raha sukasäärde, mitte aga säärane väntsakas nagu Gottlieb. Ega ta teda küll tahtnudki, kuid pärastine härra Müller oskas vist ennast juba emaüas maksma panna — või puudusid teistel asjaosalistel vajalikud oskused? —, igatahes ema tast lahti ei saanud, küll aga mõnestki mustadeks päevadeks kogutud kopikast. See oli algusest peale üsnagi kallis poeg, sest ka anonüümseks jääv isa pidi kopsakat valu- ja vaikumisraha maksma. Selle ja kokaemanda sukasääreraha najal kasvas Gottlieb Karl Johannes Müller juba kommertskoolis nõtkeks, alati hüppevalmis rahakummardajaks. Kõige targem on teenida kaasinimeste rumaluse pealt. Kas hakata pastoriks või pordumajapidajaks? Ema oli kangesti esimese poolt. See toob 100% puhast, vastu tuleb anda ainult sõnu. Gottliebil sõnadest puudu ei tulnud ja jutluste raamat kogu aasta peale maksis ainult kolm rubla, aga millegipärast nõudis luteri usu konsistoorium mitu aastat ülikoolis tolknemist ja igasugu surnud keelte õppimist. Muidugi, muidugi, selline barjäär on ju vajalik, muidu tormaksid kõik vallakirjutajad kantslisse. Aga Gottlieb Mülleri eluaeg oli selliste ringteede tallamiseks siiski liiga kallis. Jäi siis teine variant, mis oli ka ausam, andes raha eest kohe midagi käegakatsutavat. Kuid siin oli algkapitali vaja. Gottliebi voolujooneline mõistus taipas realiteeti usuteaduskonna esimesel kursusel, ta ei hakanud kopikatki raiskama, jättis juba neljandal semestril õppe-

maksugi tasumata ja järgnes kutsumusele, mis käskis kasuliku ühendada meeldivaga. Korporatsioonile maksis ta liikmemaksu mitme semestri võrra kauemini, sest siit sai seda, mis on ühiskondlikult kõige tähtsam: konneksioone. Siit pärines ka Mülleri sõprus usuteaduskonnaga, mis ju oleks saanud temagi teaduskonnaks, kui Müller poleks olnud suurema eluläheduse pooldaja. Saanud mitme vägijoogifirma ainuesinduse kodulinnas, hakkas ta hoolitsema viinavaimu õiglase turustamise eest. Selle juures tulid eeskätt arvesse kõik selle tudengilinna lokaalid ja lõbukojad. Küll tellis ka mõni kirik temalt armulauaveini, seda Issanda verd, aga neile müüs Gottlieb odavamaid sorte, millelt suurt ei teeninud, sedagi rohkem oma vagaduse demonstreerimise huvides. Ta firmal oli veel eriosakond: narkootikumid, ka pikantsed pildid ja galantsed esemed, kuid see oli mitteametlik ega kuulu avaldamisele. Jumal õnnistas oma sulase sissetulekuid ja väljaminekuid, nii et ta jõukus lausa lokkas, ja tänulik härra Müller oskas ka jumalat (pastori kaudu) tänada nagu kord ja kohus. Ta ilmus suurte pühadel isiklikult kirikusse ja võttis istet sobiva raha eest üüritud ekstrapingil, äratades juba oma konstitutsiooniga üldist tähelepanu. Poisikesena oli Gottlieb olnud nagu õngeritv, alles vanemas eas katsid alalised olengud sellegi vägeva keha rasvapolstriga, mis aga ei suutnud varjata kunagist kuulumist Lurichi tõusse ja spordiselti «Taara» juhatusse. Ta pilgud võisid sähvida nagu viisakussametisse pakitud pistodad, ta naer pani mõtlema jahikoera hammaste välkumisele. Täismehena meenutas härra Müller ikka veel seina najale nõjatatud ratsapiitsa, mis oli maha pandud pehme otsaga. Selline osalt ülesvetruv, osalt mahavajuv seisund näis talle loomuomane. Igatahes oli härra Mülleri kere hoolitseja perenaise ja hea rätsepa käe all täitsa sätitav — isegi magu lisas mehele vaid seltskondlikku väarikust.

Aga kaua niisugune Kalevipoeg ikka veiniagendina ringi jookseb! Kui Mülleri oli õnnestunud paaril korral ka Vene kroonut varustajana koorida, otsustas ta endale rahulikumat positsiooni lubada ja ostis Oa uulitsale paar kinnisvara. Teostanud otstarbekohased sisearhitektuurilised muudatused, avas ta seal kõrge plankaiaga kaitstud vajaliku asutuse, kuid erinevalt Gogoli «Surnud hingedes» mainitud sildist «Vaat siin on see asutus» oli tänavalt näha ainult tagasihoidlik sepi-latern punase tulekesega, mis valgustas majanumbrit. Sellest tagasihoidlikkusest hoolimata sai asutus varsti väga populaarseks ja iga voorimees viis tujusattunud noormehi ilma käskimatagi Oa uulitsa nonnikodusse.

Territoriaalselt jagunes Mülleri kombinaat rangelt kaheks erinevaks tsooniks: korteripool ja äripool. Korteriipoolele pääsesid ainult pere-mehe isiklikud tuttavad, sissekäiku kaitsesid snepperlukk ja piirivalvurina tegutsev hirmuäratav dogivolask. Korteriipoolel valitses puritaanlik maitse: ümmarguse söögilaua ümber seisid biidermeiertoolid, nurgas lõikekirjaline kirst, seinal rippus ainult usupuhastaja Martin Lutheri portree. Äripool oli sisustatud *à la Paris*, seinad kirendasid ahvatlevaist piltidest, neid oli kleebitud koguni WC seintele: ilusaid naisi ja loomi ja lilli — päris pildiajakiri. Kuid siingi valitses eeskujulik kord, mida tunnistas mitte ainult linna politseipristav, vaid ka niioelda ühiskondlikus korras asutust inspitseerinud usuteaduskonna üli-

õpilane Edgar Treufeld, kelle nooruseunistuseks sai ohustatud neitsite päästmine. Oli ju isegi meie Issand ja Lunastaja istunud tõlnerite ning variseridega ühte lauda, kus ei puudunud ka oma Magdalenakene.

Härra Mülleri üldkasulikuses asutuses istuti hommikueineks lauda heakombeliselt langetatud laugudega, sest daamide tööjärg algas alles õhtupoolikul. Nii et kaaterpriistikulauas istusid lõbusa kloostri nunnad nagu needsinased targad neitsid, kellest piiblis juttu, ainult et neil polnud lampe ega muud, mis põles või säras. «Kes lõkerdama hakkab, lendab kohe kööki nõusid pesema!» hoiatas Müller, see olümposlik Jupiter, kellega võrreldes tsaargi mõjus poesellina.

Ja kui õpetlik oli istuda härra Mülleri äripoole saalis! Kõik muusad olid siin ühinenud klientide kultuurseks teenindamiseks. Gram-mofoniplaatide tagavara täiendati alatasa, neuikesed näitasid vahel elavaid pilte Pompei ja Herculaneumi elust, laudadel lamas rida luksuskõiteis kunstialbumeid. Eriti huvitav oli nende hulgas üks, mis oli pealkirjastatud «Viis meelt». Siin võis Eiffeli torni taustal näha m-lle Loulou'd loosungipunases mantlis, pisikese pea ja laienevate puusadega, päevitavaid printsesse Monako rannalt, india kuuekäelisi budasid oma armsamaid embamas, naelvooditel lamavaid tulisilmseid fakiire, jaapani geišade kimonosid ja hiina uusaastatervituste salapäraseid lõustu. Eriti tore oli originaalfoto hukkamisstseenist Hiinas, millel oli näha musklis timukas, kes ühe käega hoiab põlvitaval kurjategijal patsist kinni ja teisega tõstab mõõka, kelmikas kohtupristav ja hukatav ise naeratavad viisakalt. All seisis fotograafi firmatempel: Tema Majesteedi kojavarustaja Adolf von Haase. Teist albumit, mille nimeks oli «Saatana-aabits», näidati ainult «edasijõudnuile», kes soovisid oma armusportlikke võimeid ka teoreetiliselt täiendada. Selle raamatu kõide käis lukku, võtit sai ainult direktori — härra Mülleri — enda käest, nagu vastav pealdis õpetas.

Jah, õhk oli siin alati lämbe nagu juulis, ta lõhnas «Värske heina» nimelisest parfüümist ja oli täis salapärasusi, mille tähendust igaüks tõlgitses omal viisil.

Age tulvil võimalusi oli ju ka ikka põnevamaks muutunud aeg. Suured häärad Piiteris ja Berliinis olid vahepeal ühiselt välja nuputanud maailmasõja ja see tõi siduvaid kohustusi härra Müllerilegi. Sõja algupäevil kehtestatud viinakeeld ei tabanud aegsasti ümberkvalifitseerunud härra Mülleri äri eriti rängasti, seda enam, et omaalgatuslikud salaviinavabrikud hädast välja aitasid, aga Mülleri elurõõmsat keret hakkas edasirühkiva vanapoisi põli tüütama. Passijad olid kallid ja sõjakonjunktuur mõjus tööjõulegi nõnda, et enam kaua kohal ei püsitud ka siis, kui palk ja kost küllalt kopsakad olid. Nii oli saabunud viimane aeg Olgaga kokkuleppele jõuda.

Härra Müller oli tõeline ärigeenius ja mitmekülgne organisaator. Äri äriks, aga ta vaim ei maganud ka äri ääremail. Ega kroonu vekslblankett hakka ju kisendama, kui kindlasse kättesse antava laenu-summa pealt on võetud 15% ja rohkemgi? Ja mis oli käes, sellega oskas härra Müller kasinasti ümber käia. Kokkulepe Olgaga oli muide ka säästurežiimi strateegiliseks aktsiooniks. Nii tuli odavam kui Olgale kallist teenijapalka makstes. Teiseks oli nõndaviisi kindel, et ta majast midagi välja ei vii, kõik jäi nii ilusasti käe-jala juurde. Pealekauba

oli Olga oma Rubensi-rindade ja varmate liigutustega tõeline silmarõõm. Ainult too tüdrukuvänts oli siin liigne, aga üks näe... Aeg annab arutust.

TÖÖEELNE INSTRUKTAAŽ HÄRRA MÜLLERI ASUTUSES

Härra Müller oli seltskondlik olevus, *zoon politikon*. Ärisõpradega pühapäevases joomanõukogus istudes jõuti hõlpsasti jumalausust ja patriotismist realiteetideni. Siis tuli igaüks oma muredega välja, sest meestel on meel alati pulki täis. Ka härra Müller ei hoidnud oma muresid vaka all. Ta võis üsnagi sentimentaalseks muutuda — rahaasjus. Nii usaldas ta *urbi et orbi*, kõrtsile ja külale, kuidas ta oli võtnud oma majja vaeslapse. «Ja tema piltilusa ema!» kommenteeris endamisi mõni opositsioonis-olev hubasuu. Aga kõneleja ei kuulnud seda, vaid esitas tsitaadi piiblist: kes ühe lapse vastu võtab minu nimel, see võtab mind vastu.

Peenikesed linnukesed hakkasid nina nuuskama, üks kõhis siidrätikusse, nii et perenaine talle seljale koputama ruttas ja küsis, kas midagi on valesse kurku sattunud. Jah, üks piiblisalm, naeratas tibuke. Aga politseipristav (kes vahetevahel külla tuli, sest seadusesilm peab kõikjal valvas olema, ja vareski lendab liikude peale) otsustas omalt poolt nalja keerutada. «Kui liigutav, härra Müller,» ütles ta, «nüüd olete lausa püha perekond.» «Kuidas?» imestas Müller. «Noh! Püha Maarja, Joosep ja süütu lapsuke.» Politseilõustast terendus Mülleril kohtutoimik. Ta kahvatas, kainestus ja kogeles: «Pü-püü-an kasvatada... üh... tütarlapse kristlikus vaimus üles kasvatada... jõudumööda... rasked ajad... elukallidus... terviseks, härrased!»

Muidugi pidi hommikueine rõõmutemplis aegsasti lõppema, et mitte kahjustada õhtusi müsteeriume. Oma reglement on nii taevas kui ka põrgus. Pärast joomanõukogu laialiminekut tulid koristamistalgud. Siis pidid templineitsid midagi substantsiaalsemat sööma, sest õhtused saksad tellisid harva midagi kõhtu täitvat. Pärast seda tuli magada, siis veel kord süüa ning üsna priskesti, et töö juures jumalaviljast mitte väsinuks jääda. Sest natuke viinaväge tuli tahes-tahtmata rüpsida, kuigi templineitsitele püüti vägijookide pähe serveerida värvilt sarnast morssi, seda omatehtud pühitsetud vett, kodukeeles «svjataja vodaa». Ainult mehel sobib ju armastusest joobuda, naisterahvas jäägu alati kaineks, tal ei tohi kunagi silmavahe kirjuks minna. «Ainult teie pärast serveerime joogid juba klaasidesse kallatuna. See on *fein* diplomaatia. Kui keegi üritab teie klaasist juua — jalamaid klaas naerulaginal ümber lükata. Trallallaa! Ametit peab tundma. Ja igaüks vaadaku oma kundet teravalt, et ta haige peale ei satuks. Süмптоome olen teile küllalt õpetanud. Haigete ja metsikute tõrjeks on salajane kellanupp. Siis ilmun ma kaitsva peainglina ja viskan hädaohu välja — see on minu neetud töö ja kohustus. Olen ju teie kaitseingel ja isa. Vastutasuna peate sõna kuulama ega tohi mässata — mu-i-i-du...!» Viimast sõna kuuldes tuli tibukestel kananahk ihule. Nii umbes kõla-

sid meeleülendusjutluse pealaused enne töö algust — härra Müller oskas teemat mõjukamalt varieerida kui mõnigi õppinud jutlustaja.

Pärast instruktaazi pidid neiukesed end lippu panema, sest pakend on kauba peaväärtuseks. *Make up*'i alal oli palju jäetud individuaalse algatusvõime hooleks — härra Müller toimis ainult tsensorina-konsul-tandina. Üldiseks hoogülesandeks oli riietuda isuäratavalt, aga mitte lohakalt. Sööta võtnu pidi natuke õhku ahmima, kuni indlus peale tuleb — kõik pidi arenema nagu ehtsa lembe puhul, ainult tempo oli kaasaegsem.

«Mehi on mitut mesti. Mõni loomulikult ei meeldi, aga välja seda küll näidata ei tohi! Isegi endamisi ei või temast halba mõelda. Paneb tähele, otsekohe näeb ära! Pead teda armastama, tõesüdamlikult armastama igauht, kel mehe märgid küljes ja kes raha ära maksnud. Naerata igale rublale — *keep smiling*, nagu õpetavad ameeriklased. Siis võid igauhega astuda Mülleri-abiellu, mis erineb seaduslikust ainult selle poolest, et pole abielutüüsid ega igapäevast näägutamist.»

Nii õpetas isalik härra Müller oma hoolealuseid. See oli kooskõlas firma põhimõtetega, mis seisis ülikoolilinna tasemel. Härra Müller oli jutlustaja, peremees ja administraator ühes isikus. See oli tõesti eliit-kultuurne maja. Isegi armastuse juurde kuuluva poesia eest hoolitses härra Müller — nende jaoks, kes kuulusid hingeliste maiasmokkade liiki.

POEET KUKEHARI OTSIB INSPIRATSIOONI

Mülleri joomanõukogu prominentsemate liikmete hulka kuulus Tagupärt (ristimiskirjades Dagobert) Kukehari, moodne poeet, kes käis asutusest inspiratsiooni otsimas. Kukeharja nagu meenutas kotisuud, mis oli paksu nõoriga nii kõvasti kinni tõmmatud, et suu-nina-silmad olid nihkunud neile looduse poolt määratud kohtadelt. Sageli saatis teda siledanõoline semaforikujuline volask Karl August Kalits. Mõle-mad pidasid erootikat kirjanduse tõukejõuks, *spiritus rector*'iks, aga Kukehari samastas erootika muusikaga, mis surisevat läbi riimidee ridaade — ta pani sõnarõhud oma suva järgi ja otsis neiukeste maa-tüdrukulikes kehades senitundmatuid sümfooniaid. Ja kuigi ta unustas mõnikord veiniarved maksmata, sallis kultuuritahteline härra Müller teda meeleldi oma külalisena, sest ta andis kogu asutusele boheem-laslikkuse ja poesia kuulsuse.

Tagupärt Kukeharjal olid kõik taskud täis märkmikke, ja kuigi ta oli oma eluaegse toodangu kirjastusele ette ära müüanud, viskas ta vir-galt paberile kõik, mis peas sähvatas, sest lehed ja ajakirjad avaldasid moeautori poesid kohemakstava tasu eest. Kontakt ülistatud naisu-sega ei olnud nii kerge, sest neiukeste väärtusteskaala erines Tagupärt Kukeharja omast suurema maaläheduse poolest. Kui oleksime kaad-rite monteeri ja istuksime montaažilaua taga, siis haaraksime tüüpi-listena välja umbes selliseid stseene Tagupärt Kukeharja dialoogidest daamidega:

«Kuule, linnuke, kes on su isa?»

VALMAR ADAMS

«Mu nimi on Anna. Mu isa oli voorimees, tal oli kaks tõlda, üks neist oli zweispänner.»

«Jah, seda ma mõtlesin — sellepärast see kaunis, kuldpruun keha. Proosit, vaarao tütar! Kus leidub su neitsilikkuse sarkofaag?»

«Mis jutt see on? Kas noorhärрад käsivad midagi?»

«Jah, Ännchen, ütle: kas su isa kasutas öö valgustamiseks tõrvikuid?»

«Miks tõrvikuid? Tal oli latern pukil, küünal sees. Ja laterna peal oli number, linna voorimees number 56.»

«Ja ometi panid nad su kevade sarkofaagi ja töid siia, kus sa muutusid vaarao tütreks. Joogem kadunu terviseks, kes armastusen maha jätnud nutuliste liigid. Terviseks! Vabandust, pean midagi üles kirjutama, kuid tulen kohe tagasi. Siis viime vaarao tütre tema püramiidi — eks ole, Ännchen?»

«Uihh! Miks noorhärрад roppu räägivad! Olen aus naisterahvas, mul on ka number olemas.»

«Lähme — terviseks! —, minule oled tõusnud Eha — vaarao tütar uus!»

Tagupärt Kukehari oli tahteinimene nagu härra Müllergi. Juba korporatsioonis oli ta harjutanud rebaste paukimist — muidugi tingimisel, et rebane piirdub ainult enesekaitsega. Niisama visa oli ta juurdlemisel ja vaidlemisel. Teoloog Treufeldi ergutusel asus ta lahendama ka jumaluse probleemi. Poeedi ja teoloogi seisukohad arenesid vastastikuse mõistmise vaimus, kuigi tekkis eriarvamusigi. Kord kuulutas poeet templineitsite laudkonnas, et jumal nagu nainegi olevat jalutu. Sellega ei nõustunud ei *stud. theol.* Treufeld (metafüüsiliselt lähtekohalt) ega valge Bajadeer (füüsilisest aspektist mõeldes):

«Oi ei,» protesteeris ta, «minul on väga ilusad jalad...»

«Pole näinud,» heitis Kukehari sekka.

«Ma ei või ju neid kohe põlvedeni alasti kiskuda avalikus kohas — see solvab loomulikkude häbitunnet. Aga võin teile avansina pahkluid näidata — säh, vaata, milline jalamuna!»

Poeet sattus ekstaasi ja hakkas deklameerima:

Olen su ori, su peni,
järgi käin sulle seni,
kuni lööd, valge, jala pahkadega.

«Ei ma sind löö ühti, ära karda. Anna kaks kulli — siis ma suudlen sind.»

Aga selgus, et poeedi ja bajadeeri vahel oli arusaamist vähem kui poeedi ja teoloogi vahel. Kukehari nõjatus tugitooli, haaras konjakklaasi järele ja sõnas pahuralt: «Poeedid ei suudle kunagi — poeedid luuletavad. Musutamine on ammu ajast ja arust.» Naiivne Bajadeer ei teadnud, et Tagupärt Kukehari ei olnudki nii maias reaalseid sääri vahtima, millel polnud ju haruldusväärtust. Mitte indlus, vaid sõnaoskus sõi tema südant. Ta oli eesti kirjanduse uue ilma avastaja: Gustav Suitsu «Elu tuli» oli vananenud nagu musutaminegi. Las idanevad ideed magavad kiimlais voodites, mis hõljuvad Luscheri ja Mathieseni konjaki lainetel! Las taeva laotus laotab ladusalt käsi! Tema kevadist

VALMAR ADAMS

autobiograafiat see ei sega. Vaja on leelutada. Ilo sõidab laulu laia välja pidi: proosit, mu daamid ja härrad! Elagu prantsuse vaim!

Härra Mülleri klunkritel sai ka natuke tantsida. Mitte küll vene tantsu või maavalssi. Ei, siin vallutasid meeli ajakohased uued tantsud, kus hing tantsis sissepoole. Siin keerles esmakordselt epohhi loov heliplaat:

«Fräulein, bitte wolln Sie Shimmy tanzen.
Shimmy, Shimmy ist der Clou vom Ganzen.
Shimmy ist die grosse Sensation —
auf dem allerkleinsten room.»

Shimmy oli tantsukultuuri tõeline revolutsioon. Põhiprintsiibiks oli rohkem tantsuseis kui tantsusamm: kiips ette — kiips taha. Sammuke sinuni — tagasi minuni. Kuid sealjuures tuli ülakeha raputada, nõnda et templineitsid selle «kirburaputuseks» ristisid. Asjal oli oma põhjus: tantsunurk oli nii pisike, et jalakeerutus polnud võimalik, kõnelemata matslikust kargamisest. Aga meelte tiirastamiseks oli kunsti siiski küllaldaselt.

Kukehari leidis sellest inspiratsiooni maakeeli ja taevakeeli: ta üllistas kõikevallutatavat valget põhjamaist naist, kes kamandab laevameest ja kunstnikku, põllumeest ja poeti! Tulemused olid planetaarsed! Laevamees minetas kompassi ja laeval murdus pära, külvaja terad pudenesid tuulde, poet kuivas igatsusest ja isegi kujuri õpetatud käsi värahtas. Aga see kõik on tähtsusetu, tuleb vaid kustuda kiresse, tuleb elu elada-tunnetada kui kuldkuljuste tilinat. Ja et maailmas on kõik ainult musikaalsete värsside loomise vahendiks, nagu õpetas Valeri Brjussov, siis leelutas Tagupärt Kukehari ideaalselt mõttetaguselt.

LUULEKUNSTI KOHAST ÜHISKONNAS

Luuletamisele oligi kord pühendatud Mülleri joomanõukogu püha-päevane sümposium, millest võtsid osa Tagupärt Kukehari koos oma ihukaitsjast koljatiga, teoloogia eradotsent Tipsmann, üliõpilane Edgar Treufeld ja kaks külalist: keegi Vivanov ja Alfred Rosenberg, noor pedagoog Tallinnast; kaasistujaina muidugi ka parajasti ametivabad templineitsid, kes armastasid luulet mitte vähem kui kassipoegi ja ehtsat benediktiini. Erksamaile meeldis seegi, kui härrad omavahel «vigurdasid», nagu nad igat teoretiseerimist nimetasid.

Vivanov kandis lühikesi juukseid, mis tuhmide öletüügastena ta madalale laubale langesid. Saviselt modelleeritud põsenukkide kohal hõõgusid kalgilt sinakad silmad, millest vasak hirmuäratavalt allapoole kõõritas. Ta jõllitas enamasti mõtlikult oma kätele, klaasise ja visa pilguga, otsekui vaataks mingisse viltusse kaugusse, kus temaga venenastub salajane kinnisidee, mis köidab kogu ta tähelepanu. Kätel oli nagu näolgi surnud kanaliha jume. Kitsad huulekriipsud sulgesid lihutat suud pikaks veninud laiade hammastega. Vivanov toonitas oma välimuse venelikkust, kandes mitte ainult täishabet, vaid ka nokk-

VALMAR ADAMS

mütsi, mis pidi ta laitmatule ülikonnale andma ohvitserlikku nooti. Teda saatis alati ta teenija, ebamäärases vanuses naisterahvas kulanud, kuid hoolitsetud riietuses, vagatseva kokaeide hapukas ilme näol. Aga teenija ei istunud kunagi koos härraga lauda, vaid ilmus ainult kutse peale hämarusest, kuhu ta vaikselt oli taandunud. Vivanovist sosistati, et ta olevat kunagi olnud kuberner või midagi selletaolist, kuid nüüd elavat pensionist või vanast rasvast.

«Luuletamine on luuletamine,» kuulutas dotseerima kukkunud Tagupärt Kukehari ja tõstis sõrme püsti. «See on leelutamine, sõnadega musitseerimine loitsimise eesmärgil, ja kui vaim peale tuleb, võib see olla veel prohvetliku sõna kuulutamine. Realiteediga pole luulel midagi pistmist. See on puhas ilutsemine. Nõnda ilutses juba rahvaluule: «Kus need kuked kulda söövad, kuked kulda, kanad karda.»»

«Ah-ah-haa,» puhkes Bajadeer naerma. «Kanad karda, täkud tina, tibud tuhka. Nii võin minagi luuletada. Poetess on meil lugupeetavam kui geiša. Jaapanis olevat vastupidi — ja nii peakski olema.»

«Sa ei saa luulest aru, tütarlaps! Luuletamine ongi luiskamine, tuuletallamine. Mida enam sa õhus vehid, seda enam leidub austajaid, kes hakkavad tuult nägema. Ainult oma pilli pead hästi tundma — oma emakeelt. Mõnel võtab ladus nõiasõna hambavalugi ära.»

Eradotsent Tipsmann tõstis näpitsprillid eest, masseeris ninajuurt ja sõnas siis autoriteetselt:

«Loitsimine muidugi, aga kõik peab jääma normi piiridesse. Muidu hakkab sõna hajuma. Teoloogia normiks on piibel — kõige dogmaatilisem tõde maailmas. Aga piibli tõlgendajaks on usuteaduskond. See ütleb autoriteetselt, mis on tõde, mis vale, ning annab tegevusjuhendeid.»

Roosapõskne Rosenberg ajas selja nii resoluutselt sirgu, et kogu laudkonna pilgud tema poole pöördusid. Ta oli ülikoolilinnas täitsa tundmatu isiksus. Vivanov oli ta külalisena kaasa toonud. Rosenberg oli umbes 25-aastane noor arhitekt, kes oli Tartusse sõitnud selgitama ülikooli arenguvõimalusi, kuid põhiliselt unistas ta väljarändamisest Saksamaale. Tallinnas oli ta ametis joonistusõpetajana. Seal oli ta ümbritsetud samasuguse saladusõhkkonnaga nagu Vivanovgi. Aga mingisugune ühine saladus näis noormeest kõõritava vanamehega siduvat. Rosenberg hoidis vasemat kätt meeleldi oma juba paisuva kõhu kohal, rüüpas õlut täisisõõmu ja kandis toda iseteadlikku ilmet, mis oli moes balti buršidel. Küsimustele vastas ta külma, peaaegu solvava viisakusega ega alustanud kunagi esimesena juttu. Aga kui ta suu avas, siis rääkis nii, et hoo ja hoobi vahel vahet polnud. Ihuliikmete jässakus ja näojoonte puulõikeline jõulisus reetsid tas siiski pigemini oma päritolu unustada tahtvat kadakasaksa kui aadlikku. Ja tõepoolest ei leidunud ta perekonnanime üheski aadlimatriklis, küll aga ühes Eduard Vilde romaanis — kupja nimena.

Nüüd hakkas ta rääkima. «Tjah, härra professor, piibel oli hea minevikus, nüüd aga on piibli müüdid, kõik need vagad lood ilmsüütust sünnitamisest ja muud sarnased, vanaks jäänud — kes neid enam usub? Võib-olla teie, neiukesed?»

«Neiukesed» puhkesid naerma, nii et kogu lokaal tükk aega nende

heledaid hääli täis oli. Isegi härra Müller paotas hambaid. Tipsmann vaatas noormehele vihaselt otsa.

«Aga kas olete sellele mõelnud, härra studioosus, mis siis sünnib, kui me neid müüte õõnestama hakkame?»

Rosenberg vaatas Tipsmanni, nagu guvernant vaatab jutu vahele seganud last, ent võttis kerge kummardusega partneri poole jutuotsa üles:

«Te ei mõista mind. Ma pole müütide vastu. Rahvas vajab müüte, sest maailma valitseb fantaasia. Aga mütoloogiat tuleb värskendada. Kahekümnnes sajand vajab uut müüti, mis leiaks toesüdamlikke uskujaid...»

«Ja kust te neid uusi müüte võtate? Keda te tahate meie Lunastaja Kristuse asemel risti lüüa? Kus on see mees, kes sellise uue mütoloogia loob?!»

«Selline mees on olemas!» vastas Rosenberg kindlalt. «Ja ka kahekümnenda sajandi müüt on valmis — müüt, mis on võimeline hulkasid liikuma panema.»

«Ja nimelt?»

«See on müüt inimeste loomulikust ebavõrdsusest ning aarialaste üleolekust kõikidest teistest rahvastest maailmas.»

«Aarialaste? Kas need polnud üks sõjakas nomaadide hõim, kes paari tuhande aasta eest India vallutas ja seal kastikorra kehtestas? Kas meie mustlased pole nende järglased? Ma ei mõista, mis üleolekust...»

«Aarialased on poliitiline mõiste, mitte etnograafiline. Ka eestlased võivad aarialasteks saada, kui nad sakslaste poole hoiavad, sest tänapäeval on aarialase kehastuseks sakslane. Sakslane on loodud maailma valitsema, ta on üliinimese härrasmoraali kandja, maailma uus lunastaja, kes päästab kultuuri Sarmaatia sküütidest ja mongolitest. Kas see pole suurepärane müüt meie sajandil?»

Enne kui Tipsmann vastata sai, segas end vaidlusse Edgar Treufeld, kes tundis end Tartu vaimu esindajana.

«Meie mõtlesime, et müüdid on elu kajastused, et nad tekivad loodusjõudude peegeldamise teel luulekujundeisse. Müüt Aphroditest-Anadiomenest, kes sündis merevahust, või müüt Orpheusest, kes käis allilmas, müüt...»

Kaugemale ta ei saanud. Rosenberg tõstis käe ja kohe jäi Treufeld vait.

«Ei, kahekümnenda sajandi müüt ei ole mitte elu peegeldamine, vaid rünnaku eesmärgistamine,» sõnas Rosenberg kategooriliselt.

«Aga mis mõtte teie müüdil on? Kas tahate teiegi maailmakorda parandada nagu kommunistid, teostades senisest parema süsteemi parema elukorra saavutamiseks ühiskonnas?» küsis Tartu vaimu esindaja.

«Parem süsteem ei loo sugugi tingimata paremat elukorda. Vaid parem süsteem on väärtus iseenesest, see on instrument härrasmehe tugevais kätes ja selles üllas protsessis leiab oma koha ka nn. kunst, võib-olla ka teie luule, härra Kukehari,» pöördus härra Rosenberg oma jutuga talle vastavama partneri poole.

Aga hoogusattunud teoloog ei tahtnud taanduda ja küsis, vihavärin hääles:

VALMAR ADAMS

«Nii et luuletajad peaksid siis hakkama saksa juures toapoisteks?»

«Ütleme: abilisteks. Seda on nad ju alati olnud. Vaim on alati valitseva võimu teenistuses.»

«Tohoh! Seda ma küll ei usu. Näiteks ka teie suur Goethe?»

«Jah, ka Goethe oli peenemat sorti konferansjeeks ühe väikese saksa hertsogi teenistuses.»

«Einoh, ma ei tunne nii palju saksa kirjandust. Aga Puškin ja Lermontov — nemad ju polnud konferansjeedeks tsaari teenistuses?»

«Sellepärast tuligi keisrikojal nad juba noortena maha lasta, kuna nad oma lauluannet valesti kasutasid,» sõnas äkki seni vaikinud Vivanov.

Rosenberg tänas teda kerge kummardusega, siis tõstis hääle avaliku kõnepidamise toonini.

«Mu härrad, saage ometi aru! Kunst on vahend, mis abistab võimu rahvahulkade taltsutamisel. Poeet on vahikoer, kes peremehele saba liputab ja karja koos hoiab, tarbe korral tõrksaid hammustades.»

Nüüd tõusis protestiüminat laudkonna sügavusest. Bajadeer kilkas: «See on ju kupja hää!» Isegi alati nii flegmaatiline Olli, rõõmleja tõsise hingega, urises midagi ähvardavat. Rosenberg vaatas irooniliselt ringi, siis tõusis äkki püsti. Sumin jäi vait. Rosenberg jätkas kõnepidamist.

«Võib-olla väljendasin oma mõtet liiga lühidalt. Muidugi peab poeet teinekord ka üsna osav sõnameister olema, ütlegem: serveerija, kes oskab rahvale ebameeldivaid tõdesid nõnda serveerida, et...»

Ja nüüd kummardas ta Tipsmanni poole ja küsis:

«Kas olete söönud vahukoorega metsmaasikaid, kus tilgake bensiini sees?»

Tipsmann kehitas õlgu.

«Milleks säärane jamps tõsises diskussioonis, härra Rosen, vist oli nii?»

Aga Alfred Rosenberg ignoreeris professori hajameelsust, arutas edasi:

«Kui mu laulik mulle serveerib midagi tarbetut, näiteks tilgakesegi opositsiooni või juudilikku ironiat, siis ajan ta loomulikult ametist minema. Sest luule peab puhas olema, puhas!» Ta tõstis hääle kontserditoonini. «Nagu mäetipult tulev allikavesi.» Nüüd istus kõneleja toolile, haaras õllekruusi ja tühjendas selle ainsa sõõmuga.

Edgar Tipsmann ei jäänud sellise lõpuga rahule, vaid karjus üle kogu laudkonna:

«Aga see on ju luulesõna prostitueerimine ja pea peale seadmine!»

Nüüd sekkus Bajadeer, kes tundis end oma kutseaus puudutatud olevat.

«Ah-ah-haa! Prostitutsioon on kõige vanem elukutse maailmas, Jaapani uusaastapidustustel sammub see tsunft esikohal. Ainult geiša teostab valikuta ligimesearmastust, nagu piibel nõudis. Prostitutsioon ei lähe ialgi moest, poeedid aga olenevad konjunktuurist.»

Treufeld löi hülgavalt käega — Bajadeerile ei sobi ju vastata. Aga printsipi eest tuli edasi võidelda. Ta keeras asjale veel teise külje:

«Kas poeet ei ole pigemini prohvet, kes põletab inimhingi tõe tule-sõnaga, nagu arvas suur Puškin.»

See oli öeldud nõnda sügava tõsidusega, et Rosenberg vaevus vaidluseks isegi niisuguse ilmse kollanokaga.

«Kas härra pärib tõtt oma teenijalt?! Muidugi mitte. Ja üldse see tõekuulutamine... Inimkeel pole selleks sobiv. Teatavasti on inimese keel arenenud looma kisast — ei usu, et ta kunagi kõlbabki tõe väljendamiseks. Tõtt polnud looma hinguses, seda pole ka inimese hingese. Jumalale tänu. Alasti tõde on liiga külm, et olla rahvale seeditav.»

Ka Tipsmannile tundus nüüd sobivamana sõjaka võõra ja noore teoloogiajüngri vahel kompromissi otsida. Ta ütles lepitavalt:

«Selleks et vaimustusse minna, pole vaja kohe nina täis võtta. Ka vaimustatud kaine sõna läbi võib paradiisi sattuda, võib õnnistada õnnetuid õnnetundega ja vabastada neid kurjast. Ja minu meelest see ongi luule ülesandeks: vaimustada ja lunastada kirjasõna abil, eks ole, mu härra?»

Rosenberg muigas.

«Ma ei usu, et tänapäeva sünteetiline poeesia kedagi õnnelikuks teha suudab, kuna seda ju ükski emise kärssa tõmmata ei viitsi, kõnelemata täismehes, kes tahab ühiskonda ehitada.»

Äkki praotas ka Vivanov suud:

«Vot, see on õige sõna! Ütelgem nii: päris õigeks puhta luule nautijaks saab olla ainult vangikongi paigutatud. Seal ei sega kahjulikud kõrvalmõjud. Ning normaalne päevarežiim loob soodsad eeltingimused õpetlikkude salvide ajju juurutamiseks. Sest ainult asjatundlikult puhtaks loputatud aju saab ideaalidest õigesti aru.»

«Te liialdate pisut, härra Vivanov,» lausus Tipsmann mõtlikult. «Kirjandus saab kasvatada üksnes kunsti meetoditega. Ta peab siiski jääma autori mõtte ehtsaks väljenduseks. Iga meelsuse paljas markeerimine jääb mõjutuks ja ka kunstiteose asemel tekib ainult kassikul, see, mida rahvasuu nimetab kuntsiks. Poet peab väljendama omaenda tõde, millesse ta usub. Võõraid mõtteid sõnastada pole taiduri tegu, see võib parimal juhul olla dekoraatori tööks, kes talle kätteantud objekti vaid platooniliselt armastab, ainult sellepärast, et talle selle eest makstakse.»

Teoloog Treufeld ruttas õppejõudu toetama:

«Jah, ehtne taidur (võtkem parem see soome laensõna!) ei valeta, ta ei tuleks sellega toimegi.»

Vivanov põrnitses talle otsa ja küsis hämmastusega:

«Miks mitte, kui hästi makstakse?»

«Sest taidur tahab ennast väljendada. Nii nagu vasar peab lööma ja hammas hämmustama... Kompromissid pole siin võimalikud.»

Ja nüüd näitas ka Bajadeer, et ta on mõtleja olevus:

«Miks mitte. Inimese selgroog on paindlik ja meie esivanemadki olid kintsukaapimise meistrid. Aga praegu on ülemuste nõudmised palju liberaalsemad kui ennemuiste. Ja õige poet peab olema mitte ainult kukehari, vaid ikkagi täiskukk.»

Pikk Kalits lõi klaasi klirinal vastu lauda ja sõnas valju häälega:

«Võin härrastele kinnitada, et mu sõber Dagobert Kukehari on nagu sugupull. Ja kes seda ei usu, selle anname «Sakala» aukohtusse.»

«Aga, armas härra Kalits, praegu pole jutt sellest. Ma ei mõelnud seda isikliku rünnakuna meie austatud maestro Kukeharja vastu.»

VALMAR ADAMS

Lubage, et selgitan oma mõtet printsiipiaalselt. Mõne aasta eest nägin ühes kunstiajakirjas reproduktsiooni. Kunstnik oli maalinud suure sõnnikuhunniku, sellise prahimäe, kuhu talus kõik pühkmed visatakse, solk ja köögirisu, kõik liigne. Ja sellel hunnikul, kogu selle prahi otsas seisid uhke kikas, ilutsedes päikesepaistel. Ma imetlesin seda kunsti-teost kaua ja see jääb mu mõttesse elu lõpuni. Ammutasin tast elu-rõõmu — nagu sampuseklaasist. Sääraseks kukeks tahaksin saada! Tal-lata jalge alla kogu prahi, kogu rämpsu, kõik eluväiksused ja hinge-pühkmed, troonida nende kohal ja täiest kõrist kireda omaenda kuke-laulu — jah, täiskukena, kannused jalas ja ilusad suled perses. Vaat selline kukk tahaksin olla ja mitte ainult kukehari — vabandage, maestro, see on mõeldud üksnes võrdkujuna. Sest ma ei kõnele teist, ehtsast loitsijast ja leelutajast, vaid...»

Äkki selgus, et laudkonnas oli kogu aeg istunud ka nimekas kriitik Kaarel Elmar Kord, kes aga kunagi oma arvamusi kirjandusest ei aval-danud söömalauas, vaid ainuüksi kohalikus seitungis, vastava honorari eest. Ta oli kogu diskussiooni tõusva huviga jälginud ja selle najal oli tal oma kontseptsioon sündimas. Nuga ja kahvlit kõrvale pannes pääs-tis ta seekord keelepaelad lahti honorarile mõtlematagi:

«Maestro Kukehari oskab ühtaegu ise kohaneda ning samal ajal üld-suse maitset kohandada oma joobumustele ja pohmelustele, ja talle koguni makstakse selle eest, et ta oma oksendust kirjeldab. Või siis näiteks ta luuletsükliks «Virusvalge»...»

Kukehari jahmus ja ütles vihaselt:

«Ma kaeban teid kohtusse. Nagu teada, on mu tsükli tiitliks mitte «Virusvalge», vaid «Verevalge», vere-valge — teie, «Postimehe» hännalune...»

«Ah verevalge? Sellest ei saa ma üldsegi aru. Et veri oleks valge olnud, seda võib ainult valges palavikus, deliiriumis näha.»

Nüüd tundsid ka neiuksed, et vaidlus oli liikunud ringiratast nagu kõik «vigurdamised», aga nad tundsid sedagi, et kodurahu on ohus-tatud.

Kukeharja lemmik Ännchen astus poeedi juurde, pani käe ta lau-bale ja lausus:

«Tagupärt, ära nii palju mõtle — ajud võivad sõlme minna. Tule parem, joo minuga üks nikolaška ja lähme...»

Tagupärt laiutas käsi. Siis sulges silmad ja lausus prohveti toonis:

«Oma silmadega
valitsed mind kireta.»

Kaasaütlev ja ilmaütlev kääne konstellatsioon! — kui huvitav võte!»
Ja tüdrukul ümbert kinni hoides kordas ta eemaldudes:

«Jah, silmadega
valitsed mind kireta.»

Aga see ihu sapine lõhn... segab poeesiat!»

Nüüd, kus peamees oli lahkunud, otsustas laudkonna alaline ja ena-masti vaikiv eesistuja omalt poolt paar sobivat sõna öelda. Ta libistas

mõtliku pilgu eradotsent Tipsmannilt, kes oma kikkhabet näpitses, Tallinna külalisele, kes oli uuesti asunud liitriise õllekruiisi tõstmisele, ja lausus resümeerivalt:

«See kõik on väga huvitav, üpris huvitav. Siiski tundub mulle, et härrased kaldusid juba pisut poliitikasse. Aga poliitiline laul on vastik laul, nii ütleb saksa vanasõna. Näete, siin laual leiame «Tivooli» tõmmut õlut ja Saku heledat. Minu poliitilised veendumused — omavahel öeldes — on pisut vasemal «Tivoolist», aga mõnevõrra paremal Sakust. Proosit, mu daamid ja härrad!»

Ja siis algas üldine jalakeerutus — realiteedi taastamine.

ERISKUMMALINE PIHIISA

Hilisõhtuti tugitoolis lamaskledes luges Müller mõnikord ka mõnest põnevast raamatust midagi ette, kuni sokid said nõelutud ja lapsel oli aeg magama minna. Luges kriminulle või õpetlikke lugusid. Sellest, kuidas Ameerikas liftipoisid miljonärideks tõusevad. Nõndanimetatud väärtkirjandus tundus teistele ettelugemiseks sobimatu. Mida saabki õppida vaeselt ametnikult, kes laseb uue sineli ära varastada, või Hamletilt, kes päris kainena arutab lolli küsimust: kas olla või mitte olla?, või don Juanilt, kes ei oska oma naisigi ära kasutada? Härra Mülleri puhketundidel parandasid nii Olga kui Esta mitte ainult Mülleri sokke, vaid samuti kollektiivi daamide pesu. Mõnus oli siin alati mõistlikult seostatud kasulikuga — nii oli neil moraalne õigus ka kirjandust maitsta.

«Nähtamatult hiiliv mõrtsukas» oli parajasti terve lossi elanikkonna vagaseks teinud (lõpp järgneb teistes annetes), kui Esta magama saadeti. Ema jäi, nagu tavaliselt, härra Mülleriga. Täna lamas Esta kaua unetuna, püüdes massimõrvari lummusest vabaneda. Ema ei tulnud ega tulnud, nagu sageli viimasel ajal. Esta ei suutnud rahuneda — aga ka kaunis naisspioon lödises ju, kui tema patentlukuga varustatud uks oli avanenud ja öises õhutõmbuses aimus vaenlase hiiliv lähenemine, kuigi kahkjäs kuuvalguses mitte midagi näha polnud. See oli teadagi vastasorganisatsiooni saatanlik plaan... Oh sa juudas... taevas ometi! Kas ka Esta kambri uks ei läinud nüüd tasakesi lahti? Jajah, juba lähenesid hiilivad sammud. Silm küll midagi ei seletanud, kuigi toas valitses hämarus. Ja see hiilis aina lähemale! Esta noomis end, isegi näpistas kintsu, et realiteeti ärgata. Aga kummitus ei kadunud! Veel hetk hirmsat närvipinget — siis sööstis tõepoolest lähenenud vari Estale. Aga Esta suust ei tulnud surmaeelne karje, vaid kergendusohkega lausutus: «Oh sa mu koletis, kuid võid mind nõnda ehmatada!» Esta tundis ära oma nurrutava Kiisu, kes oodatud ema asemel oli magamistuppa hiilinud. Tütarlaps oli nüüd nii rahunenud, nagu hiinlane, keda valvab paberist tiiger. Et see suur kentsakas Kiisu oli ära õppinud ka ukselingi mahavajutamise — ukse avamise!, imetles ta. Ukse sulgemine näis küll väljaspool kasluse huvisid asuvat ja tütarlapsel tuli voodist tõusta, et sõbra küündimatust korvata. Kui rumal sa alles oled, noomis ta ennast, ise tahad veel roomlaseks ja filosoofiks

VALMAR ADAMS

saada! Selle asemel et hirmu tunda, oleksid võinud Kiisu kohe magamistuppa kaasa võtta. Temaga sai ju palju hõlpsamini vestelda kui sageli nii mõistmatu emaga. Esta kiitis Kiisut uuema saavutuse eest ja pani talle viis. Liibuvate liigutuste abil andis Kiisu mõista, et tal on hea olla. Paitades kassi pehmet nahka, meenutas Esta kõike, mida see üleolev olevus oli juba jõudnud ära õppida: istumise, palumise, tagumistel käppadel seismise ja vorstiotsa järele kõndimisegi, ringis jooksmise, sülle ja õlale hüppamise — terve tsirkuseprogrammi. See oli kass-geenius, ülikass ja — täiuslik väljendus kunstnik. Kiisu võis oma hoiakuga väljendada enesekriitikat pärast õnnestunud röövkäiku lahtijäetud sahvrisse, tänulikkust ja tujuka daami kokostust. Ta saba oli väljendusrikkam kui mõne inimese keerukas jutt. Kui talle komplimente tehti, ei jätnud ta loomupärane viisakus kunagi sellele vastamata: ta sulges silmad ja hakkas käppadega tampima. Aga kui Esta pedagoogiliselt neid aegu meenutas, kui Kiisu veel ei tulnud toime kultuurkassi tualetiga, litsus ta keha nii lamedalt vastu põrandat, nagu tahaks maa alla kaduda. Mitte kõik ta voorused ei olnud siiski kasvatuse tulemus. Kord üritas härra Müller teda kombereeglitest üleastumise eest pisikese vitsaga karistada. Aga ennäe — see väike harimatu hing ei lasknud õiglusel sündida, vaid vabanes oma pisikeste hammaste ja küünte täiusliku koostoime abil Koljati haardest ja edaspidi hoidis Müllerist eemale nagu suurtest koertestki. Esta imetles väikest vaprat olevust, kes eelistas mässu alistumisele ega lasknud endale õiglastki karistust meeldida.

Jah, kass on individualist ja selle poolest erines ta hoopiski härra Mülleri asutuses elavaist koertest, kelle käitumine oli märksa ühiskondlikum. Aga ka Kiisu ei osanud vanglast vabaneda ja kuulus ikkagi härra Mülleri maailma juurde. Mängimistung polnud tal arenenud mitte vähem kui Tagupärt Kukeharjal, kuigi keeletundmine jäi algeelseks, võimaldades reageerimise ainult oma nimele ja loosungile «liha-liha», mis pani teda metsikult tantslema. Muidu elas temagi katsumiste ning eksimuste meetodi järgi nagu kõik elav ja võib kahelda, kas ta elus midagi õpib või kasutab ainult oma looduslikku kaasavara — instinktide teravust, võimet oma küüsi varjata ja visa elutahet.

Igatahes saavutas Kiisu tähtsa positsiooni, saades härra Mülleri kõrval kõige iseseisvamaks ja hellitatumaks isendiks majas. «Kui mina saaksin nii iseseisvaks ja vabaks!» mõtles Esta. Hiirekuningas, ilmselt pretendeerides soojale voodile, tegi Estale kassikumarduse: kujundas järsu küüru selga ja lõi veel järsemalt sabaga poolvasakule. Juudi-keeli tähendaks see «nebbich», inglise keeli «sorry», maakeeli aga umbes «oma teha!». «Mis sul viga suurustada,» vastas Esta solvunult, «sina saad igal ajal aknast välja hüpata!» Nüüd oli Kiisu kord partnerit lohutada — vestlus möödus vastastikuse arusaamise ja sõpruse vaimus. Kiisu oli Esta kõige paremaks kuulajaks ja ta oleks pigemini saba panti pannud, kui oma sõbratari selja taga talle pahandusi valmistanud. Sellepärast pihtis Esta talle mõndagi, mis muidu südant oleks rõhunud. Sest inimene käib meeleldi pihil, kui see sunduslik pole.

Tõsised kodanikud, kes mitte kõiki pädevaid ajurakkusid mõtlemiseks ei kasuta, võivad väita, et tumma kassiraisaga ei saavatki mõtteid

vahetada. Nad unustavad, et näiteks keegi Aleksander Puškin, kes oli ikkagi kammerjunkru auastmes, laskis ühel kassil endale imeilusaid muinasjutte jutustada. Nõnda tegi ka Esta, ja võib-olla võis ta osalt alateadlikult, une-eelses seisundis end sellise kassiga võrreldagi. Kas ei olnud temagi siin Mülleri kummalises kodus samuti keti otsas? Ka tema näeb ja kauleb kõike, kuid on mõistetud keerlema samuti oma mõtete ringis nagu noor Puškin oma pagenduses. Kõige viljakam dialoog toimub kindlasti n.-ö. kassitasandil. Aga seda ei saa ju selgeks teha tarkadele kasvatajatele, kellel puuduvad vastavad ajurakud elava elujõu mõistmiseks...

Bihevioristlikult võime tõendada ainult seda, et nurunups tasa nagu saabuv uni magamistuppa hiilis ja et Ester ja Kiisu pärast loogiliselt mõttetu kallistusi sageli uinusid ühes voodis ning ilmses rahulolus. Igaüks magab oma võimaluste kohaselt... Sedasi juhtuski sageli, et Esta juba unevallas oli, kui ema magamistuppa hiilis.

Nii läksid aastad...

Tütarlaps Esta oli sirgunud saledaks nooreks neiuks, kelle koolipõlle all paisusid vetruvad rinnanupud. Kahvatu nägu, veretud huuled — kõik temas oli nii tagasihoidlik ja silmatorkamatu, et keegi ei oleks teda naisolevuseks osanud vaadatagi, kui mitte iga pisemagi meeleliigutuse peale tal poleks neitsilik puna üles ajanud, valgustades kogu nägu nagu virmalised talvetaevast. Aga see puna kadus niisama kiiresti ja imestunud vaatlejale vaatas taas otsa sipelgapihtne tõsine, hall, poisilik hoiakuga olevus, kes oli enamasti endasse süvenenud ja vait. Ei, see pole naise moodigi, konstateeriti tast huvita möödudes.

AJALUGU MURRAB SISSE

Veebruarirevolutsiooni ei olnud härra Müller suurt tähelegi pannud, küll aga ta sõber ja soosija pristav. Politseil oli äkki peenike pihus. Kõige kainem kardavoi löödi tänaval maha — asja ees, teist taga... Eluaeg oli ta kohusetruult tsaarivalitsust teeninud — kasina palga ja kombekohaste altkäemaksude eest. Nüüd lamas ta laip tänaval nagu verine küsimärk. Seegi koristati kiiremini kui sõnnik, nagu oli soovitanud juba iidne Herakleitos. Siis läks kalott redusse, agulis algas üldine klaperjaht võmmidele ja isegi isake-tsaar ei saatnud enam kasa-kaid. Politsei vajus nagu ooperikurat lava alla. Igal pool tekkis nõukogusid, rongkäike, miitinguid, rassimist — pane kas või kõik asutused kinni.

Revolutsioon ei meeldinud härra Müllerile selle poolest, et elu muutus peremehetuks, aga näiliselt oli ta siiski poolt. Kui temalt küsiti: «Kuis käsi käib?», vastas ta: «Ман извивается...», sest elutarkuse reegliks oli: parem kaevata kui kannatada, sellepärast õpi virisema ilma kannatamata.

Ainult kodustele sõandas Müller tunnistada, et revolutsioonil ei olnud tema silmis moraalset õigustust, sest see ei töotanud talle mingisugust tulu. Otse vastupidi. Kuigi härra Müller talle omase õilsa vaimustusega ennast kohe uute võimude käsutusse andis (tema sisemiseks

loosungiks oli elutarkus «parem kameeleon kui kaamel»), ei aidanud see midagi. Töölised voolasid töötubadest tänavale, pritsimeeste saalis peeti rahvakohut temataoliste tarkade meeste üle, kes olid aegsasti kogunud paarkümmend suhkrukotti varuks, päris kained suud lällutasid aina priiusest, pappidest ja pursuidest. Põh-põh-põh! Härra Müller ei saanud enam millestki aru, aga kõige hullem oli see, et ta seaduslik abikaasagi temast enam aru ei saanud ja lausa tänamatuid vastulauseid esitas. Ka tema rääkis midagi priiusest, mida ta ilmselt oma esimeselt mehelt oli kuulnud. Noh, härra Müller eelistas küll sellisele priiusele sakslaste tulekut, kes korra jalule seaksid. Kord on kord, kordas ta. Aga... kui on kaks korda?! Ja härra Müller hakkas nüüd ikka enam aru saama, et kuigi ta on haritud ning jõukas mees, kahe kindlustatud maja ja kolme kohaliku keele valdaja, kuulub ta siiski põlvnemiselt armsa eesti rahva hulka ja peab ka vastavalt käituma.

Mõtlemata pani ööliblikate käitumine. Kas nad olid peremehest vastuvõtlikumad propagandale või lihtsalt jõudmas aastatesse, mil voorus on juba tulusam kui õhus hõljumine, või ei meeldinud neile junkrute asutuse järkjärguline muutumine soldatite klubiks, aga suurem osa neist tegi läbi taandarengu, moondudes kapsaussideks. Isandate toidul elavad olevused on enamasti palju erksamad kui kindlustatud peremeesteklass. Igatahes toimisid needsinased neitsid kadestamisväärse vaistuga printsibi järgi, et ärist tuleb lahkuda aegsasti enne pankrotti, ja kvalifitseerusid ümber lihtkodanikkudeks.

Kui sakslased veebruaris 1918 sisse marssisid, seati kord jälle jalule, anti kõigile näpupassid ja sahariinikaardid, aga Mülleri äri oli pea-aegu laostunud. Suurem osa templineitsitest oli jalga lasknud ja uutel klientidel puudus ostujõud. Härra Müller tõi küll korra nimel suurima ohvri — ta ohverdas osa oma sõprugi okupantide välipolitseile, kuid nuuskuri palk ei vasta ju kunagi ohvri suurusele. Juudas sai apostli kuulsuse, aga juudapalgast — kolmekümnest hõbeseeklist — jätkub vaevalt lauahõbeda ostmiseks, ning realiseerimise puhul on ju lauahõbedal ainult metallihind. Mülleri dialektiline mõistus ütles talle peagi, et kokkukahmamise aeg on sedapuhku läbi. Joomanõukogu las kis kõik lipud poolde masti ja tõstis üles üheainsa loosungi: «Päästku end, kes saab!»

Aga kes ei saa?

Põline bioloogiline elu ei lakka tuksumast ka inimkonna ajaloo kõrgpunktidel. Sõjaski on söögiaeg. Osa templineitsitest hakkas kevadel Mülleri juurde tagasi tulema, et üldkasuliku asutuse rekonstrueerimisele kaasa aidata — eriti need, kellel see amet kutsumuseks oli olnud. Nii tekkis Oa tänavas midagi sooja naistesuve taolist, n.-ö. triiphoone sügisel. Härra Müller jagas jälle suurejooneliselt enesele ja teistele magusat veini ning priima õiliskibedat. Aga mõtleja mehena ta mõistis, et olukord maailmas on keerukaks muutunud ja et tulevik pole nii kindel, kui oli olnud minevik. Ajus oli kõle tunne ja Müller otsis kontakti isegi oma perekonnaga. Naised ei mõistnud suurt poliitikat, aga nad nägid Mülleri oma ellu kuuluvat inimest ja neil oli tast kahju. Nad aitasid teda, kus aga said, arutasid temaga põgenemis- ja peitmisvõimalusi, matsid väärisesemeid, käisid maad kuulamas, olid kõikjal nõuks ja abiks nagu perekond kunagi. Nii et minalikust hädast

VALMAR ADAMS

oleks otsekui tõusnud uue meielikkuse õis. Nad näisid koguni omaks võtvat Mülleri poliitilisi vaateid, sest mees on ikkagi perekonna pea ja naise asi on sõna kuulata — nii oli alati olnud ja nii õpetas ka piibel. Sellisest argipäevasest koostööst tulenes nagu iseenesest suurenev õinegi soojus. Ja et loodusseadused kestavad ka revolutsiooni ajal, siis tuli jumalgi appi: Olga jäi rasedaks ja hakkas last ootama.

Imetlusega pani Esta tähele ema kogu olemise muutumist. See oli midagi nii käsitamatu, et kõik naiselik Estas hakkas kaasa võnkuma — isegi lapsekisa ja mähkmetevärgi ähvardus kahjustas ainult vähe ta ellu tuksuvat uudistustunnet, sest laps toob naistele põnevust ja õnne.

Oma kirkastunud meeleoluga mõjus Olga kogu ümbruskonnale. Ka Estat hoidis ema nüüd rohkem kui varemalt. Aga teisedki panid tahtmatult tähele, et see loomult robustne agulinaine oli muutunud kuidagi hapramaks, vaiksemaks ja nii ettevaatlikuks kõigis toiminguis, otsekui oleks talle antud hoida midagi kallist ning kergesti purunevat. Ent oma majapidamistööd tegi ta veel paremini kui enne. Mingi siiras armastus voolas temas otsekui üle kallaste — armastus saabuva vastu, keda ta ootas kui elumõttestust. Agulilapse loomulik lapsega polnud õpetanud targutama loomulikkude asjade üle, kuni need muutuvad mitteloomulikuks. Tal ei tulnud mõttesegi mässata Mülleri vastu, kes ju isegi liiderdamist pidas oma eriõiguseks. Piibli lugemiseks puudus Olga tööelus aeg, aga viimases hädas tavatses ta maha põlvitada palvetusteks — ja siis langesid pisaradki põrandale. Muidugi püüdis ta nii suurt meeleliigutust varjata ja põgenes elutoast kööki. Härra Müller usub meeleldi, et ta on haige: naistel on ju oma naistehaigused, siis mingi parem silmist ära, pole meeste asi haigeid naisi vahtida. Elu keskus — köök — aga nägi kõike, mida ei suutnud näha ei jumal ega härra Mülleri: naise naiivset tundelisust, pietistliku esiärkamise pärandust, pärimusliku süütunde treeningut, mis oli subjektiivselt pöördunud kõigi seitsme tundmatu sakramendi poole, objektiivselt küll ainult reaalselt olemasoleva kaheksanda: püha rumaluse poole. Mälust püüti esile pressida kõik kunagi sinna sattunud vagad usufraasid, sest kallist hingekarjast polnud agulis kombeks konsulteerida.

Aga kunagiste naabrite osavõtlikud nõuanded? Need olid aegunud sest ajast peale, kui Olga oli juured oma klassikaaslaste pinnasest välja tõmmanud. Pealegi tähendas koostöö nende punastega kuuldavasti surmapattu, Antikristuse leeri siirdumist, mida polnud ju teinud ükski ta esivanemaist, aguli ausaist tööinimestest. Seda poleks lubanud Olga lihtsameelsus; parem siis juba vajuda häbisse ja pattudesse. Nii umbes ta tundles — sõnastamiseks polnud tal veel sõnu suus.

Müllerile midagi tõeliselt ilusat küll ei istunud, talle sobis rohkem mukk ja nett. Kunagi poleks ta ihaldanud armukeseks antiikseid jumalannasid või Sixtuse madonnat, kellel Dresdenis on oma tubagi. Härra Müller seiras kogu seda kodust ärkamisaega segaste tundmustega. Lõpuks võitsid õilsad isatunded. Härra Müller mängis mõttega kasvatada enesele troonipärija. Isegi paeluss sigitab omasarnaseid ja küllap oleks veendunudki oma missiooni pühaduses, kui ta mõelda suudaks. Härra Müller oli veendunud, et «poiss» tuleb Olga näoga ja tema — Mülleri — mõistusega. Bernard Shaw kahtlusi, et võiks tulla ehk vastupidi — neid ta ei tunnustanud, sest härra Müller polnud pessimist.

VALMAR ADAMS

Pealegi näis ta enesele veel küllalt nägusana ja uskus, et last saab kasvatada oma plaani järgi. Ta arvestas sedagi, et armastus omas kodus tuleb odavam kui perekonnaväline, ja voores armastab ju kokkuhoidlikkust. Nii mõtles ta asja kõikidest kantidest — kord nii, kord teisiti.

Ka Estri tundmused olid vastuolulised. Mõnikord aimas ta ema haldas olekus mingit varjatud valu, mis äratas vägisi kaastunnet, siis jälle tõmbus ta külgetreenitud distantsipositsioonidele tagasi, sest elu oli ju näidanud, et pole soovitav oma hinge üksikkongist palju välja tulla.

HÄRRA MÜLLER RÜNDAB OLGAT

Mida enam aeg arenes, seda enam jäi härra Müller mõttesse. Isaduserõõmud polevat juba loomult nii kindlad kui ematunded. Härra Müllerile meenus lauluke:

«Vater werden ist nicht schwer / Vater sein dagegen sehr.»

Pealegi nihutas emadus Olgat naisterahvale mittesobivale esikohale ja kiskus teda ära ärikohustuste täitmiselt, aga need peavad ju loomulikult kõige ees käima. Teiseks tegi tuska, et Olga oli pärast sünnitust jäänudki põdema ja polnud selge, millal ta taas töövõimeliseks saab. Piibel õpetas, et õiglane tõuseb alati üles. Kuna Olga ei tõusnud, siis pidi selge olema, et ta pole õiglane. Nüüd tuli palju raha arstide peale raisata, ja seda pidas härra Müller patuks. Ühte ja teist võis elus igaühega juhtuda, aga priiileival voodis lamamine oli siiski liiderlikkuse tunnus.

Tervis oli endastmõistetav asi. Oli see häiritud, siis oli tegemist nurjatusega, mis nõudis korralekutsumist. Ja nii hakkaski dialektiliselt mõtleval härra Müller Olgat süüdistama. Algul üldsõnaliselt, hiljem aga tuli ette tuua konkreetsemi — avaliku arvamuse kujundamiseks. Härra Müllerile olid piiblitšitaadid alati olnud tegevusjuhenditeks. Ta meenutas Lunastaja näpunäidet: «Kui sinu parem käsi sind pahandab, siis raiu ta maha ja heida enesest ära.» Haige Olga oli saamas majapidamises kõlbmatuks käeks ja see pahandas omanikku. Nagu vagad kunagi, pidas härra Müller hättasattunud inimest jumala poolt karistatuks, unustades piibli möönduse, et jumalik õiglus hilineb mõnikord kolme-nelja generatsiooni võrra. Näe, härra Müller ise oli kõigist katsumustest fooniksina üles tõusnud, hoolimata tõrvamisest-sulitamisest. Olga aga ei suutnud katsumisajast puhtana välja tulla — järelikult polnud see katsumisaeg, vaid jumala õiglane karistus. Oli jumal ta maha jätnud, siis pidi ju ka härra Müller jumala eeskujule järgnema. Nii hakkaski ta Olgat paljastama, kus ainult sai. Paljastamine on iga õiglase inimese kohustus. Kõikjal hädaldas Müller, kuidas see tema poolt heategudega ülekülvatud naine talle häbitava haiguse majja on sokutanud. Kumu leidis meeeldi uskumist, sest loomulik kahjurõõm nõudis nii kõrgele tõusnu alandamist. Kus suitsu, seal ka tuld. Arstivanne käskis arsti vaikida, aga härra Mülleril oli sõna. Ja ta oskas kõnelda ja kirjutada. Ta stiil oli nii inetu, nagu tõde paljude silmis peabki olema. Ta leidis uskumist juba sellepärast, et õnnetus mõjub

VALMAR ADAMS

vitaalselt stimuleerivana teistele, kes veel pole nii haledasti sisse kukkunud ja nüüd oma üleolekutundes püherdavad. Inimlikke oletusi laiendati Estrilegi, sest see võimaldas kahtlustada ka koolmeistreid, kes seni olid kõrgeid hindeid jaganud just temale, samal ajal pinnides õpilasi ausatest perekondadest. Muidu oleks ehk parimaks õpilaseks osutunud mitte säärane kahtlane tüdruk, vaid oma pesamuna. See on vale, et kadeda kari ei kasva. Paras! paras! on kadekullide loosung — ja kadekullid varitsevad ning valitsevad laiu maa-alasid. Kadedusevaim on võimas ja ta maskid mitmepalgelised. Härra Mülleri sotsiaalne õiglusemeel ühines meeeldi nende väarikate inimestega. Tekkis õpetajate vastu sihitud avalik arvamus — ja milline õpetaja ei taha arvestada avalikku arvamust? Estri ema reageeris niisugusele kriitikale hüsteeriliselt, see oli süütöendina väga oluline. Nüüd oli ka tüdruk peksuküps ja härra Mülleri pedagoogiline meel haaraski mõnikord sellest äärmuslikust mõju avaldamise viisist kinni, nagu see oli näidustatud raskeltkasvatatavate tütarlaste puhul.

Maarahva mullapealne keel on veel tõesüdamlik tõeluse peegel, mitte sajandite jooksul kavalaks kasvatatud härraste lakei. Sellepärast leiamegi maarahva kõnepruugis kolmsada sõna ning ütlemist peksmise väljendamiseks ja ainult paar-kolm armastuse sünonüümi. Katsugem kord näkku vaadata nõndanimetatud headusele — ja me katame käega silmad teadvusvälgu eest. Oo, kui palju tunneb maailmakirjanduski peeni peksugastronoomi, keda ei saa teadvusest pagendada kleebikuga «patoloogiline!» Meenub kas või leitnant Žerebjatnikov Dostojevski vanglamälestustest, kes tavatses vangil läbi kadalipu ajamist veenvalt motiveerida seadusega ning lisandusega: «Ma olen ju ka inimene!» Ja siis jooksis ta pektava kannul rõõmu ning naeruga, hüüdes kepikandjaille: «Kõrveta teda, sõbrakest! Vala kõvemini! Roogi teda, kelmi, et küll saab!» Meenutagem veel, millise pooldusega rahvatarkus iseloomustab peksuagressioone: ikka harima, kündma, äestama, andma ja näitama! Ei usu, et kõik see ühe nupulevajutusega inimpsüühikast kadunud on.

Pole siis imet ühtigi, et härra Müller püüdis igal sobival juhul krae vahele valada, sest mida enam harida ihu, seda siidisemaks saab hing — ja endal ka õiglasem uni. Muidugi sai nüüd Olgagi oma jao, enamasti rusikaga kõhtu, et too vänts tõenäolise sarnasusega ei saaks reeta oma isa. Aga see viis siiski piinlikkude pärimisteni ja kahjuliku kumuni. Siis hakkas härra Müller Olgat ainult nelja silma all tuusel-dama, sest kellel seda kisa vaja on! Kodu moraalne kliima oli muutunud sääraseks, et Olga hakkas taipama, kuidas kallis kodu võib osutada kõledamaks nii kardetud Siberistki. Naisterahva saatus sihukel! Nii õpetasid kõik Mülleri maja elanikud. Ainult Ester vaikis jonnakalt. Ta oli ammu otsustanud saatuse oma kättesse võtta.

KES ÜMBRITSEB SURIVOODIT?

Aga saatus toimis seekord küllaltki kombekalt, igatahes ületamata nüüdiskirjanduses lubatud naturalismi piire. Pisike ajas härra Mülleri

VALMAR ADAMS

mõneks ajaks nurka ja nii tuli tahes-tahtmata austada komilfood, mida ju Leo Tolstoigi oli nõudnud. Tuulelaps tuli tõesti poisina, ainult — kahjuks, jumal tänatud — pisut enneaegselt.

«Ma olen korralik naisterahvas,» sosistas Olga härra Mülleri poolt informeeritud ämmaemandale. «Seda võib igauks öelda!» andis voo- ruslik emand Wumpe kogu oma olekuga mõista. «Mul olid ainult mu mees ja härra Müller,» kinnitas Olga. «See tuleb rõõmlemisest,» vas- tas emand Wumpe õpetlikult ja hakkas ennast desinfitseerima. «Ega te ometi usu, et see tollega mulle rõõmuks oli... Ma tean siiski, mis armurõõm on — oma esimesest abielust.» Selline lihtsameelsus näis isegi emand Wumpet mõtlema panevat. «Laske mäid palvetada,» ütles ta hädaristimise eel. Tal oli printsiibiks ristida kõik, mis ta välja tõm- bas, kui sel aga elusäde küljes. Ei või iial teada, millal inimloomast hing välja läheb! Vaga emand Wumpe tegi meelsamini inglikesi kui paganaid. Tema oli komilfoo nagu härra Müller, kuid kahjuks kalli- võitu.

Aga Olga jäigi pärast sünnitust põdema. Kont näis küll terve ole- vat, aga rinnakool hoidis vägisi voodis. Lõpuks läks koorem nii rän- gaks, et selgust vajav härra Müller kutsus kohale dr. Masingu, kes oli kuulus oma diagnooside poolest.

Dr. Masing oli juba ülikoolis ametis, aga ta pidas ka veel eraprak- sist, sõites õhtupoolikuil jalgrattal haiged läbi. Ta tegi seda peamiselt selleks, et mitte irduda rahvast, kellele juba ta esiisa Otto Wilhelm oli valgustust jaganud. See oli lühikest kasvu, kikkhabemega ajatu arsti- näoga mees, kelle kiiresti süvenev pilk jalamaid olukorras orienteerus. Ta loomulik ja vaashoitud nägu oli nii erinev lallutavaist lõustadest, mida Olga oli harjunud Mülleri majas nägema. Juba esmaabi andmi- sel pani Olga tähele ta sihvakat askeedikuju, ta rahulikke, tarku käsi. Haige vaatas teda vaikselt ning paluvalt. Arst näis kõike mõistvat ja noogutas pead. Ta näitas Estale vajalikud toimingud kätte: kuidas desinfitseerida, kuidas süstida. «Süstimine on tähtsam kui paradiis,» ütles dr. Masing peene naeratusega, «õigemini, see ongi pääse para- diisi. Ärge aga unustage sisse tõmbamast, vaat nõnda — ja kui verd ei tule, siis vajutage julgesti kolvile. Suurt kunsti siin ei ole, saabub aeg, kus iga inimene õpetatakse süstima, nagu nüüd õpetatakse kirju- tama. Kahjuks saan ma ainult harva käia, sest mul on kohustused üli- koolis. Peate mind ema haigevoodi juures asendama — kas tahate?» kõneles ta Estale, kes vaatas lummatuna arsti tarkadesse silmadesse. Haigeravitsejal oli siin palju tegemist, aga Esta oli noble ja õppimis- himuline. Ema naeratas nõrgalt ja silitas tütre käsivart, kui see talle valuvaigistava süstlaga lähenes. Ta teadis juba, et morfiumisüst aitab tal põgeneda teise, paremasse maailma. Selles nii omases maailmas oli teda praegu süstiv noor naisolevus alles naeratlev ning vallatlev laps — ja nende roojastamata kodu seisis Emajõe luha ääres, kus kas- vasid värihein ja tõrvalilled, ka mõni lõbus võilill. Enam ei näe ta Emajõe kunagi, kuigi Emajõgi on lähedal, kohe leivavabriku kõrge plangu taga. Emajõgi külmub kinni, mõtles Olga, hea küll, külma katte all on soe. Peaks see aga kiiremini sündima! Esta on noor ja tubli, ta ei jää enam hätta...

Järgmise visiidi ajal sai Ester dr. Masingult kiitagi ja siis anti talle

täiendavaid instruksioone. Dr. Masing kõneles napilt, ei midagi ülearust, aga Ester tunnetas ta asjalikke õpetusi piisavatena. Sellest isalikust tohtrist otsekui kiirgas rahu ja raskuste lahendust. Vaimsus, distsiplineeritud humaansus ja tasane arstihuumor olid siin ühinenud tolleks inimväarikuseks, mis lõi kõiki-alistava autoriteedi.

Olga võõrastas algul, aga dr. Masing naeratas nii julgustavalt, et haige usaldas võõrale kõike seda, mida ta poleks iialgi pihtinud ei kirkule ega perekonnale. Dr. Masingule polnud väikese rahva janu tõusu ja parema elu järele võõras — neist oli tema suguseltsis juba mitu põlve räägitud. Olga oli elanud oma arusaamade järgi, oli elu edasi andnud ja elu koorem tundus talle nüüd nii raske, et ta ajuti juba oma tööpäeva lõppu ihkas. Jah, magama jääda, magama, ja mitte enam ärgata! Olga ei tahtnud enam muretseda, las teised mõtlevad edasi ja rühivad tundmatu parema poole. Kord kustub kõik minalik ja vaibuvad kõik igatsused. Palvetada? Pole küll mõtet: jumal oli Olga häda-des liiga kaua erapooletu olnud. Oli ta pime ja kurttum? Oli teda üldsegi olemas? Ei, muidugi mitte. Selge pettuse värk rahvale silmakirjaks. Palvetamine ei aita, aga süstid siiski aitavad.

Olga elutüdimus ja nõmedus ei sõnastanud muidugi filosoofilisi lauseid, aga ta teadvuses ilmnes mingisugune senisele vastandlik poolus, mille väljendamiseks autor peab talle laenama oma sõnastusvõimet. On ütlemata kurb, kui inimesele avaneb väljavaade väärtuste maailmale alles surmasuus, siis, kui kõik minalik peab lõplikult taanduma viimse realiteedi ees. Kui kõik eluväiksused on kaotanud igasuguse tähtsuse, kui isegi oma olemine või mitteolemine saab tähtsusetuks, siis alles võib inimeses tekkida too sügav ja tõesüdamlik ausameelsus, mida on nii raske väljendada meie sõltlasliku ja mullapealse keele sõnades. See on kõikide minalike soovide ja hirmude nirvaana, võiksime öelda, kui seegi sõna poleks juba võetud äritsevate pappide arsenalis.

See on saabumine üleminalikkude väärtuste maailma, see on aus väärtustahe ja hardumus, igatsus suurema järele, kui oled ise. Küllap see siiras igatsus ja tõesüdamlik ausameelsus sundisid meie esivanemaidki põlvili sureva ema, tärkava armastuse ja kõige üleminalikult suure ees, mida inimene aimas ja austas, kuid ei suutnud sõnaga nimetada. Selle igatsuse mootoriks on elu arenguhoog, selle sisu on ammendamatu ning saavutusena võimatu, ja siiski ideaalina alati kutsuv ja kohustav.

Me kõik elame võitlusekstaasis ega mõtle iialgi tõsiselt surmale, sest see sunniks meid loobuma loomalikust hambulisusest, see nõrgendaks meid, võtaks meilt küüned ja hambad. On aga võitlusekstaas möödaks, siis hakkab selginud mõistus meile sosistama, et peale tõsielu peegelduste on olemas veel subjektiivseid elamusi ilma reaalse eksistentsita, mille järgi me orienteerume elu kõrgtippudel — nagu meremees orienteerub (võib-olla ammu kustunud) tähtede järele ja selle nähtamatu järele, mis mõjutab kompassi. Igatsus olla «rohkem kui mina» on siiski õigustatud, sest vahepeal küpsenud inimpõlved võtavad teatepulga neilt, kes roidunult-hingetult rivist langevad, et oma uudses aegruumis jätkata igavest rühkimist uute ning paremate seikade suunas. See tee on küll täis pisaraid, higi ja verd, täis vigu ja rumalusi, aga siiski

on ta ainus mõtestatud tee, et sellest, mis juba on olemas, ja sellest, mida veel pole, luuasee, mis peab olema ja jääb.

DIALOOG ELUTULEST

Weneri kohvik oli puupüsti täis. Tartu akadeemiline koorekiht tavatses lõunatundidel siin kuulsat, Viini vürtsidega rikastatud kohvi rüübata ja päevauudiseid vahetada. Õhk oli täis hubasust, suitsu ja kohvilõhna. Härra Werner, kõrge valge kokakroon peas, liikus ise vanaisalikult ühe laua juurest teise juurde, et veenduda külaliste teenindamise laitmatuses. Kohvikulised lobisesid igasuguse tühja-tähja üle või arutasid Toomeoru tennisepartiide tulemusi. Kolmandas toas istusid lärmakalt Tagupärt Kukehari ja ta Kalitsa-kolask ning jagasid nooremaile poeetikat. Klaasseintega eraldatud mittersuitsetajate «erikupees» istusid dr. Masing ja teoloogiadotsent Tipsmann.

«Kas olete juba kuulnud. et Ula-Mülleri abikaasa on suremas haige?» küsis Tipsmann.

«Just eile vaatasin ta põhjalikult läbi. Vana ihuskoi ei taha teda haiglasse saata, seal maksab iga päev. Aga ega see ei aitakski enam. Hilja — ei mingisugust lootust! Selline näoilme on mulle liigagi tuttav ja see lehk ka. Vähjake, vähjake on ta sisemuse läbi närinud...»

«Vähk? Aga räägiti, et...»

«Tõenäoliselt *carcinoma hyppatis*. Küll lahkamine täpsustab. Praegu pole diagnoosil enam praktilist tähtsust.»

«Jumal olgu ta hingele armuline — ta oli patune...»

«Mis te tembutate? Ta oleks võinud veel elada. Väga tugev organism.»

«Aga meil peab ju olema mingi lohutus.»

«Loitsimine on teie amet. Mina olen arst.»

«Nii et teie meelest ei jäägi midagi peale surma?»

«Väga võimas surimask: need põsenukid, see mõõdukas, kuid intelligentne otsaesine, nina kui kotkal — ta oleks võinud olla haigla majandusülem. Või suure helilooja abikaasa. See nagu meenutas mulle Cosima Wagneri oma. Kahju on sellist ussidele söödaks anda. Peaks panema Eesti Rahva Muuseumi — ajajärgu ja arenguastme illustreerimiseks, kõrvuti Suitsu «Elu tulega.»

«Braavo, doktor, braavo! Ma ei teadnudki, et olete hingeline. Vaat seesama, mida te «elutuleks» nimetate, ongi inimese surematu hing.»

«Elutuli pole metafüüsiline, vaid füüsiline nähtus. Ja ta on surelik. Surematuks võime teda poetiseerida ainult selles mõttes, et ema annab iva edasi oma lapsele, nagu tegi ka see naine. Kõik muu kaob nüüd jäljetumalt, isegi mälestus, mida me igale surnule töötame, et oma südametunnistust rahustada. Tegelikult unustame surnu juba peiepeol.»

«Ma usun, et me võiksime kokku leppida. Teie austate, näe, isegi tööka köögipõlle elujõudu. Aga see ju ongi too elu hing, millest piiblis

VALMAR ADAMS

loeme, kõik tunnevad ta olemasolu, kuigi keegi pole teda veel ihusil-
maga näinud.»

«Küllap näeme, kui vaevume kauemini mikroskoobi taga istuma.»

«Seda ei saa mikroskoobis näha, sest see on igavese elu suur ime.»

«Laisale on seegi ime, kui tõrust vägev tamm kasvab või geenidest
homo sapiens.»

«Jätke need pisiasjad. Vaadake makrokosmost. Meie ütleme, et
jumal — võib-olla teie ütleksite: ürgpotentsiaal — lõi kogu univer-
sumi. Teie ütlete ju sedasama teiste sõnadega: et looduse seadused . . .»

«Ma ei usu mingisuguseid looduse «seadusi». Kõik seadused on in-
meste poolt koostatud sõnaseosed.»

«Ega te ometi eita ka elu alalhoiu seadust?»

«Ka see on kunstlik konstruktsioon, ajutiselt kasulik.»

«Siis teie ei usu mitte kui midagi?»

«Teadlane ei tohi uskuda. Ta teab või ei tea veel.»

«Kurat võtku teie teadust! Aga mis on siis see elutuli, millest teiegi
rääkisite?»

«See on raku ramm. Mitte *theos*, vaid — ütlegem: *bios**. Ja see ei
ole tabamatu ime, vaid päevakorral seisev ülesanne.»

«Nii et teie elujõu poeesias pole pisutki usku?»

«Ei ole. Ausus nõuab teadlaselt, et ta ei usuks mitte midagi enne,
kui tal pole küllaldasi põhjusi seda tõestatud tõeks pidada.»

Tipsmann võttis lonksu kohvi, mõtles, siis naeratas oma kõikemõist-
vat pastorinaeratust:

«Teate, te olite juba koolis põikpea. Lepime siiski kokku! Ma pole
papp, vaid usupsühholoogia dotsent. Ja mul on küllaldane põhjus
hinge surematusse uskuda. Saan ju selle eest igal kahekümnendal kuu-
päeval ülikooli kassast kopsaka rahaandami.»

Dr. Masing lõi käega, vaatas kella, siis tõusis püsti.

«Mul on aeg minna. Haiged ootavad . . .»

Selgituseks. Romaani tegelased on kirjanduslikud kujud. Autor palub
hoiduda prototüüpide otsimisest (erandiks on hitlerlaste ideoloogi Alfred Rosen-
bergi kuju).

* *theos* — jumal; *bios* — elu (kreeka k.).

TÄNAVATE TÄNAMATU

Õö, tuledest just linn ei sära.
Peatänav pole päris pime.
Ma olen jälle endast ära,
kuid seegi pole mingi ime.

Sees olen olnud omadega,
kui kurb, ma sündimisest saadik.
See kurg vist eksis emadega,
mis oli minu, maimu, saadik.

Mul pole kohta, kuhu minna.
Hotellidki on ohtlikud.
Ma tulin peitu Peetrilinna.
Mu teod on kuritahtlikud.

Ma kõnelen siin kolmes keeles
ja targu vaikin neljandast.
Mu valenimi seisku meeles,
see on legendist naljakast.

Õö, tuledest just linn ei sära,
kuid mina pole päris pime.
Ma tunnen oma poisi ära,
ei päri ees-, ei isanime.

Käest kätte kuski trepikojas
käib nelja peale pabeross...
Mu aujärg asub kaardimajas,
mu kindluseks on õhuloss.

LUULESÕPRADELE

Eks luule valet kätke juba eos:
just nagu sõnad suudaks kõike!
Kui tarvis näidata end meheteos,
tood kuuldavale halearmsa hõike.

Ja tihti tõelusega katkeb seos,
teed kujutellu kauni kõrvalpõike.
Kes hoolib vaid, sa tollel oled peos,
too teeb su hingehädast singilõike.

Võib võrgutada iga värsirida,
noort meest ees varitsemas oht.
Lehtsaba järel jändab kärsik iga,
on ebavaba, formakas ja tohm.

Täiskasvanu, kel küljes luuleviga,
on enda vaenlane ja naabri naerukoht.

*

Maailmal juba vihkamisest villand?
Nii hambutult küll inimkond ei toimi.
Kes pillas sõnu neid, see viskas villast.
On igas hetkes röögatumaid roimi.

Kui välispidiselt ka kiviajast
on erinev kaasaegne keskkond,
see siiski näivus, kirev kest on.
Me sööme inimliha — teisest pajast.

Näe, laser lapse käes, mis lusti
küll pakub võimendatud valgus:
maatasa tehtud linn on kuski.
Nääps juubeldab: see on vaid algus!

ANTS REOLI

Üks liivakastis ärandatud lelu
võib küffa põrguks üleilmse elu.

MAAILMAKODANIK

Mehel sügelemas süda,
et mis laias ilmas lahti,
kas on jälle kuskil sõda.
Ära uudistajat sega,
mees loeb aina ajalehti —
kaksiraksi katuselgi,
oma ema matuselgi.

ASJATU VAEV

Pika ja hästi segase
poeemi lugesin läbi.
Tabanud end sellelt pahelt,
küsisin, silmad täis häbi,
miks ma siis tegin sedasi.
Lootsin vist viierublase
leida viimaste ridade vahelt.

ALLAHEITLIKULT

Kui koostaks mulle horoskoobi
budausuline munk,
ma teda paluks,
et ta varuks
mu farvis
tulevaseks eluks
alumise koha hierarhias.

Ma hakkaks hambavaluks.

Bernhard Viiding

TOITJA

Kõrts tühi on...

Millegipärast meenub mulle see, kuigi siin, kus me Elliga praegu oleme, on teised laulud. Ja üldse — öeldakse, et kõrtse ei ole enam, kõrtsmikke ammugi mitte. Eesti NSV kõrtsid on nimetatud baarideks ja varieteedeks. Ei sõida merel enam puulaevad ega jahvata maal vilja tuuleveskid — mis veel alles on, neis juuakse. Ja popp on, kui elektrimootor paneb tiivad käima. Milleks, hing, kui leiba poes vabalt võtta, igatseda tuult ja tormil!

Baarimees teeb valgusmuusikat:

*Oo Roosi, Roosi, naine nagu
kohev heinasaad...*

«Naine oli aknal karusmantlis, mõtlesin, et siin on pood ja mantlite müük,» rääkis Elli. «Teeb hõlmad lahti — alasti sees!»

Elli on väikest kasvu, sümpaatne.

«Marseille's ma läksin maale koos noore tüürmanniga.»

Vahemere tähtsaim sadam, Saint-Victori kirik, raekoda, Notre-Dame-de-la-Garde, alasti naine karusmantlis.

«Onu nähes ma kartsin tüürimehega kahekesi minna, me võtsime veel laevakoka kaasa.»

Nafta, nafta töötlemine, laevatööstus... Midagi muud kui Elli kodusadam. Marseille on kasvanud miljonilinnaks.

Elli rääkis oma lapsepõlvest, kooliajast. Tabasin tagasihoitud uhkuse varjundi, kui ta ütles, et on eriharidusega kokk.

«Kus iial pidu peeti, seal valmistasin mina söögid.»

On talvine aeg, puhta, paksu lumega talv — ei mäletagi, millal viimati nii oli. Kell saab kuus. Kohtusin täna, pühapäeval, Elliga esimest korda. Ta nimi on Elli Varju, kuid ta ei lubanud ennast täie nimega hüüda, see olevat talle harjumatu.

Baar on tühi.

«Mu ümber on alati olnud rahvast. Ilmast ilma inimesi. Vahel olen

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel äramärgitud töö.

lausa ära tüdinenud ja mõelnud, et nad on ikka kohe päris imelikud: suvel koguvad ennast siia Võsu randa hunnikusse nagu Viru tänavale, seisavad sabas nagu silgud pütis, kui süüa tahavad — no ons tarvis inimestel siia trügida või on loodus tõesti igalt poolt otsa lõppenud?» Naine vaikis pisut ja ohkas siis: «On nii hea üksinda olla, aga tema pärast ma kardan. Kui ma nüüd lähen ja ta mu uksele seisab, kuidas ma sisse pääsen?»

«Keda te kardate?»

«Ma räägin põtradest. Kooliõpetaja ei jõudnud ühel hommikul kooli, põder oli tänavas põiki ees. Ja ühel hommikul kohtusin põdraga ise ega saanud puid kätte, loom ei liikunud kuuri juurest sammugi. Ma võtsin ahjuroobi, põrutasin vastu seina, terve mets kajas — põder vaatas pikalt, keeras pead, vaatas teisele poole ja siis jälle mind.»

Ükskord tonksanud Ellit tänaval selja tagant metskits.

Siis veel lugu teise kitsega, kes oli õues. Elli tuleb toast, tahab teda aiast välja hirmutada, kuid loom läheneb, laseb pea alla ja põtkitab jalaga vastu maad: möö! mööh! Elli läheb talle vastu. «Noh, mis sa tahad, mine ära, näe, värav siinsamas... noh... noh...» Kits taganeb. Siis lööb jälle jalaga. Möö! Mööh!

«Ja siis ta tuli, asus otsejoones mind ründama. Ma astusin ruttu tema juurde, sasisin tukast kinni ja tutistasin, vaat — nii... Ja läksin naabrit kutsuma. See ütleb, mis juttu sa räägid, ei saa nüüd kitse aiast ära! Aga kits tuleb jälle — möö! Kui talle veel sarved kasvavad! Naaber sai tal kaelast kinni, mina lükkasin tagant ja vedasime ta väravast läbi... Mu arooniad ja sõstrapõõsad on nagu mustad tüükad lume seest väljas, õunapuud ja kõik on paljaks näritud.»

Ma vaatasin, kui habras ja pisike naine Elli tegelikult on.

Me ei istunud baaripukil. Kohv oli ahju taga laual, nišitaolises otsikus. Mujal baaris oli jahe, ma olin kohe alguses palunud leida mõni soojem nurk. Mu selg valutab, eile õhtul oli radikuliit jälle hambad ristluusse löönud. Täna sain vaevu liikuma, aga ma tahtsin tingimata Elli Varjuga kohtuda. Mind ahju kõrvale pannes oligi ta alustanud vestlust oma kunagisest välismaareisist, Vahemere sinisest soojusest, Itaalia täisküpsetest sidrunitest ja ilusatest majadest mäekülgedel. Must kohrutatud plekk hõõgas kuumust; põrand ajas küll külma, aga mul olid jalas ema kootud villased sokid.

*Siis kui kassid suvitasid,
hiired naeru pugistasid.*

Laulis lapsehää. Lastelaule on kõrtsides alati armastatud.

«Ma elan koolimaja juures Kooli tänavas.»

«Täiesti üksinda?»

BERNHARD VIIDING

«Jah.»

«Ehk on loomadele toitu jäetud... Kas aed neid ei pea?»

«Põtra! Metskitse!» Elli naeris. «Ja söötnud pole ma kedagi!»

Äkki muutus naine tõsiseks.

«1948. aastal olin ma dokis kokk. Mind areteeriti metsavendade sööt-
mise pärast.»

Sõjajärgsel meestest vaesel Eestimaal juhtus, et see või teine küla-
tüdruk kaotas armudes viimase aruraasu ja magatas, uskus ning kait-
ses seda, kes ütles end olevat aegade ohvri. Elli ei olnud neil aegadel
enam noor tüdruk, ta oli enne areteerimist, eelmisel sügisel, saanud
nelikümmend ja ammu abielus.

«Ma olen jõukate vanemate laps. Olin noor tüdruk, kui onu lubas
mind oma laevaga reisima. Kas olete ial elus söönud täisküpsset sidru-
nit? Tallinna Linna Naiskutsekooli ei pidanud ma minema häda sunnil
nagu paljud teised, ma tahtsin teada, mismoodi maailmas süüakse.

Kooli õppeaeg oli kolm aastat. Õpetati kangakudumist, kleidiõmble-
mist, pesukudumist ja mina valisin aiatöö ning söögitegemise. Läks
nelikümmend aastat mööda, kui meie omad korraldasivad esimese
kokkutuleku. Kahekümne ühest lõpetajast tulivad kokku kaksteist: kes
oli surnud, kes läinud, nagu siit mindi. Nüüd on nii, et iga aasta sureb
keegi ära. Mineval suvel olime Pärnus, see suvi pidi olema Vösul.

Kus ial pidu peeti või midagi organiseeriti, seal oli toidulaud alati
minu korraldada ja teha. Eluaja olen sööklates olnud ja... mis nüüd-
setel kokkadel viga! Vanasti toodi terved loomakered sisse, priimus-
tega tehti ja teate, liha muutus vastikuks, pole neid toitused praeguski
heameel näha. Ajasime lihunikukudega asju ja — oi, oi, oi! — olid need
ühed mehed! Sai toodud jälle see loom ja Kopase Sass küsib: noh, jütle
rutu-ruttu, mjis tarvis, ma kuohe tjen — Kopas oli ise puhas eesti lihu-
nik, aga rääkis nõnda poolvenelase moodi —, mjis retsepti jaoks tjükid
tarvis, ma kuohe raiun! Ma käisin korra ära, tulin tagasi — puhas
vasika luukere! Liha kõik maha võetud, luukere järel. Silmapilguga!
Ma süütasin priimuse, tinaka pudel jäi lauale, siiasamasse vasaku käe
juurde. Ma ei käinud ära, pöörasin ennast ainult, et midagi võtta. Selle
hetkega ta juba jõudis, kulistas mu selja taga viimaseid lonksusid ja
pole ta enne ega pärast pimedaks jäänud. Ma ei tea, kas ta toorest liha
sõi, aga see pidi neid hoidma.

Näh, kukkusin nüüd lihunikust rääkima, justkui oleks see mu elus
kõige tähtsam. Aga kes see seda kõige tähtsamat õieti teab? Kas võin
ma oma elu kohta siiski midagi ütelda, kui surm ükskord sāngi serval
otsa vaatab ja otsesõnu küsib? Mul oli kaua aega sõbranna Valentina
Ellam. Ma ei tea, mis temast on saanud. Me käisime nagu Pat ja Pata-

BERNHARD VIIDING

son — tema oli pikk brünett. Ta läks koolist Kuressaarde tööle, elas Kubermangu tänavas. Revolutsionääride isa ja Valentina isa olid vennad. Ta kurameeris ühe Lepiku-nimelisega. Ma nägin, ta oli Lepiku pildi kahe akna vahele pannud. Küsisin, miks see poiss seal külmas peab olema. — Läksime riidu, ütles. Ja näed nüüd, poisi pilt seisab mul mitmedkümnend aastad meeles. Ja võib-olla mõtlen just sellele ka suremise hetkel — et kuidas ta seal klaaside vahel külmetas... Juba sõja eel katkes Valentina ja minu kirjavahetus, olen teda otsinud ja küsinud. Arvatakse, et mõned aastad tagasi nähti teda Tallinnas, must sall olnud tal ümber. Kas ta leinas kedagi?

Jah, aastad tulevad ja tulevad, nii palju uut ning uut kogub ümberingi, et lõpuks jääd üksi järele, teised kõik lähevad nooreks, ei mäleta seda, mis sina; vahe tuleb ikka suurem vahele. Nii palju unub ja nii paljust tahaks, et unuks, kuid mõni asi on hea ja hirmus ühekorraga, nagu seegi öhtu 1927. aastal, kui ma oma mehega kurameerisin. Me jalutasime. Ma olin siis kahekümneaastane ja noored inimesed on ju nii õnnelikud. Aga Viinistus käis sel ajal salapiirituse vedamine. Märkasid, et mees vaatas ühtelugu mere poole; tundsin, et miski ei ole õige. Küsisin, mis sa ohkad. Ta ei rääkinud midagi. Mehe mure ma sain pärast teada. Töösaju ta hoidis endale ka hiljem, kui postkontoris oli. Sel korral sündis Viinistus hirmus lugu. Mehed läksivad emalaevalt piiritust tooma, aga tagasiteel külmus paat jää sisse. Piirivalvureid jää ei kandnud, et need oleks ligi pääsenud. Siis, kui nad lõpuks laudade abil paadi juurde jõudsid, oli üks mees surnud, teine oli ka surnud, aga mitte just ammu, ja selle reie küljest oli tükk välja löigatud. Kolmanda mehe üle peeti kohut, kas inimese liha söömine on õige tegu ja kas see inimene oli juba surnud, kui kohtualune temast endale tüki lõikas. — Ma oleksin siis ju sellelt võtnud, kes enne ära suri, ütelnud mees, ja söömise eest temale vist karistust ei määratud.»

Valgeid roose, valgeid roose, neid, mis palistasid aiateid...

Kohvitoomisel vestlesin baarimehega. Ta loetles, mitukümmend linti ja kasseti tal on täis võetud — kas ise või raadiomeeste abiga, mida ja kui palju tal leidub mängimiseks päeval ja öhtul, venelastele ja kaukaaslastele, vanadele ja noortele, välismaalastele ja teistele.

Kiiduväärt, kui baarimees nii täpselt tunneb igauhe maitset.

Ellile ütlesin: «Andke andeks, ma küsin otse — kas te siis toitsite metsavendi?»

«Ma olen kõik toitnud,» vastas naine. «On olemas arstielukutsega inimesi, on sanitarid, on kokad. Mina olen elukutselt kokk.» Sööklates, kus läbi aegade on pakutud tema tehtud sööke, on olnud lapsi ja tudikesi, töölisi ja kapitaliste, litse, vanatüdrukuid ja ordeniga emasid...

BERNHARD VIIDING

«Oh ei!» puhkes Elli äkki naerma. «Metsloomi ma ei ole toiduga meelitanud, ainult jänestele vahel panen, seda küll, aga nemad ei hooli, tahavad samuti aeda sisse. Aknast vaatasin: jänes pani pea aia vahele — üks kord, teine kord —, ei saanud; ühe lipiku vahelt, teise lipiku vahelt — ei saanud; kolmanda lipiku vahelt — ei! Käis rea läbi, tuli aia otsast tagasi, alustas uuesti, katsus jälle pead läbi ajada. Pärast nägin, et aia taha oli suur rada tallatud.»

Valgeid roose, valgeid roose, neid, mis palistasid aiateid...

«Ja lindudele ma muidugi annan ka süüa.»

Rasvatihastele, sootihastele, sinitihastele ja tutt-tihastele, kirjuräh-nile ja veel ühele rähnile, puukoristajale, varblastele ja teistele.

«Sakslased hoidsid neid bussijaamas kinni, ma viisin neile süüa. Seal olid kooliõpetaja Tampalu ja postkontori ülem Kallaste ja... ma ei mäleta enam, kes seal veel areteeritud olid. Aga mul on selgesti mee-les, et ühel päeval tuldi sööklasse ja mind kästi vangidele sööki viia. Ma tegin nagu kästud. Vangid olid ooteruumis, praegu on bussijaama ooteruum seesama. Varsti minu peale kaevati ja mind käidi ähvarda-mas, kaua sa neid vange niimoodi nuumad, me laseme su peakoka ame-tist lahti. Ma ei tea, palju inimesi seal kinni peeti, igatahes 25-liitrine piimanõu oli suppi. Minuga saadeti kirju ja pakkisid; pakkidega oli kole paha, need said leivakorvi põhja pandud. Vankriga tõin, omakait-semees või kes mul aitas piimanõud tõsta.

Mina tegin nii, et... — see on kokkade saladus —, et suppi, kui teed normi järgi, kasvab üle: saja portsu pealt võib kümme suppi üle kas-vada. Aga ma teadsin, palju sööklas ära läheb. Ja ülejäänud supi tõin vangidele. (Naine rääkis naerdes.) Mehed ja kõik teised söivad suppi, nii palju kui tahtsivad. Igaühele oli pool liitrit ette nähtud, aga nad saivad veel juurde. Hommikuks tegin igaühele vorstivõileiva ja muna ja kohvi. Siis räägiti see ette ja sakslane tuli minuga kärkima, et me laseme su lahti, su mehe me laseme maha, aga ma ei tunnud siis üldse hirmu. Ei osanud muud midagi ütelda kui «Bitte!» Aga ega nad väga kaua bussijaamas ei olnud, nad viidi koonduslaagritesse. Kallastele ma viisin enne seda paki. Võib-olla viisin ka teistele, seda ma enam ei mäleta, aga Kallaste pakk on sellepärast meeles, et see oli kuramuse suur ja ma ei saanud seda leibade alla panna. Siis ma võtsin ühe kitli üle õlgade. Kes mind targemini vaatas, nägi küll, et mul oli komps kaenlas.»

Vahepeal olid pukkidele tulnud mõned noored mehed. Ühele enam ei müüdnud. See õiendas nii kaua, kuni baarimees ta välja viskas.

«Kes need mehed olid, kelle abistamist teile süüks pandi, kui teid areteeriti?»

«Üht ma ei tundnudki, see oli kuskilt kaugemalt. Teine oli meie majaperemehe poeg, kuid see oli niisugune, et...»

«Et ei tasunud süüa anda?»

«Jah, ei tasunud,» kinnitas Elli. Hetke pärast ta lisas: «Aga ülekuulamisel muudkui pressiti peale, et räägi ja räägi, keda sa varjasid ja söötsid ja mis sidemed sul olid sakslastega ja mis suhted omakaitsega. Et sa toitsid ju neid mehi ka.»

«Sööklas?»

«Seda muidugi, aga jutt oli muudest asjadest. Mind sunniti olema omakaitstes kokaks, mind aeti välikatлага nende õppustele ja laagritesse. Ülekuulamisel ma vihastasin ja ütlesin, et kui te seda nimetate aitamiseks, siis vene sõjamehi ma aitasin ka. Ja ma lõpetasin jutu selge sõnaga, et ei enne ega pärast sõda ma mingeid metsamõrtsukaid varjanud ega kostil pidanud ei ole, ning ei lausunud enam musta ega valget.»

Noor veel olin, noorelt võtsin naise ma...

Laulud kestsid ja televiisor töötas. Seda oli mugav vaadata nii pukil istujail kui ka baarimehel endal, kui ta end vasakule pööras.

«Ma kastsin surnuaial lilli, kui see juhtus,» alustas naine mõne aja pärast uuesti vestlust, ja ma tundsin, et ta räägib nüüd kõige raskest, mis tal öelda on. «Lennukimürinat oli juba enne kuulda, aga siis käis nii kohutav plahvatus, et surnuaed kõikus, ja alevi tagant tõusis hirmus suitsu- ja tulesammas. Ma kallasin viimase vee ära ning hakkasin ruttu-ruttu kodu poole jooksuma. Ja siis tuli üks teine lennuk, ta lendas nii madalalt, et mõtlesin: nüüd pommitab jõe pealt silla ära ja ma ei pääsegi koju. Väike kasutütar oli üksipäini kodu. Meil oli kivikelder. Kui ta lennukite mürinat kuulis, läks ta alati keldri.

Ma sain koju, telefon helises nii mis hirmus. Mu mees oli postkontoris valves, ta helistas sealt, et tule silmapilk, sakslased ründavad, peetakse lahingut, haavatutele on tarvis abi.

Ma jooksin sinna ja mind juhatati tuppa, kus oli neli voodit, nendest vooditest kaks seisid tühjalt. Ainult kaks meest oli. Üks ei saanud hingata. Ja teine mees... Teate, mis — see teine oli nii läbi, et hakkas surema. Jah. Ja ta kaotas meelemõistuse enne surma. Ta tahtis hakata voodist välja tulema ja ma oma keha raskusega olin tema peal, et teda voodis hoida. Ja kes ukse lahti tegi, sisse vaatas, see ukse kinni pani.

BERNHARD VIIDING

Ühte ma hoidsin voodis, aga teine haaras mul ümbert kinni, tõmbas jalad alt ära, oigas: mul ei ole õhku! ma ei saa hingata! — ja ma mõtlesin: mina pean nüüd vist ka siia ära surema. Aga ma hoidsin ikka seda meest kinni, et ta ei viskaks ennast põrandale, ning äkki löin silmad ülesse — akna all olin —, lennuk tuli nii madalalt, nagu tormaks ta katuseräästasse. Ja siis tundsin imelikult selgesti: ta võib pommitada — mis sest sidumisest nüüd kasu oli! Mõistsin alles hiljem: ta lendas ju üle, oli siis juba üle maja, kui mina kokkusin. Aknast nägin kastanite all üht lühikest, kaunis paksu vormiriides meest, kes enne oli trepil istunud. Ta kükitas põõsa kõrval ja vaatas üles. Minul oli sõda ju tundmata — et peab ennast kuidagimoodi varjama —, ja siis tuli mul nagu naerumuie, kui ma nende kahe haigega maadlesin... niisugune naerumuie, et mis see põõsas aitab.

Minu surnut kandsid mehed madratsil, nagu oleks see madrats kirst. Nad viisid ta vankriga surnuaiale ja kaevasid temale haua. Ta oli linade vahel ja tekk oli tal peal.»

Noor veel olin, noorelt võtsin naise ma. Ei saand aastat ühes olla, pidin sõtta minema. Haledasti nuttis ema, haledamalt naisuke.

Kuulen nendes halemeelsetes lauludes naerulaginat surma üle. Neid lõõritavad noored armunud tüdrukud, nad voogavad joomapidudel, kui tuju on kõrge, olgu käsil kolhoosi aastapäev või pulm. Ja ennemuiste, kui inimese laul seal veel lubatud oli, mõirgas sõjast laulda kõrts. Kõrts naeris ja nuttis korraga ning üle kõige helises trots. Masinamuuksika Mere tänava tühjas baaris oli steriilne, muutis sõjagi leluks nagu liigsöömisega tegeleva Roosi.

Elli hingas raskelt. Ta vaikis hulk aega, siis ütles väsinult: «Sooh, nüüd te siis teate. Või pole te enne midagi kuulnud? Kas on veel inimest, kes kuulnud ei ole? Kas võis see kuskil teistmoodi olla?»

Elli on seitsekümmend. Ta ei kõnni enam sirge pihaga, kuigi on karme liikuma. Kärme, pulseeriva rütmiga ta ka kõneleb. Me kohtusime enne lõunat. Kõrgete mändide vahel näis ta oma õhukeses kulanud mantlis kuidagi olematu, väike ja hall ning käsi, mille ta tervituseks ulatas, ükskõikne. Ta kinnitas, et tal ei ole aega, peab kohe olema baaris tööl. — Ei, see ei ole enam see naine, mõtlesin; temas pole enam seda, mille pärast tema juurde juhatasid kõik, kui küsisin nende nimesid, kes võtsid osa 1941. aasta lahinguist, mis siinkandis peeti.

Kuid ainsa silmapilguga kasvas see võõras vananimene mu ees suureks, kui ta peaaegu kurjalt ütles: «Ja mida on teil minult küsida?» Ta vaatas mind pikalt ja hingas sügavalt. «Seal ei olnud mitte midagi muud kui haavatute aitamine ja sellest ma ei taha — e i t a h a! enam rääkida!»

Tundus, et metsast kostab mitmekordselt vastu selle karjatuse kaja, kuigi Elli Varju rääkis vaikselt. Ma pelgasin pisut ta süttinud pilku, kuid siis lisas naine äripäevaselt, et tulgu ma paari tunni pärast ja öelgu talle ainult Elli, nii nagu kõik talle ütlevad.

Nõnda ma siin olen ja küsin kolmandat korda metsavendade kohta: kuidas see lugu lõppes?

Ta vastas ripsmeid liigutamata:

«Minule mõisteti kakskümmend viis aastat.»

Mõne aja pärast ta jätkas pingutatud lõbususega:

«Kui 1956. aastal korraldati uus kohus, tahtsin endale tõlki, kuid öeldi, et seda pole sinule vaja. Kohtupäeval ma tööle ei läinud, ootasin hommikust saadik. Lõpuks kutsuti mind sisse. Kohtu eesistuja vaatas mind pikalt, aga ütles siis ainult nii palju: «Noh, kas keedate hea supi? — Minge koju, karistus on maha võetud.»»

Tahtsin end laua toel märkamatult püsti ajada, millegipärast häbenesin oma ristluuvalu. Kuid Elli palus mul istuma jääda, ütles, et läheb toob kohvi köögist. Hiljem läks jutt uuesti 1941. aastale.

«Siis ja tänaseni pole ma tahtnud mõelda, mis oleks haavatutega juhtunud, kui nad oleksid sakslaste kätte jäänud. Kui palju sellest puudu oligi! Vaevu õnnestus nad piiramisrõngast välja viia.» Naine jutustas vaikselt ja rahulikult, kuid tundsin läbi kolme ja poole aastakümne säilinud sisemist pinget. «Õhtul ma võtsin endale rohtusid sisse, et magama jääda. Hommikul läksin vaatama. Pesu oli tarvis pesta ja . . . õhtul jäivad haavatute linad ja tekid kõik keset põrandat hunnikusse. Öösel olid vargad käinud ja kõik ära viinud. Õhtul me panime ukсед lukku ja hommikul olid ka kõik lukus. Sisse oli murtud aknast — enne kui sakslased alevikku tungisid. Ja need sissemurdjad, nii need kui need teised, eks nad seltsis pärast tapsid . . . Ah ei jõua, ei suuda kõike rääkida!»

Küll oli külas küürakaid . . .

Muusika kestis, masin töötas, voolas lakkamatu laulude voog, lades-tus lade, kuhjus kuhi keset kõledat kõrtsi, kus kassid suvitasid ja baarimees vaatas leti taga püsti seistes televiisorist filmi. Kas on inimesi või ei ole, aga lärm pe a b olema; kaitsku jumal kõrtsi mure ja mõtlemise eest!

Lugupeetud Baaride Peavalitsuse ülem! VAATA KÖÖKI! See troostitu ruum, nagu Te teate, asub valgusefektidega viinapudelite taga, nii suvel kui talvel tuleb sinna vesi käsitsi sisse vedada. Ja talvel peab ka solgi ämbritega välja viima, sellepärast et torud külmuvad kinni! Nii-viisi peab Elli siin kuulsas suvituspaigas vabariigi puhkajaid teenin-dama. Te muidugi tunnete Ellit hästi, eks ole?

BERNHARD VIIDING

Pole tätku, pole saani, pole kasukat. Kõik ehitavad omale sauna, mina jään vanapoisiks.

«Suvitajad võtavad kassipoegi, sügisel saab kassi tagasi,» jutustas Elli. «Teate, mul on praegu neli kassi! Nad on kõik minu juurest ära käinud, vahepeal mul ei olnud ühtegi. Üks elas mujal maailmas kaks aastat, alles nüüd tuli tagasi.»

«Kuidas te teate, et see on sama kass?»

«Kas ma siis ei tunne oma kassi! Tal olid täpselt needsamad kombat mis minnes.»

Mul oli aeg bussipeatusse minna. Seljavalu välja kannatades tõusin ettevaatlikult püsti.

«Nii et äripäeva saginast puhkate nelja kassi seltsis?»

«Mis nemad... nemad muidugi ka, aga mul on krahv — tal on hall võru ümber pea. Ja mul on ka krahvinna — temal on hall laik keset pead. Tihasel on kollane pugu ja üle kollase käib must triip ülevalt alla. Krahvil ei ole triipu, mitte midagi ei ole, ainult erk kollane pugu ja hall rõngas peas. Peale nende on mul veel teised tihased ning puukoristaja, kirjurähn ja veel üks rähn ning leevikesed. Oi, minu juures käib palju lindusid! Kord panin neile terve saia, põhja löikasin sellel ära. Hommikul näen: saiast on järel küna ja künas kaks poega. Ei tea, mis linnu pojad need olid. Andsin neile saiapuru. Teisel päeval nad lendasid ära, aga olid kohe järgmisel uuesti tagasi.»

«Kuhu te neile söögi panete?»

«Kui olin koolis kokaks, tegid poisid mulle lindude söögilaua. Panen paki margariini — õhtuks otsas. Panen kaks pakki — ikka õhtuks otsas. Söövad muidu sõbralikult, aga kui on jäänud viimane raas, ajab see, kes enne jõudis — olgu ta krahv või krahvinna — tiivad laiali ja kaitseb oma õigust.»

Naine naeris ja säras. Ta saatis mind ukseni ja hoiatas, et kui järgmine kord tulen — mitte ühtki sõna enam haavatutest! Tema haavatutest, tema surnutest!

Bussis meenus mulle meie jutuajamise alguses olnud küsimus Biskaiast. Et kas see jäi Ellile ta neiupõlvereisi ajal meelde. Ei jäänud, tormi ei olnud. «Ma mäletan ainult seda suurt lainet, mis viskas meid üle pärast seda, kui Gibraltarist läbi jõudsime,» rääkis ta. «Ilm tundus täiesti tuulevaikne, päike paistis. Mehed ütlesid, et see on Atlandi vana laine, mis pidi oma tulemise lõpuni tulema.»

Eino Leino

PÜHAD ON PIHLAKAD PUNASED

Pühad on pihlakad punased,
pühad on õiedki pihlapuul,
kobarad veelgi pühamad.

Püha on kuusikus käoke,
püha on suvine õhtu,
pühamad jaaniöö tuled.

Pühad on piiga huultemarjad,
pühad on roosid piiga põsil,
püha ta südame süütus.

Puss aga löödi pihlapuusse
pidupilleri pöörises,
kevadkäokese kukkudes.
Poiss see julmalt neiu noore
meelitas mesisel keelel
alla pühade pihlade
vana ema uinudes.

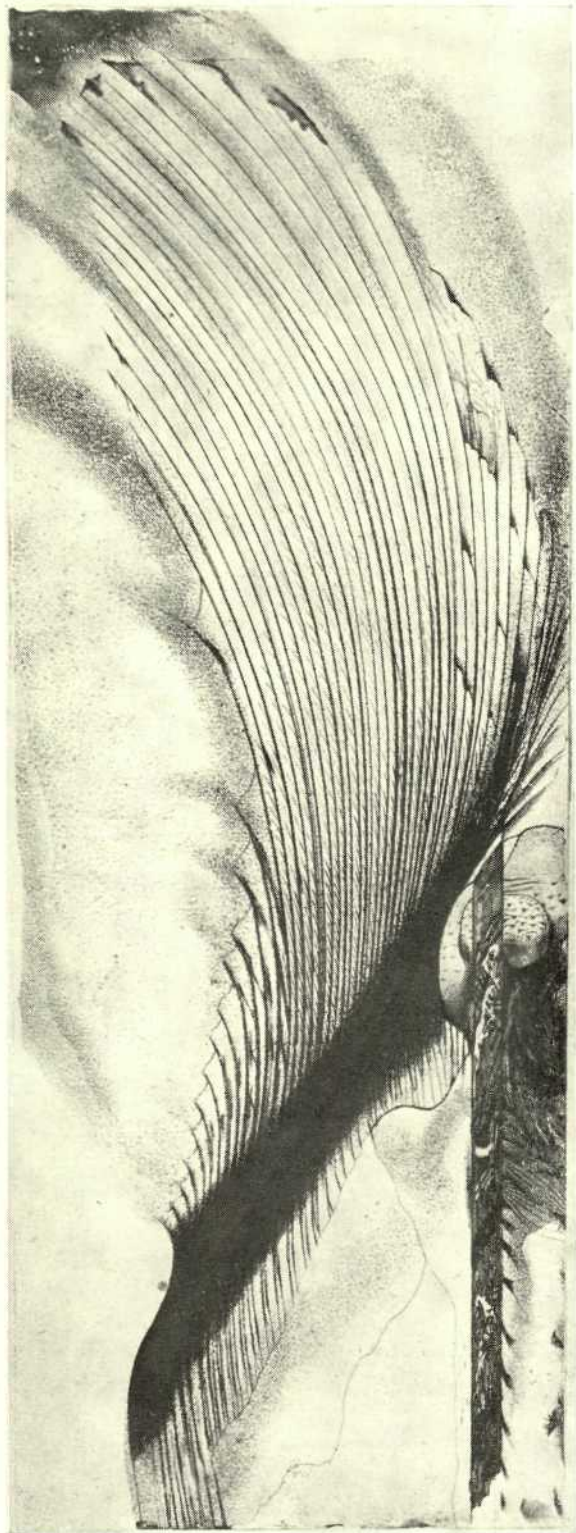
1896

HULKURPOISS

Kaks lindu laulis mu kätki peal,
üks must ja teine hele.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
üks must ja teine hele.

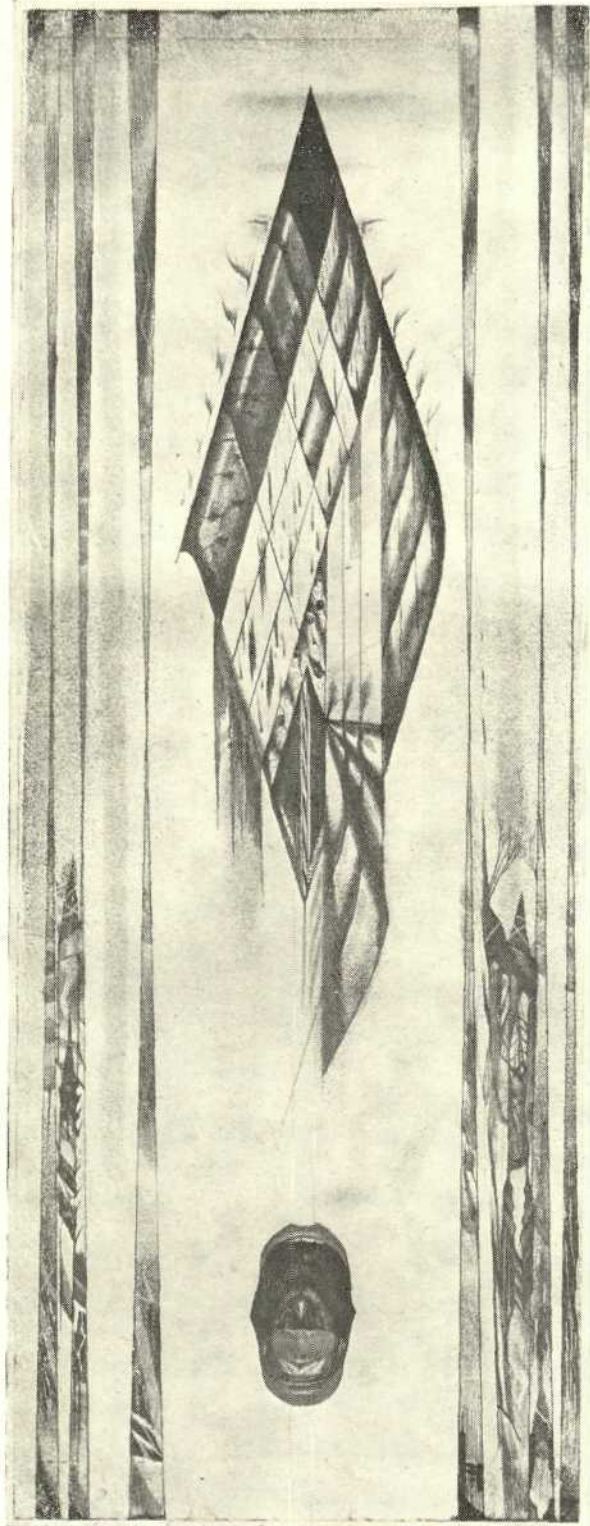
EINO LEINO 100

1152

PEETER ULAS

Iiling (Pehmelakk) 1978

PEETER ULAS

Emotsioon (Pehmelakk) 1978

Selle feise laulu ma mäletan,
see tröösti tõi südamele.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
see tröösti tõi südamele.

Siis ema suri ja kaskede all
nüüd magab kalmuaias.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
nüüd magab kalmuaias.

Ja haamri alla läks kodugi siis,
poiss hulgub maailmas laias.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
poiss hulgub maailmas laias.

Näis, et neist muredest määratuist
hää! kustus eluksajaks.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
hää! kustus eluksajaks.

Aga kui sa, tüdruk, mind armastad,
muud rõõmu ma ei vajaks.
Ridi-rallallaa,
ridi-rallallaa,
laul jälle lustil kajaks.

1898

MÄGEDEL PUHUVAD SUURED TUULED

Mägedel puhuvad suured tuuled,
mägedel männikud mühavad,
mägedel lõõtsub, aga nii vakka
magab org ja mets ja maa.

EINO LEINO 100

Mägedel lendavad suured linnud,
mägedel kotkaste kodupaik,
mägedel ollakse valvel, kuid orus
laulu ei kosta ja kõik on vaib.

Mägedel valvavad suured mured,
mägedel võitlevad kangelasväed,
mägedel sõda käib, orus aga
ainustki tulesädet ei näe.

1898

TOONE TÜDRUKU LAUL

Tume on Toonela tähitu öö,
tumedam Toonela tüdruku töö.
Paljud siia tulnud ja vähe neid, kes läinud,
ilmsüütut ühtki ma pole veel näinud.

Uhun ja uhun mörtsuka rüüd,
herise hõlmad ju puhtaks sain nüüd.
Valged küll on jõed seal maailma luhas —
elu pori kaob ainult Toonejõe uhas.

Kuid oma tööd siiski meelsasti teen,
kaugele näen üle voogava vee.
Eemal kaugel näen ma elu lilleranda,
lasen oma mõtteid veemullikestel kanda.

Mõlgutan Toonela pimedat ööd,
küürjanäitsiku vaevalist tööd.
Meel on mul puhas ja süda rikkumatu,
parem siiski peseksin omaenda pattu.

Vilets ja vaene on inimhing,
kallis ka kire ja naudingu hind.

EINO LEINO 100

1154

Kuid ehk kergem on neil Toone igivaevas,
kordki kes on maitsnud kogu õnnetaevast.

Jälle üks tulija lõpetand tee,
siupäises paadis ta toon üle vee.
Paljud siia tulnud ja vähe neid, kes läinud,
ilmsüütut ühtki ma pole veel näinud.

1898

MATUS

Kõige ees rist, lihtne, lage.
Järel papi kähar habe.

Surnuvanker, selle taga
peeliste hõre saba.

Kõle kõik, ei ühtki ehet.
Saatjaks siiski seltsimehed.

Tõrtsub pasunate basse.
Kes siin kolib manalasse?

Külmalt sätendavad täägid.
Eks need selget juttu räägi?

Kes? Üks miljonite hulgast,
kroonukasarmute nurgast.

Pillimeestel vinges tuules
külmast sinetavad huuled.

Aasta uus siis algab nõnda?
Mõtet sünnitab see mõnda.

On ses mingi võrdluskuju?
Eil Vaid juhus, surma tuju.

Lume alla harjund moega
riik siin matab oma poega.

Ühte oma suurtest lastest,
nimetutest marssijatest

mööda maid ja soid ja läbi
elupadrikute rästi.

Venest kes ehk veerend siia,
kust ei lahku enam iial.

Üht, kel elu möödus hallis
sinelis ja tapatrallis.

Ühte, kelle kaitsta oli
vägevate võim ja voli.

Venib viis, nii kurb ja tume.
Astun tummalt läbi lume.

Nutku see, kes söandab. Huuli
surun vastu vingeid tuuli.

Kerin oma mõtte keril,
rinnas armastusemeril,

kaasa tundes miljoneile
lume alla vaibunuille.

1905

TALVE TAIAD

Pikka, pikka päevad hallid
kangastuvad surma öödes,
läinud unistused kallid,
rõõmu tuleb ainult töödest;
möödas elu päevapooled,
ees on pikad argihooled,
tusameelne mõtiskelu,
sekka mõni laululelu.

Noor saab kevad nurmedele,
jälle õites hingeaiad;
kalestunud mõistusele
jäävad ainult talve taiad:
ligimestel palju on patte,
suurem veel julmus jumalate,
suurem on kui taeva heldus
talvekuise tahte selgus.

1905

Tõlkinud DEBORA VAARANDI

Lehte Hainsalu

LAGIPEAPÄIKE PEALAE

India. Singapur. Malaisia. Veebruar-märts 1977

Keegi ei ela jäädavalt, vend, ja miski ei kesta kauaks.
Pea seda meeles ja rõõmutse.

Tagore

Ja ma nägin, et ei ole paremat põlve kui see, et inime-
mene rõõmus on oma tegemiste juures, sest see on
tema osa, sest kes saadab temale seda näha, mis
pärast teda sünnib?

Koguja

SÖRMENIPSUST läheb keerlema gloobus, maakera mudel. Seal ta on, Eestimaa, roheroheline mandrinukike suure laisa pruunjuttselfse Skandinaaviatiigri vilus. Kui palju õhu-, vee- ja maateid tõttab siit kõikidesse ilmakaartesse, imekujuliste pool- ja pärisaartele maailmameres. Elustuvad lapsepõlvest tuttavad kontuurid kaardiruudustikus. Itaalia kõrgekontsaline säärsaabas Vahemeres, mida ehib kaks linnriiki nagu kaks punast koeranaela — Vatikan sääreluul ja San Marino sääremarjal. Peloponnesose maharaiutud neljasõrmine labakäsi. Pürenee poolsaare buldogipea, tumepruun mäeahelik nagu rihm kaelas. India helde udar Aasia kõhualuses, mida on sõõrutamas käinud nii mitmed rahvad, näe, Sri Lanka klassikaliselt tilgakujuline piisk pudeneb lüpsikutest mööda, ookeanivette. Kamtšatka lambasaba ja Malaka pimesoolikas, Celebesi mitmehaarmeline amööb ning Uus-Ginea roniv kilpkonn. Tiirleb, tiirleb gloobus, maakera mudel. Teistel kontinentidel on teised elumudelid, perekonnamudelid, religioonimudelid. Moodne sõna *mudel* ühenduses igi-iidsega: *usk, elu, perekond*. Muinasjutulised viljad võorakujulistes võrades. Kui saaks oma silmaga vaadata, oma käega võtta ja oma suuga maitsta. Inimesel on kuus meelt — nägemine, kuulmine, haistmine, maitmine, kompimine ja mõtlemine, õpetab Buddha. Võtan need kaasa ja asun teele — helde Hindustani poole ja päikeserõõmsa Malaka poolsaare suunas, mille all tipus on Singapur nagu hüüumärgi punkt, Aasia lõunapoolseim täpp, ainult kaks kraadi ekvaatorist. Keskmisel gloobusel mahub Eesti lähedalt kaardikepiotsa alla, keskmisel gloobusel pole Singapurist muud kui nimi, nii pisuke on see suure nimega maailmasadam. Ja mis võib olla tillukese rahva esindajale lootusrikkam kui näha veel killukesemat maad ning leida see elujõuline olevat ja hästi edenevat.

PILVEMAASTIKUD. Lennuk sõidab unnates stardirajale, hakkab malaariahoos värisema, pistab jaanalinnuna jooksu, kogub kiirust ning uskumatu pingutusega rebib end lahti hallist, vilkuvate tuledega ääris-

LEHTE HAINSLU

tatud betoonteest. Nii on see ikka olnud. Aga Londonist tulnud ja Sydneysse suunduv Boeing 747, pool tuhat reisijat pardal, stardib nii suure nurga all, et käsikohvrid ümber kukuvad ja reisijad pehmesse seljatoesse surutakse nagu padrunid pessa. See-eest oled kohe õhus, ilma südantõonestavate nõksutusteta ja kõrvukrambitava möirgamiseta. Salongis on avar ning jahe, kliimaseadmed töötavad laitmatult, tulesid saad klõpsutada lae alla küünitamata, võid valida seitsme muusika-programmi vahel — lühidalt, sul õnnestub ajuti unustada, et viibid lennukis, et ripud maa ja taeva vahel juuksekarva otsas, kus sinust endast ei olene midagi. Lendavalt kiigelt alla vaadata on kõrge, ilmarrattalt veel kõrgem, kuid lennukilt mitte, sest lennuk näikse seisvat paigal, ainult maastikku keeratakse tema all pikkamööda ja ettevaatlikult.

Maastik Lõuna-Aasia miljonilinnade vahel ja ümber on puha kultuurmaastik, sobimatu hulkuvatele elevandikarjadele ja väljasurevatele india tapiiridele. Lennates kord Saaremaalt Tartusse, võisin imestada, kui võrd ülesharitud on minugi väikene maa, lahmakamaid metsi leidus vaid Väandra kandis, kuid needki sünkrohelised massiivid olid hoolikalt sihtidega ruudustatud. Inimene on ennast hästi sisse seadnud, aga ei see teinud mind uhkeks. Sedasama nukrust tunnen nüüd India ja Indo-Hiina kohal lennates. Rohelised korrapärased nelinurgad märgistavad haljaid põlde, pruunid ristikülilikud nende vahel kõnelevad väljadest, kus vili juba koristatud ja uus seemegi ehk külvatud, ebakorrapärased kõrbenudpruunid maaribad markeerivad kuivanud jõesänge ning järveasemeid, kus mõne kuu pärast hakkab keema vilgas vee-elu. Kuhu jäid tiigrilõnglid, kuhu troopilised vihmametsad, kuhu veteäärsed läbipääsmatud mangroovitiinikud?

Põhja-India paistab olevat lagedaks raiutud maa, tihe puurida palistab vaid asfaltteid. Lõuna-India maastikku ilmestavad (istutatud) palmisalud hoopis sagedamini, Kerala osariigis, kus me ei käinud, olevat kookospalme rohkem kui Maarjamaal mände. Malaisias võidutsevad õlipalmi- ja kautšuki-istandused, lugematute ruutmiilide ulatuses näeb silm hästihooldatud tööstuspuuparke.

Lend üle Himaalaja, üle maailma katuse pakub sootuks teist pilti. Pilvepealsed tardkurdudes mäeahelikud, pikad nagu maakera ajalugu ja hääletud nagu vaikumistootuse andnud india askeet, on veel võimsamad kui «Mindia»-dekoratsioonid «Vanemuise» lavastuses. Iidpaljad kaljukortsud on vastu põhjakaart lund täis tuisanud, tardunud jääliustikud on ähvardavad oma staatilises energias. Uhke tühermaa ületamine võtab rohkem kui pool tundi. Kes kodustaks need kõrgused, kes alistaks need avarused, kus mitte lumeinimesegi jälge ei paista?

Mäed langevad lausikmaaks, lennuk laskub neile järele, ja illuminaatorisse ilmuvad pilved, ühesuurused ja kohevvalged nagu kašmiiri lambad laussinisel karjamaal. Pilved ligistuvad, laatuivad puuvillamägedeks. Lend ookeani kohal on lend meelespeasinises keras, kus ookean on heledam ja taevas tumedam, aga nende kokkusulamisjoont pole aimatagi. Lend öös on lend täheriigis — ühed vilkuvad täpiparved pea kohal ja teised all sügavas, aga neid all sügavas on väga palju kordi rohkem, sest nad ei märgista tuumaenergiat kiirgavaid päikesi ega hangunud planeete, vaid inimeste eluasemeid täis öhtuaskeldusi,

laste kilkeid ja lõhnapulcade põlemist kodualtaril risticjalu mediteeriva Buddha või kõrvitsrinnalise koldejumalanna Lakšmi või tantsiva neljakäelise Šiva või kannatajapilgulise kristusepea ees.

Kõige võluvam lend on lend hommikusse, koidule vastu. Alguses möllab pilkane pimedus, kus aimub vaid lennuki tiivanuki punast märgutuld. Siis lööb taakas pilveveer laotusest lahti, mõne hetke pärast lõomendab lennuki ees nagu sula magma, valusalt oranžpunane hõõgum, mille kohale ladestuvad pilvekihid piimakohvipruunist kuni mustmullapruunini, mida kõrgemale, seda tumedamad. Magmalaik elab, voolab ja intensiivistub, pilvepruun heleneb üha kõrgemale, ja varsti on kaader ümber pööratud: kõige ülal õhetab porgandipunane viiekopikane päike, selle all on eebenipuidu-pruunid ja kookospähklikoore-pruunid ja tiikpuu-tumedad pilvekihid. Aga lennuki taga, Eesti kaares segatakse potisiinist rukkilillesinisega, rukkilillesinist linapõllusinisega, eeter selitatakse läbipaistvaks ja hommikvärskeks.

TÄNAVAD on tulvil inimesi Indias ja tulvil autosid Malaisias ning tulvil inimesi ja autosid Singapuris. Hindustanil elavad indialased, Malakal hiinlased, malailased ja indialased. Ees-India ja Taga-India on paljuski ühed ja needsamad, nimelt elulaadis, kommetes, religioonis, kauplemistavades, linnaehituses, liiklusekorralduses, aga ka inimeste pooltest nende ilus, hapruses ja miniatuursuses ning uskumatus elurõõmus kõige vaesemateni välja. Kui sõidame Prantsusmaale, koh-tame ootuspäraselt prantslasi ja prantsuse elulaadi, Inglismaal näeme inglasi inglasilikus elukeskkonnas, Itaalias itaallasi itaalia elustiiliga. Euroopa riigid on rahvusriigid, Kagu- ja Lõuna-Aasias on otsatu maa-ala enam-vähem neidsamu rahvaid täis pillutatud ja seejärel suurte kääridega riikideks lõigatud, riigipiir enamasti ei ole rahvuse, kommete, usu ja elulaadi piiriks.

India, Singapur ja Malaisia on ühe pere lapsed. Elatustase püsib ühes madal, teises kõrge, kolmandas vahepealne. Malaisia ja Singapur on sarnased nagu vähem rikas ja rikas vend, India aga on kummalegi vaene poolvend. Nii palju kui neil kolmel ühist, nii palju on neil ka erinevat. Ühes riigis ilmestavad tänavapilti voogavates sarides ja dhotides indialased, teises kribukirjalistes pükskostüümides hiinatarid, kolmandas malailased eksootilistes seelikutaolistes sarongites, meestel vöösõlm kõhul, naistel vasakul puusal. Avalad india näod on midagi muud kui hiina rõõmsad pilusilmad või malai vormikad huuled, aga igal rahval on oma ilu. Vastandada võib Hindustani õitevaest talve Malaka lõpsakale igisuvele, Ees-India nälgivate kodutute maailma Taga-India heaoluriikide narkomaaniahaiglatele ja lõbustuskonveieritele.

Indias on tänaval palju inimesi, ja raske olekski kuutsada miljonit nõnda ära paigutada, et ülerahvastus silma ei paistaks, eriti veel palavas kliimas, kus rohkem elatakse õues kui majas. Äritänavatel, väljakutel, kaldapromenaadidel, hoovides, külatanumatel võib näha sadade ja sadade kaupa seisvaid, kõndivaid, istuvaid, lesivaid, töötavaid, vah-tivaid, einetavaid, magavaid, kõnelevaid inimesi. Erksates troopikavär-vides voogavad sarid, sikhide mustad turbanid habemepaeltega, buda

munkade apelsinikarva rüüd, džainistide magnooliaõie-valged õhukesed kehakatted, kümnemeetrisest valgest kangast keeratud talupoja-dhotid või tehmetid, haritlaste euroopalikud pintsakud, muhameedlanna nägu kattev burka, ristiusu nunna pruunvalge kaelaninööbitud ülikond. Lapsed, puhtakesed, nallonrüüside ja kapronpitsidega, ja teised, paigatud sitspükstes ning kilksuvate jalavõrudega; lapsed emadega ja ematud, salkusjuukselised, särasilmised, kriitvalgete hammastega, uudishimulikud ja teenimisvalmid, pildilekipuvad, suveniirimanguvad ja toitukerjavad; lapsed, kes kunagi ei nuta. Noorte rõõmsad ja kaunid näod heledast aaria jumest kuni draviidi šokolaadtõmmu nahavärvini, silmad suured ja tumedad ning paljuütlevad nagu öine ookean, ja silmad viltulõikelised, kitsad nagu hoiukarbi pilud.

Mustkollaste taksode meeleheitlik pasundamine, velorikšade lakka-matu kellatilin, roheliste papagoide kriiskamine, mustade vareste kraaksumine, kaupmeeste laulevhäälne kaubapakkumine. Lõhnapulgakeste suits äritänaval ja templites, otse uulitsal keevate ja grillitavate toitude aroomid, sillutisele püramiididesse laotud ananasside, tomatite, apelsinide, banaanide hõng, sõnnikuga köetavate leivaahjude ving, uriini lehk, ringijalutavate kitsede, koerte ja seebu lehmade lõhn, lahtistes kanalisatsioonirennides soliseva reovee vina. Taevani tõusev õlihais autoparandajate tänavas, kalliskivide hullutatav helk kullasseppade tänavas, puhtatooniliste palakate voogamine siidkangaste tänavas, mutrite ja poltide pidu peenrautatänavas...

ÕÖ SAABUB troopikas ilma õhtuta. Ilm muutub äkki pimedaks, otsekui oleks nupule vajutatud. Süttib tänavavalgus, müügikärudel läidetakse küünlad või laternad. Tänavate viisi suletakse ärisid, tõmmatakse poe neljas sein ruloo kujul alla, teisel avatakse tänavate viisi öökauplusi. Uutes linnajagudes tornmajade vahel kogunevad mehed tänavale istuma varikatuse alla, nad ei võta viina, ei mängi kaarte ega tao doomino, nad istuvad heledate särkide valendades ja vestlevad või vahivad möödakäijaid. Ka vanalinnas istuvad või seisavad naised mees-test lahus, poisid-plikad ei jaluta koos ega hoopiski mitte kaelastikku. Viina müüakse kõikjal, kuid joojaid pole näha ega torka silma ühtainustki vaaruvat meest. Närimiskummit on kõik kohad täis, ent miljonite hulgas ei ole ühtki, kes nätsutaks tänaval.

Kolmekordsete majade vahel pitsub meetrilaiune ja kümne meetri pikkune kivikuristik, mille põhjas niriseb tarvitatud vesi. Naised istuvad renni kaldal, selg vastu ühe maja seina, jalatallad üle renni vastu teist maja, nad istuvad tihedalt ja vaikselt, nagu peaksid videvikku. Bombay kaldapealsetel õhtustavad kodutud, kes telgipalaka varjus, kes prügimäelt leitud või ookeani toodud kolme roostes plekktahtvi vahel, kes lausa tähtede all. Pikal müüri laudraami sees on maailmast ärapöörunud Jeesus nägu, selle ees vilgub jupike rasvaküünalt. Jõukam laotab külje alla ajalehti või hoolikalt puhtaks pestud kotiräbala, vaesem vajub niisama asfaldile. Delhis võib hulgaliselt näha tänavavoodeid, neljajalgseid raame puukoorest või nõõrist põimatud põhjaga. Omaniku jõukust tunnistavad asemeriided — Delhis on talve-

ööd jahedad — ning puhmastikku tõmmatud pesunöör mitmevärvi-
liste hilpudega.

Öö on troopikas pikk, tosin tundi, hakkab peale juba kell kaheksa, ei jõua seda ükski maha magada. Ja nii lamavad templitreppidel, kõnniteedel, puistikes, merekallastel öökorteri leidnud inimkogud, kes jälgivad tõsieluteatrit. Hale hakkab otsatust hulgast tundidest, mis öhtu-öhtult tühjana ajamerre voolavad. Kuid kes võib kinnitada, et kodutud on oma aega rohkem raisanud kui televiisoriomanikud, kes kogu pika öhtu vaatasid väljamõeldud elu.

Kellel on raha, see võtab kuskil öhtulist. Pöiktänavates pulbitsevad vanniahjutaolistel tulekolletel sajad kastrulid ja pannid ning levitavad vürtsilõhnu. Majad ehitatakse korstnata, neis saab toitu valmistada vaid elektri või gaasi abiga, lahtist tuld pruugitakse väljas. Sööjatele on kaetud laudad tänavale, öhtustajate hulgas võib kohata ka hästiriidetatud inimesi perekondade kaupa.

Kellel on rohkem raha ja vastavad huvid, võib ööd lühendada mõnes hotellirestoranis, kus mürtsub orkester öhtumaa rütmide agoonias, kus pokaalides sädeleb üht-teist, kus teevad silma valitud iluga india, malai või hiina tütarlapsed.

*On viinavõtupatt nii suur,
ei võrdset ole, olla saa,
ja viinajätku palk nii suur,
ei võrdset ole, olla saa.*

(Vetäla)

Kui ei oleks viinavõtmist, poleks iidsetel aegadel juba tarvis olnud kõnelda viinajätmisest, niisiis on alati olnud kohti, kus juuakse, ja alati on olnud inimesi, kes joovad. Prostitutsioon püsib seadusega vastuolus, kuid keskööl kaovad tuju võtnud paarikesed vaiksetesse hotellitubadesse, sest juba radžapoeg ütles, kui ta pilk hatale langes:

*Siin pole rõõmu, õndsust teist
nii suurt kui naise maitsemisest,
sest kätte silmapilkselt saad
eesmärgiks pandu nõnda vaid.*

(Vetäla)

Nagu eesmärk, nõnda saavutamise vaev. Aga hatt on töötav inimene, ta töötab teenindussfääris.

MEISTERLIKULT TÖÖTAVAT inimest on nauding vaadata. Keerulised või rammunõudvad operatsioonid, mis sooritatakse mängeldes, pakuvad silmailu igal maal. Indias on mänguelement eriti välja arendatud: tööliigutused on kastiti aastatuhandete jooksul täiuslikkuseni välja lihvitud. Teevalaja tunneb rahuldust kliendi hämmeldusest, kui kallab kahest kannust korraga, kõrgelt ja täpselt; suhkruruumahla müüja tembib vahutavat, ostja silma all pressitud jooki osavalt ühest klaasist teise, piiskagi pillamata; köiepunuja keerutab jämedat kantsi-

kut, sõõrded jooksevad tal ümber kaela ja kõrvade ning põlvede ja varvaste ümber; lihunik istub raielaul, hoiab giljotiinnuga parema jala varvaste vahel, käed samal ajal vabad kokku korjama nagu muu seas katkiplöksitud lambakoote; velorikša kihutab vigursõitu asju ja inimesi täistuubitud tänaval, riksakuli kohendab ühe käega ilmlõp-mata kodarate vahele kippuvat dhotit, teisega tilistab energiliselt ja vahetpidamata rattakella, kolmandaga pöörab juhtrauda, neljandaga viipab meenepoodide suunas, et kas turistid ehk suvatseksid kukrut kergendada; tee-ehitaja naine kannab pealael suurt korvi killustikuga, ta paljad põiad astuvad harjunult mööda kuumtulist ja valusteravat teekatet ja ta puusad on nagu elevantitants; seitsmenda majakorruse kõrgusel turnivad julgestusvõõta poolpaljad noormehed, nad värvivad kõrghoone fassaadi, aga tellingud on tehtud ühekordsetest ümmargus-test randmejämedustest bambusritvadest; suure kaupluse jahedal sise-õuel istuvad budapoois elatanud mehed, ühed tikivad pärlite ja kuld-lõngaga nobedasti vaipu, teised töötlevad elevantiluid, kolmandad uuristavad metallpeekritele mustreid.

Varahommikuses Malaysia kautšukimetsas ruttab mäest üles, mäest alla paljasjalgne talupoeg, tumepruunid keppsääred välkumas hele-valge sarongi alt, ta tõttab puu juurest puu juurde ning teeb uue koorelõike, mida mööda hakkab nirguma kautšukimahl, valge, kleepuv ja paks nagu PVA-liim; mõne tunni pärast askeldab ta juba plekk-mannergutega ihuüksi suures laanes, valab korjetopsid tühjaks väik-semasse nõusse, väiksema nõu kummutab suuremasse, suuremad viib kaelkookudega jalgratta juurde, ja varsti sõidab külasse, käsi trimmis ränga kandami all ja vile huulil. Juba tema vanaisad olid kautšuki-kogujad, nad tegid seda tööd selsamal kombel, nagu ehk vanaisade vanaisadki, kui kautšukipuu sada aastat tagasi salakaubana Brasiiliast Malakale toodi ja kiiresti kogu poolsaare asustas.

Mis kasu on inimesel kõiges tema vaevas, mis pärast ta vaeva peab nägema siin päikese all? Kui üks rahva põli läheb, siis tuleb teine, aga maa jääb seisma igaveseks ajaks.

(Koguja.)

Ennast tühjaks lüpsnud kautšukipuud võetakse jalalt ja aetakse kautšukikuivatusahjude kütteks, pruunihulised väljajuuritud kännud pleegivad mõnda aega kõrvetavas päikeses, siis rändavad nad sama teed. Asemele istutatakse noor kautšukimets, laia lopsaka võraga. Varsti võra vanub liiga tihedast asustusest ja liiga sagedasest aadri-laskmisest. Ükskord nad raiutakse maha ning pillutakse ahju. Aga mets jääb, jääb inimene ja töö.

KÄSITÖÖ JA KÄSITSITÖÖ püsib odav. Eestis hellitatud «Uku» meist-rid jääksid Indias nälga. Malgaga mahalöödud, näpu vahel nülitud kobra nahast käekott maksab kolm korda vähem kui vabrikus vorbi-tud veisenahast laiatarbekaup. Käsitöö on naeruväärselt odav ja sageli nutuväärselt halvasti tehtud. Kalliskivi, sõna otseses mõttes maast lei-tud, saab tihtipeale viletsa lihvi ja nurgataguses väikeäris võid karbi-

täied tõpaase, tiigrisilmi või ristikive läbi uurida ja pead raputada: nad ei maksa midagi, aga ei ole ka midagi. Juhuslikust kaamelinahatükist väljalõigatud ja lohakalt kokkuõmmeldud, uulitsanurgal põlve otsas nikerdatud püksirihm näeb välja nagu kümneaastase sellitöö. Ja võib-olla ongi seda, Indias hakatakse poegi varakult välja õpetama, sest õpiaeg on pikk. Batikategijate perekonnast pärit vahatrükimeister peab harjutama kolm aastat plokitegemist ja kaks aastat trükkimist, enne kui tasemele jõuab. Õpitöid ei visata ju ära, odavuse ja omapäraga on need tõmbenumber turistidele.

Kautšukivabrik koosneb koagulatsioonianumatega, pesunõudega ja paari käsitsi vändatava valtsiga kuurialusest ning suitsutushoonest, kus sadakond firmamärgiga ühekilost kautšukipoognat ripuvad ja kollast värvi koguvad nagu kalad ora otsas. Batikavabrik on bambus-ritvadest lükitud ja banaanilehtedega katustatud sara, kus pika logiseva laua taga seisab kaks töolist, üks trükiplokiga, teine värvipintsliga. Kortsunud halevalge puuvillriie on naelte abil kinnitatud banaanirootsudest alusele, sellele riidele vajutatakse ja pintseldatakse parajasti pruuni värviga ornamente. Juba värvitud pinnad ja need kohad, mis valgeks peavadki jääma, kaetakse parafiini-vaigu-loomas- rasva-petrooleumi seguga ning kogu palakas rändab katlasse põhi- värvi — näiteks oranži — sisse. Kui tarvis, vahatatakse ja värvitakse korduvalt, suuremad vabrikud tunnevad ka käsivändaga rullikmasinat. Pärast hoolikat läbipesemist, vilus kuivatamist ja osavat triikimist ongi valmis muinasjutuliselt kaunis ja unikaalne kangas, millest õmmel- dakse päevasärke, pluuse, sarongeid, kleite, tehakse rätikuid, salle, käekotte, laudlinu ja — batikmaale.

Ostja võib viibida eseme sündimise juures. Tema silma all õmmel- dakse, graveeritakse, lihvitakse, värvitakse, puuritakse, tinutatakse, sepi- statakse, küpsetatakse, nikerdatakse, naelutatakse. Töökoda on kauplus ja kauplus on töökoda, tihti ka omaniku eluruum. Astu ligi, vali ja osta. Aga sul peab aega olema, kui juba Aasiasse tulid. Kauple- mine on terve etendus, on rituaalne toiming, on inimesetundmise ja inimesehindamise mäng, mida ostja ei tohi kärsitusega nurjastada. Valgelt mehelt küsitakse kuus korda rohkem kui muidu asja kohalik hind, ja kui ta on tubli mees, siis pärast pikka tingimist, vastastikust seletamist, vaidlemist, kvaliteedis kahtlemist, tüdinult lahkumist ja tagasikutse kuuldavõtmist, paberitükil arvutamist, kauba uuesti- ja uuestiproovimist, passitamist ning terve virna omasugustega võrdle- mist, pärast silma sisse vaatamist, sügava lugupidamise avaldamist, keelepuuduse tõttu ägedat žestikuleerimist, mis kõrvalt vaadates mee- nutab kurdi ja tumma vestlust, pärast kõike seda maksab ta umbes kolmekordse hinna ning võib tehinguga rahule jääda. Kauplemine lõpetatakse mõlemapoolse okeiga, kui ostja ja müüja on vastastikku neerudeni läbi katsutud ja veendunud, et rohkemat järeleandmist pole loota ja et on ülim aeg kokkuleppele jõuda, kui vedrut ei taheta üle- keerata. Enamasti surutakse siis teineteisel kätt ja kinnitatakse iga- vest sõprust kahe rahva vahel, kaubategu saab poliitilise värvingu. Müüja rõõmustab, et suutis ostja haneks võtta, kuigi see oli vintske- sell, ostja on veendunud, et tegi hea äri. Kaubavahetuse aluseks on

kahepoolne rahulolu, mis tuleneb kauba erinevast tarbimisväärtusest selle vahetajatele.

Sekkumata jälgib etendust hulgaliselt manulisi, naaberpoodnikke, möödakäijaid, kõrvalseisjaid, pealtvaatajaid, kes loost suurt mõnu saavad. Istujaid, seisjaid ja molutajaid on India tänavatel arvukalt, kuid neist ei jää seda lootusetute logelejate muljet, nagu õllesabas tolkneva või hommikust õhtuni suitsutunnitava või mererannas lesiva või kaubamajades tõllerdava valge rassi puhul jääma kipub. Vastupidi, see näib otsatu staatilise energia kogumina, valmis üheainsa ootava pilgu peale kineetiliseks energiaks muunduma — kaupa näitama, teed juhutama, pakki kandma või mis tahes muud teenet osutama. Tööst priisid tööjõulisi on arutult, kuigi inimesed kõplavad haljasalal sõna tõsisel mõttes külge külge kõrval, kuigi ehitusmaterjalid tõmmatakse kõrghoonele ploki ja pange abil või transporditakse peakorvidega, kuigi kive tsägatakse killustikuks, haamer peos, kuigi ekskursionibussis on ka uksehoidja ametikoht, kuigi hotellides peetakse eraldi tolmuviitajaid ja vooditegijaid ja veetoojaid ja põrandapühkijaid ja vanniharijaid, kuigi ühtainukest turistide gruppide teenindab üheksa kelnerit ja kolm-neli moosekanti, pluss kokad, nõudepesijad ja ülevaatajad.

Järelevalvajaid vajab india ühiskond hulgaliselt. Kaks korda kolm meest kühveldavad labidaga kahte autokasti liiva, üks, tingimata heledama nahaga, seisab eemal ja paneb kirja. Üksainus väga tõmmu piitspeenike mees tõstab lammutatavast majast terveks jäänud telliseid välja, ta käed liiguvad aegluubis, teine, vähem tõmmu ja tublisti kogukam, istub lõõskava päikese all liikumatult sõiduteel toolis, näoga oma ainukese tööliste poole. Väga varasel hommikutunnil ronivad ristteel autokastidesse sajad puhtaks pestud pruunhallides türipides muhammedlased, et sõita farmi tööle. Nendest räägitakse, et teine päev nad enam ei tule, ja ei tule ehk kolmaski päev, enne kui raha otsas ja hambad varnas. Et indialane saab päevas toime peotäie riisiga, siis ei kipu ta ennast nii väga katkestama. Loomulaiskuseks pole õige seda nimetada, pigem täielikuks ükskõiksuseks selle suhtes, mida eurooplane nimetab elus edasijõudmiseks.

Istub must mees kookospalmi all ja mõtiskleb. Läheb mööda valge mees ja ütleb: «Mis sa siin istud. Parem tooksid pähkliid alla ja müüksid ära.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis saad raha, ostad selle eest maad ja istutad kookospalme täis.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis müüd ja ostad ja istutad nii palju, et lõpuks oled rikas mees.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis ei pruugi sa ise tööd teha. Võid istuda palmi all nii kaua kui süda kutsub.» — «Aga ma ju istun palmi all,» ütleb must mees.

Kuldkalakese-muinasjutu india variant kõlab nii:

Elas kord Lõuna-Indias vaibakuduja. Ta tegi imelisi vaipu, aga väga aeglaselt, ainult ühe aastas, ja teenis nii vähe, et pere vaevalt hinges seisis. Ükskord, kui oli käsil elu parim kudum, murdus kangaspuu. Läks vaibakuduja palmisallu. Vaevalt sai ta kirvest viibutada, kui metshaldjas palus oma eluaset säästa. Ta töötas mehe mis tahes soovi täita.

Mees läks koju naisega nõu pidama. Teel tuli vastu habemeajaja, see soovitas vaibakudujal maharadžaks hakata ja nimetada habemeajaja

oma lähemaks nõuandjaks. Naine laitis selle kava ära: kellel on veel rohkem keelepeksjaid ning äraandjaid kui valitsejal, kavalam on nõutada isekuduvad kangasteljed.

Läks vaibakuduja metsa tagasi raske südamega. Mis rõõmu võib elu veel pakkuda, kui ta ise enam ei koo? Ainult käi turul, korja raha, värise varanduse pärast. Ja vaibakuduja ütles metshaldja vastu: «Ei soovi ma sinult midagi, oo metshaldjas. Kui ma ainult oma teljed terveks saaksin...»

«Seda võib,» kostis haldjas. Koju jõudnult leidis kangur oma töövahendid korras olevat. Ta lõpetas vaiba, mida habemeajajagi imetlemas käis, ja elas veel kaua aastaid õnne ja au sees.

Õnnelik-olemiseks vajab inimene varandust võimalikult vähe või siis võimalikult palju, üks kahest. Aga millal saab inimesele küllalt palju, et ta end vaba võiks tunda? ERF reklaamib perekonnale juba kaht külmkappi. Miks ka mitte, avaramas üksikelamus on peremehel öösel paljajalu mõnuta minna alla kööki õlle järele. Ja nii sugeneb mure, millega ja missugune kapp osta, kuhu paigutada. Aga kui sul ei ole katust, kuhu alla jääkapp panna, ega ole ka, mida kappi panna, siis pole kapil vähematki tarbimisväärtust. India öö on soe, india loodus helde, indialane vähenõudlik, peotäis riisi kõhtu, puhas tehmet ümber puusade ja omad pihud pea alla, sellest piisab rõõmsaks naeratuseks.

NAERATUSSED jätkuvad Indo-Hiinas. Kui malailased tunduvad reserveeritumad ja tõsisemad, siis põhirahvas hiinlased näikse olevat alati heas tujus. Vaevalt et äri üha ladusalt läheb, et tervis aina käes on, et edu tööd ja õnn isiklikku elu saadab, hiinlane lihtsalt on loomuldasa rõõmsameelne, seltskondlik, abivalmis. Kaupmehena on hiinlane vähem pealetükkiv kui indialane, ta on ju ka jõukam ning haritum. Singapuris ja Kuala Lumpuris leidub äritänavaid, kus läbimõeldud hooletusega ülesriputatud pitside ja brokaatide ilu ületab kujutlusvõime, kus maast-laeni vitriinid kristalliga kogu maailmast sunnivad seisatama isegi pekske-puruks-kristall-vaimus kasvatatu, kus tuhandete firmade kellade tiksumine kõlab kui moodne sümfonia, kus raske ja vormimaitseka nahkmööbli hulgas võid kõndida kui tarbekunstinäitusel, kus vaibataolised katematerjalid ning keraamilised põrandaplaadid annavad aimu meie korterite ülehomsest näost. Kõik müüvad, keegi ei osta.

Rohkesti rahvast liigub paljukorruselistes kaubamajades pühapäeviti. Siin on kaup lahtiselt välja pandud, siin ei tülita müüja ostjat ega ostja müüjat, kuigi müüjad ei aja ka omavahel juttu. Palju tähelepanu pööratakse tarbija aja kokkuhoiule. Toiduosakonnas saate rahva tunglemisest hoolimata ilma järjekorrata traatkäru, kuhu võite ära paigutada kõik oma kandekotid ja mugavasti istuma seada sülelapse. Külmetist võite ise valida õhukindlalt pakitult kaks kanakoiba või kümme kanakoiba või ühe kalapea või kolm kalapead või kalafiletüki või kalasabatüki või pool kilo kõige värskemaid maasikaid või mida tahes. Riulite kaupa ootavad teid kõikvõimalikud essentsid ning vürtsid valgest piprast ja paprikast paljukõneldud *curry*'ni, sadat liiki kastmed ja

LEHTE HAIN SALU

soustid meelitavad teid kirevates tuubides ja pudelikestes. Edasi võite imetleda maakera kuulsamaid veine, viinu ja konjakeid, troopikapuuvilju ja nendest valmistatud konserve, kümneid saiasorte, lugematuid kuivainepakke. Ostud kärutate väljapääsu juurde, laote vabale jooksvale lindile, automaatkassa ragistab arve, kassapidaja ulatab peenraha ja lisab naeratuse, lint viib kaubad kahe pakkija kätte, kes nopivad potsikud firmapakendisse, sulevad kleepribaga ja ulatavad teile naeratuse saatel, et palju tänu, tulge homme jälle. Miks mitte, kui tee mööda viib, sest suurte kaubamajade udest hoovab jahe-jahe õhk ja mahe-mahe muusika, see meelitab vägisi keha jahutama ning meelt lahutama. Kui ostjal ei ole mõnus osta, siis ta ei tule ostma, sellepärast kõik ostja mõnude teenistusse!

Singapuri ja Malaisia omapäraks on *pasar malam*, hiina linnaosa ööturg. Kui india äritänavast, nii kaubitsejaid täis, kui see ka oleks, mahuvad sõidukid läbi, siis hiina turukvartalid suletakse öhtupimedas igasugustele ratastele, välja arvatud kõikjalt kokkuvoolanud müügi-kärud. Ääretu rahvamass tulvab tõuklemata, mükslemata, trügimata, varvastel tallamata, närve närimata läbi kitsenenud tänavasoolikatest. Üritus on samavõrd meelelahutuslik kui kaubanduslik. Hilisõhtul pakutakse eelkõige toidukraami ja kõige hädalisemaid tarbeesemeid, aga muidugi ka turistidekaupa. Singapuri hinnatuim meene momendil on meeste kokkukäiv vihmavari, poolteist rubla lugu, kui meie rahasse rehkendada. Hiina müüjatega on vähetulukas tingida, ja mis sa siin veel tingidki. Muustrilised inglisiinanõud, batikvaibad, pilliroomaid, kookoskoorenikerdused, teokarbikeed, umbrohuseemnepärlid, makikassetid, pudelisse aetud molluskid — see on kohalik eksootika. Ühed müüvad, teised vaatavad, mõni harv ostab, järjekorda tuntakse vaid kinokassa ees. Kannatlikult ootel müüja meenutab tukkuvat eesti kalameest, kes ka pole laisk poiss, kui arvab näkkavat.

Siinsamas tänaval kükitab peente näojoontega hiinlane ja keerutab peente tundlikkude sõrmede vahel lakkamatult kolmharkide puupäid, ta grillib elussütel nahkhiirtena laialitõmmatud piimapõrsaid. Põrsad on juba kuldpruunid. Soovite, katan silmapilk laua, on veel lapike vaba tänavat?

Sel ajal, kui vaesem rahvas veedab öhtut hiina turul, istub jõukam rahvas oma üksikelamutes televiisorite ees või öhtulaua taga. Rikaste linnajaod pole läbikäidavad, neisse pääseb vaid ühest otsast, tänavate labürint sulgub iseendasse. Kaunite ühekordsete majade sõiduteepoolne sein peaaegu puudub või on läbinähtav; kui teekäijaid oleks, võiksid need uudistada pere öhtuaskeldusi, hinnata maitsekat korterisisustust, hingata eesaedade lillilõhna, ent siin ei käi jala keegi muu kui eksinud või uudishimulik turist. Veel rikkamate villad peituvad sügavale aiarüppe, nad näivad väljasurnud. Singapuri kõige luksuslikum linnajagu kuulub elatanud rikastele.

Malaisia on valgete hoonete, punaste kivikatuste ja igisuveroheliste palmituttide maa, Malaisia on vannisooja ookeani, ereda lagipeapäikese ja teravatipuliste katustega budatemplite maa, Malaisia on õlipalmiistanduste, kautšukimetsade ja ananassiväljade maa.

HINDUSTANI loodus on helde anniga, veel lopsakam on Malaka maastik. Igisuves öitsevad ühe hingetõmbega kõik meie tuttavad aialilled, mida põhjalas suvi tilgutab järjekorras ja õishaaval nagu arstirohtu. Oranžpruunidest mõrkjalõhnalistest peililledest pärgi riputatakse kaela nii külalistele kui jumalakujudetele, nii Mahatma Gandhi monumentidele peaväljakul kui saadikukandidaadile valimisvõitluses. Haljasaladel avanevad nupp-nupult roosid, saialilled, kevadadoonised, floksid, hostad, hortensiad, kallad, kannad, päevalilled, ratsuritähed ja mis kõik veel. Eraedades võib märgata kosmost, päevakübarat, rukkilille, nelki, priimulat, võhumõõka, liiliat, härjasilma. Väga dekoratiivsed on erepunase tõlvikuga flamingolill, roosa ja valge deutsia, õierohke rododendron.

Lootos on India püha lill, Lakšmid ja Šivat võib tihti näha, lootoseõis käes. Soomudast võrsub see pikakaelaline vesiroos, sümboliseerides inimhinge iluvõimalust mis tahes keskkonnas. Singapuri püha lill on orhidee, see õitseb ka rahatähtedel, ja orhideeoks maksab palju dollareid. Orhideid õitsetatakse lillepottides, kus mullale lisatakse selle puuliigi tükikesi, mille otsas üks või teine orhidee tavatseb kasvada. Et ürgmetsas on hämar, siis varjatakse orhideepotte seniidipäikese eest roheline linikuga. Äsja puhkenud orhideedest, krüsanteemidest, palmilehtedest sobitatud ikebanad tervitavad külalisi hotellis, lennujaamas, kaupluses. Närtsinud lilli ei näe kusagil.

Parkides ilutsevad kollaselaiguliste lehtedega aukuubad, tulbipuu sugulased uimastavahõngulised magnooliad, pitsõrn on sulgjate lehtedega pikakaunaline glediitsia. Palavates maades paljud taimed sirguvad ruttu, õitsevad ruttu ja viljuvad ruttu, teised seevastu viivitavad ja on sügavmõttelised nagu india tants. Birmast pärinev bambus virutab vihmaperioodil kerkida meeter päevas, tema kõrval võiks istuda ja kasvamise räginat kuulata. Nii et imeuba, mis muinasjuttudes ühe ööga taevasse tõusis, ei olegi tõest kaugel. Neljakümne meetri kõrguste ja kolmekümne sentimeetrise läbimõõduga bambusekõrrekeste kōsise mine tuules kostab nagu vanade talliuste kriiksumine. Aga šeišelli pähklipuul pole kuhugi hilineda, ta kasvatab aastas ainult ühe lehe ja vilja valmistab kümme aastat, ta töötab põhjalikult ja kvaliteetselt nagu kirjastus «Eesti Raamat». Ka talipotpalm ei kiirusta õitsemisega, ta sirgub pea sajandi, et kätte saada nõutud kuuskümmend meetrit kõrgust, ajab siis lahti mitmemeetrised meekarva õisikud ja hakkab kohemaid, altpoolt alustades, langetama oma lehekodaraid nagu hiigelvihmavarje, sest talipot õitseb elus üksainus kord. Jaava viigipuu, mille all Buddha armastas istuda, elab sajandeid, ta alumised horisontaalsed oksad sirguvad kahekümnemeetristeks, tema sügav vari moodustab keskpäeval niisama suure raadiusega paradiisi. Niisiis, viigipuu mõtleb inimlastele nagu paljud teisedki troopikapuud. Madagaskari kaunitar ränduripuu kogub ja säilitab lehetuppedes ämbrite kaupa vihmavett, teda kasvatatakse Malaka poolsaarel meelsasti; beetlipalmi pähklitest tehakse suud värskendavat, antibiootilise ja narkootilise toimega närimisbeetlit; elevantlõuapalmi luukõvad viljad sobivad nikerdustööks; datlipalm armastab maiasmokki; saagopalmi säsist treitakse saagotangu. *Kuid geenius puude seas on kookospalm*, nagu ütles eesti rännumees Karl Rumor-Ast. See puu tarvitatakse majapidamises ära

kuni viimse jupini ning ühe talupere toitmiseks ja katmiseks piisaks tosinast kookospalmist. Noori lehti ja võrseid süüakse, vanemad lehed lähevad katusteks, tüvi sobib tarbepuuks, juured kütteks, säsi muundatakse kookosjahuks, tüvemahl pruulitakse palmiviinaks. Kõige suurem looduseime on ladvas pesitsev inimpeasuurune kookospähkel. Pähkli välimisest lõimsest kestast — koiirist — saab nõõri, kotiriiet, pesunuustikuid, harju; sisemisest, päriskoorest nikerdatakse lusikaid, kamme, tuhatoose, nõusid. Koore all valendab sõrmepekaksune kiht rammusat pähkliuuma, tuumaõõnes loksab kookospiim — jahe kosutav vedelik. Pähkliuuma pressimisel saadakse kookosõli, sellest valmistatakse ka kookosvõid, seepi ja küünlaid. Sisemise, luukõva koore sees kuivatatud pähkli, mis näeb välja nagu kaamelikarvadega ületõmmatud kilone koonuskera, nimetatakse kopraks. Kopra on Ees- ja Taga-India oluline eksporditükk maapähkli, tina ja kautšuki järel.

Pähklikogumine nõuab julgust ning osavust, kasvavad ju kookospähklid kuni kolmekümne meetri kõrgusel, tihtipeale vaatavad rõõmsalt üle paljukordse maja, aga palmi tüvi on kõver ja kaldu, sile ja üheülbaline. Et vähendada üles-alla turnimise vaeva, seotakse palmisallu köied, mida mööda saagikoristaja rändab puult puule. Jõukamad pered tarvitavad ahve, kes on osavamad ja edestavad inimest jõudluses seitse korda, ka mõistavad nad küpset vilja toorest eristada. Täiskasvanud palm annab aastas poolsada pähkli, need ei valmi üheaegselt. Üleküpsenud pähkel kukub alla, õnneks armastab ta seda öösiti teha. Pähklikukkumise aegu varustatakse pargid, istandused ja palmisalud hoiatusega: «Ettevaatust, kookos!» Allasattunud olend kaotab oma ainukese elu, pähkliga ei juutu midagi halba, tal on ju säsirikas välisest, mis hoiab teda purunemast ja ookeanis uppumast ning ülal palmiladvas kaitseb tuuma ülekuumenemise eest.

Toore kookosvilja mahl on magusam ja pähklimaitsem, tuuma tüsenedes muutub see kasemahla sarnaseks. Sestap koksatakse koiirist vabastatud pähkel vastu asfaldi pooleks, nii et mahl rentslisse paiskub, kes aga ei raatsi joogist ilma jääda, maksab pool hinda juurde, sest pähklisaagimine on raske, aeganõudev ja rituaalne toiming nagu vaarao kolju puurimine muistses Egiptuses.

LOOMARIIK on puuderiigiga võrreldes imekspandavalt madalakasvuline. Et põhjala inimene, kits, lehm ja kana sirutub võimalikult päikese poole, siis lõunas püüab ta jääda võimalikult maadligi, miniatuurseks ja vähenõudlikuks; et põhja varblane soputab end suureks kliima pärast, siis lõuna varblane on sile ja pisike sellesama pärast. Kui suureks peaks meil kasvama veel elevant, kes troopikaski hiiglaslik on! Tema tarkust, jõudu ja seltsivat loomust kasutab indialane oma huvides. Elevant tõstab viietonniseid väärispuutüvesid paigast teise, elevant kannab pooletonnist koormat mõtlikult, filosoofilise rahuga. Astub elevant mööda Agra tänavat — suur nagu emaarmastus, ütles Panso — ja tal on seljas määratu puuokstelasu ning kukil ajaja, ta astub mõõdetud tempos õõtsudes, ja kelleke kõhul kilksatab iga sammu juures: eest ära, eest ära, elevant tuleb! Öhtul näeme teda oma kandami juures nosimas — noh, vähemalt seekord oli elevant oma tööst

materiaalselt huvitatud. Kuninglikud ratsaelevandid, litrite ja poolkalliskividega tikitud samettekide ja õõtsuv puuiste turjal, sõidutavad turiste. Maa tühiseb, liblikatiibadena lehivad kõrvad jahvatavad tuult, aga mamma jälgedes tümpsub poju, hoides oma eesmise londiga mamma tagumisest londist. Elevante peetakse veel, kuigi igaüks neist sööb aastas ära kümne jõuka talupere sissetuleku. Välja on suuremas teine londiline, kohmakas india tapiir, kelle kere on terava joonega jaotatud mustaks esipooleks ja valgeks tagupooleks nagu ekvaatori ööpäev. Tapiiri võib kohata topisena rahvusmuuseumis ja topiseelikutuna rahvuspargis, rohkemaks kui näidiseks ei arvata teda vaja minevat — nagu näiteks kaamelit, keda usinalt pruugitakse traktorina küll koormaveol, küll põlluteol. Kaamel on aukartust äratav, kuid mitte püha loom, tema nahast saab rõõmsamuustrilisi kandekotte, püksirihmu, taskuraamatuid. Lehmanahast ei saa.

Indias loendatakse pool veist inimese kohta, see on kõige karjarikam, aga ühtlasi kõige piima- ja lihavaesem suurriik maailmas, sest pühad lehmad ei lüpsa üle kahesaja liitri aastas ja neid ei tohi süüa. Küläs kasvatatakse rohkesti pühvleid, kes pärinevad kahemeetrise sarvedega metspühvlitest, Indo-Hiinas lüpstakse tumepruune valgete jalgadega sunda veiseid ehk bantenge, kuid nendest ei räägita, räägitakse seebu tõugu veistest, kõrge turjaküüruga helehallidest veistest, keda elab ja hulgub Indias 160 miljoni ümber ja keda ümbritseb püha-paiste. Vanadest vedadest loeme: *«Igaüks, kes lehma tapab või sööb, peab põrgus roiskuma nii palju aastaid, kui palju karvu on tapetud lehmäl.»* Niisiis elavad seebu lehmad looduslikku elu, sigivad ja surevad oma äranägemist mööda. Üle nelja viiendiku indialastest on hindud, hinduismi pooldajad, kes keelduvad veiselihast. Muhameedlastele jälle on koraani järgi sealihha roojane. Et ära hoida usutülisid, ei tarvita ka muhameedlased veist ega hindud siga. Söödavaks jäävad niisiis kõhnad kitsed ja lambad ning tillukesed kodulinnud.

1967. aastal võeti veiselihha pruukimise võimalus parlamendis arutamisele. Kuigi nälgiijate arvu kirjutati seitsme nulliga, voolas üle kogu maa Delhisse usklikke kokku ja katkivisatud akendega parlamendihoone ümber seisis paljutuhandepäine rahvahulk.

«Meil läheb väga kaua mineviku ületamiseks, sest meie minevik on otsata pikk ja sügav,» ütleb indialane. Ja nii hulguvad tänapäev seebu lehmad maad pidi, tõsi küll, miljonilinnades on neid üpris vähe ja paljudel on ohelik omanikumärgina kaelas, nad longivad kuivanud jõelammidel, otsides rohukõrsi, ja nende nõkku vajunud teraval talukatusselgroot istuvad varesed otsekui looma korjuseks muutumise ootel.

Lehm on emaduse sümbol, elu kestvuse ja uuenemise sümbol. Aga lehm on ka iseliikuv prügikonteiner, kes koristab turgudel puuviljakoored, nii kollased banaanikuued kui ruuged apelsininahad kui triibulised arbuusiülikonnad, mis muidu läheksid juba ennelõunal lehkama. Kurb pilk silmades, jahvatab lehm kivikõvu kookosekaussegi ja puukuivaks pigistatud suhkruroovarsi, lehm tarvitab ära ka magadiskohale jäetud ajalehesasi ning tuuldepillatud plastikaadiriismed. Uutes linnajagudes lehm ei hulgu, mis tal sealt leida. Aga lehmade kannul kõnnivad naised korviga, et see vähene, mis ta asfaldile poetama juh-

tub, kähku üles korjata, on ju lemmasõnnik hindamatu kütus riigis, kus põletispuid jätkub vaid krematsiooniks. Lehmakook segatakse pra-higa — see töö on naiste käsitööks — ja pannakse hüti seinale najale kuivama, varsti saab sest hüva põletis leivaahju tarbeks. Eestlane peab lehma piima- ja lihaloomaks ning vasikatootmise masinaks, hindule on ta ammendamatu varandus nagu kookospalmgi. Seebu veis on eelkõige liikuv pühapilt, *gomata* (lehm-ema), seejärel jäätmekoristaja, kütuse-tegija, piimaandja ning veoloom, aga veel ka esmaabipunkt. Iidsetes india meditsiiniraktaatides öeldakse: «*Lehmal on viis püha produkti — piim, hapupiim, sulavõi, kusi ja sõnnik, mis puhastavad rüvetusest ja päästavad haigustest.*» Rahvameditsiinis kasutatakse neid produkte edukalt tänapäevalgi, ravitakse haavu, desinfitseeritakse elamuid ja anumaid, kasutatakse profülaktikaks teiseusulise kurja silma vastu. Pühadel udarakandjatel on Benaresis tempel lehmaskulptuuriga.

Ka hinduistlikku ahvitabu ei ole lubatud rikkuda. Hulkuvad ahvi-karjad — neid on palju mahajäetud linnade ümbruses — korraldavad rüüsteretki põldudele ja istandustesse, kust neid võib ära ajada, kuid mitte hävitada. Ahv on sümpaatselt puhas ja sile, intelligentse pilguga loom, kes milleski ei sarnane loomaaias elavate ilmselt degradeerunud suguvendadega. Turistilt kerjamisel käitub ahv esmäärgikindlalt, kuid mitte jultunult, ta on resoluutne, kuid mitte kasvatamatu. Meeleldi demonstreerib ta oma last, ent ei luba seda puudutada. Alaspidi kõhu all rippuvat ja ema hüppeid ning turnimisi mõnuga taluvat loomalast vaadates meenub vana usuvaidlus. Ramaistid lõhenesid kassikoolkon-naks ja ahvikoolkonnaks: kassiusulised väitsid, et jumal hoolitseb ini-meste käekäigu eest niisama andunult kui kass oma pimedate poegade eest, seepärast ärgu inimlapsel olgu ühtki muret; ahviõpetlased kin-nitasid, et inimene püüdku ise jumala poole ja hoidku temast kinni nagu ahvipoeg ema kaelast kinni hoiab, sest kui ta ära kaob, siis sünnib talle häda.

Kolmas püha loom on kobra. Kobra teenis kord kõrbes Buddhat päikesevarjuna — ta puhus kaela laiaks ja kummardus magava Buddha kohale. Tänuulik Buddha silitas madu, tema sõrmejäljed jäid autasuks selle roomajatõu kuklasse. India kobral on nüüd valgepõhja-lised prillid peas, mis tema sugulastel Turkmeenias puuduvad. Kobra-dest kõneldakse, et nad peavad teda solvanud inimese meeles ja mak-savad kätte veel aastate möödudeski. Võib-olla sellepärast sureb Indias aastas kolmkümmend tuhat inimest maohammustusse. Pühadusest hoolimata peab kobra viima oma naha turule — India linnades on tänavate kaupa ärisid, mis tulvavad maast laeni püütoni- ja kobra-nahatooteid, kopikakotist alustades ja reisikohvriga lõpetades. Kobra-sid püütakse maailma loomaaedadele ja mürgikombinaatidele. Kuid ikka veel ei ole nende sugu otsa saanud. Paljud kobrad on peremehe leidnud ja peavad rahvarohketes paikades lusti pakkuma: vile järgi tantsima või mangustiga elu ja surma peale võitlema. Need on solgu-tatud, haletsusväärased olendid, keda peremees tassib päevad läbi ühest kohast teise, kust arvab turiste mööduvat. Ilmub grupp nähtavale, rebitakse ümmargustelt punutud korvidelt kaaned pealt, uimased kob-rad klopitakse üles ja nad hakkavad oma tõstetud päid õõtsutama.

Vaevalt saavad nad üles ärritatud, kui turistid on pilku peale viskamata möödas, ja äris pettunud maotaltsutaja surub madudele kaaned peale — kuni järgmise korrani. Kodukobra sööb päevas liitri piima, nädalas kaks-kolm rotti ja ühe kanapoja, kord kvartalis tuleb ta džunglisse kaste sisse jalutama viia, et ta oma väarikust ei unustaks.

Ees- ja Taga-Indias on teisigi mürkmadusid — olgu siis hoburauakujuliselt kokkukäiv eefa, kolmnurkse peaga gürsa, korallmadu või paama. Mürgita madusid, kes saagi surmavad kägistamise teel, kasutatakse turismitööstuses pildistada soovijatele kaelariputamiseks. Püütoni siidine, kuivsoe libisemine mööda hirmul inimnahka paneb mõtlema eelarvamuslikust ja väärast inimese kujutluses. Sest püüton ei ole külm ja märg, niisama hästi kui tigu ei ole süües limaklimbik, vaid krõmpsjas lihas.

Malaisias Penangis leidub ainulaadne ussitempel, kus mürkmaod väänlevad sees ja väljas mööda potililli ja puid, mööda karniise ja skulptuure. Malaisias ja Singapuris ei juhtunud ussinahkseid asju nägema, küll aga müütasid esinduskauplused krokodillinahast esemeid, mille hind vastab kauba väärtusele ja on turistile kättesaamatu.

Suurtes betoonbasseinides lesivad liikumatult kinnisuised ja ammu-
lisuised niiluse krokodillid, mississippi alligaatorid, kaimanid ja meetrise nokaga gangese gaavialid, kõik haljas nooruses, sest kes kärsiks neid sada aastat kasvatada. Nad lebavad mitmekihiliselt risti-põigiti, tilk sogast vett vahel — nagu räimed tomatid, aga rohelises veesilmas peegeldub okastraataed.

Singapuri ja Bombay akvaariumides näeb muidki vee-elukaid — labürintkala, kes võib elada ka puus ja maas, papagoikirevat ja papagoinokalist papagoikala, kes toitub korallidest, pantrinahalist surmavalt mürgist mureeni, lillakasmusta elekterkala, naljakat siilkala. Unustamatut vaatepilti pakub ookeanipõhja elu — korallide müriaad, meriliiliate ja meriroomside narmaselundite voogamine, kõiksugu õis- ja põisloomade tegevus. Mitmekesine on maailm ja lõputuliigiline ta loomastik.

Agrast Fatehbur-Sikrisse sõites paelusid tähelepanu imelikud kuivanud viljad, mis nagu meetrised pudelid, kael alaspidi, sadade kaupa rippusid teeäärsetel puudel. Ligemal vaatlusel osutusid need varblase-suuruse kangurlinnu pesadeks. Kagu-Aasias elavad salanganid, väikesed piirpääsukesed, kes teevad pesa ainult süljest. Nende ehitused kinnituvad kaljudele ja ongi kuulsad pääsupesad, delikatessroog, mis asustamata kujul tarvitades meenutab musta kalamarja maitset. Puu- ja kaljuõnsustes pesitseb ninasarviklind kalao. Emalind laseb end haudumise ajaks kinni müürida, pugedes maailma hädade eest varjule, nii et ainult nokk välja mahub. Kui pojad on suured, purustab kalao müüritise. Põline Tseiloni ja India asukas on paabulind, keda viidi Euroopasse ilulinnuks juba esimesel aastatuhandel. Nüüd pühivad paabulinnud oma kuningliku sabaga maailma loomaaedade tolmu. Võib aga kujutleda värvide sära, kui lehvikhänd vabas džunglis puult alla ripub, sulerootsude kuldsed udemed tuules hõljumas ja suletippude sinirohelillad paabusilmad küütlemas.

«SEST SEE, mis inimeste lastele juhtub, see juhtub ka lojustele, ja neile juhtub ühesugune asi; kui üks sureb, nõnda sureb ka teine, ja ühesugune vaim on kõigil, ja inimesel ei ole ülemat asja kui lojuksel,» õpetab Koguja. Mahatma Gandhi õpetab: «Ma tahan ennast samastada kõigega, mis elab. Me pärineme kõik ühest ja samast Jumalast. Ja kuna see nii on, siis peab kõik elav, ükskõik mis kujul olema oma olemuselt üks.» Kui jumal kõrvale jätta, siis ei ole Gandhi vastuolus Engelsiga, kes väidab, et igasugune elu on valkkehade eksisteerimise vorm.

Indialased on veendunud, et universumi seaduspärasused on ka indiviidi seaduspärasused, seepärast pööravad nad peatähelepanu indiviidile, tema elule ja lunastamise võimalusele. Veda usundist tekkinud ja brahmanismil põhinev hinduism on Indias valitsevaks usuks. Brahmanism on kolmkümmend sajandit vana ja õpetab hingede rändamist ehk uuestisündimist, karmat ja dharmat ning põhjendab inimeste jagunemise kastidesse. Inimese hing on surematu, pärast keha surma läheb see uude kehasse ning elab taas ja taas maa peal uuel kujul, olgu vürstina või prügivedajana või kärbsena või sõdurina või elevantina, oleneb, millisel kõlbelisel tasemel on eelmine elu elatud. Kui kingsepp täidab dharmat — teeb kõik nõnda, nagu seadus ja traditsioonid kingsepale on määranud, siis pole võimatu, et järgmises elus sünnib ta maharadžaks. Buddha oli ühes oma eelmises elus tuhandepäise elevantikarja juht, nüüd aga jõudis nirvaanasse. Igavene elu maa peal võib näida ülimalt ihaldusväärne, aga ainult sellele, kes on teiseusuline ja keda see ei ähvarda. Hindul on uuestisündimine seiskamatu nõiaratas, on hirmus needus, sest hindu põrgu asub siinsamas maa peal, iga päev ja igavesti. Hindule jääb lootus elada nii, et pääseb karussellilt maha, et tema surematu hing vabaneks isiksusest ühes kõigi tema ihadega ja ühineks uuesti ülima jumalusega, Brahмага, ürgollusega.

*Mis seemet sünnist sündi mees
on karmapõldu külvanud,
niisugust jälle lõikab ta,
kuis seadus iidne määranud.*

(Vetäla)

Kõige laiemas laastus jagunes India ühiskond nelja pärilikku varnasse (kasti) — braahmanid (preestrid), kšatrijad (valitsejad, kaasa arvatud maharadžad, ja sõdurid ning kohtunikud), vaišjad (kaupmehed, pankurid, maaharijad, loomapidajad), aga neljas varna oli teenijate seisus ehk šuudra, kelle moodustasid ükskordsündinud, ehk teise sõnaga, harimatud, kelle dharmat nägi ette kakskordsündinute ehk kolme kõrgemasse kasti kuuluvate haritute heaolu eest hoolitsemise. Šuudrate varna kujunes võidetud hõimude liikmeist, neile ei antud õpetust ja nad ei tohtinud usukultusest osa võtta, nende altarid paiknesid eespool templivärvast.

Väljapoole kaste jäid paariad ehk roojased ehk puutumatud, Sri Lankal roodiateks nimetatud, keda ENE andmetel oli 1951. aastal 51 miljonit. Sellest peale seisavad puutumatud seaduse kaitse all, kuid elupraktikas on nende diskrimineerimine üsna tavaline nähtus, eriti

külades. «Meil võtab minevikust ülesaamine palju aega, sest meie minevik on väga pikk ja väga sügav,» ütleb ju hindu. Paaria ei tohtinud kängitseda jalgu, minna templisse, kasutada ühiskaevu, elada puhaste inimestega ühes külas, tarvitada sama maanteed, sõita härjaga. Paaria vari ei tohtinud langeda varnaliikme peale. Puutumatu tegi kõike mustemat, kõige alandavamaks peetud tööd — nülgis raipeid, tappis loomi, vedas mustust, pühkis tänavaid, punus matte — ning tal polnud õigust millegi üle kaevata. Oma jumalat võis paaria paluda tulealtaril lageda taeva all.

Väljaspool kaste seisavad ka tšandalad, kastitud. Šuudranaise poeg, kes sigitatud braahmaniga, on kõrgem kui šuudra ja madalam kui braahman, temast võib saada näiteks arst. Seega oli alamkastide naiste huvides meeldida ülemkasti meestele.

Nelja-pluss-ühe-varnaline ühiskonnajaotus on rohkem teoreetiline, tegelikult loendatakse sadu ja isegi tuhandeid alakaste. Mõned braahmanid teevad kehalist tööd, nad ei saagi kuuluda ühte kasti braahmanitega, kes on hõivatud kõrgema tegevusega — ohverdamisega. Käsitöölised jagunevad sadadesse kastidesse nagu tsunftidesse: pottsepad, kingsepad, noateritajad, kangrud, õmblejad, juveliirid, nad teevad seda tööd põlvest põlve läbi sajandite. Kastikuuluvuse määramine võib mõnel juhul sarnaneda juuksekarva lõhkiajamisega: aastat viiskümmend tagasi ei tohtinud Lõuna-Bengaalias need pottsepad, kes väikesi potte tegid ja ratast istudes ringi ajasid, abielluda ja perekondlikult läbi käia teiste pottseppadega, kes valmistasid suuremaid potte ja keerutasid ratast püstijalu, aga Koromandeli rannas ei lävinud need võrgukudujad, kes sõlme heitsid paremalt vasemale, teistega, kes sõlmisid vasemalt paremale.

Üks põnevamaid elukutsekaste on kerjaste kast. Kerjaminegi on amet, mida hoolega õpitakse ja harjutatakse ning mida peetakse auväärsekski. Lapsed õpivad isadelt ja õpetavad pärandatud ja parandatud trikke edasi oma lastele, kohkumata tagasi sellestki, et moonutavad meelega oma laste jäsemeid, lootes nõnda suuremat kaastunnet. Ühed kerjavad, teised organiseerivad kerjamist, kerjaste kuningas aga pistab kuningaosa oma taskusse. Santide pealinnaks hüütakse Kalkutat, seal on almusemangujate võrk väga tihe ja organisatsiooniline tase väga kõrge, nende kirjutamata seadused väga halastamatud. Almuseandmine on auväärne viis muretseda endale teeneid jumala ees, mida suurem almus, seda suurem teene. Niisiis pole midagi imelikku selles, et kerjus ei tänagi — on ju tema see, kes võimaldas annetajal oma dharmat täita.

Suurlinnades lagunevad kastid intensiivselt. Juba inglaste ametiasutuses võis juhtuda, et paaria käsutas braahmanit. Suurtööstuse arenemine kiirendab ja tõhustab veelgi seda protsessi, mille mõju ulatub küladessegi. Ajalookandidaat Alajev kirjutab artiklis «Kõikumaloonud püramiid» (tõlge «Noorte Hääles» 15.—16. okt. 1976): «Tšamaaride ülesanne on koristada loomakorjuseid. Hinduismi seisukohalt on see alandav tegevus. Tšamaarid ongi sellepärast roojased, et tegelevad raibetega. Kui nii, arutasid tšamaarid, siis edaspidi me enam ei korista kõngenud loomi. «Mida teha?» erutus kõrgemast seisusest küllarahvas. «Pole aimugi,» vastasid tšamaarid. Neid meelitati lõpuks

küll koristama, kuid eritasu eest. Lisaks saavutasid nad loa kasutada kogukonna kaevu.»

«Väga ilus, ometi kord,» võime öelda. Kuid midagi ei ole tekkinud ilma põhjuseta ja midagi ei kao jälgi jätmata, ning kõige taunitavamgi nähtus on ehk millekski hea, kuivõrd ta on välja kujunenud pikaajalise kollektiivse kogemuse põhjal. Roojastest kõrvalehoidumine tekkis arvatavasti tähelepanekutest, et laipade ja väljaheidetega tegelejad sageli põevad ohtlikke haigusi. Troopikapäike tapab kiiresti katku- või koolera- või tüüfusetekitaja, kuid põhjavette sattunult need elavad ja paljunevad rõõmsasti. Kui bhangi (prügivedaja) käib kogukonna kaevul, kas ei või siis ohtlik pisik kaevu sattuda ja nakatada kogu küla, on ju paljud epideemiad pääsenudki möllama ühisest kaevust. Nii et asi ei ole mitte ainult eelarvamustes.

Eeltooduga ei ole tahetud kaitsta kastsüsteemi, vaid nentida, et sotsiaalsete muudatuste elluviimine on alati väga keeruline ja vaevaline protsess, millega ei tohi tormata, ehkki uute ideede kandjate kärsitus on inimlikult mõistetav.

«Ajalugu õpetab, et need, kes on kahtlemata ausatel ajenditel, kuid toore jõuga maalt välja tõrjunud ahnitsejad, on langenud omakorda ahnitsemise tõve ohvriks,» ütleb Mahatma Gandhi. Suur mõtleja võrdleb vahendit seemnega ja eesmärki puuga: teatud seemnest saab sirguda vaid teatud puu, see on paratamatus.

Jawaharlal Nehru ütleb: «Minevik on alati meiega, ja kõik, mis me enesest kujutame, kõik, mis meil on, tuleneb minevikust. Me oleme möödaniiku looming ja meie elu on sellest täidetud. Mitte mõista seda ja mitte tunda minevikku kui midagi elusat meis enestes tähendab mitte mõista olevikku. Ühendada minevik olevikuga ja laiendada see tulevikule, lüüa sellest lahku, kus see sobimatuks osutub, käsitleda seda kui äärmiselt tundlikku ja lakkamatult teisenevat ainet mõtisklusteks ja tegutsemiseks — see ongi elu.»

KASTIKORRA ebaõiglust märgati ammu, selle põhjendaja hinduism kohtas kriitikat. Nagu Luther lõi neljasaja kuuekümnenda aasta eest Wittenbergi lossikiriku uksele 95 teesi, mis kritiseerisid paavstikirikut, ning rajas uue kiriku — umbes nõnda sündis Indias juba kakskümmend viis sajandit tagasi. Kuninganna Maaajast ilmaletulnud kuningapoeg Siddharta, keda hiljem kutsuti Buddhaks, valgustatuks, lahkus kodunt, saavutas vaimse ärkamise ja lõi uue õpetuse, mida kohe levitama hakkas. Buddha oli ateist, ta ei tunnistanud jumalat ega jumalateenistust, aga mõni sajand pärast ta surma austati teda ennast kui jumalat. Budism ja hinduism hakkasid teineteist rikkastama, tekkis paljude jumalate ja toredate korraldusega jumalateenistus.

Budism eeldab pidevat enesetäiustamist. See on võimatult raske, sest inimesel on viis vanglat — planeet, mis teda lahti ei lase, riik, kus ta elab, klass, kuhu ta kuulub, perekond, mis tal on, ja lõpuks isiku MINA. Kuidas pääseda pääsematust, kuidas saada täiuslikuks olendiks ebatäiuslikus ühiskonnas? Buddha arvates viib lunastusse (nirvaanasse) kaheksajaoline tee: õige usk, õige mõtlemine, õige kõne, õige tegutsemine, õige elu, õige püüdlus, õige ärkvelolek, õige ekstaas. Aga misugune on õige usk rohkete uskude seas, mil moel me ei eksi mõtlemise ristteedel, millega mõõta elu õigsust, kuidas tunda ära iga väär

püüdlus? Siin avitab inimest mõtlemine, mediteerimine, süvenemine, juurdlemine, analüüsimine, kontsentreerumine. «Kõik, mis inimeses leidub, on selle tulemus, mis ta on mõtelnud,» väidab Buddha.

Budism peab lorutamist, inimlikkude kohustuste edasilükkamist suureks patuks, kuid tundide, päevade, aastate kaupa ühe koha peal liikumatult istumist ja maailma asjade üle järelemõtlemist üheks teeks täiuseni jõuda. Mediteerimisega liitub vali askees, nii et pühak sööb lõpuks vaid korra nädalas, ta ei tunne nälga, janu, palavust, magamatust, putukate jooksmist mööda alasti nahka. Pühak ei löö maha luti- katki, ta püsib ühel kohal, et ei tarvitseks kedagi asjatult puruks tallata. Budismi sõsarusu — džainismi esindajad kannavad suu ees valget marlimaski nagu meie müüjatarid gripitaudi ajal, aga vastu- pidisel põhjusel, pidades silmas pisikute õigust elule.

Inimesele aitab vähesest, nii riiet kui toitu kui ruumi tarvitab ta napilt, kuid inimene vajab suurt arusaamisvõimet ja arenenud mõtle- misoskust, kui ta soovib taasühineda kõiksusega. On tähelepanuväärne, et Buddha meelest kuulub (ainult) viie roojastava pahe hulka nõme- dus ja budisti (ainult) viie käsu hulka alkoholi keeld. Nirvaana taotleja peab olema usklik, vähenõudlik, hoolikas, füüsiliselt reibas, taiplik, õpetatud, harjutatud mõtlema. *Ei tule tunda rõõmu askeldustest ega anduda askeldustele. Ei tule tunda rõõmu kõnelemisest ega anduda kõnelemisele. Ei tule tunda rõõmu magamisest ega anduda magami- sele. Ei tule tunda rõõmu ajaviitevestlusest ega anduda ajaviitevestlu- sele. Ei tule tunda rõõmu kurjadest soovidest ega anduda nende rahul- damisele. Ei tule tunda rõõmu kurjadega sõbrustamisest ega anduda neile. Ei tule tunda rõõmu saavutustest, püüdmata sellest kõrgemale.* Need seitse nõuet esitab budism igale budaks (valgustatuks) või bodhi- satvaks (ärjanuks) püüdlejale. Kui kerged need tunduvad täita ja kui raskeks osutuvad täitmisel!

Buddha leidis, et ainult elujanust vabanemine päästab taassündi- mise neetud ringist. Lõplikult täiusele jõudmine on soovidest, ihadest ja kehast loobumine. Kui soovitakse, et soovideta olek kestaks, siis ei olda veel täiusel. Nirvaanat kirjeldab Buddha nii: «On olemas, oh mungad, paik, kus ei ole maad ega vett ega tuld ega õhku ega ruumi lõpmatuse sfääri ega eimidagolemise sfääri ega mitteteadvuse ega mitteteadvusetuse sfääri, ei seda maailma ega teist maailma ega mõle- maid koos, ei kuud ega päikest. Siin, oh mungad, ma ütlen, ei ole mine- kut ega tulekut, ei seismist, suremist, sündimist. See on ilma jalge- aluseta, liikumatu, rajatu. Seesama on tõesti rahulolematuse ots.»

Nirvaanatunnetust kirjeldab Valgustatu nõnda: «Keha on purus- tatud, kujutlused on lakanud, aistingud on põlenud maani, latentsed muljed on sulanud laiali, tunnetamisvõime on saanud otsa.» Buddha viimased sõnad olid: «TAOTLEGE INNUKALT TÄIUSLIKKUST.»

Tema õpetus on kõige levinumaks usuks Jaapanis ja Hiinas, ent Indias endas on budiste vaid mõni protsent. Ei tule unustada sedagi, et nii budismi kui hinduismi filosoofilised tõed jäävad laiadele hul- kadele tabamatuks ja suletuks, hulk omandab vaid välise koore, täidab innukalt kombetalitusi, ja mida kirevamad need on, seda parem.

PALJUDE USKUDE ja usulahkude seast valib hindu ühe ning jääb sellele truuks. Kui ta lapsena hakkas koos vanematega käima elevandi-pealise raitkõhtse tarkusejumala Ganeša templis, siis käib ta seal rau-ganagi.

Hindu jumal on üksainus, aga mitmenimeline, mitmenäoline, mitmekäeline. Ainujumala, ürgjumala nimi on Brahma. Ta avaldub kolmainsusena ehk trimurtina — Brahma kui looja, Višnu kui säili-taja, Šiva kui hävitaja. Bombay lähedal Elephanta saare hämaras koo-bastemplis võib näha maailma kauneimat Trimurtit, kaljust väljaraiu-tud täiuslikult ilusat kolmpead. Otse vaataja poole on lopsakahuuleline suletud silmadega, mediteeriv Brahma, tema näost paremal näeme mahavaatava Višnu profiili, aga vasakul on paljuteadvalt irvitava Šiva profiil. Mille üle naerab hävingujumal, kes vana puruks tallates val-mistab ette uute vormide teket? Ehk meenutab ta oma kuulsat kos-milist loomistantsu? Võib-olla ei ole ta rahul selle maailmaga ja tun-neb rõõmu vajadusest hävitada ja luua aina uuesti? Või teab ta midagi nüisugust, mida inimene ei saa iial teada?

Need kolm jumalat elavad perekonnaelu. Neil on naised ja lapsed. Jumalad tulid mitmel korral inimese kujul maa peale ja igal uuel kehastusel oli uus nimi. Nii koguneb jumalanimesid rohkesti ja iga-ühaga käivad kaasas legendid ja igaüks vajab austamist ja leiab seda. Iga tempel on pühendatud peamiselt ühele jumalale — olgu Šivale, Kalile, Lakšmile, Parvatile, Brahmale, Višnule, Krišnale, Ramale, elevandipäisele Ganešale, ahvjumalale Hanumanile ja nii edasi ja nii edasi. Palvetaja tuleb, džainistlikus templis lööb tülles kella, andmaks enese tulemisest jumalale märku, põlvitab palvevaibale, kummardab palju kordi maani, tunnistab oma usku, sosistab hääletult kiitust juma-lale, astub rohkevärvilise portselankuju ette, ohverdab õisi või riisi või suitsevaid lõhnapulki või paneb jumalale lillevaniku Käela, tupsu-tab jahedat vett jumala näole ja südamele. Hindud ei ole kujukum-mardajad, nagu ka kristlased ei ole pildikumardajad, nad usuvad elavat jumalat.

Hinduismi templid on värviküllased ja elurõõmsad, nad on küllas-tatud skulptuuridest nagu džungel liaanidest ja eri puuliikidest või turg looduseandidest. Nii palju raidkujusid — reljeefe ja ümarplasti-kat: jumalaid, inimesi, loomi, nii palju elustseene, nii palju skulptuu-ridena elluärgeanud legende. *«Vaataja aimab ainult ähmaselt ohjelda-matut jõudu ja elu mitmepalgelisust, mis peitub neis templitele kuh-jatud figuurides, lendlevates, tantsivates, laiutavates, painduvates, embavates kehades, mis on täis liikumist, kirge ja iharust, kõigis neis ühtekokku koondatud loomades ja inimestes, jumalates ja pühakutes,»* kirjutab kunstiajaloolane M. V. Alpatov.

(Järgneb)

Oskar Kruus

ARVE JA ARVAMUSI ARVUSTUSEST 1977

Eesti kirjanduskriitika olukorda on möödunud aastal vaetud mitmel korral. «Sirp ja Vasar» ning «Eesti Kommunist» korraldasid mõlemad sügissuvel kriitikaprobleemide arutamiseks ümarlauaistungi. Esimesest võtsid osa M. Kalda, M. Lauristin, L. Rimmelgas, M. Unt, R. Veidemann ja E. Maremäe-Veiper («Sirp ja Vasar» 5. VIII 1977), teisest O. Jõgi, K. Kurg, P. Kuusberg, L. Rimmelgas ja A. Tamm («Eesti Kommunist» 1977, nr. 9). Aasta kõige aktiivsem kriitik R. Veidemann käsitles kriitikaprobleeme neljal korral, kõige lähemalt rääkis ta kriitikutete järelkasvust ja ettevalmistusest artiklis «Viis aastat hiljem» («Keel ja Kirjandus» 1977, nr. 4), milles esitatud soovidega tahaksin ühineda. Kriitika seis on analüüsinud ka Maie Kalda oma aastaülevaates «Head arvustajaõnne!» («Looming» 1977, nr. 4).

Positiivseks nihkeks oli kriitika horisondi avarumine ja huvi suurenemine kirjanduskontaktide vastu. Eriti on «Keel ja Kirjandus» jälginud eesti kirjanduse jõudmist teiste rahvaste ette: retsenseerinud venekeelset eesti novelli antoloogiat (nr. 3), eesti luule antoloogiaid läti (nr. 10) ja kasahhi keeles (nr. 8), E. Lättemäe soomekeelset värsikogu (nr. 1), S. Semenenko tõlkeid P.-E. Rummo ja A. Kaalepi luulest (nr. 7). Ka «Sirp ja Vasar» on kirjandussuhetele ja tõlkeprobleemidele tähelepanu pööranud: S. Semenenko tõlkeid B. Alveri ja A. Kaalepi luulest (1. IV 1977), lugu Tammsaare vahendamiskatses saksa keelde (9. XII 1977). Samuti maailmakirjandusele eesti keeles: A. Kaalepi tõlkija-antoloogia «Peegelmaastikud» (14. I 1977), A. Ehini vene luule tõlkeid (19. VIII 1977) ja inglise keelest eesti keelde tõlkimise küsimused seoses E. J. Brontë romaaniga (16. IX 1977). «Loomingus» on eesti novelli nelja tõlkevalimiku kohta sõna võtnud N. Andresen (nr. 6), arvustatud on «Kuningas Oidipuse» tõlget (nr. 5) ja juhitud lugejate tähelepanu esteetika, keeleteaduse ja keskkonnakaitse probleemidele (nr. 4, 7 ja 12). K. Kurg ja V. Villandi on retsenseerinud meie raamatuid ka ajakirjas «Literaturnoje Obozrenije».

Soovidajätmissi on kriitika reageerimises uudisteoste, mille kohta olgu siin esitatud arve ning neist tulenevaid järeldusi. Vene kriitik A. Žakov artiklis «Retsenseerimiskunst» («Literaturnoje Obozrenije» 1977, nr. 3) tuletab meelde, et «retsensioon on kõige massilisem ja kõige loetavam kriitikažanr, mis operatiivselt mõjustab kirjanduslike uudisteoste reputatsiooni lugejaskonna teadvuses».

«Sirbi ja Vasara» andmeil ilmus 1977. a. (lastekirjandust arvesse võtmata) 65 raamatut: neist 22 luulekogu ja 4 valimikku, 10 romaani, 3 reisikirja, 2 memuaar-teost, 13 muud proosaraamatut, 1 näidendikogu, 10 kirjandusteaduse- ja kriitika-raamatut (nende hulka on arvatud J. Krossi, E. Mallese ja N. Basseli venekeel-sed ülevaated Tammsaarest ja uudiskirjandusest). Lastekirjanduse juurdearva-mine muudaks retsensioonide suhtarvud lohututeks, sest peale annotatsioonide ei ilmunud mullu ühtegi laste- ega noorsooraamatu retsensiooni!

Esitatud arvud võivad ehk 5% ulatuses olla vaieldavad, sest alati ei saa ühe-

selt määrata raamatu žanri, samuti puuduvad pidepunktid täpse ilmumisa ja kindlakstegemiseks. Arvesse on võetud teoste esitrükke raamatuna, aga siingi võib olla vaieldavaid juhte (näit. loen teiseks, täiendatud trükiks L. Siimiskeri venekeelset Tammsaare-monograafiat ja L. Mere reisikirja «Lähenevad rannad»).

Niisiis püstitas 1977 luuletuskogude poolest rekordi, muus osas oli keskmine kirjandusaasta. Võrdluseks olgu 1976. a. arvud: raamatuid 60, neist 15 luulekogu, 5 romaani ja 24 muud proosaraamatut. Artiklis «Ülevaadet üle vaadates» («Sirp ja Vasar» 17. ja 24. XI 1967) on L. Siimisker 1966. a. kohta loendanud: raamatuid — 66, neist luulekogusid 20, romaane 10, muud proosat 22. Niisiis näikse eesti kirjandus püsivat viimase aastatosina jooksul stabiilsel tasemel, vähemalt kvantiteedi poolest.

Peale raamatute on tavaks arvustada ka «Loomingus» trükitud romaane ja aeg-ajalt ajakirja üldisemalt. 1977. a. avaldati «Loomingus» 6 pikemat proosateost: V. Grossi, V. Ilusa, T. Lehtmetša ja L. Prometi teoseid saab kõhklemata romaanideks pidada, kes aga K. Helemäe ja A. Liivese töid tahab pikemaks jutustuseks arvata, tehku seda. Mõnikord on isegi novelle «Loomingu» lehekülgedelt arvustuse vaekausile tõstetud.

Kuivõrd, kuidas ja kunas on meie kriitika toime tulnud selle kirjasõna arvustamisega?

1977. a. ilmus vähemalt 131 arvustust (siingi võib eri loendajatel olla lahku minekuid) eesti kirjanduse, peale selle 13 (nii eesti keelde kui ka eesti keelest) tõlgitud teoste kohta. 74 korral on arvustatud 1977. a. ilmunud raamatuid, teoseti küll ainult 35 (ülejäanud vaatlevad 1976. a. ja veelgi varasemaid). 1. märtsiks 1978 lisandus 20 seisukohavõttu (arvustusi on koondretsensioonide tõttu natuke vähem) eelmise aasta teoste kohta. Kuid ka märtsi esimesel päeval oli 20 muldust raamatut arvustamata. Senise praktika põhjal on loota, et suveks ilmub veel mõningaid arvustusi. Need arvud viitavad ammusele hädale — arvustuse pikatoimelisusele. 1967. a. nentis L. Siimisker oma ülevaates, et novembris olid ajakirjad ametis eelmise aasta teoste retsenseerimisega.

Ka 1977. a. teisel poolel tegelesid kirjandusajakirjad korduvalt eelmise aasta raamatu hindamisega. Ajakirjade trükitükkel on paraku pikk ning arvustuste hiljaksjäämine on tihti põhjendatud. Ent millega vabandavad end ajalehed? Nii arvustas «Sirp ja Vasar» veel aprillis ja mais eelmise aasta raamatuid. «Edasi» 1976. a. teoseid ka 1977. a. augustis ja oktoobris. Kaldun arvama, et see räägib mitte niivõrd kriitikute aeglusest, kui just toimetuste saamatusest kriitika organiseerimisel. Ei saa rahul olla sellega, et arvustused ilmuvad alles aasta pärast raamatu lugeja kätte jõudmist. Arvestagem sedagi, et ka kirjastamine on viimastel aastatel küll natuke kiirenenud, kuid on ikkagi veel pikaldane. Niisiis võib käsikirja valmimisest kuni raamatu arvustamiseni mööduda 2—3 aastat.

Ei oska leida objektiivseid põhjusi, mis tingiksid teose ja selle arvustamise pika ajalise distantsi. Kui teatrikriitik S. Levin töötas «Õhtulehe» toimetuses, siis ta saavutas, et teatriarvustused hakkasid ilmuma ülejärgmisel päeval pärast esietendust. Raamatute ilmumispäev pole teada, ent küll oleks kena, kui esimesed arvustused ilmuksid juba kuu aja pärast! Mõnikord on seda juhtunud, aga siiski — kui harva...

Kas arvustusi ilmub küllaldaselt?

Ilukirjanduse ja kirjandusteaduse kohta on 1977. a. «Keel ja Kirjandus» avaldanud 36, «Sirp ja Vasar» 28 ja «Looming» 26 retsensiooni, peale selle on kõik kolm juhuti arvustanud ka tõlketeoseid, aeg-ajalt raamatuid teistelki aladelt.

Nende kolme kõrval on muu ajakirjanduse osa kirjanduskriitikas väike.

Teistest ajakirjadest on arvustuse oma töökavva võtnud ajakiri «Noorus» — 1977 ilmus neid 10. Ka suund on selge ja kohane: arvustada noorte loomingut. «Öhtuleht» avaldas 1977. a. 10 arvustust, «Edasi» 7, «Rahva Hää!» ja «Noorte Hää!» kumbki 6 ning «Kodumaa» 3. «Edasi» pole enam hakkama saanud isegi kodulinna kirjanike arvustamisega rubriigis «Autor on tartlane». Tänu muudele žanridele on «Edasi» «Öhtulehest» kirjanduslikuma ilmega: pühapäevastel kulturi-lehekülgedel on kirjanduslikult kõige huvipakkuvamaks kirjanduskommentaari (mullu 10 korda, üks küll õigupoolest retsensioon). «Edasi» (18. XII 1977) on S. Nagelmaa seda vormi soovitanud teistelegi väljaannetele ning selles suhtes tahaks teda toetada: «Vähemalt «Noorus» peaks oma kirjanduskommentaariveerud taastama, mõnevõrra aitaks see ehk ajakirja praegust ühekülgsustki vähendada. «Sirbil ja Vasaral» on mitu traditsioonilist veergu (telekommentaari jt.), vahest leiduks ruumi regulaarse kirjanduskommentaari jaoks?»

Heitliku ilme jätab «Noorte Hääle» kriitikaosa ning kirjandusele pühendatu üldisemaltki. «Noorte Hää!» on avaldanud koolinoorte kirjanduslikke lehekülgi, nende luulest esimesi või teisi trükiproove (kimp luuletusi koos autori foto ja tutvustavate saateridadega). Lugejale aga pakuksid luuletuskogueelsed värsid esimestest katsetustest rohkemat. Ka kommentaariveerud on «Noorte Hääles» paar aastat olemas, ent R. Rimmel räägib seal muust rohkem kui kirjandusest. Nii et «Mitte ainult kirjandus» ei asenda arvustust. Jah, vahel on siin ilmunud ka retsensioonitaolisi sõnavõtte (A. Paikre ja A. Põldmäe esikraamatute kohta 6. II 1977; 13. III 1977). On arvustatud valimikku «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi» (20. III 1977). Selle kõrval aga üllatavad A. Eikoneni sõnavõttud A. Valtoni ja A. Ehini raamatute puhul (25. IX 1977 ja 15. I 1978), mis ongi etteheiteid pälvunud. Ei kuulu A. Valtoni ega A. Ehini noorte autorite hulka, samuti E. Maasik, kelle «Hispaania tantsu» kohta on sõna antud M. Sepale (26. II 1978) rubriigis «Lugemiselamus». M. Sepp pole lugejaarvustust kirjutades romaani puudusi märganud.

Tundub, et arvustusi avaldatakse ebapiisavalt. Viimase tosina aasta jooksul on muutus väike: nii 1967. a. «Loomingus», «Keeles ja Kirjanduses» kui ka «Sirbis ja Vasaras» arvustati 26 kuni 27 kirjandusteost. Pisteproov 1972. a. «Sirbi ja Vasara» aastakäiku näitab: retsenseeriti 28 algupärandit ja 8 tõlget. Samuti on «Looming» ning «Keel ja Kirjandus» selle mahu stabiliseerinud.

Tundub, et arvustatavate teoste valik toimetuses pole tehtud alati kõige õnnelikuma käega. M. Jõgi on aastaülevaates prognoosinud, mis proosast 1977 võiks ka hiljem huvi köita, ning on välja sõelunud J. Krossi «Kolme katku vahel» III, E. Nirgi «Kaanekuke», L. Mere «Lähenevad rannad» ja A. Põldmäe «Me». Neist sai ainult viimane 5 arvustust, E. Nirgi teost vaatles ilmunisaastal «Edasi», 1978. a. I kvartalis lisandusid retsensioonid «Kodumaas», «Öhtulehes» ja «Noorte Hääles».

Kust leida lisaruumi arvustusele?

«Looming» avaldab vahel esseelikke arvustusi, kuid selliste taotlustega arvustused võiksid olla lühemad ning nende arvel saaks aasta jooksul mõned retsensioonid lisada. «Sirp ja Vasar» ning «Keel ja Kirjandus» on katsetanud koondarvustustega.

Tahaksin soovida ka seda, et «Rahva Hää!» ja «Noorte Hää!» ja «Edasi» pööraksid kirjanduskriitikal rohkem tähelepanu.

Kriitikaarutlused on toimunud tavaliselt kirjanike ja kriitikute osavõtul, ajakirjanduse esindajaist on kohal olnud üksikud. Selle tõttu pole ajakirjandusele esitatud pretensioonid alati adressaadini jõudnud. Kuid «kriitika saatus on väga

suurel määral toimetajate kätes», kirjutas L. Siimisker 1967. a. Retsensioonid ja artiklid laekuvad toimetustesse peamiselt toimetajate organiseerimisel. Isevoolu saabunud arvustused on enamasti pidanud kõrvale jääma.

Niisiis oleks vaja kriitika ülesannete jaotamiseks ja koordineerimiseks korraldada nõupidamine, kust võtaksid osa kõigi kirjanduskriitikat avaldavate väljaannete täievolilised esindajad.

Kas leidub jõude?

Minu arvates leidub. 1977. a. on ajakirjanduses arvustusi avaldanud vähemalt 60 kriitikut, peale selle mõned juhuarvustajad. Selgub, et meie arvustajad on vähe koormatud, mis võib kahjulikult mõjuda nende vormile — sulg läheb rooste! Nimelt on nendest 60-st pooled saanud arvustamiseks sõna ainult ühel korral. Keskmiselt arvustab kriitik aastas 2—3 raamatut. Natuke lisandub arvustamisvõimalusi kirjastuste siseretsensioonide näol (viimased aga ei pääse avalikkuse ette ning kriitikule õiget rahuldust ei paku). Viljakaid kriitikuid 1977. a. pole palju; esirinnas N. Andresen 7 arvustusega, niisama palju on kirjandusteoreetilise kallakuga P. Liaseit. Edasi tulevad: R. Veidemann — 6, H.-K. Hellat — 5, M. Jõgi, A. Lõhmus, S. Nagelmaa ja Ü. Tonts — kõigil 4.

Meie kriitikud on peaaegu kõik Tartu ülikooli kasvandikud ning paljud neist omakorda tegevad kõrgkoolis õpetamise ning uurimistööga, nii et kriitika jaoks näikse jäävat vähe aega või tahtmist. E. Nirk ja M. Kalda on küll pidanud seaduspärasekski, et kümnekond aastat arvustatakse ja hiljem muule tööle pühendatakse. Ka pole teadusasutused sugugi hea pilguga vaadanud oma töötaja kriitikutegevusele, pidades seda jõe killustamiseks. Kirjandusloolastel on tavaliselt kogemusi monograafilisteks käsitlusteks ja kirjanikuportreede loomiseks. Ülevaateid meie tegevkirjanike loomingust oleks kriitika üldpilti senisest rohkem vaja. Juubelite puhul avaldatavad kirjutised seda lünka ei täida.

Tõlkekirjandus moodustab küll üle poole meie lugemisvarast, kuid kriitika vaatevälja ulatub harva. Aeg-ajalt on tõlkeramatuid varustatud heade järeleõnadega (O. Ojamaa, J. Talveti, E. Soosaare, J. Rähesoo jt. sulest), aga ajakirjanduses on sellest kultuuritegurist vähe juttu. Nii näiteks on vestlustes siinseal arvatud, et «Varamu»-sarja viimane seeria on vähe õnnestunud, kriitika-veergudel tõlkekirjanduse valikuprobleeme arutatud pole.

Kui kriitikuid ja avaldamisvõimalusi on küllaldaselt, siis on võimalik siingi diferentseerumine ja süvenemine. Selliseid ilminguid juba on.

Domineerib objektiivne-rahulik arvustus, mis vaatleb teost autori loomingutee piirides, märksa harvemini kirjanduse üldpildis. Subjektiivset-emosionaalset kriitikat kohtab harva, peamiselt «Noorte Hääles» ja «Nooruses». Enamasti on just kirjanikud elus hoidnud esseelaadset arvustust ning esseed ennastki (V. Adams, H.-K. Hellat, J. Kaplinski, J. Kross, H. Runnel, H. Suislepp).

Kas pole meie arvustus viimastel aastatel muutunud liiga immanentseks, ainult kirjandusse sulgunuks? Ehk oleks vaja rohkem tähelepanu juhtida kirjanduse ja elu seoste?

Taltunud on poleemilisus, lahkavamate puhul on piirdutud mõne õiendava märkusega, vaidlema pole hakatud.

1977. a. arvustuse kohta ei sõandaks väita, et ta on oma ülesanded saajaprot-sendiliselt täitnud. Mõndagi on jäänud vajaka. «Eesti Kommunisti» vestlusringis öeldi: «Korrakem siis tõika, mis banaalsuseni tuttav ja ometi sageli ununeb: kriitika areng ei sõltu lihtsalt kriitikast endast, ainult eri valdkondade sidemed, eri ametkondade koostöö saab aidata kriitikal leida ta õige paiga ja osa ühiskondlikus elus.» (K. Kurg.) *Repetitio mater studiorum est.*

Asta Põldmäe

SUUR VALGE VÄLJAS

Inimene on sõnaolend. Kõneolend. Me teame, et ta seda on ja ometi jäävad alati alles muudki võimalused.

Ekspeditsioonilt saabunud noor rahvamuusikakoguja jutustas, kuidas sölkupi taat oma elulugu meenutades sõnadega kimpu jäi — olgugi et kõneles emakeeles —, kannatuse kaotas ja pilli võttis: «Oota, ma mängin sulle, siis sa ikka saad aru!» Ja veidi muusikariista sõrmitsenud, kaasnes varsti meloodiale ka laul, elulugu, elulaul.

Loo asemel võib vahel olla laul. Võib olla elu, mis pole kunagi lauluks saanud, kuid on siiski nagu laul, ja teine, mis on seda tõesti: lauliku elu, luuletaja elu. Nii üks kui teine on midagi nii harvaesinevat, et teadjainagi läheneme neile justkui midagi muud, hõlpsamini seletatavat eest leida lootes.

Käesolevat artiklit kirjutama asudes ma millegipärast ei alustanud Ellen Niidu loomingu ülelugemisest, vaid õige, allikaid austama harjunud tartlasena läksin Kirjandusmuuseumi, et tutvuda Ellen Niidu arhiiviga. Muidugi ei saanud ma midagi — niisugust arhiivi ei ole. Või sain siiski? Mulle öeldi: «Kui ka oleks, veel elavate kirjanike puhul...» ja järgnesid arhiivi kasutamise tingimused.

Veel elavate kirjanike puhul! Sõnade must maagia. Et meil ka iial ei jätku meelegikindlust vaprasti vastu võtta keelevääratuse tõeraskust. Varjundiviga, ei muud. On siis sõna süüdi, et ta oma kandami all nõrgaks lüües teiste reast välja kukub ja nähtavaks saab?

Aga vääratust saab tekkida ikka vaid teatud võimalikkuse korral, eksitakse ju kindlas suunas. Ei sõandaks me ühegi teise inimliigi puhul ka mitte eksida niimoodi — siin aga on võib-olla tegu isegi ametliku keelepruugiga, mis ainult väljasttulevale võõras kostab. Kirjaniku elu on niisiis kas midagi eriti habrast või eriti vastupidavat. Kas midagi seesugust, mille olemasolu on poolküsitatav ka siis, kui ta tõesti olemas on, või hoopis niisugune, mille peale ükski hammas ei hakka ja me võime erandkorras hüljata inimliku elu-surma piiri tihedasti ümbritseva keelelis-eetiliste tabude ringi.

Tahan uskuda viimast. Kirjaniku elu, ta olemasolu väga üldises mõttes, paljud eriti isiklikud üksikasjad maha arvatud, saab varem või hiljem kõigi omaks. Mida suurem meister, seda suurema enesestmõistetavusega. Ja omaga käiakse teadagi ümber nagu omaga. Arvestatakse rohkem, armastatakse rohkem, ja öeldakse näkku, mis mõeldakse, ilma et ise oleks arugi saanud.

Kui inimene kirjutab ja avaldab kümmekond luuletust ja sellega asi jääbki, ei muutu tema elus eriti midagi. Teine aga, kelle biograafias seesama daatum järjest ja järjest korduma hakkab, on esimeste luuletuste käest andmisega ühtlasi kuulutanud valmisolekust oma elu avalikustada. Mida rohkem ta oma loomingu end sisse suudab panna, see tähendab, mida parem kunstnik ta on, seda avalikum on ta elu. Vahel nähakse seda paratamatut sundi, oma ainsat elu jagada, aegsasti ette, kirjutatakse varjunime all, et oleks mängult üks elu, mida

ASTA PÕLDMÄE

tuulde loopida, ja teine, mida endale pidada. Mis sellest, et üks alge ja üks tagavara — ometi on võimalik tekitada mulje kahest eri isikust, kellest üks on avalik tegelane, teine lihtsalt kodanik. Ja see kuidagi aitab kodanikku, kui ta laua taha istub, mis muidu nii kangesti hõljub tuules, oma seinteta toas, mis muidu nii kangesti on kõigile nähtaval.

Ellen Niit on täie teadmise ja varjamata oma elu tuulde loopinud algusest peale. Seda üht ja ainsat. Tema luule on valdavalt minaluule, esimeses isikus kirjutatud luule ja pole mõtet siit otsida luuletaja ümberkehastumise tulemusi, neid naljakaid astraalseid lüürilisi kangelasi. Tema on järjest enam kehastunud tagasi iseeneseks, õigel ajal mõistes luuleteo tähtsaimat eeltingimust — tunde puhtust, ausust iga hinna eest, ja selle täpsest sõnassepanekust teinud põhiküsimuse. Elu lugu, mis niisama palju on elu laul. Pole see alati ühesuguse heleduse ja hingetungivusega kõlanud — aga üks ole ta kestnud ka ühtekokku enam kui kolmkümmend aastat! Õige pea oma algusest arvates on see hargnenud mitme-häälseks, olgu küll, et lauljaid juurde ei tulnud, ja on nõnda suutnud kesta tänaseni. On ju Ellen Niit ühtaegu nii luuletaja, lastekirjanik, näitekirjanik kui ka luuletõlkija.

Kus on laulu algus? Ja kas on seda võimalik märgata aastate taha? On küll. Üks suveharja päev Harjumaa kदारikus, maasikakäik, õigemini tagasitulek sealt. Lapsel on kruus marju täis ja ilm päikest. Päikest on madala maa kohal üleliia — ja see viivitus marjakruusiga aiamulgu peal on Ellen Niidul meeles kui esimene teda selgesti külastanud soov millestki vaid enesele teadaolevast kuidagi teistele jutustada. Veel ei olnud sõna, veel ei olnud vormi, ainult tarve mõlema järele. Ühest niisugusest väliselt tavalisest, sisemiselt aga ülimalt tähendusrikkast hetkest, mis «ometi on erakordse kirkusega meelde jäänud ja kindlasti midagi olulist algatanud», on pealkirja all «Avatusest» kirjutatud «Loomingus» Ain Kaalep, neid hetki leidub Hermann Hessel «Unenäokingituses», — tunnistus sellest, et iluvapustus väga noores hinges võib inimese hilisemas elluklammerdumises niisama määrav olla nagu lapseas kogetud surmaoht (tähtsustatakse ju samadel motiividel Viiralti kodumajaga juhtunud õist pikseõnnetust). Ülenemishetkes nagu ka surmaaimuses on tulevikumälestusi, mis oma hoiatuse ütlevad vaistude keeles, lapsele ehk veel kõige selgemini. Ega ole kunsti looja poolelt vaadatuna midagi muud kui kirk elada täiemalt, meeleheite, joobumuse ja ägedusega, elada, nagu oleks sind mitu korruga elamas, et jätkuks teistele jagada ja endale jätta, ja on siis kunstniku enda asi, mis täpselt on see, mille ta välja-pöörab, olema peab tas niikuinii kõike. Olgu siin üks luuletus, mis pisut võiks teisendada kujutlust alati päikeselisest Ellen Niidust:

Mu sees on umbseid tänavaid,
kus võõras jalg on harva käinud,
ja okste varjus väravaid,
kust keegi pole sisse läinud.

Neil ronirohtu mattunud
on päevapragunenud peeled
ning roosterähmast kattunud
kõik võtmesuud ja lukukeeled.

Ei rüsele seal rahvasumm,
kus pole keelusilte löödud.

Müür magab. Aiaäär on tumm
ja võõras märkamata möödub.

1957

Algusest jutustab Ellen Niit: «Mäletan oma lapsepõlve õige täpselt. Vahel tundub, nagu oleksin teda mitu korda läbi elanud. Võin ta abil kontrollida kõikide oma lastelaulude ja -juttude paikapidavust ja saada tast tuge põgusatest meeleoluvirvendustest olemusliku leidmisel.» Selles lapsepõlves on õnneks kirjandusõpetajaid, kes juba esimese-teise klassi jõnglastelt oskasid tahta kirjandeid, on leidunud hoovimängusõpru — kõne all on tollane ajutine kodu Tapal —, kes mängisid kirjandusliku ajakirja toimetamist, et oma ajakirja siis hiljem lihastele vanematele raha eest maha müüa. Ühes õiges ajakirjas olgu ikka ka luuletused, leidsid toimetajad. Luuletused teeb tüdruk! Ja tüdruk tegigi. Arvestades umbes nõnda: kodumaast peab olema, ja emast... Noh, luuletustes on niisugustel puhkudel emad enamasti surnud, ja kuigi ema sellel ajal oli elus ja terve, kirjutas tüdruk ikkaigi:

Vaikuses, päikese säravas kullas,
puhkab mu ema kodumaa mullas.

Seegi on laulu algus. Oma esimesest koolist laskem jälle jutustada endisel koolilapsel enesel: «See oli inimlik kool. Ta aias kasvas põline pirnipuu, ta pööning oli täis laste voolitud saviloomi. Selles koolis ei pidanud vahetunnis paari-kaupa mööda koridore jalutama, kolmekilomeetrise tunni kiirusega. Selle asemel lauldi ja mängiti ringmänge. Ja tunnis ei tõstnud keegi laste peale häält. Mõtlen praegugi hellusega oma esimesest klassijuhatajast Alice Sillarist. Ta oli ilus ja arukas naine ning armastas meid.»

Miski pole möödunud jälgi jätmata. Inimese elu on paberivalgel nagu talvine mets, lähed ja loed jäljeraamatut. Samavõrd nagu Niidu elamusmälu on puhas, on mälestusel armastusest ka tänase armastuse jõud: «Noorte lehtede päev» üht-aegu nii lastelaul kui ka tänusõna Alice Sillarile. Tema olnud just see kena lahke õpetaja, kes «metsa oma lapsed viis, / metsa alla lahti laskis. / Jooksid, jooksid lapsed siis / keset hiirekõrvus kaski», ja ise: «mõtles puude kohinast, / üle männiokkaid raja, / mõtles iga oma last / läbi aastate ja aja.»

Järgnev Tapa-periood, need mõned lapseaastad neljakümnnendate aastate alguses on tähtsad kui kirjandusele avanemise aastad. Küll väikelapsena lugema õppinud, juba tutvust teinud Anderseni, Liivi, Enno, Suitsu, Kärneriga, kes «jäi lootusetult pähe ja segas elamist»; ema kõrvalt ka piiblitekstidega, on Tapa gümnaasiumi esimene aasta siiski see ajajärk, kustpeale teatavad autorid jäävad päriseks, nagu Tuglas, Under, Tammsaare, uuesti Suits, Verhaeren, Whitman (Semperi tõlkes), Alver, Merilaas, Tagore, France, Rolland. Edasi Tallinnas on jälle tulnud n.-õ. tellimustööd kooli seinalehele. Üldse väidab ta end alguses rohkem kirjutanud välistest kui sisemistest ajenditest — oli ilusasti kujundatud seinaleht, mis rändas mööda ülevaatusi, kust siis 1945. aastal sattusid värsid esimest korda trüki, «Noorte Häälede». Järgnes tähelepanu ja uued tellimused. IV keskkoolis on taas emakeeleõpetaja Gabriele Meresmaa, kelle juhatusel E. Niit väidab end avastanud Kr. J. Petersoni luule väärtused ning jõudnud oma luuletajus uuele, vabamale ja sügavamale hindamisalusele. Ärkab poetikahuvi.

Ärkamiseks on ka ülim aeg, peaaegu viimane silmapilk üht olnud ja teist tulevast eesti luuletajat omavahel tuttavaks teha, sest tänu sellele seigale ja õpetaja

Meresmaale on Ellen Niit jätnud oma paberid 1947. a. suvel kunstiinstituudi arhitektuuriosakonda viimata, pakkudes neid Tartu Riikliku Ülikooli vastuvõtukomisjonile, ning see, kes sügisel taas koolilaua taha istub, on enda meelest kuulus purjesportlane, kursusekaaslaste siimis aga juba tunnustuse võitnud noor luuletaja.

Naljakas küll, aga see laps, kes öieti veel midagi ei suuda, tema teeb tellimustöid, ja see suur ... mida teeb tema? Võib-olla teeb temagi tellimustöid — vähemalt Ellen Niit ei eita, et ta neid ajuti teeb —, kuid kui tulemuseks on «Maalritöö», või «Lepa laul» või «Triinu ja Taavi jutud», on siis enam üldse tähtis, kas see sünnib tellimise peale või tekitab selle miski muu!

Olemegi jõudnud Ellen Niidu luuletajatee kõigile nähtavasse ajajärku. Sellega võiksime piirduda, lisada veel vaid soovitusnimestiku, mis võiks kanda ühist pealkirja: tee meisterlikkusele. Kõik tundub olevat nii klaar, et kuhu mujale see pidi välja viimagi. Omad sireenid on ometi ootamas olnud sedagi laevnikku ja kui vähe see kõik nüüd Niidu raamatute midrimaale jõudnud enam ka huvitaks, teeme mõne peatuse nende eksisõiduvõimaluste, pigemini, nende võitmiste mälestuseks.

Ülikooliaastail tuleb kirjutamisse paus. Akadeemiline õhkkond suudab tütarlapse luuletuhinat tunduvalt jahutada. Teisest küljest aga täidab tühikuid senises lugemuses, seab loetu süsteemi, parandab tublisti keeleoskust, juhatab rahvaluulesse, antiikkirjandusse, ja mis samuti väga oluline — annab vaimsed ja edasi püüdma innustavad kaaslased. «Me ei oodanud, et õppejõud meiega tegeleksid, me tegelesime endiga ise.» Pooljuhuslikult Paula Palmeose ungari keele tundidesse sattunud, on sellel juhusel toredad, tänaseni ulatuvad tagajärjed. Nelja koguka raamatuna on Ellen Niidu tõlkes välja antud Sandor Petöfi luulet ja töö jätkub Attila Józsefi loomingu eestindamisel. «Petöfi sattus kätte õigel ajal, tema parim lugeja ja mõistja on hästi noor inimene.» Aga aega pidi jätkuma ka vene lasteluule tõlkimiseks, samuti filosoofia ja kirjandusteooriaga tegelemiseks.

Ja aega jätkuski. Selle arvel, et Ellen Niit ülikooli- ja aspirantuuriaastail pea-aegu loobub luuletamisest, «et tegelda arukamate asjadega». Õnneks jätsid arukamad asjad vahetevahel võimalusi nendes kahtlemiseks. Või vähemalt tüdimiseks. Nõnda sündis harva sekka ka luuletusi, tõsisemalt kirjutamine algab uuesti alles 1956. aastal.

Ometi, ka hajusalt ilmuvad tööd äratavad tähelepanu. Nende üle arutletakse, vaieldakse. Poleemika ajakirjanduses kõneleb sellest, et siin ka üksik luuletus võis olla sündmus. Mäletan omaenda esimesi märkamisi — luule on ju ikkagi luule, ja olgu neid omi muljeid kaks, nad on usaldusväärsemad kui kakskümmend võõrast —, vanem õde tõi ajakirja ja näitas naiivse joonistusega kaunistatud «Tulilille». Käskis lugeda. «Õuemurult lihtsa kevadlille / täna murdis mulle minu poeg.» Kehitasin õlgu ja panin kõrvale, otsustades, et «minu poeg» peabki rohkem huvitama õde, mis minul sellega tegemist on. Muidugi, õde oli oma kaheteistkümnepäevase aastaga tollal samasugune laps nagu ma isegi ja ilmselt polnud asi selles. Midagi pidi luuletuses puuduma, mis mind — muidu küll juba luulelugejat — sundis oma mitteosasaamist välja vabandama. Selle eest aga mõni aasta hiljem leitud «Ma arvasin» rändas salmikust salmikusse ja oli noorte hulgas suure ühendava jõuga, lõkkeõhtute põhivara. Vähem oli seda «Önn» oma deklaratiivsuses ja millegipärast ka «Pihlakas». Sõnaga, see kõik oli juba ammu enne esimest raamatut nähtaval. Juba laulsid kusagil mudilased «lumi lendab, lumi keeb», aga see läks meist, teismelistest mööda, omad piirid seadis muidugi ka see, et lauluke otsiti välja talvepühadeks ja unustati suvel. «Rongi-

sõit», kuigi juba toekam, kõlas esialgu umbes samades ringkondades, seltskonnalauluks sai ta hiljem. Siis tuli 1960. aasta ja «Maa on täis leidmist». Ta tuli käärivasse aega, traditsioonilised luulepiirid olid rebenemas. Ja kuigi terasemad luulelugejad ning arvustajad ammu olid võtnud teadja hoiaku, tuli raamat ikkagi värskes puhanguna.

Ka aeg oli ülim. Läbi ränkade ideevõitluse aastate ja taastamistöo tolmu selgivad jälle kord hariliku ja igavesti ebatavalise kaasinimese põnevad näojooned. Jälle huvitavad nad kõiki ja see ei ole mood. Midagi rõõmsat ja lootusrikast on õhus, midagi tiivulist ja ergast kirjanduslikus mõtlemises.

Toimub üldine teedelagunemine, vajatakse kangeid mehi ja kõvu saapaid. Kogu selles suures marsis jääb Ellen Niit koduhoidjana, naisena esialgu pisut kõrvalegi, tundmata suurt kihku avastusreiside järele, kui omagi maa on alles täis leidmist. Läbimurre aga pole läbimurre, kui puudub vastasrind. On loomulik, et suur osa vanema põlve luuletajaid jääb luuletama nagu luuletasid, on loomulik ka, et kriitikasse, mis muidu E. Niidu suhtes tunnustav ja see, signeb umbusklikke häáli. Süüdistatakse lähtumises «väikestest teemadest», ideelises kitsapiirilisuses, hüpertroofiliste kujundite kasutamises, intellektuaalses konstrueerimises — kuni päris pilkelauludeni välja.

*

Võib küsida — mis siis sellest? Elu läks ju edasi, töö jätkus. Kolm aastat hiljem ilmus armas ja sügavmõtteline juturaamat «Pille-Riini lood», mille piltidelt vaatab täissiniste silmadega peaaegu alati tõsine tüdruk, Vive Tolli nagu peas. Üks kirjutas kitsalt isiklikel ajenditel, teine joonistas kitsalt isiklikel ajenditel, ja imekombel tuli jälle välja: kahe inimese kaks korda viiest lapseaastast helkis vastu tuhandeid ja tuhandeid teisi. Pealtnäha oligi kõik väga hästi. Tulid uued ja uued lasteraamatud. Järgmine luuletuskogu aga — see ilmub täpselt kümne aasta pärast. Ja ilmumise ning sellele järgnenud kirjanduse aastapreemia saamise puhul antud ajaleheintervjuus tunnistab Ellen Niit: «Olen endas ikka esiplaanile seadnud luuletaja...» Ja sealsamas: «ma ei usu nõuannete kasulikkusse. Kui nõuandja ei taba oma õpetusega isikule loomupärast, ei tunne n.-õ. luuletaja reaalseid võimalusi, see aga katsub neid järgida, on tulemuseks (kole!) väärarenguline teos. Pole ju vähki midagi muud, kui kudedes väärareng. Räägin seda sellepärast, et olen asjatundmatute soovitude ja nõuannete mõju omal nahal küllalt kõvasti tunda saanud ja isetegevusliku vähioperatsiooni järelmõjusid on väheke «Linnuvoolijaski» tunda.»

«Linnuvoolija» on autori elus ja loomingus oluline koht — see oli lõplik ülesaamine millestki seni ahistanust. Kaua aega, ka mitte esimese luuleraamatu (järjekorras tollal siiski juba autori neljas raamat) ilmumise järel pole olnud õiget kirjanikutunnet. See on tulnud kusagil esimese kogu ja «Linnuvoolija» vahepeal.

Ikka on kirjaniku avalikul, kõigi omaks saanud elul, mille kõigile kättesaadavad nähtavused on tema raamatud, artiklid, kõnetooli- ja televisiooniesinemised, veel ka mõni täiesti isiklik sisim nähtavus, mõni suur selge hetk kõigi kahtluste ja raskuste seas, mis teda saadavad sel üksildaste teel ja on tuleva jaoks erilise tähtsusega.

Ellen Niit mäletab neid olnud kaks. Esimene on sisuline ja viib välja «Linnuvoolijasse», sealt edasi. See on «Lepa laul». Sealtpäele lakkas hirm luuleaine otsalõppemise või teemaringi ahenemise ees. See on niisuguste teoste algustähis, millel on lapsepõlvemälestuse konkreetne vorm katmas laiemaid hulki puudutavaid psüühilisi liikumisi. Maailma pidevuse teema algab sealt.

Teine küllalt oluline moment on samuti täpselt piiritletav — see oli lasteraamatute «Karud saavad aru» ja «Ühes kasvab tiritamm» ettevalmistamisel 1967. aastal, kui vabadus, seekord vormiline vabadus äkki tulema hakkas ja puhkekodus Gagras sai kolme nädalaga tehtud poole aasta töö. «Aga lastelaulus ongi kõige tähtsam leidlik riim, mingi väike nõks, mis ta luuletuseks teeb. On ju tähtis, et keel ise oleks võimalikult normaalne.»

Need oleksid siis kaks vaeva ja tööga saavutatud väljajõudmist luuletajas eneses — kaks kõrgendikku, kust äkki vaade kaugele ulatus. Mis selleks ajaks seljataga oli? Mis ees? Mis toimumas?

Seljataga oli kaksteist raamatut suurtele ja väikestele, ees (tänaeni) kümme-kond ja eesti lastekirjanduse viimine uude kvaliteeti. Sest olgu küll Ellen Niidu luule praegu parimaid, mis meil on, lastekirjanduses on tema juhtivaks kujunemine võimalikuks saanud mitte üksi hea töö läbi, vaid et seal ka terved jäätmaad ees ootamas olid. Luules seevastu on pilt alati komplitseeritum olnud ja eriti 1960-ndatel aastatel, kus sõjajärgsete aastate luule on just välja vahetumas uue, hoopis püsiväärtuslikuma vastu. Tegeldakse julgesti inimesega, kuulutatakse talle oma usku, üksik pole enam halvem hulgast, üksik väärib veel silmitsemist eriti. «Oh seda inimest!», «Maa on täis leidmist», «Olematus võiks ka olemata olla», «Jäljed allikal», «Söerikastaja», «Ankruiivaja», «Aomaastikud», «Igal hommikul avan peo», «Tähetund» — need kaanekirjad ei märgi tegijate noorusõhinat, tegijad pole kaugeltki kõik nii väga noored. Nad väljendavad rõõmu, usku, tegusust, mille lähe on mitte isiklikus (elu)ajas, vaid selles, mis kogu rahval hetkel ühine. Niidu osa selles värskendavas hoovuses?

Paar sädememõtet,
paar südamesõna.

Muidugi hoopis mitte paar, aga sõna ise on küll täpselt niisugune. Luulet täiskasvanuile pole ju Niit kirjutanud väga palju, aga ta mõju on seda laadi, mis ulatub üle pauside, on justkui kellegi kodusolek, kellela kodu poleks kodu. Tema on ehk enam kui ükski teine kaasaegne eesti luuletaja tundelaulik. Tema lüürika lähtekoht näib tööpoolest kõige sagedamini olevat puhtisiklikes elamustes, aga lõpuks otsustatakse ju kõik sellega, mis ja mil määral luuletajale korda läheb, mis saab tema isiklikuks elamuseks. Niidu puhul puudub igasugune kitsuse, tüütamise oht. See on «mina», kes konkreetsust kaotamata võib väga hästi olla ka «sina» ja «tema», sest puudub oma mina erilisuse rõhutamine, lihtsamalt öeldes — edevus.

Tere, inimeselaps,
samasugune nagu mina.
(«Ärge uskuge maastikku»)

«Mulle meeldib maailm, milles elan,» ütleb ta ühes autobiograafilises esinemises. «Tahaksin tas ringi rännata ja ümber vaadata nii palju kui vähegi võimalik, et näha inimesi ja maid, et õppida inimesi tundma, et ikka ja jälle kogeda, kui palju on suures maailmas ühte moodi mõtlemaid, ühte moodi tundvaid, ühte viisi asju mõistvaid olendeid. Kõige ilusam, suurejoonelisem ning ülevam tunne on minu meelest kontaktitunne.»

Enam üldisem üks deklaratsioon olla ei saagi ja ikkagi tuleb seda antud juhul

täiesti tõsiselt võtta. Sest oma sümpaatiaavaldustes maailmale on Ellen Niit ammu läinud sõnadelt tegudele. Või hoopis uuesti sõnadele, kuivõrd sõna ongi kirjaniku tegu. Iga oma salmiga, iga oma avaliku esinemisega kõnetoolis või trükisõnas on ta püüdnud omalt poolt ümbrust kuidagi sidusamaks muuta, lepitada, turgutada, uskuda ise ja uskuma panna teisi, et igal asjal ja inimesel, olgu ta nii tume ja tõrjutud kui tahes, on ka oma valgusepool, mis tuleb leida. Selles mõttes on ta küll täpselt seesama tütarlaps, kes esimesel rahuaastal uljalt luuletas õnnest. On midagi surmtõsist ja naljakat kaheksateistkümneaastase heledas hääles, mis sõjast piinatud ja väsitatud hingi üles hõikab. Väike hiiglane, kes on kandami otsast kinni sasinud ja katsub seda õlgadele vinnata, ulatumata õieti nägemagi, kui suure tüki küljest ta kinni on hakanud, ja et on võtnud just

igioma, igavesti pääsmatu,
sandisti seotud
ja sindrima suure
tublisti tüütu ja tohlakil
(«Metsaminek»)

nagu see veel alustamata kirjanikuamet seda tööpoolest on, eriti veel juhtiva kirjaniku oma. Nõnda et isiklik koorem ja tema suurus on tegelikult petlik: see on mitmeks seotud kott, mille tublisti kogukam, palju kogukam jagu esialgu veel silma ei paistagi, kandjate hulk, kes igaüks oma sopi all rassivad, samuti hoobilt mitte, ja kõige nimi kokku on rahvuskirjandus. Vastupidi mitmetele kolleegidele, näiteks Mati Undile, kes väidab, et ta ei saa tehtud ridagi, kui kirjutab teadmises, et teeb eesti kirjandust, on Ellen Niit just eesti kirjandust kogu aeg teinudki. Võib-olla kirjutamisel samuti mitte sellele mõeldes, kuid ta loomine on nii mitmepalgeline ja selles kirjanduse momendipuudused ja vajadused küllalt selgesti ära nähtud, et nõnda on see lõpuks välja kukkunud. Niidu uus raamat pole niivõrd üllatus kui just vakantse koha täitmine, midagi väga tarvilikku ja teadmata oodatut.

Armastus, uudishimu ja usk oma võimetesse oleksid ehk need kolm toetuspunkti, mis Ellen Niidule abiks on olnud. Usk oma võimetesse ei tulnud muidugi mitte kohe. «Kartsin kriitikat ja mittemõistev suhtumine on mind aastaiks kirjutamistöölt eemale peletanud. Mind aitab harmoonia, mitte konflikt. Aitavad inimesed, keda ma armastan, nende lähedus.»

Ellen Niit ei ole algusest arvates oluliselt oma luule temaatikat muutnud, ei eriti avardanud. Tõusnud on pidevalt meisterlikkuse aste, suutmine sellest samast järjest rohkem näha, järjest sügavamini öelda. Kodu tunde üle arutleb ta nüüd juba globaalseis mõõtmeis, inimliku sünni-surma ahel on muutunud maailma pidevuseks, samal ajal on pisikesed asjad veelgi pisenenud — «Ma mõtlen kanaanunale», «Trebuu, Pärnu tuviõun» —, moodustades mõtestatuina omaette mikrokosmosi. Kunagine väike hiiglane, kes oma ettevõtte raskusest endale küsimust ei teinud, on nüüd täis kasvanud ja teeb küsimust küll, teeb kohe eluküsimuse, tundmata kahju vaevast, mis kulub ande kallal töötamiseks. Näib, et Ellen Niit on üks kõige teadlikumaid kirjanikke, kui teadlikkuse all siinkohal mõista oma ülesandest arusaamist, eriti oma kunstnikuvõimalustest.

See on amet, mida enamasti peetakse vahelduva eduga ja milles on ainult üks stabiilne punkt — see maa, mille kultuuri sa midagi püüad lisada, see rahvas, kellele sa midagi katsud anda. Sest olgu kui enesesulgunud kunstnik, laulgu ja maaligu ta enda teades tõesti üksi selle pärast, et ei saa mitte vaiki olla, soo-

vimata midagi teada ümbritsevast, ükskord on ikka see päev, kus ta leiab end olevat lülitunud konteksti, on mingisuguse kollektiivi liige ja ajab mingisugust ühist asja. Olgu siis toetades või vastandudes, nii üks kui teine on lõppkokkuvõttes ikkagi tegutsemine teatud rindel. On tunne, et Ellen Niit, kord andest teadlikuks saanud, ongi oma tööd teinud niisuguse võimsa emainstinktiga, ühekorraga edasi minnes, aeg-ajalt täie enesestmõistetavusega pead pärja alla painutades, aga kogu aeg ka kindlustustöid tehes ja kaitstes, lihtsalt kõigeks valmis olles. Huvi huviks, aga midagi intuiitivist on ka noore luuletaja varases kiindumuses lastekirjandusse, isegi sedavõrd, et eesti lastekirjanduse teoreetilised probleemid on luuletaja ülikooli lõputööks, sama teema, edasi küll ajaloolisest aspektist, jätkub aspirantuuris. Ja polegi kaugel aeg, kus kõike läheb juba tõsiselt vaja: kuuekümnendate aastate algul, avaldanud oma esimese, kauakavandatud luuletuskogu «Maa on täis leidmist» ja heidutatud selle vastuvõttust, varjub Niit lastekirjandusse. «See oli ikka enam-vähem põgenemine,» on ta hiljem leidnud. Teaduslikku tööd tehes oli selgunud juba nii mõndagi tegemistvajavat — diplomitöös on sõnastatud lastekirjandusele esitatavad nõuded (värvilised pildid, jutt olgu lastest, süžee selge, põnev, mitte liiga pikk, kordumist, kontrasti, optimismi). Samuti märgatud kõige kiiremini tõlkimist vajavad tippteosed, nagu K. Tšukovski «Imepuu», ja mis kõige huvitavam — otsekui muu seas, unes ja aimamisi, terendub tollase diplomandi silme ees juba mingeid joonekesi peaaegu kakskümmend aastat hiljem teostunud «Suurest maalritööst». Üliõpilane teeb juttu S. Maršaki ülimalt lapsepärasest teosest «Mitmevärviline raamat», kahetseb, et see alles eesti keelde tõlkimata, ja väljendab mitut muud sorti rõõmsaendelist nõutust.

1963. aastal ilmusid «Pille-Riini lood». Muidugi, tee selleni oli juba olemas enne, sest «Rongisõitu» laulis tollal nii suur kui väike, aga Pille-Riin on lastekirjanduses ikkagi hoopis tõsisem asi.

Alguses arvati, et liiga tõsine, et polegi vist üldse lasteraamat: ka pildi peal naerab tüdruk harva. Aga lugev laps kasvab koos kriitikuga ja tänaseks on «Pille-Riinist» saanud hästi ilus ja üldloetav raamat, mille üle rõõmustavad nii soome, saksa, eesti, ungari, gruusia, vene ja võib-olla veel mõned lapsed.

Kui «Pille-Riinis» ja tema tõsiduses on veel kahjutunnet suurte kirjandusest eemaldumise üle, siis järgmised lasteraamatud «Jutt jänese pojast, kes ei tahtnud magama jääda», «Karud saavad aru», «Imeline autobuss» ja «Õues kasvab tiritamm» kõnelevad kõigest muust kui poeetilise varjupaiga leidmisest. Juhtub ju vahel, et võõrsile nõnda kauaks jäädakse, kuni lõpuks kodunetakse. Lasteraamatuisse on ilmunud seesama hellus, puhtus, mis kaunistas esimest luuletuskogu. Armastust nagu vaesustki ära ei varja, armastust, mis on kunstniku suurimaid rikkusi, kui mitte kõige suurem. Tagasi hoituna tulvab see esile selles, mida parajasti tagasi ei hoita. Vastav inimlik omadus oli ju ka kodumaa kullasest mullast luuletaval koolitüdrukul; oskus sellelesamale kodumaale oma sõnadega ja siis ka juba tõesti isiklikku sümpaatiat avaldada aga alles neljakümneaastasel naisel. Ma ei suuda täpsemalt määratleda, mida tähendas «Lahtiste uste päeva» (1970) ilmumine eesti lastele, ise aga, endine laps, silmitsen seda raamatut tänaseni kui midagi raskestiusutavat. Mõeldes seda teost, mõtlen peamiselt kaht luuletust — «Noorte lehtede päeva» ja «Mänguvett» (mu teovõimetut vaimustust on teokalt jaganud Heldur Laretei), ja kui niisuguste teoste eest määrataksegi preemiaid, peaks see kuuluma vähem kirjanikule kui rahuvõitlejale, inimesele, kes on midagi olulist suutnud teha selle heaks, et lapsed võiksid olla lapsed.

«Linnuvoolija» (1970) ilmub juba hoopis teistsugusesse aega. Maavärinad on

vaibunud, luule põhjalikult muutunud, vabavärss võitnud ja natuke juba väsinudki. Palju uusi andeid on läbi murdnud ja jalul. Sellesse protsessi oma osa lisada on kergem, kuivõrd on rohkem koosmõtlejaid, ja raskem, kuivõrd on ammendatud rohkem luulevõimalusi, lugejagi on nõudlikum ja skeptilisem: revolutsioon on möödunud, luuletajalt oodatakse revolutsiooni saavutuste kindlustamist.

«Linnuvoolija» peab nõudmistele-ootustele vastu, võidab tõsiselt tunnustava tähelepanu, autorile määratakse J. Smuuli nim. kirjanduse-aastapremia (ühtlasi ka «Lahtiste uste päeva» eest). Luuletaja püüab end defineerida tunnetatud sideme kaudu loodusega, rohkem kui eelmises luulekogus hoiab ta mõtteid nüüd enese küljes kõik see, mis mullas.

Sügaval mullas
ajavad südamed juuri.

Maa on kõigi inimlike tarkuste lätteks oma sajandeid settinud mälestuste lademetega. Maa seest kõnelevad kallid kadunud, juhatades nõu saama ikka jälle maalt eneselt. Kohati küll on andnud nii tugev maaga seotuse tunne ka maiselt raskeid värssjutustusi, kus luulekujundi käestlipsamist on püütud tasa teha paljusõnalise kirjeldamisega. Ent siinsamas on ka tuttav riiminõtke puhas laululine lüürika, kus valitseb ilu ja enesestmõistetavus. Olgu küll ühiskondlikult mõtestatud värsside osakaal eelmise raamatuga võrreldes suurem, on autor siingi jäänud õnne leidmise ja hoidmise laulikuks.

Siitpeale nimetab Niit end jälle julgesti luuletajaks, jättes kõrvale lastekirjaniku ja tõlkija. Ehkki jah, see, mis neil ja järgnevailgi aastail mahult esile küünib, on lastekirjandus, nendib luuletaja, et see on (NB! mitte enam pageimine) paratamatus; alles hoolet vajavate laste kõrvalt töötades on otstarbekam tegelda lasteluulega, mida kirjutada on lõbusam ja kergem ja mis saab tõuke oma lastelt ülesmürgitud ideedest. Ka sünnivad need puhtpedagoogilistest vajadustest, sest mängulises vormis õnnestub mõne vajaliku harjumuse kujundamine hoopis mõnusamalt kui käskides-keelates. Neil aastatel on Niit palju tõlkinud. «Tõlkimine arendab sõnavara, stiilitunnet, vormitaju, sunnib mõtlema riimide üle ja on üldse hea tehnika kool, lisaks ka põnev nagu ristsõnamõistetuse lahendamise. Erakordselt tiheda ja huvitava vormitreeningu andis kreeka luule eestindamine Valmen Hallapi reaalse tõlke abil. Kindlasti tuleks veel tõlkida Sapphost, mis iganes võimalik leida. Ta on nii hämmastavalt kujundivärske ja kõitev,» ütleb Niit samal aastal avaldatud intervjuus.

Aastaid lasteajakirjades esinenud kaksikud Triinu ja Taavi on endale juba hea pika eluloo jõudnud koguda ja 1970. aastal ilmub see kõik raamatuna väikese lugeja kätte. Edgar Valteri piltidelt vaatab vastu kogu kirev üksmeelne pesakond, jutustades ühest suust, «kui tore on meie kodu elada». Toredus algab juba Tammiku nimest, mis on kõige parem nimi, sest on suvel roheline ja sügisel tõrusid täis. Iga peatükk on omaette kunstiline tervik.

1970. aastate algust võiks Ellen Niidu loomingus tinglikult nimetada Valge Perioodi saabumiseks.

Õnnestumised sünnitavad uusi omasuguseid, nagu see ongi loogiline loojanatuuri puhul, kelle impulss on harmoonia. Õnnestumiste järjepidevus pole aga midagi muud kui meisterliikkus.

«Suur maalritöö» ilmub 1971. Selle teose algtõuge on õieti õige kaugel minevikus: puhaste põhivärvide kokkuliitmisel peab ju välja tulema valge, igauks teab, ja küll neid siis sai ka liidetud. Eriti on eksitanud see, et kollane ja sinine

tõepoolest andsid rohelise. «Mäletan, et ma lõpmatult segasin ja segasin värve ja ikka tekkis paberile niisugune sogane soru...»

Pärisvärvide segamisel poleks vist tänagi lugu palju parem — jäid ju dokumendid kunstiinstituuti viimata —, värviliste sõnade tempimisel aga on selle eest igatsetud valge käes, on päris suur valge väljas. Mitte üksi «Suures maalritöös», kus see tõepoolest nii otseses kui ülekantud tähenduses sünnib, aga tänaseks on Ellen Niit kirjanduses umbes seesama, mis pintsliimees maalritöös: puhtad algemendid on saavutatud, oskus nendega ümber käia samuti, ja valget — seda tarvitseb ainult tahta.

Hea näide pintslivalitsemise kohta on ju kas või see suur pakk multifilmi-raamatuid, mis praegu laste käsutuses. Kui neid miski loetavaks teeb, siis just nn. tõlkija värsistamisoskus. See on luuletamine etteantud teemal, millel on oma tulemused tehnilises mõttes, kuid mis luuletaja kui loovisiku kohta ei ütle midagi mitte midagi.

1974. aastal ilmunud «Midrimaa» on seniste lastevärsside valikkogu, milles neljandikosa on ka uudisloomingut.

Aasta hiljem häiritakse eesti lasteteatri algupärase repertuaari vaikelu korraga terve raamatutäie lastenäidenditega. «Triinu ja Taavi taskuteater» on E. Niidu reporterikogemuste kokkuvõtte lühiajalisest töötamisest televisioonis (1961—1962). Niidu näidendid on õieti küll dialogiseeritud jutustused. Valitseb rahulik arutlus ja lüüriline meeleolu. Vähe on konflikte, näidendile omast pinget. Selle eest on aine oma ja ettetulevad pisisündmused kõik hästi elulised. «Pille-Riiniga» võrreldes jääb küll raamatuke kuivemaks, vähem sügavaks, vähem ilusaks. On ju Ellen Niit end alati veedelda lasknud igat liiki näivustest. See «kuidas», mis elus tähendab musttuhandet asjade ja olevuste esinemise viisi, läheb dialoogis suures osas kaduma. Järelsõnas avaldab autor lootust, et eeskätt lavastab lugeja näidendid oma kujutluses, mis vihjabki pealesunnitud lakoonilisusele, žanriohvrile. Särtsakamad teistest on «Nääriinakits» ja «Vintsel-vantsel vanaema», aga ka näidendid vana tuttava Pille-Riiniga peaosas on armsad ja kodused näiteks klassiõhtutel mängida.

Kolmandat luulekogu eelmisest eraldab juba väiksem ajaline vahe — seitse aastat. «Vee peal käija» autor, jätkates oma emalik-kaitsvat joont, tunneb nüüd neid, kelle kohale kaitsvalt kummarduda, palju rohkem olevat kui varem, ühtlasi aga on

me selja taga
ju küllalt kõkku löödud kirstulaudu

Kuid on alles suvi, alles keskpäev ja nii palju töid, mis tahavad teha, nii palju rõõmu ja kurbust, mida süda ihkab maitsta, nii palju ilu, mis pilku joovastab, et talvega tegelda on vara — ehk küll ainult nii palju, et teda armsamat hoides ja ise hoitud saades edasi lükata. Aga need on kõik elu toimingud, päevaliste põimamistööd, kus täie jõuga juuresolemist tarvis läheb, nõnda et eleegiate jaoks esialgu liiga palju aega ei jää.

Aasta hiljem — vahepeal ilmub veel lastele «Triinu ja Taavi uued ja vanad lood», millega autor taas pälvib J. Smuuli nimelise kirjanduse-aastapremia, ja tagasihoidlik värsivihik «Nääriametid» — on poetessi tänaseks kõige olulisem luulesõna, «Maailma pidevus» rohuroheliste tähtedega lumivalgel kaanel kuus tuhat korda trükitud ja rahva kätte rännanud. Valikkogu oma 288 leheküljega hõlmab täpselt kolmekümne aasta luuleloomingu paremiku, märgib loomingulist sünnipäeva nagu teistki, seades ajast võetu ja vaimust antu imelisse tasakaalu,

kuulutades nooruse hävimatust, ta jätkuvust ei üksi põlvest põlve, kevadest kevadesse, vaid ka igikestvalt ühe loojaisiku sees.

•

Palju on suurt ja kaunist inimese hinges, mis hukkub väljapääsuteed leidmata, alati rohkem kui seda, mis nähtavaks saab, ja selles on traagika. Inimesed on ise oma laulude vanglad, kõik tahaksid enesest öelda, ja ometi — kui vähestele on seda antud. Ning ka neist, kellele on antud, jäävad paljud lõpuni poolele teele, suutmata oma sisemist põlemist täielikult väljendada, tunnevad ise seda ja kannatavad selle all, või siis vastupidi, arvavad suutvat kõike öelda, ega mõista, miks välismaailm nende kahvatu väljenduse taga sügavaid elamusi ära tunda ei taha. Oige üksikud leiavad sõna, et võida küllalt täpselt öelda sisetamat ja ühist. Ja niisugune luuletaja aitab inimesel elada — laulab inimese eest tema vangisolevaid laule. See pole küll päriselt see, mis omal jõul vabaneda, aga vang pole enam nii palju vang, numbrimees pimedas, ta on ära tuntud, nimetatud, üks hää! on teda hõiganud priiusest ja see on suur asi. Luuletaja on oma rahva kõnevõime.

Igal luuletajal on omad valdkonnad, kus õnn teda kindlamini saadab kui teistes, mida tema suudab oma luule mõistjate seest vabaks laulda. Ellen Niidul oleksid need laulud nimetule.

Võõrast armastuslaulu lugedes ei mõtle inimene iialgi sellele, kellele laul on kirjutatud. Ta mõtleb omaenese armastusele. Mõtleb sõnadeta, mõtleb rohkem südamega, mis polegi õppinud tegema sõnu, see on kõige ausam, lähim lähedus, ainus koosolu, millesse ükski kõrvaline eksida ei saa. Ja niisugust sissepoole pööratud hinge palvet suudab teinekord ometi toetada kellegi tundmatu kusagil kaugel teisele tundmatule läkitatud sõna. Tundub, et neid kaht asja eraldavad valgusaastad, et nõnda ei saa inimesed iial ulatuda üksteiseni. Miks nad siis mõnikord ikkagi saavad? Laulik ei suuda kellelegi selgitada oma armsamat, vastupidi, ta just peidab ja varjab, laulab nimetule, aga mõnikord suudab ta inimesteni tuua aimuse oma igatsusest, kirjeldada, milline on see, ja selles on ühendus.

Ellen Niidu armastuslaul on üleni tänu. Kõigis üksikasjus. Teise usaldus, tema valmidus lähedal, lihtsalt kas või nähtavalgi olla on kink, millel ei ole hinda. Mõeldamatu on mingi pettumuse- või kibestumisenoot — kingile ei nõuta lisa. Imetluse ja helluse paitus ümbritseb nimetut igas tema poole suunduvus kujutelus.

sa mu südamearmas,
toeta mu pead
surma pimedal tunnil.

Niisugune on kaotushirm. Ei saa olla, et lahkutakse teineteisest keset päeva. Nii nagu on surm ainus, mis võiks hävitada sideme, nõnda on ka armastus ainus, mis suudaks edasi lükata talve. «Üks väike laul», «Humalapuu», «Päevalised», «Sügiseõhtune armastuslaul» — need kõik on väga head luuletused, midagi Anna Haava diskreetsusest ja aimataandmisest, mis nii omane rahvuskarakterile, samas ka kindlust ja lõpuniütlemist, mis võib tekkida üksnes selle kõnne, kes on veendunud, et ta oma tundes ei eksi.

Maaailma pidevuse teema tuletub otseselt eelmisest: armastus kui elu jätkuvus; looma, taime, inimese, maa üksühehoidmine, üksühe vajamine kui

lõhenematuse tagatis. Maailma pidevus huvitab Niitu mitte mingis raskestihaaratavas üldises tähenduses, vaid iga elusolevust eraldi arvesse võttes. Poetiliseks võrdkujuks pole tarvis isegi inimest, aitab loomastki, vastsündinud vasikast, kelle tänasaadud elu alles nii väga sarnaneb surmaga, et ajab lapsele hirmu peale:

Mina olin laps
ja olin nii ehmunud sünnist

Surm ja hirm on Ellen Niidul kaksikluses. Selles mõttes on ta tüüpiline eesti luuletaja, kes surmaga peaaegu ei tegele; surm kujutab endast piiri, mille taga on pimedus. Kui nähtavad maailmad tema luules on kujundanud armastus, siis nähtamatud on kujundanud hirm.

Kui hallaööde valgest kahutusest,
kus kõike katma peab kord jääne kirm,
ei tea. — Ja igavesest lahutusest,
on põues tundmatuse tume hirm.

Surma võrdpilt on talv. Eriti märgib elava igavest võimatust surmaga kokku-
puutesse astuda surma analogiseerimine lumehelvestega, sest helveste sünd on külmumine ja soojus on helveste surm.

Nii on see inimese enda surmaga, kõik muutub aga, kui tegemist on ülejäänud lähedaste lahkumisega. Siingi märgib see piiri, ent jääb mälestus, mis on luuletajal väga ellukuuluv. Peale tavalise ihu mullaks, leheks, lilleksaamise jääb südameside. «Mu ema silmad vaatavad murumätta rohelise pilguga», uuesti on ema lapse elus, tema sõnad, püsiv elu- ja päevakord, ainult tsükkel ise on nüüd pikem, igaviku antud:

Sügis kui õhtu.
Talv nagu öö.
Kevad kui hommik.
Suvi kui päev.

Ei ole nii olulised üksikud kohtumised, kui just jätkuvus, see nähtamatu teise inimese oma hinges alleshoidmine. «Hää! nagu käsipuu, hää! nagu trepp.» Ka «Lepa laulus» on see tee, mida tehakse lepiku asemele, tee — ühendaja, side, kuigi võib minna isegi nii:

Uue tee täiteks maas
sinu enese keha.
Ja ometi tee tuleb teha.

Lapsed on maailma pidevuse kindlustajad. Luuletajana õnneotsija nagu saatusekaaslasedki, toimetab ta lastekirjanduses kuidagi vanemlikult — eksimatult.

Ta tunnetab suurepäraselt, mida on tarvis lapsele üldse ja just nii või nii vanale lapsele, kodu- või lasteaialapsele, maa- või linnalapsele ja lastekirjandusele üldse või just eesti lastekirjandusele tänases seisus, ja läheb siis ja ajab asja. Tõsiselt ja suure sisemise lustiga. Lasteaialapsed saavad «Karud saavad aru», selles on mudilastele mõeldud värsid, mille järele nõõririvis hea astuda, aga ka

riidessepanemise ja silmapesulaulud. Need värsid on lõbusad ja õiged tundetoonilt — lasteaed on ju aiatais võõraid lapsi, siin on teine side kui sinapöördumises poja poole.

Tuglas on arvanud, et niipalju olemegi luuletajad, kui oleme lapsed. Eks see käi ka lastele luuletamise kohta. Naljakas dissonants tekib õpetus- ja nõuandeluule korral (E. Niit ei eita niisuguse kirjanduse vajalikkust ja on ka ise seda viljelnud), laps last ju ei õpeta. See tähendab, et tuleb oma luuletajamina kuidagi ümber reguleerida, luuletav laps peab ulatuma õpetava täiskasvanuni ja luuletus peab sellest hoolimata välja tulema. «Karud saavad aru» ongi niisuguse keerulise kraadimise näide.

Niit on korduvalt rõhutanud leidlike riimide tähtsust lasteluules, süzeelisust, kontrastivajadust, kordust, selget ealist suunitlust. Ka arvab ta, autor ärgu jutustagu lapsele oma lapsepõlvest. Laps tahab raamatust leida iseennast, oma olevikku ja probleeme ning on üllatunud, leides sealt kellegi tundmatu memuaarid. See, mida laps täpselt ootab, pole ehk nii selge, aga vähemalt Ellen Niit ise on oma tõekspidamiste järgi käia suutnud. «Pille-Riini lugude» peategelane polegi ainult isiklike kogemuste põhjal kirjutatud, on segu autorist ja ta vanemast pojast. Nõnda siis pole usaldatud vaid enda lapsemälestusi. «Väga tihti ei suudeta omaenda lapsepõlve ja praeguste laste lapsepõlvemuljeid usutavalt ühte sulatada või oma muljetest tõesti kohaldatavaid elemente valida. Ainult õige harva on psüühilised või olustikulised ülekanded suuremas tükis üldse võimalikud. Selle ajajuhtsusnõude vastu eksitakse tihti.»

Tabaks peatuda ühe printsiibi juures, millest E. Niidu arvamise kohaselt lastekirjanik peaks kinni pidama: lapsele ei ole tarvis pessimistlikku, traagilist, ta ei mõista seda. Sellele võib vastu vaielda, sedavõrd, nagu on hea, kui lapsele kirjutatus leidub niisugust, millest laps korruga aru ei saa. Maailm võidab oma värvikuses arvatavasti just nende tumedate varjutühnikute ja võõrkeelsuse arvel. Lapsele antakse elu, kutsudes ta siia ilma, milles tema väiksema aru ja väiksema kasvu tarvis ju mitte midagi eraldi pisemaks tehtud ei ole — puu on ikka ühtviisi suur, meri ühtviisi sügav ja surm ühtviisi lõplik, seisab ta ees siis täiskasvanu või laps. Võimalik, et mingi kunsti enese looduskaitse huvides on selle proportsiooni ülekandmine hädatarvilikki, võimalik, et meil on oma lapseaumuljetest nii kaua ammutada mitte sellepärast, et need laskusid tõelisele meelevärskusele, vaid just sellepärast, et nad on loogika ja parajakstegemise tapvast keskpäevalgusest pimestamata. Inimene ju ise püüdleb valgust niikuinii, lahendusi ja seletusi lõpmata, mida vähem on täisvalguses paiku meie ümber, seda ägedamalt me oma pilgud varjualadesse puurime, silmad harjuvad nägema pimedaski, laskem neil siis harjutada, et nad oma animaalsel võimet ei minetaks. Tunnetuse teed rändajale poolele teele vastu tulles peab nähtavasti õige ettevaatlik olema. Ja siis veel see (kindlasti õige!) kontrastinõue lastekirjanduses. Mille arvel kontrast tekiks sel juhul?

Emalauludes, eriti «Ema hääles» on «Kerkokella» tõelisust. On leitud väljendus eriti raskesti sõnastatavale — lapsearmastusele. Emakeel on ema keel, kõik oma sõnade tüved me oleme emalt saanud, kui lehti ja oksi olemegi hiljem ise juurde kasvatanud, on seda kõike kinkijale endale ikkagi kuidagi raske ja natuke õdev näitama minna: siin on su sõnad, vaata, mis vigureid mina olen õppinud nendega tegema. Sellepärast on (vähemalt eesti luules) ilusaid emaluuletusi küll palju vähem kui ilusaid armastusluuletusi, on vaid mõned üksikud neilt kirjanikelt, kelle ausus ja vaprus on selle psüühilise tõkke ületanud.

U i n u n u d s õ n a d e äratamisega tegeleb loomulikult iga kirjanik ja see tege-

vus kajastub küllalt sageli ka Ellen Niidu luules. Nähtamatuks jääb mahukas igapäevane kodune töö grammatikate ja sõnaraamatutega. Arhitektikutse järel teine ahvatlus oligi kirjandusteadlase amet, milleks Ellen Niit ülikoolis ja aspirantuuris valmistuma hakkaski. Hiljem, töötades viis aastat luulekonsultandina, tekkis lõplik suunavõtt. Viga on aga küljes ja huvi teooriaküsimuste vastu, kirjutamisvõimaluste rõõmustava paljuse nägemine peegeldub praktikas. Ta on «Nooruse» veergudel nõu andnud algajatele autoritele, kõneldes metafoorist, sõna tähendusrikkusest, kaasmõistetest (mille valitsemise oskust ise näitab «Suures maalritöös»), on esinenud kongressidel, nõupidamistel, dekaadidel ja kõik niisugused sõnavõttud on silma paistnud hea kursisolemise, analüüsivõime, julguse, takti ja südamliku huviga kolleegide töö suhtes. Ta on üks autoreid, kelle puhul nõuandev arvustus on mõttetutu, kes jõuab oma vääratuse ise aegsasti ära näha ja ka abi leida — häda ja rohi mõlemad eht. Emalik ümbruse vastu, on see inimene enese suhtes karm ja selgearuline nagu mees.

Ja lõpuks, mis on siis tõlkiminegi muud kui uinunud sõna äratamine, ta lihtsalt uinub õlipuu varjus või rippmatis, koti peal suu, padja peal muu, ja teda tuleb hüüda teise häälega. Tõlkinud on Niit palju: S. Petõfi ja K. Tšukovski, S. Mihhalkov, E. Sinervo, A. Turtiainen, A. Kallas, A. József, J. Morits, V. Roždestvenski, B. Ahmadulina, S. Jessenin, M. Tsvetajeva, A. Barto, V. Bianki ja vanakreeka luulet. Neist kõige enam on Niidu enese loomingut mõjutanud K. Tšukovski ja S. Petõfi.

Kes võõrsil käinud, mõistab sügavamini kodu t u n n e t, kodumaad. «Õpeta mulle oma kodu tunnet,» kõlab üsnagi heitunult, kui koduks võib olla kõik — 400-korteriline inimitaru, 400 meetri kõrgune kaljusein või 400 kilomeetrit lagedat —, ja hoopis rahulikumalt kui tuleb tõdemus:

Su silmad vaatavad välja
 su ihu,
 su tõelise kodu akendest.
 Tere, inimeselaps,
 samasugune kui mina!

Muidugi on nõnda, millegi jääva kaudu võimalik mõista kõige veidramaidki kodupaiku ja koduarmastust, ja ometi, kui otsustav osa siiski on kaljuseinal ja lagedal! Ühe väikese rahva seeski on konkreetsemast asupaigast määratuna justkui palju imepisikesi rahvusi, kelle juures selle osa, mis rahvuse kujundamisel on täita geograafilisel komponendil, määrab kodu lähim ümbrus. On järve rahvus ja mere rahvus, soo, männimetsa ja lepavõsade oma. Kas ei sisustagi kodumaa mõiste inimesele ainult lapsepõlvkodu konkreetne maastik, mingi mõnehektarine maalapp, millega elu kõige lähemalt seotud oli ja mis annab varjundi kogu hilisemale loodustunnetusele? Mõjub isegi niisugune näiliselt tähtsusetu asi nagu kodupõldude mulla viljakus või vaesus. Ei aita siin hilisemad ringimatkamised ega ajalehearvud, sa oled oma kogemuse vang. Ühenurgainimesed ja ajakaaslastes Juhan Liiv ja Anna Haava on sootuks erineva loodusetundega inimesed; esimese kodupõllud olid viletsad, teise omad paremad; Juhan Liivi Eesti on me kujutluses ikka see kõige vaesem Eesti, kus pole muud rikkust peale Peipsi aimatava avaruse, Anna Haaval aga leegivad järved chapaistel ja kodupaika on ülevoolavalt isegi paradiisiks nimetatud. Üks ja seesama Alatskivi!

Oma ühekülgeid loodusekujutelmi kaasas kandes, neist kui kodumaast lauldes

ja luuletades teame väga hästi, et eksime, aga me eksime kindlas suunas. Nii palju, nagu on inimesi, üsna niisama palju on ka kodumaid.

Ellen Niit tunneb seotust maaga ikka läbi Harjumaa Keila kandi maastike, kus ta on veetnud oma lapseaastate suved. Optimistliku, isegi väga reipa inimesena pole luuletaja osanud päriselt ühendada oma hinges seda vastuolu mereäärsete õhurikaste, kuid alandlik-kehvade paepealsete ja iseenda lopsakust ja küllust püüdleva loomuse vahel. Sünnivadki kõrvuti realistlikud looduspildid

See porine maa
võtmata kartulitega
on minu.
Need paakeveest põdurad niidud
paari viletsa kuhjaga
on minu.

ja teised, isemoodi muinasjutulised maastikud, milles on kompensatsioonipüüdu. Need on pildid Linnuteest, mis käib otsapidi rohtu, maast, mis jookseb piima ja mett ning kasvatab taevasseküündivaid tammepuid. Ja muidugi terve Midrimaa. See on niisama palju fantaasia tarve end sirutada kui ka vastukaal tundemälus püsivale kodumaale.

Kui kõike on nii mõõdetult ja jaopärast, siis midagi peab olema palju. Inimene tahab, et midagi oleks palju, olgu siis põlismetsa või paljast lagedat. Nii tähtis kui ongi pesa ja maa kõigi oma leidudega, teist rada on eestlase igatsus alati käinud mere järele. Üks, mis on alati mõõduta, olenemata sellest, kas ta ümbritseb suurte või väikeste riikide randu. Üks, mis nii tungivalt meeles hoides pesa kaitsetvajat haprust, ei lase kustuda vabadusjanu. Just kõik see, mis on olemas Kaljo Põllu mere ja pesaga pildil «Eesti maastik», milles võiks näha Ellen Niidu luule esemelist võrdkuju, keeletut metafoori must valgel.

Aga pole meil siin tarvis midagi võõraste piltide õhkuõhutust. Tuulerattaga laps on seesama mis lind! Luulemeelega laps — tema ju veel õieti. Ja olgu mis tähtis päev tahes, mida oleks küll kaasa õelda sellele, kes nõndasamagi väga hästi teab, et linnul mitte lennata on suur ja raske häbi.

Eduard Päll

KIRJANDUSTEOREETILISE MÕTTE ARENEMISEST EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSES, 1920—1930

Kahekümnendate aastate esimesel poolel kujunes Leningradis esimene eesti sotsialistliku kirjanduse väesalk. Selle põhimõtteline erinevus senisest eesti kirjandusest oli tingitud uue sotsialistliku riigi — Nõukogude Venemaa — tekkimisest ja nõukogude võimu lühiajalisest eksisteerimisest Eestis.

Tuleb muidugi arvestada, et eesti kriitilise realismi rüpes olid juba võrsunud uut tüüpi kirjanduse eelkäijad proletaarse kirjanike Hans Pöögelmanni, Eessaare Aadu, Villem Buki, Juhan Lilienbachi, Otto Müntheri ja teiste näol. Kui varasem proletaarne kirjandus loodi Tsaari-Venemaa ängistavates tingimustes (alalised tagakiusamised, ränk tsensuurisurve, vilets materiaalne olukord jne.), siis nüüd olid sotsialistlikul kirjandusel vabad käed ja avarad avaldamisvõimalused. Mis selle noore kirjanduse arenemist takistas, oli rohkem subjektiivset laadi: Venemaa kodusõjajärgne majanduslik kitsikus, proletaarse kirjanike vähesus ja noorus, loominguliste otsingute raskused jne. Uue proletaarse kirjanduse sisu ja taotlused olid juba oluliselt muutunud. Kui varem tuli tööinimestele sisendada vaenu kapitalistliku elukorra vastu, paljastada selle põhilist pahet — inimese ekspluateerimist inimese poolt ja võimaluse piirides näidata ka väljapääsu revolutsioonilist teed, siis Oktoobrirevolutsiooni järel oli vaja lugejaid suunata sotsialistliku ühiskonna aluste rajamisele, riigi ja rahva kaitsmisele arvukate sise- ja välisvaenlaste eest, samuti uue ühiskonna inimese kasvatamisele ja kujundamisele.

Eesti proletaarse kirjanduse üheks omapäraseks jooneks oli tema nooruslik roheline ja selle tõttu ka algajale kirjandusele omane diletantlikkus. Selgesti oli seda tunda 20-ndate aastate algul, kui ainuke eestikeelne ajakiri «Noored Kommunaarid» ilmus kord kuus ja sedagi ebaregulaarselt. Kui mainida veel Eesti Tööraha Ülikoolis lühikest aega umbes sajast eksemplaris paljundatud kivitrukis ajakirja «Uus Valgus», siis võib ette kujutada, et algus ei olnud kerge. Enamik nimekaid eesti kirjanikke jäi kodanlikku Eestisse. Tuntud proletaarsed kirjamehed Hans Pöögelmann, Eessaare Aadu (Jaan Anvelt), Villem Buk, Juhan Lilienbach jt. tegelesid kirjandusega kõrvalharrastusena. Viljakaim nende hulgast oli Eessaare Aadu, kellel oli selleks ajaks ilmunud juba romaan «Linnupriid», kümme-kond jutustust ja novelli, mis olid äratanud ka kriitika tähelepanu.

Uue kirjanduse tegelikeks alusepanijateks aastatel 1920—1922 said noored literaadid Oskar Kullerkupp, Rudolf Laurent (Ain Rannaleet), Elise Tenter, August Lukin (Kusta Ükspere), Eduard Jürgenfeldt, Juhan Hurt (Arno Kevade), Karl Treufeldt (K. Dixi) ja veel mõned teised.

Kui rääkida kirjandusteoreetilise mõtte kujunemisest sellel ajajärgul, siis ei paista silma ühtki nimetamisväärtset kirjutist, mida võiksime praegu esile tõsta.

EDUARD PÄLL

Paaril korral retsenseeriti mõnda uudisteost, võeti sõna kodanliku Eesti ajakirjade «Uudismaa» ja «Murrang» kohta ja sellega «Noortes Kommunaarides» piir-dutigi. Kriitik R. Vasmi, kes paaril korral käsitles kodanliku Eesti kirjandust, kirjutas näiteks 1921. a. ajakirjas «Noored Kommunaarid» (nr. 10/11) «Murrangu» esimese numbri kohta: «Resignatsiooni tuuled puhuvad vastu kõigilt «Murrangu» leheküljilt. Endiseid vaimustet isamaalasi on valland kurb pettumus. Ülistet isamaast on saanud tõbraste karjamaa, kus huntidel murdmise vabadus. Rahvusliku lipu all, mille eest võidelnud eesti intelligents ning noorsugu, millele laulnud oma paremad laulud «ärkamisaja» laulikud, peab nüüd eesti kodanlus veripidu.» Samas numbris ilmunud G. Suitsu, A. Alle, J. Barbaruse, J. Semperi ja teiste kirjanike tööde põhjal näeb R. Vasmi eesti kirjanduse ideelist diferentseeritust, et Eesti parnassil on mitmeid kirjanduslikke hoovusi, ka valitseva kodanliku korraga opositsioonis olevaid. Ta märgib näiteks, et kui G. Suits võtab pettumuse vastu külma filosoofilise rahuga, rabab A. Alle kodanluse hullunud massi sõnaroosaga ja J. Barbaruse read hõõguvad vihast ning põlgusest kodanluse mädasoo vastu.

«Noortes Kommunaarides» ilmub Arno Kevade (Juhan Hurda) sulest kaks kunstiteoreetilist kirjutist — «Kunsti küsimusest» (1921, nr. 9) ja «Futurism» (1921, nr. 12). Esimeses artiklis tutvustab autor lugejat kunsti ülesannetega kaas-aegses ühiskonnas. Ta kirjutab: «Suuri revolutsioone, seniolematuid vapustusi sünnib ka kunstis ja kirjanduses. On enam kui selge, et kunst ei või jääda enam seks, mis ta on olnud aastasajul, mil valitses rõhumine ja kurnamine, niinimetet «alama», s. o. töölisklassi allasurumine mitte üksi kehaliselt, vaid suurel määral ka vaimlikult.» Autor rõhutab, et varem võis kunstnik luua peamiselt seda, mis meeldis valitsevale klassile, kunsti ülesandeks oli teenida keisrit, usku ja isamaad. Uues ühiskonnas võib proletariaat ise asuda oma kunstivormide otsimisele ja loomisele. «Kunst on otsekui arstirohi, mis võib nüüdisaja inimest kõige rohkem aidata. Ta on vahendiks, mille varal inime ometi natukenegi võib elada täit elu. Kunst viib inimese tööstuselu vallast teise ilma. Siin saab inime, kes midu oma masina või tööriista pärisõri, jälle vabaks inimeseks, inimeseks, kes elab täit elu ja tunneb lõbu taeva ja maa kõigist iludusist. Kunsti abil astub inime, kes midu ainult oma ameti külge seot, terve inimkonnaga kindlasse ühendusse. Ühe sõnaga: kunsti ülesanne nüüdisaja ühiskonnas on — inimese-vangi vabastamine, masin-rattakese ümbermuutmine i n i m e s e k s.»

Nagu nähtub, on autor veel kaugel kunsti marksistlikust mõistmisest. Võtnud omaks kodanlikes kunstiõpikutes väljendatud seisukohad, püüab ta neid mehaaniliselt kohaldada sotsialistliku ühiskonna tingimustele. Kuigi toimetuse lisas artiklile märkuse «Avaldame vaidlusainena», ei tekitanud kirjutis diskussiooni, mis näitab, kui nõrk oli veel «Noorte Kommunaaride» päevil uue kirjanduse loojate haridus ja madal maailmavaateline tase.

Mõne kuu pärast võttis Arno Kevade uuesti sõna. Kirjutisel «Kunsti küsimusest» on alapealkiri «Futurism», mis täpsustab artikli sisu. Taas ilmub see toimetuse märkusega: «Avaldame vaidlusainena», ühtlasi mainitakse, et toimetuse pole autori vaadetega nõus.

Artikkel algab väitega, et peaaegu kõik kunstivoolud, nagu sümbolism, romantism ja impressionism, on oma aja kas lõplikult või osaliselt ära elanud. Praegune ühiskond oma murrangulistel päevadel vajab uusi kunstivoolu, uusi väljendusvorme, et täielikumalt peegeldada uut elu. Niisuguseks täiuslikumaks kunstivooluks on autori arvates futurism: «Vastuvaidlemata on futurism üheks tähtsamaks ja võiks peaaegu öelda — suurimaks kunstivooluks nüüdisaja ajale, kus elu

nii kärsitult ja lõpmata tempos edasi liigub ilusama ja ahvateleva tuleviku poole.» Tsiteerides ohtralt J. Semperi esseekogu «Näokatted» I, järeldab Arno Kevade, et «kahtlemata jõuab futurism võidule, kui arvesse võtame ta suurt edememist, ta julgust ja vaprust».

Autor lubas edaspidi peatuda ka teistel kunstivooludel, kuid see lubadus jäi tal täitmata.

«Noorte Kommunaaride» ilukirjandusliku loomingu kohta on hiljem mitmel korral ja mitmeti sõna võetud. On ette heidetud abstraktsust ja kõrgelennulist stiili, tegelikust elust irdumist, aga väljaannet on nimetatud ka kontrrevolutsioonilise rahvusdemokratismi ideoloogia taimelavaks. Nendes hinnangutes on õigete tähelepanekute kõrval ka liialdamist ja ülekohtusi süüdistusi, mis eriti sagesid 1929. aastal ja 30-ndate aastate alguses. Hilisemad aastakümned on mõndagi parandanud. Nüüd on kõigile selgeks saanud, et «Noorte Kommunaaride» luule oli iseloomult romantiline võitlusuule, mis väljendas oma palavaid tundeid suure ajaloolise sündmuse — Oktoobrirevolutsiooni võidu puhul. Ja sellisena oli noorkommuaride loomingu ühiskondlikult vajalik.

1923. aasta mais ilmus «Orase», uue «rahvaliku teaduse-, kirjanduse- ja kunsti-ajakirja» esimene number, mis tähistab ka elulähedasemale kujutamisele ülemineku algust. Abstraktse ja kõrgelennulise paatosega loomingu aeg hakkab ümber saama. Teoreetilisel põhjendabki seda H. Pöogelmann sama aasta «Orase» veerudel (nr. 5/6) kirjutises «Ääremärkuste asemel». Hiljem avaldati see artikkel ka Pöogelmanni raamatus «Kirjanduslikult rindelt» (1933). Ta kirjutab: «Silmapais-
tev pöud valitseb jutustavas proosakirjanduses, kus peale paari kehva katse algupärandid täiesti puuduvad. Ülemääraselt valdav osa kõigest tööjõust on kulutatud luulele, või sellele, mida luuleks proosas võime nimetada; aga siingi ei valitse käsitaval alal avaldamisviis, mis näitaks, et ümbritsev elu kirjaniku hinges piltliku kujutusena kajastuks, vaid suuremal osal on tegemist meelisklemisega, mõlgutamise-ga, tihti koguni labase, lameda ja miljonitel kordadel tallatud targutusega. [- -] See elulage meelisklemine ja mõlgutamine revolutsioonikevadest, ühiskondlisest tormist, samase ühiskonna sügiseporist [- -] jätab lugejas tunde, nagu oleks see ainult elutu, paberline oktoobrikajastus, mis kaugel on tõelisest elust enesest, mida kirjanik näha, mille sisse ta süveneda ei jäksa, mille üksik-
jooi, helisid ta uulitsalt, kodust, perekonnast, ühiskonnast, kõige pealt aga töö-
juurest kinni püüda, neist elulisi kujutusi luua ei suuda.» H. Pöogelmann peab seesuguse laadi põhjuseks seda, et «meie noored kirjandusarmastajad oma sulge liigutavad enamasti koolipingil ja oma otsekoheseid elumuljeid mitte ei kogu töö-
pingi juurest, tegelikust klassivõitlusest».

Esialgu «Orase» üldilme palju ei muutu. Kuid juba mõne aasta pärast hakkab ajakiri realistlikumalt jumet võtma. Ilmub argipäevast miljööd kujutavaid luuletusi ja proosapalu ning rohkem kirjanduskäsitlusi. Juhtivat osa etendab siin Hans Pöogelmann, kelle töödest mainigem tähtsamaid: «Eduard Vilde 60. a. sünnipäev» (1925, nr. 3), «Kirjanduslised ääremärkused» (1926, nr. 1/2) ja «Mait Metsanurga «Jäljetu haud»» (1927, nr. 3). Kirjanduskriitilisi artikleid avaldavad veel Ain Rannaleet («Välja kitsikusest!», 1926, nr. 1/2), Villem Buk («Kirjandusliste jõudude organiseerimisele», 1926, nr. 1/2), Oskar Kullerkupp («H. Pöogelmanni «Kevadetuuled»», 1927, nr. 1), Otto Rästas («Kirjanduseküsimused», 1927, nr. 4) jt.

Järjekindlalt esineb ajakirjas prof. Jaan Depman, kes arhiivimaterjalide alusel vaatleb eesti kirjanduse minevikupäevi («Kellega kah eesti tsensorid sõda pidasid», «Jakobsoni ja Jannseni päevilt» ja «Tagasikiskumiseaastatel 1906—1916»). Suure kirjandusloolise väärtuse andis tema publikatsioonidele materjali uudsus ja ka see, et algdokumentatsioon polnud eesti kirjandusloolastele kättesaadav.

Eelmiste aastatega võrreldes võime täheldada sisulist mitmekesisustumist ja ideelise taseme tõusu. Nõudmised kirjanduse vastu on juba palju suuremaks kasvanud. Ain Rannaleet oma «Arvustavates märkustes» August Lukini esimese luuleraamatu «Võitluse helinad» (1925) kohta mõtiskleb, missugust mõõdupuud tuleks kasutada luuleraamatut hinnates: «Kui suuri nõudeid tohime üles seada ilmunud raamatu kohta? Peab kohe tähendama, et kui revolutsioonile järgnevaist kodu- sõja murdlainest kasvas terve rida pisikesi luuletajaid, keda õigemini salmispadeks-käsitöölisteks tohiks nimetada kui luuletajaiks-kunstnikkudeks, siis pole tänapäev sest luuletajate plejaadist järele jäänud midagi muud kui ainult mälestus ja mõned salmid selleaegseis ajakirjades. Selle aja ülem teema oli võitlus ja sest laulis igaüks, kel vähegi südant rinnas tuksus ja kes vähegi elge valdas. Terve see aeg oli sarnane esimeste sammude aeg. Töörahnvas õppis elades ja elas õppides. Praeguse ehituse ajajärgu põhimõttega ei sünni enam kokku sarnane teede otsimine, vilumatus. Elu on võtnud suure kasvamise hoo. Nõutakse kvalifikatsiooni ja mida kõrgemat, seda parem meile, mida kõrgemat, seda suuremad sammud teeme tulevikku. Kvalifitseeritud töölisi on nüüd vaja. Ja ka kvalifitseeritud proletaarseid kunstnikke.» (1926, nr. 1/2.)

Samas «Orase» numbris tekkis esmakordselt midagi diskussioonitaolist A. Rannaleedi ja H. Pöögelmanni vahel. Rannaleet avaldas kirjutise «Välja kitsikusest!», milles tõstis üles mitmeid kirjanduselu päevaprobleeme. Ta lähtus marksistlikust teesist, et pole olemas puhast kunsti: «Iga tõsine marksist mõistab, et pole klassita kunsti, pole mingit erapooletut kunsti, kunsti enese pärast — Ding für sich — nagu öeldakse, vaid analoogiliselt klassilisele moraalile, ilumõistele on klassiline kunst, kultuur üleüldse.» (1926, nr. 1/2, [10—11].)

A. Rannaleet märgib, et proletaarse kirjanduse loomisel toimuvad vene kirjanduses aeganõudvad otsingud, ja nimetab sealjuures Majakovskit, Ehrenburgi, Fedinit ja Pilnjakki kui vene revolutsioonilise kirjanduse entusiastlikke uue otsijaid. Tullis tagasi eesti proletaarse kirjanduse juurde, nendib ta: «Oleme sel alal rohkem kui milleski muus elanud sisseveost. [- - -] Oma salved on meil kaunis tühjad, ehk otsekohe tühjad. Oleva! momendil võime näidata ainult paari ajakirja, «Orast» ja «Sädet», mis siia maani kidurate kadakatena joonduvad meie ääretul silmapiiril, ja paari tõlget köidetena. Algupärased tööd on need, mis puuduvad viimastel aastatel. Ei ühtki raamatut, mida võiks seada Eessaare Aadu tööde kõrvale.» Vaadanud veel kord üle «Noorte Kommunaaride», «Orase» ja «Sädeme» ilukirjandusliku osa, ütleb Rannaleet: «See tüki ke ülesloetud kirjandust ei sisalda küll midagi erilist väärtuslikku, kuid tema põhjal tohib «konstateerida fakti», mis enesest väga eluline. Vaadake ainult, mäherdune murrang meie proletaarseis sulemeestes läinud 5 aasta vältel! Missugune vahe! Kuna «Noorte Kommunaaride» iga uus nummer uusi autorite nimesid toob, näib siin, et järele jäänud on ainult tugevamad. Teiseks, kuna «Noortes Kommunaarides» tihti allpool igasugust kriitikat seisvad tööd ilmusid, on iga aastaga nende autorid tugevamaks kasvanud. Tähendab — kuigi meie sulekangelased pole veel väärt olla kirjanikud, ometi võivad neist tulevikus kirjanikud saada. Kolmandaks, kuna «Noortes Kommunaarides» iial tööd ei puudus, on nüüd neist alatühti nap-

pus. Tähendab — arusaamine on kasvanud. Sest parem on mitte midagi kirjutada, kui kirjutada halbu luuletusi.»

Ain Rannaleet käsitleb ka ajalehes «Edasi» avaldatud eesti proletaarsete kirjanike sõnavõtte (O. Kullerkupp «Luulest ja luuletajaist» — 1923, nr. 50; E. Tenter — «Moodne antagonism», 1923, nr. 63; K. Dixi-Treufeldt «Ei enam viivitust»), milles vihjatakse kirjanike majanduslikule kehvusele, nende organiseerimatusele ja isegi pettumusmeeleoludele, mis olevat viinud mõne proletaarsete kirjaniku ideaalide purunemisele. Näiteks kirjutab E. Tenter uue majanduspoliitika (nepi) kohta: «See kompromiss kodanlusega tekitas nii majanduslikus elus kui ka proletaarsetelt mõtlejate ja tundvate noorpoetide hinges teatud antagonismi, mille tagajärjel kirjanduslik ja proletaarsete idee ajutine kriis.»

H. Pöögelmanni etteheidete puhul, et «Noorte Kommunaaride» veergudel «püüti keeleliste solkimistega vaimlise sisu vaesust kinni katta, vormiliste helplemistega ja kõlaliste kõlksutamistega ideaalide tühjust varjata», ütleb Rannaleet: «Siin on väike vildakus. Pöögelmann kui materialist teab küll, et «ideaalide tühjuse» põhjus ei peitu kusagil mujal kui majanduslikus, materiaalses elus. Need olukorrad, milles proletaarseted sulekangelased liikusid, pidid olema põhjuseks ideaalide lõhkemisele.» Ajakirja vastutav toimetaja H. Pöögelmann lisab siin joonealuse märkuse: «Kui autor loogiliselt järeldaks, siis peaks ta minu oletust kinnitama, et luuletaja, kelle ideaalid lõhkevad, kui ta proletariaati näeb raskelt jõudu pingutavat oma seisukorra parandamiseks, ei või olla proletaarne luuletaja. Kui tõesti proletariaat oleks sattunud seesugusesse meeleheitesse nagu need luuletajad ja kaotanud oma ideaalid — kus meie siis praegu oleksime? Need luuletajad pidid siis olema kaasajooksjad, kes on pudenenud maha töörahva hõlmade küljest rasketel töödel. Eks ometi?»

A. Rannaleedi artikli peatumine seisab selles, et ta tõstatab koos teiste toleage-sete kirjanikega (V. Buk, K. Dixi-Treufeldt, O. Kullerkupp jt.) küsimuse eesti proletaarsete kirjanike organisatsiooni loomisest. «Meie oleme laiali,» kirjutab Rannaleet, «igauks uppunud endasse. Oleme võõrad, ei tunne üksteise kavatsusi, saavutusi ega hädasid. Nii ei tohi see olla! Niiviisi ei lahenda me ial kriisi oma kirjandusepõllul ega pääse kitsikusest. On tarvis liituda, luua kollektiiv, assotsiatsioon, ring. On ülem aeg [---] asuda plaanikindlalt enese kallal tööle mitte üksikutena, vaid kollektiivina.»

Ka V. Buki kirjutis «Kirjandusliste jõudude organiseerimisele» räägib, et on vaja luua kirjanduslik organisatsioon. Selle kõrval on autor puudutanud ka teist põhimõttelise tähtsusega küsimust — kutselise kirjaniku staatust: «Meie töörahvakirjanduse tegelased arutavad ajakirjades proletaarsete kunstipõllu seisukorda ja puudutavad ikalduse põhjuseid. Muuseas on meil seal isegi elukutselistest kirjanikkudest juttu olnud.»

Nõnda siis uus ja raske küsimus. V. Buk meenutab, et eesti kirjanikud on alati poolkutselised olnud: «Kui mõni kirjanik aeg-ajalt ideaalini jõudis, kirjanduse omale elukutseks tegi, siis tundis ta sealsamas oma seisukorra võimatust, otsides pääseteed ajalehelauda, kooli ehk kantseleisse.» Ta kahtleb, kas kutselist kirjanikku ongi väga vaja, sest elulaad on teiseks muutunud: õpetajakutse, mis seni oli kirjanike taimelavaks, ja õpetaja, kes enne revolutsiooni trükkimasina jaoks üht-teist kirja pani, organiseerib nüüd seinalehti, teeb kirjandusmontaazi, kirjutab aruandeid ja referaate. Nüüd on tema töö viljakam ja kollektiivsem. Autor arvab, et ei ole veel aeg kutselise kirjaniku jaoks, küll aga on aeg luua kirjanike organisatsioon.

Ka H. Pöögelmann oma kirjutises «Kirjanduslised ääremärkused» (1926, nr. 1/2

[10—11]) peatub kõigepealt kutselise kirjaniku staatusel ning majandusteadlasena läheneb ta küsimusele materiaalsest küljest: «Vormiliselt ei saa ju midagi olla selle vastu, kui ühel ilusal päeval 25. Oktoobri prospektil (praegu Nevski prospekt — E. P.) käidavamal kohal, näit. Kaubahoovi vastas, ühel toredal paraadiuksel suure sildi leiame pealkirjaga: «Jaak Jaagu poeg Jaakson. Elukutseline eesti kirjanik.» Julgust sel Jaagul juba oleks, aga kuivõrd see ta korteriüüri ja muud maised kulud kataks, selle eest ei tahaks vist keegi meist vastutada.» Edasi arutledes arvab autor, et kutselise kirjaniku tiitlit on veel vara nõuda. Oma kirjutises rõhutab ta õppimise vajadust, sest ilma visa tööta pole veel keegi kirjanikuks saanud. Peale selle puudutab Pöögelmann keeleküsimusi ning keeleuenduslikke liialdusi kodanlikus Eestis.

*

1926. aastal hakkab Novosibirskis ajalehe «Siberi Teataja» lisalehena kaks korda kuus ilmuma 1,5 trükipoogna suurune majanduslik, teaduslik ja kirjanduslik kaasanne «Uus Küla», mille veergudel ilmub ka kirjanduskriitilisi töid. Võetakse sõna epigoonluse vastu, aga ka mõnede poetide formalistlike harrastuste vastu. Asjalikus kirjutises «Olgakatuste laulik» (1928, nr. 7 ja 8) analüüsib N. Karotamm peasjalikult noore poeedi Leopold Saartsi loomingut, kuid peatub ka mõnedel silmapaistvatel puudustel teiste poetide loomingus: «Noorte kirjaniike seas on neid, kes pahatihti unustavad, et ilmas peale nende on veel teisigi inimesi, — satutakse mõttetuid sulinaid-mulinaid, huminaid ja kuminaid jorutades ekstaasi...» Õigusega osutab ta, et on vaja «üldise, viletsalt joonistatud pildi asemel anda rohkem üksikasju, teravalt tähelepanud jooni teatavas asjas, vaja osata üldist pilti joonistada ka mõne üksiku kõrvaljoonega».

Kolmest «Uue Küla» numbrist jookseb läbi Ain Rannaleedi ülevaatlik artikkel «Säälpool Naroovat» (1928, nr. 27—29), milles vaadeldakse M. Metsanurga, H. Visnapuu, Fr. Tuglase, K. Rumori, A. Kivika, P. Vallaku, A. Antsoni, A. Mälgu, E. Hiire, M. Raua jt. loomingut. Autor annab usutava ülevaate eesti kirjanduse arenemisest kodanlikus Eestis ja ütleb, et «kuigi valge-Eesti kirjandust ei saa pidada ühtlaseks nii vormilt kui sisult, võib tema üldist liikumissuunda siiski kaunis järjekindlaks pidada. See osutub üldiselt uusromantismi ja uusrealismi vahele, ehk õigemini osalt ühele, osalt teisele.» Uusromantikuteks peab ta Fr. Tuglast ja G. Suitsu, uusrealistideks A. Kivikat ja M. Metsanurka. Uusromantikute hoiakust täheldab ta: «Tõepoolest, kõik märgid näitavad, et tänapäeva Eesti kirjanduses pole tungi inimese, reaalinimese poole. Täpsemalt: valge-Eesti uusromantikud on kaugel inimesest ja ajast. Nad on lehvimas kusagil pilvede taga ehk sügaval eneses (Enno, Adams, Oks), nad otsivad maailma otsa ja eksivad fantastikas (Tuglas, Alle) ning unistavad üksinduse ja unustuse saartest.» Autor pooldab uusrealistlikku suunda, mis olevat alguse saanud E. Vilde realismist ja kanduvat edasi Metsanurga ning Kivika loomingu kaudu. Vaatamata mõnedele ekslikele seisukohtadele (peamiselt uusromantismile ja uusrealismile antud hinnanguis), oli Rannaleedi kirjutisel positiivne tähtsus: ta tutvustas lugujaid ja noort kirjanduskaadrit kodanliku Eesti kirjanduses toimuvaga.

1929. aastal ilmus «Uue Küla» veergudel kaks kirjanduskriitilist artiklit: Karl Treini «Märkuseid meie luuletuste kohta» (1929, nr. 3—17) ja Villem Buki «Märkused Eesti kirjanduse arenemisest» (1929, nr. 18—23).

Kirjanik ja kirjanduskriitik K. Trein käsitles tolaeagse luule peamisi puu-

duši — deklaratiivsust ja õõnsust ning vähest värsikultuuri: «Luuletuste konarlikkuse põhjuseks tuleb peaasjalikult lugeda oskamatus ja madalat kultuuri. Aga seda ei saa õppimisega kõrvaldada üleöö. See võtab aastatepikkust järjekindlat ning väsimata tööd iseenda kallal. Sügavat tööd oma tunnete ja isegi harjumuste kallal. Proletaarne kirjanik peab sõna tõsisel mõttes kõik teadma enamal ehk vähemal määral. Kirjanik üldse peab olema omaaja kultuursem inimene, seda enam aga proletaarne kirjanik. [- - -] Vanu teid tammuvad luuletused meil tihti. Kui seal suurtest võitlustest ja sõnarikastest löömingutest, maailma keres tule süütamisest ja muudest hirmuäratavatest asjadest juttu pole, siis räägitakse tingimata kullast ja hõbedast, astritest ja kullerkuppudest, siidist ja sinililledest, verest ja pärlitest ning muudest ilusatest ja väga kallitest asjadest. Teen ettepaneku: mitte ühte kulda ega sinilille enam luuletusse mahutada, sest kõik nad on jäänud ilmetuks. Ka kõige ilusam asi muutub inetuks, kui ta sul alati kukil on.» K. Treini kirjutise mõju võis tunda veel kaua pärast töö ilmumist.

Villem Buk võtab artiklis «Märkused Eesti kirjanduse arenemisest» vaatluse alla kogu eesti kirjanduse arengutee. Teravalt isikupärasel käsitlusviisil seob ta eesti kirjanduse ajaloo Eesti majandusliku ja poliitilise arenemisega, pöörates suurt tähelepanu revolutsioonilisele kirjandusele: «Revolutsiooniline kirjandus sihtis oma ainukesed nooled kodanliku kirjanduse alustalade — kiriku ja isamaa — pihta. Aluseks ja eeskujuks oli revolutsiooniline rahvalaule. Kiriku- ja isamaalaulude paroodiad, mis 1905. aastal ajakirjanduses viiksid, olid uueaja rahvalaulud, ealiselt juba kaunis vanad, kuid esimest korda trükkis.» Sel ajal said need paroodiad võitluslauludeks, kuid uusi rahvalaule tekkis ka revolutsioonilaulude eeskujul. Neid lauldi kui tormilaule ja rahvas nõudis ka toleaeagselt luulelt marude ning tormide keelt. Pöögelmanni luuletust «Ei soovi ma kannelt Väinö käest...» ja teisi sellesarnaseid peeti parimateks. Eesti revolutsioonilise kirjanduse ülevaates 1905. kuni 1929. aastani määratles V. Buk esimesena eesti proletarise kirjanduse olemuse ja arenemisetapid.

1926. aasta 23. aprillil loodi Leningradis Venemaa Proletaarse Kirjanike Assotsiatsiooni (RAPP) eeskujul Eesti Proletaarse Kirjanike Assotsiatsioon (EPKA). Organisatsioon alustas oma tegevust kuueliikmelisena. 1928. a. oli EPKA-l 13, 1929. a. 22 liiget. Organisatsiooni ei kuulunud niisugused proletarise kirjanduse silmapaistvad esindajad nagu H. Pöögelmann, Eessaare Aadu (Jaan Anvelt) ja Juhan Liliénbach, kellel töö ei lasknud enam kirjandusliku loomingu tegelda. See asjaolu andis ennast tunda mitmeti. Vanemate ja autoriteetsemate kirjanike kõrvalejäämine organisatsiooni tööst ei mõjunud soodsalt noorkirjanike ideelisele ja kunstilisele edenemisele.

Pärast EPKA loomist hakkas Leningradis ilmuma ajalehe «Edasi» lisaleht «Leegid» (1927—1936), millest aegamööda kujunes eesti nõukogude kirjanduse keskne väljaanne. Ajakirja veergudel hakkas jalgu alla saama ka kirjanduskriitika. Kui varem ilmus kriitikat juhuslikult, siis «Leekides» on see rubriik juba tavaline. Korduvalt võtab sõna H. Pöögelmann, esinedes ajakirjas kas arvustajana («Luuletajaist ja arvustajaist», 1929, nr. 2; «Juhan Madariku «Riigikukutajad», 1929, nr. 6) või andes ülevaateid kodanliku Eesti kirjandus- ja kultuurinähtuste kohta («A. Jakobsoni «Vaestepatuste alev», 1928, nr. 1; «Müstitsism

Eesti uuemas kirjanduses», 1929, nr. 3; «Gustav Suits kui luuletaja», 1934, nr. 1).

Kirjandusteaduse ja -kriitika alal teevad kaastööd veel P. Meisel, N. Jürisson, V. Buk, E. Paklar, K. Trein, J. Feldbach ja L. Saarts.

1936. aastal toimus eestikeelse ajakirjanduse organisatsiooniline ümberkorraldamine: senise kolme ajakirja — «Klassivõitlus», «Leegid» ja «Naistööline ja Naiskolhoosnik» — asemel hakkas ilmuma 64-leheküljeline kuukiri «Kommunismi Teel». Ajakiri ilmus kahel aastal (1936 — 7, 1937 — 11 numbrit) ja selle kirjandusteadusliku ning kriitikaosa kandvaks materjaliks on A. S. Puškini 100. surma-aastapäevale pühendatud kirjutised. 1. numbris on sellel teemal N. Jürissoni ulatuslik käsitus «Puschkin ja tema aeg», K. Treini «Puschkin eesti keeles» ja «Puschkin eesti rahva suusõnalises loomingu». Peale selle veel Puškini elulooline ülevaade.

Ajakirjas «Kommunismi Teel» ruumi leidnud artiklitest võiksime esile tõsta L. Saartsi «Jooni Gorki elust ja tööst» (1937, nr. 6), N. Jürissoni «Vissarion Belinski» (1937, nr. 1), K. Treini «M. Gorki — proletariaadi kunstnik» (1937, nr. 2) ja H. Pöögelmanni tol ajal väga aktuaalset sõnavõttu «Neli aastat fashistlikku kirjandusepoliitikat» (1937, nr. 8), samuti tema teist kirjutist «Jooni eesti rahvuskultuuri arengust» (1937, nr. 9).

Eesti nõukogude kirjandust käsitlevate artiklite puhul tuleb vaid kahetseda, et nendes hakkavad 1937. aasta lõpu poole ilmema isikukultuse ajale omased põhjendamata süüdistused, ühekülgsed ja sageli vastandlikud hinnangud. Nii sugustes kirjutistes püüti P. Meislit (Kõvameest), N. Jürissoni, O. Kullerkuppu, A. Rannaleeti ja teisi näidata kahjuritena, kes olevat eesti nõukogude kirjandust tahtnud tõugata rahvavaenuliku teele.

*

Esimeseks probleemiks, mille ümber hakkas liikuma üldistav kirjandusteoreetiline mõte, oli oma suhtumise väljaselgitamine kodanlikus Eestis ilmuvasse kirjandusse. 20-ndate aastate esimesel poolel ja osalt ka järgmistel aastatel («Noored Kommunaarid», «Oras», «Uus Küla») valitses diferentseeriv suhtumine, mis tunnustas kodanliku Eesti kirjanduse jagunemist mitmetesse hoovustesse ja vooludesse, nii reaktsioonilises kui ka progressiivses suunas. Kümneni lõppaastail kujunes välja eeskätt RAPP-i ja EPKA vulgariseeriva kirjanduskäsituse tõttu kontseptsioon, mille järgi kodanlikus Eestis ilmuv kirjandus tunnistati tervikuna reaktsiooniliseks. Ei osatud (ega tahetud) näha, et kodanliku Eesti kirjanduses on peale reaktsioonilise kirjanduse ka võimas kriitilise realismi hoovus, mida tuleb arvestada.

Teiseks probleemiks sai ilukirjanduse enda ülesannete selgeksrääkimine ja -kirjutamine. «Noorte Kommunaaride»- ja «Orase»-aastatel kasutati ebakriitiliselt kodanlikust kirjandusteadusest laenatud seisukohti, mis oma olemuselt rajanesid idealistlikul maailmamõistmisel. Kahekümnendate aastate keskel ja lõpul võtsid selle kohta sõna mitmed eesti proletarise (nõukogude) kirjanduse esindajad ning püüdsid küsimusi valgustada marksistlikelt seisukohtadelt.

Üheks tähtsamaks tolleaegsetest teoreetilistest loosungitest oli proletarise kirjanduse enamlustamise loosung. Selle loosungi all käis äge võitlus nende kirjanike vastu, kes ei kuulunud proletarsete kirjanike hulka ja kes võisid olla niihästi kaasaskäijad (poputšikud) kui ka nõukogude korra vaenlased. Tuleks märkida, et eestlastel polnud esialgu nn. poputšiku probleem nõnda tera-

vaks aetud kui vene kirjandusorganisatsioonides ja perioodikas. Vene kirjandustandril tegutses peale proletaarse kirjanike organisatsiooni veel mitmeid rühmitusi, nagu «Pereval», LEF («Vasak Rinne»), «Serapioni-vennad» jt., peale selle kirjanikud, kes ei kuulunud ühtegi organisatsiooni. Need kõik moodustasid võrdlemisi suure poputšikute armee, kuhu kuulusid ka mitmed silmapaistvad vene kirjanikud, nagu M. Gorki ja A. Tolstoi. Eesti proletaarse kirjanike mõnekümneliikmelises rühmas puudusid omad poputšikud, kuid tuginedes RAPP-i juhatuse pleenumi otsusele (1929) võitluse tugevdamisest parempoolse kallaku vastu proletaarses kirjanduses (parempoolsed ei pidanud kirjandust klassivõitluse vahendiks), alustas EPKA samal aastal võitlust rahvusdemokratismi vastu eesti proletaarses kirjanduses. Rahvusdemokratismi kui kulakluse ideoloogia «paljastamine ja väljajuurimine» algas Ain Rannaleedist, kelle loomingus esines tõepoolest apoliitilisust ja ideelist ähmasust. Selle asemel et andeka kirjanikuga kannatlikult töötada, heideti ta välja proletaarse kirjanike organisatsioonist. Sama tehti ka O. Kullerkupuga.

Tollel perioodil hakkas eesti nõukogude kirjandusteaduses ja kriitikas levima vulgariseeriv kirjanduskäsitus. Kirjandusnähtusi hinnati peamiselt klassivõitluse vaatevinklist. Selle järgi jaotati kogu tolleaegne eesti kirjandus jäigalt kahte leeri — ühel pool proletaarne, revolutsiooniline kirjandus, teisel pool kodanlik, kontrrevolutsiooniline kirjandus. Ei osatud näha, et kodanliku Eesti kirjanduses nagu igas kodanliku maa kirjanduses eksisteerivad peale reaktioonilise tuumiku alati ka demokraatlikud, progressiivsed voolud ja rühmitused. Kirjandusmetodoloogilised ja -kriitilised kriteeriumid olid vaadeldaval ajajärgul sirgjooneliselt välja toodud ühiskonna baasi arenguseadustest. Just niisugusel alusel löi õitsele vulgaarsotsioloogiline lähenemine kirjandusele ja kunstile, kunstispetsiifika mittemõistmine või selle teadlik eitamine. Klassivõitluse seaduspärasuste mehaaniline ülekandmine mis tahes kunstiliigi puhul tähendas esteetika seaduspärasuste alahindamist ja ignoreerimist.

Kirjandusteooria probleemide nõmedas seostamises majanduse ja poliitika päevaprobleemidega väljendus RAPP-i voluntaristlik joon kirjanduselu juhtimises ja selle võttis omaks ka eesti proletaarse kirjanike organisatsioon.

Murranguliseks sündmuseks nõukogude kirjanduse arengus oli 1932. a. ÜK(b)P Keskkomitee otsus «Kirjanduse- ja kunstorganisatsioonide ümberkorraldamisest», mis likvideeris kõik senised kirjanduslikud rühmitused ning rajas ühtse organisatsiooni — Nõukogude Kirjanike Liidu. See otsus pani aluse ka uue kirjandusteoreetilise mõtte arengule, sotsialistliku realismi kui loomingumeetodi teooria väljakujunemisele nõukogude kirjandusteaduses.

Senine kirjanike killustatus oli hakanud halvavalt mõjuma kogu nõukogude kirjanduse arengule. Ükski kirjanike organisatsioon polnud suuteline objektiivselt hindama seda, mis oli kirjanduselus ideoloogiliselt ja kunstiliselt väärtuslik. On huvitav märkida, et RAPP kahtles, kas M. Gorkit on võimalik pidada proletaarseks kirjanikuks, suhtus umbusaldusega Majakovskisse ja Šolohhovisse, kandis Aleksei Tolstoi kodanlike kirjanike rubriiki. LEF aga tunnistas kõlbmatuks M. Gorki kuulsa romaani «Klim Samgini elu», Fadejevi «Kaotuse» ja Gladkovi «Tsemendi». «Perevali» rühma kirjanikud ründasid Majakovskit, EPKA aga, nagu nägime, kuulutas vaenlasteks andekad eesti kirjanikud Ain Rannaleedi ja Oskar Kullerkupu.

Just sellepärast oligi vaja partei Keskkomitee otsust, sest olukord oli kujunenud niisuguseks, et silmapaistvad kirjandusteosed ilmusid omaette, kuna kirjanduslikud rühmitused ja grupeeringud hakkasid oma sisemiste intriigide ja omavahe-

liste tülitsemistega takistama nõukogude kirjanduse kui terviku arengut.

Silmapaistvaks eesti nõukogude kirjanduskriitikuks tollel ajajärgul oli kahtlemata H. Pöögelmann, kelle kirjutiste abil on võimalik markeerida vaadeldava ajajärgu kirjandusteoreetilise mõtte arenemise kõiki piirjooni. 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate algul asub H. Pöögelmann koos teiste tolleaegsete teoreetikutega seisukohale, mis ei tunnista demokraatliku ja progressiivse hoovuse olemasolu kodanliku Eesti kirjanduses. Kuid oma raamatus «Kirjanduslikult rindelt» annab Pöögelmann sellele vaatamata õiged marksistlikud hinnangud mitmetele Eesti elu- ja kirjandusnähtustele. Eriti tuleb rõhutada neid töid, mis käsitlevad eesti rahva ajalugu ning majanduslikku arenemist ja kirjandusloo tõlgendamist. Nendes artiklites on H. Pöögelmann õigetel marksistlikel seisukohtadel ja lahendab õigesti ka eesti kirjanduse ajaloo põhiküsimusi. Mõningatele liialdustele ja ülepaistustele vaatamata on Pöögelmanni raamat «Kirjanduslikult rindelt» tollase marksistliku kirjanduskäsituse tähtsaim dokument.

Alates 1936. aastast võime sedastada nii H. Pöögelmanni kui ka teiste kriitikute töökspidamistes uut etappi: hakatakse uuesti nägema ja märkima kirjanduse diferentseeritust kodanlikus Eestis. Sellest seisukohast on silmapaistvad H. Pöögelmanni kirjutised «Sünteesilisest vaimesusest» ja klassivõitluse perspektiividest Eestis» («Leegid» 1936, nr. 1) ja «Sealt, kus nüüd vabadus lindprii» («Kommunismi Teel», 1936, nr. 3). Nendes kirjutistes ütleb H. Pöögelmann nagu lahti oma viimastel aastatel väljendatud ekslikest töökspidamistest ning jõuab uutele seisukohtadele, kust näeb kirjandust endiselt diferentseerituna. Nagu teada, avaldas Pöögelmann ajakirjas «Kommunismi Teel» neli Barbaruse luuletust kogust «Tulipunkt» (1934). Toonud ära Barbaruse luuletused, kirjutab Pöögelmann: «Lugeja näeb, et luuletaja paiguti veel iganenud ilmavaate, idealistliku arusaamise võrgus sipleb — kodanlike vabaduste ja kodanliku demokraatia pettepillidest ei ole vabanenud. Kuid mitte see ei ole siin otsustav, vaid arusaamine, et tekkinud olukorrast ainult revolutsioonilise võitluse teel võib pääseda, et luuletaja ise sellele võitlusele kutsub, kuigi esialgu veel ainult suu ja sulega — sõnade ja värsside pataljonidega, mille tähtsust igatahes alla hinnata ei tohi.» («Kommunismi Teel», 1936, nr. 3.)

Kodanliku Eesti kirjanikkonna diferentseerituse taasnägemine ja -arvestamine oli kahtlemata tunnustust pälviv samm H. Pöögelmanni kontseptsioonide arengus.

Helgi Vihma

A. H. TAMMSAARE SUHTEIST «NOOR-EESTI» JA KEELEUUENDUSEGA

Aastal 1918 ilmus Helsingis Aino Kalda esseede kogu «Nuori-Viro», mille Friedbert Tuglas tõlkis eesti keelde ja mis «Noor-Eesti» kirjastusel ilmus Tartus 1921 pealkirjaga «Noor-Eesti». Raamatus lähemalt käsitletud kuue nooreestlase hulgas oli A. H. Tammsaare, kelle loomingust olid vaatluse all ta haritlasnovellid. Kui nii mitmekordse «Noor-Eesti» filtri läbinud teose puhul keegi avaldanuks arvamust, et mõni käsitletuist ei kuulugi nooreestlaste hulka, siis põhjastanuks see ainult muigamist. Et niisugune kahtlus võiks tabada kord Tammsaaret, sellist paradoksi oli tollal raske ennustada. Veel «Tõe ja õiguse» I köite ilmumise järel (1926) rõõmustasid endise nooreestlase suursaavutuse üle rühmitise omaaegne sekretär B. Linde ja esimene laekur A. Kitzberg.¹ Aga 1938. a. avaldatud monograafias väitis K. Mihkla: «Tammsaare sammus oma kirjanduslikku rada iseseisvalt, väljaspool Noor-Eesti ühisrinnet, kuulates omaenda sisehäälele ja veendumuste kutset.»² — Nagu saaks üldse midagi väärtuslikku luua omaenda sisehääle ja veendumuste kutset kuulamata, või nagu poleks G. Suits ja Fr. Tuglas luues oma sisehäält järginud! Mida K. Mihkla pidas «Noor-Eesti» ühisrindeks ja kuivõrd väljaspool seda, s. o. väljaspool «Noor-Eestit» oli A. H. Tammsaare «Noor-Eesti» tegevusajal, seda ta ei argumenteeri. Nõukogude kirjandusteaduses kordas K. Mihkla seisukohta esmakordselt H. Tobias, seda omalt poolt vulgaarsotsioloogiliselt teravdades. «Tõe ja õiguse» I köite 1952. a. trüki järelsõnas nimetas ta Tammsaare siirdumist «Noor-Eesti» rühmitise positsioonidele kirjandusloolaste võltsinguks.³ Sealt kandus väide juba käibetõena kirjandusloo õpikuisse kuni esimese arvestatava Tammsaare-monograafia ilmumiseni. H. Siimisker sedastas taas (1962), et esteetilistelt vaadetelt lähenes Tammsaare ülikooliaastail nooreestlastele paljudes küsimustes, jagas nende rahulolematust eesti kirjanduse senise taseme suhtes ja astus poleemikas tihti välja «Noor-Eesti» kaitseks.⁴ H. Puhvelgi väitis (1963), et «ainult formalist võib Tammsaaret pidaa nooreestlaseks, ja sedagi «suure surmaga»⁵, kuid mõni aasta hiljem nimetas ta üliõpilast Tammsaaret nooreestlaste aate- ja võitluskaaslaseks⁶. N. Andresenil ei kerki sellist küsimust, tema vaatleb Tammsaaret rühma tuumikusse kuuluvana, «Noor-Eesti» proosa ühe peamise esindajana⁷.

¹ K. Ligi, «Tõde ja õigus» kriitikas. «Looming» 1976, nr. 10, lk. 1734.

² K. Mihkla, A. H. Tammsaare elutee ja looming. Tartu, 1938, lk. 64.

³ H. Tobias, Anton Hansen-Tammsaare. Tõde ja õigus I. Tallinn, 1952, lk. 499.

⁴ H. Siimisker, A. H. Tammsaare. Tallinn, 1962, lk. 79—80.

⁵ H. Puhvel, A. H. Tammsaare ja «Noor-Eesti». «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 11, lk. 654.

⁶ H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja looming aastail 1878—1922. Tallinn, 1966, lk. 212.

⁷ N. Andresen, «Noor-Eesti» ja ta retseptioon. «Looming» 1975, nr. 9, lk. 1549 ja 1564; Noor-Eesti ja keeleuuendus. «Looming» 1970, nr. 9, lk. 1426; Noor-Eesti küpsusaastaist. «Looming» 1969, nr. 7, lk. 1094—1096 jm.

Kõrvutagem nüüd eelöelduga ühe peamise asjaosalise seisukohti. Kirjandusteadlasena ülimalt täpne G. Suits nimetas Anton Hansenit «Noor-Eesti» eelkäija, Tartu revolutsioonieelsete keskkooliõpilaste kirjandussõprade ringi suhtes «kõrvalehoidlikuks kaaslaseks»⁸. Kirjandussõprade salaseltsi kogunemistest kõrvalehoidev A. Hansen nõustus aga andma kaastööd teoksil oleva albumi «Kiired» I jaoks.⁹ Tegelikult leiame tema jutustusi kõigis kolmes «Kiirte» andes: I — «Kuresaare vanad», II — «Kes oli koolmeister?», III — «Kaks paari ja üksainus»; neist esimene ja viimane kuuluvad Tammsaare külaajutude paremiku hulka. 1907. a. sügisel astus A. Hansen Tartu ülikooli ja pahempoolsesse üliõpilasorganisatsiooni «Ühendus». Alates 1908. a. sügisest oli Tammsaare pidevas kokkusaamises «Noor-Eestiga», tema uued raamatud leidsid seal kirjastaja. Seda tähendabki rühma kujunemisaegu meenutava G. Suitsu lause: «Tammsaare ühines Noor-Eesti lipu alla veidi pärastpoole.»¹⁰ («Noor-Eesti» algust arvestatakse «Noor-Eesti» I ilmumisest 14. juulil 1905.)

Sisult avaldus see ühinemine «Noor-Eesti» ühisrindega Tammsaare haritlasnovellides, kus esmakordselt meie proosas kajastus sajandi alguse tõusva sugupõlve haritlaskond, kes ühtlasi oli «Noor-Eesti» peamiseks lugejaks. «Ta on ainus nooreestlasist, kes kõhklemata haarab kinni päevaküsimusist ja ümbritsevast elust, kuigi ta küsimused on ainult hingelist laadi ja kujutet elu näitelava enamail juhuseil kitsas Eesti üliõpilase tuba,»¹¹ kirjutab A. Kallas. Tammsaare kõnealused novellid «Pikad sammud» (1908), «Noored hinged» (1909) ja «Üle piiri» (1910) kannavad tiitellehel märkust: «Noor-Eesti» väljaanne, juttude kogu «Vanad ja Noored» (1913) — E. K. S. «Noor-Eesti» väljaanne; «Poiss ja liblik» (1915) on Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» toimetus nr. 33.

Kui «Noor-Eesti» 1912. a. pääses põranda alt põranda peale — sellel aastal saadi tsaarivõimudelt lõpuks luba asutada ametlikult Eesti Kirjanikkude Selts «Noor-Eesti» —, kuulus Tammsaare asutajaliikmete hulka. (Vt. Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» Esimene pääkoosolek 27. mail 1912, kell 1/2 9 õhtul Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumides. — Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» Aastaraamat I. 1912. a. Tartu, 1913, lk. 5—6.) Järgmisel aastal valiti Anton Hansen «Noor-Eesti» juhatuse liikmeks. Eemalejäämine «Noor-Eesti» juhatuse tööst oli tingitud haigestumisest, nii nagu riigieksamitegi tegemata jätmine — ajal, mil ta haigena viibis Kaukaasias ja Koitjärvel. Kuid vaatamata halvale tervisele ja raskele operatsioonile tegi ta kaastööd «Noor-Eesti» väljaannetele ja arvustas ajakirjanduses nooreestlaste teoseid. Selles situatsioonis on ootuspärane Tammsaare seisukohavõtt nooreestlaste ühe peamise võitlusrinde — keeleuenduse kohta, sest vormilt avaldus nooreestlus keeleuenduslikes ja uue kunstilise kvaliteedi taotlustes. Dokumentaalsed materjalid (artiklid, kirjavahetused, memuaarid, kunstiline looming jm.) tõendavad, et keeleuendusliikumine võrsus «Noor-Eesti» rühmas, küpses seal ning kasvas üle «Noor-Eesti» tegevuse piiride, et keeleuendusele elasid intensiivselt ja loovalt kaasa Fr. Tuglas, G. Suits, A. H. Tammsaare, B. Linde jt. nooreestlased. Selle üheks tõendiks on Tammsaare essee «Keelest ja luulest» (1915). Lühemaid keeleuendusse puutuvaid arvamusi esineb Tammsaare artiklis nii varem kui hiljem.

«Noor-Eesti» rühmitise tegevusprogrammi üheks tähtsamaks osaks kujunes

⁸ G. Suits, A. H. Tammsaare tee ja töö. «Looming» 1928, nr. 1, lk. 47—48.

⁹ Sealsamas, lk. 48.

¹⁰ G. Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Tartu, 1931, lk. 49.

¹¹ A. Kallas, Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tartu, 1921, lk. 125.

võitlus keeleuenduse eest. J. Aavik oli rõhutanud meie kirjakeele sõnavara rikastamise vajadust juba «Noor-Eesti» I albumis, soovitades selleks konkreetseid abinõusid. Keeleuenduse põhiprobleeme käsitlevaid artikleid avaldas ta ka «Noor-Eesti» hilisemais väljaandis. Nooreestlus ja keeleuendus kippusid kohati otsekui sünonüümideks muutuma. Ka hukkamõistjaist ei tulnud puudu, nagu ikka iga uuenduse puhul, sest: «Arvustada ja hukka mõista üht uuendust on tuhat korda kergem, kui seda pooldada või vähemalt targu võitluse lõppu oodata. Kõik on hukkamõistja poolt: traditsioon, inimlik laiskus ja inimlik mõttetumus.»¹² 1908. aastal suunas E. Vilde Stuttgardi maapaost oma pamfleti «Uuel teel» uue stiili ja uue maitse vastu, selle hulgas ka keeleuenduse vastu, sest uut stiili aitas kujundada uuenduslik keel. Järjekindlamalt ründas keeleuendust «Postimehe» ringkond, kus keealaseks autoriteediks peeti Tartu ülikooli eesti keele lektorit J. Jõgeveri, kes oli J. Aaviku ja V. Ridala uuendusetepanekute ägedamaid vastaseid.

Mitmes suunas rünnakud tugevnesid eriti pärast «Noor-Eesti» III albumi ilmumist. Sellele järgnenud aastail nagu varemgi võttis Tammsaare nooreestlaste kaitseks korduvalt sõna. Kui «Noor-Eesti» oli Esimese maailmasõja keskel jõudmas oma lõppjärku, kirjutas haige Tammsaare Koitjärve eksilis justkui kogu liikumise epitaafiks pikema essee «Keelest ja luulest», mis ilmus 1915. a. ajakirjas «Tallinna Kaja» ja samal aastal ka eri raamatuna. Kirjanik Tammsaare tegi kokkuvõtte sellest, mis talle kui kriitikule oli aastate jooksul «Noor-Eesti» suhtes südamele kogunenud. Ta sõitles kõigepealt neid A. Jürgensteini, O. Petersoni ja O. Müntheri laadis arvustajaid, kes nägid nooreestlastes ainult Lääne-Euroopa dekadentlike eeskujude matkijaid. Tammsaare nägi õigusega noorema kirjandusliku sugupõlve uuendustaoitluste pärispõhjusti palju sügavamal: «Meie keel on muhenemise-ajajärgus. Aga kas ainult keel? Kas ei ole ka meie vaimu- ja hingeelus mingisugune haruldane käärimine nii mõnigi aasta juba aina maad võtmas? Mis tähendab nõnda nimetatud Noor-Eesti liikumine ja mis kipitab südamel neil kõige noorematel, keda momentlasteks on hakatud hüüdma? Kas see kõik ainult võõrsilt laenatud udemeid esitab? Vaevalt! Võõras eeskuju võis nii mõnigi kord äratajaks, julgustajaks, ka liialdusele ukutajaks olla, kuid pealiskaudne oleks teatud liikumist ainult võõra mõjuga seletada. Nõnda võiks nende isamaaliste kilda langeda, kes marxismust kui võõrsilt laenatud taime kodumaalt mõtlevad hurjutamisega välja peletada. Ei, mu armsad, marxismus idaneks meil ka siis, kui me tema nime ei teaks!

Noortel kibeleb midagi nut rinnas ja nad katsuvad sellest teistele uskumapanevalt teatada. Aga uuest rääkida on raske [- - -].»¹³ Tammsaare taunis seda halli, ilmetut, klišeeliseks kulunud ajalehekeelt, mis prevaleeris sajandi alguse kirjameeeste proosas: «Vanast, «selgest» keelest hakatakse lahti rabelema, sest see tundub kulununa; temas on liig palju sõnu ja vähe sisu. Uue ütlemiseks otsitakse uut keelt, mis oleks rikas kõlast, aimetest ja kõiksugu varjunditest. Hakkab uute sõnade jaht, algab keele painutamine, mõnikord murdmine.»¹⁴ Tabavalt ironiseeris Tammsaare keeleliselt alalhoidlike haritlaste kurtmisi selle üle, et uuenduslikud vormid ja neologismid takistavat neid nooremate autorite ilukirjanduslikku loomingut maitsmast: «Külmaks jätab aga vaatleja ka võhikute, iseäranis haritud võhikute häädaldamine, et nad uuenevast Eesti keelest jagu ei saa. Neile leidub ainuke vastus: õppige, ka emakeelt peab surmani õppima. Te olete suured rah-

¹² Fr. Tuglas, Võhiku mõtted I. «Keeleline Kuukiri» 1915, nr. 3—4, lk. 51.

¹³ A. Hansen, Keelest ja luulest. Tallinn, 1915, lk. 11—12.

¹⁴ Sealsamas, lk. 12.

vuslased, aga miks tahate siis Wiener tantsudele ja Pariisi moodsidele rohkem aega pühendada kui emakeelele. Te olete vaimustatud isamaalased, noh siis tooge see hirmus ohver, et te isade keeles pisut vana unustate ja uut omandate.»¹⁵

Põhimõtteliselt keeleuendust vajalikuks pidades hoiatas Tammsaare ometi lingvistiliste meetodite mehaanilise rakendamise eest: «Õige suure enesepettusena tundub ka arvamine, nagu tähendaks iseäralist keele rikastust see, kui olevate sõnade asemele vastava tähendusega võõrad või murdesõnad tuuakse, mis endist aimet ei süvenda, laienda ega varjunda. Muidu oleks keele rikastamine üsna kerge asi: õpi meie üksikuid murdeid tundma, lisa nendele Vanast kandlest ja Setu lauludest saadud sõnad juurde ning töö oleks toimes. Aga just Grünthal-Ridala teosed ajavad selle poolest ajuti päris tõsiselt mõtlema.»¹⁶ Tuues näiteid saksa klassitsismist, mille vaimset atmosfääri kirjanik põhjalikult tundis, rõhutas ta: «Uus algupärane ja rikastatud keel tekkis vastavast vaimust. Loomisetöö süvenemisega ja arenemisega süvenes ja arenes ka keel.»¹⁷ Tulevikuperspektiividele mõeldes jõudis Tammsaare ligilähedale Tuglase seisukohale, kes aasta hiljem oma «Võhiku mõtteis» arvas, et keeleteadlaste kõrval tuleks keele uendamisel katsetada «esteetide, luuletajate, fantasööridega»¹⁸. G. Suitsu pidas Tammsaare üheks meie paremaks keelemeistriks, kellele keel oli stiili kujundamise vahend ja kelle heas keeles «Tuulemaa» sündis suure keelesegaduse ajal. Siit tärgaski tulus õpetus: «... igaüks on oma keele sepp. Tahad sa meistriks saada, siis tao ja pinni, õpi uut ja unusta vana [- - -].»¹⁹ J. Aavik on Tammsaare arvates «oma uue keele probleemi pisut liig kergeks teinud, kui ta lahenduse abinõuna õudsuse- ja hirmuromanide tõlkimist mõtleb tarvitada»²⁰ (mida Aavik tõepoolest tegi). Mis puutub J. Aaviku 1912. aasta mõtteavaldusse «Enne riist, siis teos; enne keel, siis kirjandus»²¹, siis 1915. aastal oli Tammsaare arvates aeg uendatud keeles loomiseks küps ja just omanäoliste teoste loomine keele uendamiseks väga vajalik. Ta kirjutas: «Viimasel ajal oleme kõik kanged omapärase unistajad, aga ehk oleks siis aeg uskuda, et ainult omapärase tööde loomine ka ihatud uue omapärase keele toob. Ehk on ometi tõenäolik, et «Tuulemaad», «Tabamata imed», «Popid ja Huhud» ning «Kauged rannad» keele alal rohkem korda saadavad kui oodatud suurteose keele äramääramine, ehk meil küll lähemad teated selle kohta puuduvad, missugune see teos peab olema või millal ja kellelt ta ilmub.»²² Pandagu tähele tsiteeritud autorite grupi amplituudi, mis ulatub parodeerijast Vildest uendusäärmusliku Ridalani. Esimese mainimine selles kontekstis kinnitab Tammsaare tähelepanelikkust vananeva ning emigratsiooni sunnitud Vilde püüdluste suhtes kõigest hoolimata kodumaiste noortega keelepõllul sammu pidada, nagu see «Tabamata ime» kõrval eriti selgesti ilmnes ta «Jutustuste» sõnastuse varjundlikkuses, pretsiissuse taotlemises.²³

Et teravdada oma seisukohta keele teadliku uuendamise ja sõnakunsti (eriti luule) vahekorra kohta, analüüsis ta detailideni võrdlevalt kahe nooreestlase luulet. Selleks valis ta keeleuendust sihikindlalt ja forsseeritult

¹⁵ Sealsamas, lk. 11.

¹⁶ Sealsamas, lk. 47.

¹⁷ Sealsamas, lk. 9.

¹⁸ Fr. Tuglas, Võhiku mõtteid III (1916). «Kriitika» VII. Tartu, 1936, lk. 257.

¹⁹ A. Hansen, *op. cit.*, lk. 7.

²⁰ Sealsamas, lk. 9.

²¹ J. Aavik, Keele kaunima kõlavuse poole. «Eesti Kirjandus» 1912, nr. 1—2 ja moto äratrükis 1913.

²² A. Hansen, *op. cit.*, lk. 9—10.

²³ Eesti kirjanduse ajalugu III. Tallinn, 1969, lk. 237.

loomingus rakendanud keeleteadlase V. Ridala kaks esimest luulekogu ja kirjandusteadlase G. Suitsu «Tuulemaa» vormiküpsed laulud. Kriitik Tammsaare kahtles õigusega luuletaja ja Ridala liiga rohkete murdesõnade ja soome keelest tuletatud neologismide otstarbekuses. «Üleüldse on Ridala meie suure sõnadearmastaja ja mõnikord näib, nagu võiks armastus tõepoolest haigne saada.»²⁴ Selliseid Ridala luules korduvaid sõnu nagu *kulehtama, välgendama, kilgendama, terendama* jne. nimetas ta sõnaliblikateks, mida päiksepaistel tahetakse lendama panna. «Ajuti kipub liblikaid liiga saama, siis varjavad nad päikse ja loodavad kujud.»²⁵ Ridala tarvitas uue väljendamiseks võimalikult palju uusi sõnu või vanu uues tähenduses. «Eksitusena aga tundub tema teoseid lugedes arvamine, nagu tähendaks uus sõna, olgu ta mõnest murdest või võõrast keelest pärit, alati keele rikastust. Hinge-, tundeilma sügavamaks, peenemaks, plastikumaks väljendamiseks puuduvad nii lihtsad ja kerged abinõud, nagu mõistuseilmas eriteaduste oskussõnade, nomenklatuuride kokkuseadmine. Igal rahval on oma erinev tundeilm. Sellele vastavalt peavad ka sellekohaste aimate äratähendamised kujunema.»²⁶

V. Ridala tollaegse luule loetlevale ja uusi sõnu kuhjavale stiilile vastandas Tammsaare G. Suitsu peenelt läbitunnetatud meisterliku stiili. Selle kaudu jõudis ta seisukohani, et ilukirjandus kui kunst peaks keelt uuendama ja rikastama mitte ainult uute sõnade ja vormidega, vaid ka olemasolevatele sõnadele uute tähenduste ja varjundite loomisega sõna isikupärase kasutamise teel. G. Suitsu «Tuulemaa» oli veenev argument: «Palju on Suitsi paremates luuletustes sarnast peadpöörivat keelt? Iga tähelepanelik lugeja peab tunnistama: õige vähe. Küll tarvitab Suits uue ütlemiseks uut keelt, aga tema keele uudus ei peitu niipalju uutes sõnades ja tänini tundmata vormides kui kõigile tuttavate sõnade omapäraseks tarvitamiseks.»²⁷ Selle poole püüdis ka üle keskea jõudnud Tammsaare.

Et «murdesõnad on enamiste harimata ja arenemata maarahva omad», siis «Nendel oleks vast ainult kapsli tähendus, kuhu meie loojad uueste avastatud rikkused sängitavad. Selleks ootame oma mõttetarku — nad ei tarvitse sugugi kohe üleilmliseks saada, — peeneid romanista ja luuletajaid, kes meie vaimu ja hinge salajamatesse soppidesse sõnatuukritena julgevad alla laskuda. Muidugi pole tähtsusetu ka see üksikasjaline tüütav keeletöö, mis meie vanu tänapäev nii sagedaste päid paneb raputama. Aga pole viga, küllap me homme selle kõrvale jätame, mida täna halvaste tehakse. Selle tõenduseks võib vististe iga arenenud keel olla.»²⁸ Et tehtigi üha paremini ning jäeti halvasti tehtu kõrvale, seda tunnistab meie kirjakeel. Tammsaarel oli küllalt silma ka Ridala «Rannamaastiku» omapärase ilu ja sõnadele vastava sisemise selguse märkamiseks, kui ta kirjutas: «Tekib tundmus, et loetut ikka ja ikka korrata tahaks. Huvituseta pole ka nähtus, et niisugustes salmides ei võõrad sõnad ega omataoline kirjutusviis iseäralikkust ei sünnita: kõik anduks nagu iseenesest. Üleüldse näib lugu nõnda olevat kõigi hästi tabatud võõraste sõnadega; nad on kergeste arusaadavad ja ei unu enam.»²⁹

Tammsaare mõistis väga hästi, missugune edu oli keeleeuendusel olnud juba

²⁴ A. Hansen, *op. cit.*, lk. 40—41.

²⁵ Sealsamas, lk. 40.

²⁶ Sealsamas, lk. 45.

²⁷ Sealsamas, lk. 27—28.

²⁸ Sealsamas, lk. 48.

²⁹ Sealsamas, lk. 55.

1915. aastaks: enamikule esialgu ületamatuina näivaist vastuoludest ühelt poolt aine ja vormi, teiselt poolt vanade ja noorte vahel oli sündinud uus kvaliteet meie keeles ja meie sõnakunsti. Looja ja kriitik ühtlasi oli tulvil optimismi, kui ta oma eseeses nii Grünthalit kui ka Vildet mõista tahtvalt kirjutas: «Noorus on ilus, aga sagedaste vaatame nukra naeratusena tema poole tagasi — mitte tema väljaneermiseks! Naeratagem siis ja astugem edasi!

Me olemegi astunud ja vaevalt sellepärast, et Vilde «Tokerjad» kirjutas. Vaadake Tuglase viimaseid sammusid või võtke Ridala «Kauged rannad» kätte, küllap te siis märkate, missugune tee mõne aastaga selja taha jäetud. Endisesse udusse hakkab nõrguma kristallset selgust ja kõlisevate kulinat asemel püütakse paigutada ideede helisev avarus, kujude plastilised jooned.»³⁰ Kirjanduslik meisterlikkus oli tõusnud tasemele, mis sulatas uued sõnad ühtsesse tervikusse.

Ülalesitatust tuleneb küsimus, kas ja kuidas nooreestlus ja keeleuendus kajastusid Tammsaare enda loomingus. Vastust otsigem esialgu neist Tammsaare teoseist, mille ajaliseks piiriks on 1920-ndate aastate algus.

«Noor-Eesti» väljaannetes seatud kunstilised nõuded proklameerisid esmajoones teoste stiililise ühtsuse vajadust. Fr. Tuglase programmilisi esseid «Eduard Vilde ja Ernst Peterson» (1909) ning «Kirjanduslik stiil» (1912) kannab ideelise teljena juhtmotiiv: oldagu realistid või romantikud, kuid peetagu kinni voolule vastavast stiilist. G. Suits rõhutas 1910. a. «Noor-Eesti» ajakirja avanumbri juhtartiklis, et «eesti vaimuviljeluse» peab õppima «kirjandusliku tehnika eneseteadlikku omandamist, uute elamuste ja meeolude nõtkemat väljendusoskust, väärtustava keelematerjali intensiivsemat läbitöötamist».

Need nõuded on jätnud jäljed Tammsaare haritlasnovellidele, kus ta kriitilise realismi meetodile eelistas impressionistlikku kujutamistehnikat. «Pikkadest sammudest» «Kärbseni» keskendus kirjaniku tähelepanu tegelaste siseelu, kiiresti vahelduvate meeolude, muutlike hingeseisundite kujutamisele. Olustikku skitseeris ta seejuures vaid mõne põgusa joonega. Tammsaare varasemas loomingus domineerinud külamiljöö asendus Tartu üliõpilaste katusekambrite mõttetiheda atmosfääriga. Kõik see tingis nõtkemat dialoogi, tihedamat sõnastust. Noorema generatsiooni haritlaste tundeavalduste täpsemaks edasiandmiseks tuli autoril täiendada oma sõnavaragi, pidevalt otsida uusi mõisteid ning aimeid väljendavat leksikat. Iseloomustaval kombel pani ta juba 1917. a. oma parima impressionistliku novelli pealkirjaks «Varjundid» — kaks aastat enne J. Aaviku «Uute sõnade sõnastiku» ilmumist! Toonaste neologismidega *varjund*, *varjundama* opereeris ta tollal publitsistikaski.

Väärib tunnustavat esiletõstu see hoolikus, millega Tammsaare on 1920-ndate aastate algul viimistlenud oma haritlasnovellide uustrukke, täpsustades nende kompositsiooni, lihvides sõnastust ja lisades uusi mõttesähvatusi ning aforisme. Sõnavarasse on lisandunud otsekui nooreestlaste keelekatlast ning Aaviku uute sõnade sõnastike lehekülgedelt *lämpama*, *muljuma*, *rõske*, *rõskus*, *rõve* (PS²)³¹, *kirg*, *mürk* (ÜP²), *rüvetama* (K²), *manama*, *ponduma*, *soiguma* (V²) jt. Need ja palju teisigi sõnu on J. Aavik ja V. Ridala võtnud F. J. Wiedemanni «Eesti-saksa sõnaraamatust». Tammsaareni on need «viidemannismid» jõudnud ilmselt Aaviku

³⁰ Sealsamas, lk. 38.

³¹ Lühendid: PS = Pikad sammud. Tartu, 1908; PS² = sama 2. tr. Tallinn, 1921. NH = Noored hinged. Tartu, 1909; NH² = sama 2. tr. Tartu, 1923. ÜP = Üle piiri. Tartu, 1910; ÜP² = sama 2. tr. Tartu, 1923. PL = Poiss ja liblik. Tartu, 1915; PL² = sama 2. tr. Tallinn, 1922. V = Varjundid. Tartu, 1917; V² = sama 2. tr. Tallinn, 1923. K = Kärbes. Tallinn, 1917; K² = sama 2. t. Tallinn, 1924. S = Sõjamõtted. Tartu, 1919.

tegevuse mõjul ja vahendusel. Tammsaare kahe esimese loominguperioodi käsitlustes pole seni vihjetki Wiedemannile! Tegelikult ei olegi täpsemalt selgitatud, kui palju ja mis ajast alates Tammsaare üldse kasutas Wiedemanni sõnaraamatut. Tema isiklikus raamatukogus oli olemas selle 1923. aasta trükk. Ei ole vajalikult analüüsitud ka kirjaniku kodukoha keelepruuki ta teostes, mis ometi on silmanähtav. Ent samadest väljaannetest jääb sõelale küllalt sõnu, mida Aavik propageeris kas neologismidena või — tema enda sõnade järgi — «juba tarvitusele tulema hakand kirjakeelsete derivaatneologismidena»³², nagu *himur*, *lohutus*, *pelgur*, *teostama*, *veetlema* (PS²), *pettumus*, *südelema* (ÜP², üks Tammsaare tolleaegseid lemmiksõnu), *ühing* (K²) jne. Seejuures iseloomustab Tammsaaret püüd Aaviku propageeritud leksikat omalt poolt edasi viljelda uute liitsõnade moodustamise teel, nagu *poolrõvedad* (PS²), *pilkevimm*, *edevusekirg* (K²), *linnapeahe* (e. *vurlelus* NH²) jne., nõnda sõnu oma loomingulises tiiglis ümber sulatades ja uuesti vormides. Uute sõnade kasutamine, sünonüümide otsimine ja leidmine viis kohati uuestisõnastamisele, nii et ka lauserütm muutus vähem venivaks, energilisemaks, sõnastus ise täpsemaks, paindlikumaks, vrd. *Niiskus näis kuni luudeni, hingeni tungima*. (PS, lk. 14.) *Rõskus lõikas luudeni, tungis hingeni*. (PS², lk. 14.)

Silmatorkavamalt kui novellides avaldub keeleuuenduse mõju Tammsaarele ta artiklite ja lühijuttude kogus «Sõjamõtted», mis ilmus 1919. a. «Noor-Eesti» kirjastusel. Eriti Tammsaare kirjanduskriitilised esseed on stiililt ja sõnavara rikkuselt ning paindlikkuselt «Noor-Eesti» parimate esseistide (G. Suits, Fr. Tuglas) tasemel. V. Ridala ja J. Aaviku propageeritud sõnu leiame «Sõjamõtteist» seni nimetatuille lisaks näit. *kiinduma*, *maastik*, *muhelema*, *tõre*, *valdama* jpt. Aaviku ja Tammsaare sõnavaistu lähedusest (mida nad ise kippusid eitama) annavad tunnistust Wiedemanni sõnad *areldi*, *kehik*, *lahtuma*, *maldama*, *rühkima*, *tülpima* jne.

Tammsaare keeleuuenduslikud harrastused ei piirdu sõnavaraga, ta rakendab morfoloogilisigi uuendeid, nagu sisseütlev *meele* (S); *mustis ülikonnis* (K²); *mehed naeratasid* (ÜP²) < *naeratasivad* (ÜP); *nägin ta musti loogas kulmi* (V¹, lk. 42); *Inimene kui isik tuleb olematusest ja läheb olematusse* (S, lk. 200); *Harilikult usume ikka, et meil on inimestest rohkem aimu kui asjust* (S, lk. 197).

Koitjärvel süvenes Tammsaare prantsuse kirjandusest eriti A. France'i teoste lugemisse, kelle keelepruugi iseloomustamiseks tsiteeris oma essees «Naerjast nutusel ajal» Montaigne'i: «ilusad vaimud uuendavad keelt vähem, aga seda rohkem täiendavad nad teda võimsa ja mitmekesise tarvitamisega, venitades, painutades.»³³ Samas proovis Tammsaare ka ise laiendada sõna semantilist välja, leida uusi seoseid, (tunde)varjundeid, näit. sõnale *kuurduma*: Wiedemannilt leiame *kuurd* 'Falte, Runzel', *küрд* [loe: kuurd] 'Krümmung, Zusammendrehung', *kuurduma* [loe: kuurduma] 'sich zusammendrehen; Herzblätter bilden'; Aavik võttis kasutusele ja oma sõnastikesse mõlemad variandid *kuurd*, *kuurd*, teises trükkis ka *kuurduma*, *kuurduma* Wiedemanni poolt registreeritud konkreetse tähenduses. Tammsaare aga abstraheris ja tarvitas ülekantult: «...nagu imbüks valust kuurdunud hinge iseäralikku joovastust.» (S, lk. 229.) Teisal kasutas ta metafoori *vanuvas videvikus* (NH², lk. 74) jne. Nõnda juurdles ja katsetas Tammsaare ilukirjandusliku keele, eriti sõnavara ja sõna leksikaalse tähenduse vallas juba kümmekond aastat enne oodatud suurteose sündi.

³² J. Aavik, Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. 2. tr. Tallinn, 1921, lk. 4.

³³ A. H. Tammsaare, Sõjamõtted. Tartu, 1919, lk. 178.

Tammsaare loomingu teine periood oli talle keelekooli ja otsingute aeg. Selle vilju leidub rikkalikult kogu tema hilisemas loomingus, ka «Tõe ja õiguse» lehekülgedel. Juba esimeses köites kasutas keeleuendusele aldis olnud autor rohkesti neologisme ja morfoloogilisi uuendeid³⁴. Epopöale omased värsked sõnaseosed, individuaalsed tarvitamisjuhtumid, tuntud sõnade polüseemilisuse ärakasutamise ebatavaliseks vastandamiseks semantilise mitmeplaanilisuse loomisel³⁵ — nii oskuslik semantiline varieerimine sai alguse teisel loominguperioodil. Isegi kujundeid on sealt üle kandunud (vrd. *vanuvas videvikus* NH², lk. 74; «Tõde ja õigus» I, lk. 333 jmt.). Et V. Ridala ja J. Aavik ammutasid teadlikult ohtrasti Wiedemanni sõnastikust (ja Ridala loomingus on küllaga kodusaare keelt), propageerides sealt saadud leksikat ka uute sõnade sõnastikes, siis toetas see igati Tammsaare varakult alanud murdesõnade velmamist kunstilisel eesmärgil. Täiesti ilmselt on Aavik oma sõnastikesse võtnud Tammsaaregi kasutatud uusi sõnu, mida kahjuks praegu ei jõua dokumenteerida, Aavik ise aga seda ei nimeta.

«Noor-Eesti» oli mitmepalgelisist huvitavaist isiksusist koosnev loominguline rühmitis, mitte legendaarse idamaise Iraxi õukond, kus piirduti ainult ülistuslaudude ja pooldusepalangutega. Üksteist rangelt kritiseerides, üksteist loominguliselt õhutades ja toetades pürgisid nooreestlased ühiste eesmärkide poole, milleks olid meie kirjakeele ajanõuete tasemele tõstmine, meie luule- ja proosastiili iga-külgne täiustamine, uue kvaliteedi loomine humanistlikus kunstis. Sooritanud range jurisprudenti studiumi, teritanud oma vaimu loodusteaduste ja filosoofiaga, suhtus A. H. Tammsaare keeleuendussegi dialektiliselt. Ta polnud juht ega ideoloog, kuid ka mitte epigoon³⁶; tema loova kunstnikuintuitsiooni abil tabatud ja kriitilise intellekti läbi teravdatud mõttekäigud aitasid keeleuendust edasi viia, tema looming meie kirjanduse ja keele tõepoolest Euroopa tasemele tõsta. Tammsaare suhtumine ühiskonda, Eesti elunähtuste vaatlemine ja vaagimine ühelt poolt üldeuroopaliku mõõdupuuga, teiselt poolt rahvusliku prisma läbi esindab tüüpilist nooreestlast, kuigi noorte kunagine organisatsiooniline rühmitis «Noor-Eesti» oli juba minevik. Ka pettumine Euroopa tsivilisatsioonis lähendab teda G. Suitsule, kellele «tulle, verre ja suitsu näib hukkunud euroopalise kultuuri aade».³⁷

Tammsaare kunstilise sõna rikkus ei avane juhusliku pealiskaudse vaatlusega. See nõuab ja väärib põhjalikku süvenemist, A. H. Tammsaare sõnastiku koostamist tänapäeva lingvistika tasemel.

³⁴ Vt. ka I. Sikemäe, Pisut-natuke «Tõe ja õiguse» teemadel. «Looming» 1976, nr. 10, lk. 1726.

³⁵ Vt. ka H. Laanpere, Ühe sõnameistri semantikast. «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 11, lk. 654—664.

³⁶ N. Andresen, A. H. Tammsaare tööbilansi puhul. «Teater» 1940, nr. 3, lk. 75.

³⁷ Sealsamas.

Kalju Saaber

UURDEMETT

*

Rahuingleist toimetajannad tahavad meist, noortest vihastest meestest, ikka Anna Pavlovna Schereri jututuba teha, kus värtvad vuri-seksid monotoonselt ja rahumeeli, kedagi häirimata. Nende pliiatsijupp kardab kõike kõiges — kardab londonlikku mehejõudu, kardab külma, kardab kuuma, kardab sõda, kardab seksi, kardab sotsiaalsust . . . Kuid milleks me siis oleme? Kas selleks, et inimene elaks jälle väikselt ja vaikselt, et ripuks ära asjade maailmast ja reklaamist, milles iga teine sõna on raha, et treidjunionistlik auto-maja-suvila kompleks oleks ülima õnne tipp, et me kastreeriksime iseendid, et meil ei oleks võite ega kaotusi? See oleks ohtlik klaaspärlimäng!

*

Sakslased on öelnud, et heites ühte kirjandusega, saad pealekauba ka tema ämma — kriitika. Ma ei püüagi otsustada, kummas on rohkem inkviitoriverd, kas loojas või kriitikus, vastastikku on nad ikka teineteist materdanud ja äraväsinult nagu poksijad teineteise najal hinge tõmmanud. «Pekske seda neetud koera, ta on kriitik!» Missugune ta siis on, see kriitik? Mingem väikesesse Waldsasseni, tsistertslaste kloostri unikaalsesse raamatukokku. Seal me ta leiamegi, lõigatud Karl Stilpi (1704—1726) poolt puusse. Küürakil mehike kannab lausa Atlase visadusega ühte rōdunurka. Ta on keskaegse õpetlase kuues, jalad kummaliselt krobetat tegu, justkui pooleldi välja töötamata, pooleldi ehk sarviku omad, käed kinni seotud, turi lai nagu peksupoisil ikka. Peast väljakasvav kurg on kaela alla painutanud ja vesisel, suureneninalisel näol nokaga nosplist kinni haaranud. Kriitiku kokkulitsutud suu ümber aga manglevad lausa viiulivõtmetena kibejonnakad muiged. Seal, tsistertslaste juures, tunned ta ära. Jääb üle ainult loota, et kriitikud oleksid oma allegooria väärilised.

MÖTTEID JA MÄRKMEID

*

Aeg enne raamatu sündi on just nagu hetk enne pattulangemist. Raamatu ilmumine ei kujuta iseenesest enam mingit hingelist sündmust: praktilised sugulased ohkavad kergendunult, et näe, ta töö polegi orastele rajatud, paar aastakest venitab ehk laenudeta välja... Sõpradele ja tuttavatele, kel riulid isegi pungil, ei kujuta su autogrammiga eksemplar mingit töötatud maad; veel vähem lahendab korterikriisi... Ise aga tahaks kedagi mehelikult emmata, vene kombe kohaselt kolm korda patseluitada, joosta tänavale, kallistada esimest vastutulevat tüdrukut ning kuulutada riivatult: *Xpucroc cокpек!* Sest raamatu ilmumine on imiku hääl pärast ämmamoori vilunud laksu.

*

Antsla kandi vanasõna ütleb: «Sõnnu mööda tule keik tagasi.» Liisuvend ja tsunftikaaslane Gunnar Lunde Norrast pihtis, kuidas ta pidi kaheksa pikka päeva toimetusest oma tööle vastust ootama. Ja pahasdas veel seejuures, vennike! Kui Maarjamaal peaks kokku võtma kõik need nädalad, kuud, kvartalid, koguni aastad, mil on sedasama maa ja taeva vahelist rippumist ette tulnud, siis alles tunned, kui aeglaselt jahvatavad tänapäeva jumalaveskid — muutumatu kannatlikkusega käib ohverdamine kunstialtari balustraadi ääres. Peab ikka kuri kannatus olema, enne kui kalju sulle kurku kasvab! Pahatihti kustub püha Elmo tuli palju varem, et tunda veel surinat näpuotstes või juuksejuurtes. Oled maandatud nagu lapsepõlvemälestus, elad nagu vanatüdruk, et kuuluda kirjamehena tollesse argipäisesse vaheklassi, mida kutsutakse teenistujateks.

*

Esiotsa ei hoolita autori tekstist keda kuraditki — tõmmaku maha, tehku ringi, kärpigu, ja kui ei oska, õpetame. Siis on kirjanik surnud ja suur. Otsitakse tikutulega originaalkäsikirju, et kogutud teosed tekstikriitiliselt välja anda. Ja nüüd tõmmatakse maha mahatõmmatu, tehakse ringi ringitehtu, kasvatatakse kärbitut, ja kui ei osata — õpitakse kadunukeselt.

SÕJAROMAAN AJARAAMATUNA

Vladimir Beekman: «Ja sada surma». «Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 415 lk.

Vladimir Beekmani uue romaaniga «Ja sada surma» (samuti Juhan Peegli «Sirbis ja Vasaras» ilmunud fragmентаariumiga «Ma langesin esimesel sõjasuvel») on täidetud oluline lünk meie Isamaasõja-ainelises kirjanduses — 22. territoriaallaskurkorpuse sõjatee kujutamine 1941. aasta suvel. Tõepoolest, varasemast meenub vaid üks kõnesoleva ainese kujutamise katse — E. Männiku lõpetamata jäänud teos «Neljakümne esimene aasta» («Looming» 1946, nr-d 9, 10—11, 12), mida P. Kuusbergi sõnade järgi võib nimetada vaid eeltööks sõjaromaani loomisel.¹ Eesti nõukogude sõjaromaani teemaks on olnud Eesti korpuse lahingutee (H. Leberechti «Sõdurid lähivad koju», P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina»), hävituspataljoni kaitselahingud neljakümne esimese aasta suvel (P. Kuusbergi «Südasuvel») ja nõukogude tagalas või okupeeritud Eestimaal asetleidnud sündmused. Kuigi tänapäeva nõukogude kirjanduses, mis käsitleb Isamaasõja ainet eetilis-psühholoogilisel või koguni filosoofilisel tasandil, pole puhttemaatiline kriteerium määrav, paistab siiski, et antud juhul me ei pääse mööda ka selle vaatlusest, missugune konk-

reetne ajalõik on saanud autori kunstilise käsitluse objektiks. Sellest oleneb kõnesolevas teoses nii mõndagi.

Üleliidulises kirjanduses on välja kujunenud traditsioonid Suure Isamaasõja algusperioodi kujutamisel ja mõtestamisel tänapäeva positsioonilt. Konstantin Simonovi «Elavad ja surnud» (1959), Oless Gontšari «Inimene ja relvad» (1960), Grigori Baklanovi «41. aasta juuli» (1965) jmt., olles vabad nii mõnele varasemale teosele omasest olukordade lihtsustamisest kui ka üksikuis 60-ndate aastate romaanides ilmnenu algusperioodi ebaõnnestumiste hüpertrofeerimisest (nagu J. Gontšarovi romaanis «Äpardus», 1965), aitasid oluliselt kaasa selle traditsiooni kujundamisele. Varjamata sõja alguskuude traagikat ja komplitseeritust, ka meie vägede tollases tegevuses ilmnenu vigu, keskenduvad Simonov, Gontšar, Baklanov jt. sellele, kuidas läbi raskuste õpiti sõdima, kuidas juba tollal purustati müüt Saksa armee võitmatusest ja loodi eeldused murrangu saavutamiseks. Ka selles, kuidas Kuusberg 1966. aastal ilmunud «Südasuves» ise loomustab üldist sõjaolukorda 1941. aasta suvel ja seda ajaperspektiivis näeb, ilmneb nimetatud traditsiooni järgimist. Kuid vastavalt autori valitud ainesele kandub siin raskuse Baltimaades spetsiifilisele valiku probleemistikule, mis omandab mitte niivõrd puhtsõjalise, kuivõrd maail-

¹ Vt. P. Kuusberg. *Sõna sekka*. Tallinn, 1959, lk. 336—337.

mavaatelis-kõlbelise värvin-gu. Sõjateema niisugune «pööre» Kuusbergi jmt. Baltimaade kirjanike romaanides (J. Avyžiuse «Talude tühenemise aegu», V. Lāmsi «Peiar ja nukk» jt.) oli tüpoloogilises vastavuses sellise tendentsiga üleliidulises ulatuses 60—70-ndail aastail — käsitleda sõja dramaatilise ainese najal inimese üldisemaid psühholoogilisi, kõlbelisi ja filosoofilisi probleeme, avades aja-järgu keerukust inimsaatusete kaudu.

V. Beekmani puhul peame arvestama veel üht koordinaattelge — 1970-ndate aastate sõjakirjanduses tugevasti ilmnevat dokumentaalsuse taotlust. Avaldades eri teoste isemoodi — nimetagem siinkohal V. Bogomolovi «Neljakümne neljanda augustis...» (1974), A. Adamovitši «Hatõni jutustust» (1972), Ü. Tuuliku «Sõja jalus» (1974), A. Adamovitši, J. Brõli ja V. Kolesniku «Olen leegitsevast külast» (1974), A. Adamovitši ja D. Granini «Blokaadiraamatut» (1977) —, ei tähenda dokumentaalsus üksnes maksimaalse autentsuse taotlust, vaid ka võimalust anda kirjanduslikule materjalile uus kõla, laiendades ja süvendades seega eri aegade seoste jälgimist. Sääraseid võimalusi näib olevat silmas pidanud ka V. Beekman.

Teose kirjutamisele eelnes kahtlemata suurt vaeva nõudnud töö sõja-arhiivides. Iga peatüki lõpus kursiivkirjas trükitud ja oma laadilt lausa protokollilikult erapooletu andmete esitamine ei teeni üksnes puhtinformatiivseid ülesandeid. Juba esimeste peatükkide kursiivist leiame autori vihjeid sellele, et nendes romaani lõikudes kõneleb justkui Ajaraamat ise. Peale puhtkunstilise efekti on kursiiv omapärane vahendaja romaani tegevlaste ja «kõiketeadva» autori, sõja alguskuude ja tänapäeva, konkreetse tegevusaja ja suure algustähega Aja vahel.

Romaani «Ja sada surma» sõjaline probleemistik on koondatud korpuse võitlusteed jälgivatesse peatükkidesse, mille kandvateks kujudeks on vaheldumisi vanemseersant Ervin Arusaar ja diviisi sideohvitser leitnant Jaan Org.

Olgu mainitud, et elavate karakteritena, meelde jäävate individuaalsus-tena pole nimetatud tegelased eriti õnnestunud — me ei näe nende vahel kuigi suuri loomu erinevusi. Ervin ja Jaan jäävad tihtipeale vaid autori ideede kandjaks, et tegevvälase ja staabimehe liikumist jälgides saaks luigeja pildi sündmuste arengust sõjategevuse eri tasandeil, mis teineteist täiendavad. Ilmselt nõudnuks Beekmani poolt valitud žanr psühholoogiliselt sügavamalt ja nüansirikkamat kujuloomist, kui seda oli publitsistlikus «Transiitreisijas» või «Öölendurite» tinglikus mudelmaailmas. Kuid, jäädes võlgu karakteroloogia osas, suudab kirjanik valitud kompositsioonilise võttega koondada luigeja tähelepanu korpuse sõjatee olulisematele tähistele ning realiseerib seeläbi oma inimese- ja sõjakontseptsiooni küllalt järjekindlalt. Meenuvad episoodid ja peatükid, mis on kantud autori selgepiirilistelt väljendatud mõttest, et sakslaste peatamiseks ja sõjas edu saavutamiseks on tarvis üle saada psühholoogilisest barjäärist pealetungiva ja paremini relvastatud vaenlase ees («Sakslane on täpselt nii tugev, kui meie tal laseme olla,» ütleb kapten Kalninš), teiseks, et iga meie sõjamees teaks oma ülesannet ja seda korralikult täidaks, kolmandaks, et kangelaslikkus oleks ühendatud osavuse ja leidlikkusega. Hirmust ülesaamine on huvitavalt esitatud peatükis Julius Niitmaa patarei esimesest lahingust saksa tankide vastu. Sugestiivne on ka Ervin Arusaare seesmine pingeline ja kahevõitlus hirmuga raske sõjaväeauto rooli taga silla ületamisel Velikajal pikeerivate lennukite tule all. Mehe kangelaslikkus

KRIITIKA

ühendatuna leidlikkuse ja sõjakavalusega aitab tema poolt juhitalval autokolonnil meie tagalasse tunginud sakslaste eelsalga silme all õnnelikult läbi pääseda. Sõjaristsed teeb Porhovi all läbi ka Jaan Org, kui olude sunnil peab mõneks tunniks sideohvitseri funktsioonid riviohvitseri ülesannete vastu vahetama. Nii nende kui teiste lahinguolukordade kirjeldamisel on autor üles näidanud head asjatundlikkust ja batalistiannet.

Jaan Oru funktsioon sarnaneb mõneti Sintsovi omaga K. Simonovi «Elavates ja surnutes». Nii siin kui seal on sündmusi nähtud ja hinnatud tavalise rindeohvitseri pilguga, kes juba «ameti» poolest on taganemise keerukais oludes suhteliselt vabam liikuma, teeb läbi mitmed eksirännakud, näeb erinevaid väeüksusi, staape, tsiviilnimesi ja sõjaväelasi ning nende erinevaid reageeringuid. J. Org on tüüpiline nagu Sintsovgi, kehastades «meie armeed ja rahva poolt neljakümne esimesel aastal läbielatud draamatilisi vastuolusid».² Romaanis «Ja sada surma» on toda vaatenurka täiendatud veel kahe teisega.

Vene analoogiliste romaanidega võrreldes moodustavad Beekmanil erilise kihi territoriaalkorpusega seotud spetsiifilised probleemid, mille kaudu autor jõuab välja oluliste tähelepanekuteni rahvuslikust ja internatsionaalsest. «Meil teiega, lätlastel ja eestlastel, kes Punaarmeele jäid,» ütleb vapper sõjamees lätlastest kapten Kalninš, «tuleb sõdida paremini, kui seda võivad endale lubada teised. Sellepärast, et meil mõned mehed panid sõja alates metsa või jooksid pärast, lahingus üle. Ärgu keegi saagu näpuga näidata: näete, lätlased ja eestlased on ühed kahtlased mehed ja nahahoidjad, sõdivad sandisti, neid ei saa usal-

² А. Бочаров, Человек и война. Идеи социалистического гуманизма в послевоенной прозе о войне. Москва, 1973, lk. 123.

dada. Mõni lontrus võib terve rahva hea nime ära rikkuda, meie kohus on see jälle au sisse tõsta.» (Romaani lk. 162—163.) Nendes sõnades on tabavalt kokku võetud terve küsimuste kompleks. Ülejooksikute probleem rii-vas territoriaalkorpust tõepoolest ning võib koguni kahetseda, et autor on jätnud kasutamata võimaluse seda nähtust üksikasjalikumalt analüüsida. Mitmel korral (eriti peatükis, kus Jaan Org satub koos oma autojuhiga «vangi» ülivalvsate vene külaähtide ja noorukite kätte kuskil Pihkva lähedal) vaadeldakse arusaamatusi, mis tekki-sid eesti sõjameeste ja kohaliku vene elanikkonna vahel keelebarjääri ja territoriaalkorpuse ning Punaarmee põhikoosseisu vormirõivastuse erinevuste tõttu. Nende, autorile kahtle-mata soodsaid koomikavõimalusi pak-kuvate stseenide kõrval tahtnuks aga näha rohkem draamatilisi valikukol-lisioone ja nende psühholoogilist ana-lüüsi. Mitte ainult protokollilisi kur-siivis lühiteateid, et major see ja see läks sellel või teisel päeval vaenlase poolele üle ja mis temast on saanud tulevikus.

Märksa tugevamaks osutub kirjanik siis, kui kehastab oma positiivset kontseptsiooni rahvuslikust ja inter-natsionaalsest. See ei ilmne ainult tu-leproovis tugevnevas Nõukogude rah-vaste sõpruses (eredalt meelde jääv läti kapten Kalninš, ka turkmeenist sõdur Atabai, vene rahvusest komis-sar Potapenko jt.), vaid ka selles, kui-das Beekman rõhutab tõelist rahvus-likku uhkustunnet ja sõjamehe aukoo-deksit nende endiste kodanliku armeed ohvitseride puhul, kes teadlikult läk-sid üle Punaarmee teenistusse. Nõnda seostub arusaam rahvuslikust nõuko-gude patriotismi ja sotsialistliku inter-natsionalismiga, olles samal ajal lahu-tamatu sõjamehe au ja kõlbelise ko-huse mõistmisest.

Tugevasti jääb kõlama humanistlik, sõjavastane teema. Tuletagem meelde

kas või peatükki Leningradist evakueeritud väikelaste kannatusrohkest jalgsimatkast Lõtškovo raudteejaama, Ervini ja Veera tüüriku armuöö traagilise alatooniga kirjeldust või sedagi, kui raudse järjekindlusega lõpeb pea-aegu iga peatükk mõne tegelase surmaga. Kõiges selles leiame rohkesti paralleele teiste vennasrahvaste nüüdisaja sõjaromaanidega, nende sõjavastase ja humanistliku suunitlusega.

Romaani teine sündmusteliin viib meid Viimastvere valda Isamaasõja esimesel kuul ja on dramaatilise intriigi poolest koguni pingsam. Siin ei puudu isegi heas mõttes seikluslik element, mis paneb arenevaid sündmusi huviga jälgima. Viimastverepeatükkide kandvaks kujuks on Jaani vend Rudolf Org, Viimastvere valla parteiorganisaator. Romaani kaht süžeeleini siduv niit on küllaltki habras — kolme peategelase pärinemine samast vallast, nende lähem või kaugem sugulus. Kuid kas ongi tänapäeva romaanis tingimata vajalik niisugune, perekondlikust sugulusest lähtuv tegelaste ühendamisvõte? Kui heidame pilgu nüüdisaja sõjaromaanidele meil ja mujal, siis näeme, et domineerib rohkem H. Barbusse'i ja E. M. Remarque'i traditsioonist lähtuv «ühe allüksuse kroonika» (mille arendusi leiame ka H. Leberechtil ja P. Kuusbergil). Ühiskonna elus nii murrangulise sündmuse ja suure tuleproovi (seda eriti XX sajandil) kui sõja kujutamisel on ilmselt sobivam ühiskondlikust epitsentrist lähtuv kompositsioon. «Ühe allüksuse kroonika» printsiibi kõrval (O. Gontšari «Inimene ja relvad» või M. Šolohhovi «Nad võitlesid kodumaa eest») leidub ka teoseid, kus eri suunast liikumist alustanud peategelaste süžeeleinid ristuvad lõpuks kulminatsioonipunktis (nagu I. Shaw' «Noortes lõvides»), kusjuures tegelased ise on kavandatud kui erinevate maailmavaateliste, kõlbeliste ja karakteroloogiliste oma-

duste kandjad. Kuigi maailmavaateliselt ja kõlbelise käitumise poolest üksteisega sarnased, esindavad ka M. Šolohhovi romaani kangelased ühiskonna eri kihte ja, mis peaaegu, nõukogude sõjamehe karakteri eri tüüpe; oluline on see samuti O. Gontšari romaani puhul.

V. Beekmanigi romaani kolm peategelast kehastavad põhimõtteliselt üht ja sedasama maailmavaatelist ja kõlbelist hoiakut. Rudolf on algusest saadik ideeliselt raudkindel, Ervin ja Jaan jõuavad selleni üsna varsti, teinud läbi oma esimesed tuleproovid. Puuduseks on aga see, et märkimisväärsed erinevusi me ei näe ka nende tegelaste karakterites.

Eespool juba mainisime, et Ervini ja Jaani erinevus on pigem funktsionaalne kui karakteroloogiline. Kuigi ka Rudolf Oru puhul pole autor ilmselt karakteri suuremat plastilisust taotlenud, on eneseavalduste skaala siin ehk mitmekesisem. Rudolf ei ole pandud üksnes sündmusi siduma ja kommenteerima (nagu Jaan ja Ervin), vaid neis ka maksimaalse aktiivsusega osalema. Seetõttu näeme teda Kesk-Eesti vallas hoogsalt arenenud klassivõitluse keerulises olukorras mitmes valikusituatsioonis kiiresti orienteeruvana, nõukogude võimu toimeka funktsionäärina, Jaani ja Ervini võrreldes laiema käitumisamplituudiga. Klassivõitluse keerdkäikude kujutamisel vahetult enne saksa okupatsioonivägede kohalesaandumist leiame tuttavliku (R. Sirge «Maa ja rahva» lõpp-peatükist, P. Kuusbergi «Südasuvest», V. Ilusa «Kinsli peremeestest» jm.) kõrval ka mõningaid uusi jooni. Kaitseliitlastest metsavendade kujutamisele annab kaalu juurde autoripoolne kursiivis dokumentaalne kommentaar. Meelde jäävad on kohalike kulakute (eriti Rumba peremeeste), ka nende käsilaste (Ilmar Saarnak) küllaltki väljaarendatud kujud. Eelnevaga võrreldes üksikasjalikumalt

peatub V. Beekman olukordade traagika ohvrite, nagu Helga Saarnaku, Astrid ja Toomas Pärnapuu saatustel. Pole siin tegemist teelahk-mel valiku ees seisvate inimestega (ka niisuguseid võiks Beekmani kirjeldatud situatsioonis olla), vaid tegelastega, kelle traagilist saatust sõjas sotsiaalse küündimatuse või kõhkleva hoiakuga seletada poleks õiglane. Kui Helga puhul võiks ikkagi rääkida passiivsusest, alalhoidlikkusest, koguni kurjale mittevastupanemisest perekonnapesa säilitamise eesmärgil, siis Toomas ja Astrid on täielikult olukordade traagika ohvid. Niisuguste kohta kirjutab A. Botšarov: «Osutagem ka nendele teostele, milles inimese kurb ja kibe saatuse ei esine mitte kui tema süü — nagu selleks osutus sotsiaalse pimeduse tõttu Grigori Melehhovi teevalik, vaid pigem kui tema häda. Andrei Sokolovi («Inimese saatusest») või Tolgonaid («Ema põllust») tabanud määratutes kannatustes osutub süüdlaseks sõda — õnnetus, mis tegelastest enestest ei sõltu.»³ Õeldu on maksev ka V. Beekmani kujutatud inimtragöödiate kohta, nende avamine tugevdab teose sõjavastast tendentsi. Sõjalguse klassivõitluse situatsioonis leiame külaühiskonnas rohkesti nõukogude patriootide kujusid eesotsas valla partorgiga, ka läti rahvusest militsionääre ja venelastest rindemehi, nende ühise võitluse kirjeldusi. Romaani läbib internatsionalistlik suunitlus avaldub ilmekalt niisugustes stseenides nagu Rudolfi esimesed sõjaristsed koos vene sõduritega: «Korruga oli talle (Rudolfile — N. B.) selge, et ta ei saa sammugi edasi sõita, jätta neid vene poisse siia sakslastega lahingut lööma sel ajal, kui tema ise, selle maa peremees, lihtsalt jalga laseb. Mis me tühja räägime sõprusest, kui asjad nõndamoodi! Et kuni hästi läheb, ole-

me sõbrad ja vennad, aga niipea, kui ohtlikuks muutub — elage hästi! Ta mõistis küll, et tema osa lahingus ei saa olla kuigi suur [— —], aga kõik, mis ta suudab, pidi ta tegema. Seersandi usaldust oli võimatu petta.» (Lk. 225.)

Näidates Rudolf Orgu mitmesugustes suhetes oma valla inimestega, väljastpoolt tulnud sõprade ja vaenlastega, ei eksi kirjanik üldjoontes kunstilise tõepärasuse printsiibi vastu. Mis puutub Rudolfi imepärasusse pääsemisse otse surma küünete vahelt, siis, kuigi autor püüab leida psühholoogilist, isegi dokumentaalset motiveeringut, võtame seda ikkagi rohkem süžeeikäiguna, mis võimaldab kirjaniikul lõpuni säilitada oma tegelast talle algselt omistatud funktsioonis, kas või mõõndustega psühholoogilises usutavuses. Siiski jätab tema saatuse lõpetamata mulje — nii süžeeiliselt (tal jääb veel välja selgitamata õe Helga ootamatu surma lugu) kui laiemaski mõttes, samal ajal kui kaks ülejäänud peategelast, Ervin ja Jaan, on romaani lõpus teatud arengupunktiini välja jõudnud.

Prevaleerivaks jääb ikkagi kolme peategelase funktsionaalne roll — olla autori täievolilisteks esindajateks ja ideekandjateks kolmes vaadeldavas tegevussektoris. Võrreldes I. Shaw' «Noorte lõvidega», on seega taotletud mitte homogeenset, vaid pigem heterogeenset kompositsiooni, mis on sõjaromaanis iseenesest võimalik ja huvitavgi. Eriti kui arvestada seda, et kursiivkirjas dokumentaalplaani sisetoomisega taotleb autor ilmselt laiemat ajapanoraami loomist — on ju kursiiv kutsutud mitte ainult üksikutele peatükkidele autentsust lisama ja üht-teist põhjendama, vaid ka eri jutustamisplaanide just nagu sünteesima. Niisuguse kompositsiooniga saavutatakse omapärane stereoskoopiline efekt, tänu millele lugeja näeb ja mõistab kujutatavaid sünd-

³ А. Бочаров, Человек и война, lk. 66.

musi üheaegselt nii maksimaalselt neile lähendatuna (Ervini, Jaani ja Rudolphi vaateprisma läbi) kui ka kaugemas ajalises ja ruumilises perspektiivis (Ajaraamatu lehekülgi lehitsetes). Stereoskoopilise nägemise võimalusi on nõukogude sõjaraamaani uurijad (A. Botšarov jt.) täheldanud näiteks P. Kuusbergi «Ühe öö», A. Ananjevi romaani «Tankid liiguvad rombina», L. Pervomaiski «Metsmesi», A. Adamovitši «Hatõni jutustuse» jmt. teoste puhul. Stereoskoopilisus saavutatakse aga erineval viisil. Esineb «kõiketeadja» autori põgusaid sissevaateid tegelaste homsesse päeva n.-ö. vahetult kujutatava sündmustiku seest (K. Simonovi «Elavates ja surnutes») või ka kaugemat rahuaegset tulevikku silmas pidades, koos tagasi-vaatega tegelaste sõjaeelsesesse minevikku (A. Ananjevi ja P. Kuusbergi nimetatud romaanides). Eri ajataseandite ja jutustamisplaanide vaheldumist on kasutanud A. Adamovitš «Hatõni jutustuses», et selle vahendusel jõuda mõõdunud sõja traagiliste mälestuste mõtestamiseni globaalsel filosoofilisel tasandil («kas sõjad on üldse vältimatud inimkonna praktikas»). Kirjanik on ka lülitanud romaani koestikku dokumentaalmaterjali fašistide metsikustest okupeeritud Valgevenemaal.

Vladimir Beekman kasutab dokumentaalset materjali ning saavutab stereoskoopilisuse veidi erinevalt. Algul tundub see ainult territoriaalkorpuse lahingutee ja tema võitlejate saatuste restaureerimise käigus avastatud materjalide publitseerimisena, mis just nagu täiendab romaani ilukirjanduslikke peatükke. Seejärel suureneb järjest autoripoolse kommentaari, seletuse ja ka mõtiskluse osakaal. Peagi aga selgub, et

tegemist on Ajaraamatuga, mis mitte üksnes ei tegele laiema strateegilise olukorra taasloomisega, vaid viib kokku eri paikkondades toimivate sündmuste kirjeldust ja kommenteerimist, «suurt» ja «väikest» plaani, ning, peaasi, annab sündmustele hinnangu kaugemas ajaperspektiivis. Romaani dokumentaalplaanis on rohkesti ette- ja tagasihaaravaid sissevaateid tegelaste saatusesse, erinevalt eespool mainitud teostest on seda tehtud ranget dokumentaalsust taotlevas laadis, millele viitavad konkreetsed aastaarvud, väeosade numbrid, eri auastmes sõjaväelaste nimed jms. Enamjaolt on dokumentaalplaanis silmas peetud seda, mida romaani tegelased ei teadnud ja ei võinudki teada.

Tänu selle plaani sissetoomisele muutub V. Beekmani romaan kolme süžeeliini jälgivast «saatuseromaanist» stereoskoopiliseks ajapanoraamiks, sõja- ja algusperioodi sündmusi jälgivast teosest omapäraseks epohhiromaaniks, mille aegruum ei piirdu esimese sõjakuuga Kesk-Eestis ja Pihkva lähistel, vaid ulatub laiuti ja sügavuti meie päevini välja. Sõda nähakse ja mõtestatakse siin nii dokumentaalsuseni ulatuva konkreetsusega kui ka palju üldistatumalt, ajaperspektiivis. See annab väärtuse teosele, mis territoriaalkorpuse esimese kunstilise kroonikana on ainult huvitav ja uudne, kuid, nagu eespool öeldud, pole vaba ka teatud kunstilistest puudujääkidest, ja seda eriti karakteroloogia osas. Meie sõjaraamaani arengu seisukohast on ta oluline mitte ainult oma ainelt, vaid ka faktimaterjali novaa- torliku kasutamise poolest, rikastades sellega nii eesti kui üleliidulise dokumentaalilukirjanduse võimalusi.

Naftoli Bassel

MIDA TEHA MEIE KÕIGIGA

Mari Saat: «Mida teha emaga?»

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 108 lk.

M. Saadi viimase jutu pealkirjas sõnastatud probleem ei ole vähemalt seal kirjeldatud perekonnas veel ülearu dramaatiliseks muutunud. Ema elulaadis ei pea lähematel aastatel midagi teisenema — seni kuni ta ise on nii tragi ja hakkaja ning kuni ta lastel on võimalik aeg-ajalt kodus abiks käia. M. Saadi jutt on helge ja teokas oma nädalavahetuse talguõhk-konna ja suure pere koosolemise signas-saginas. Enamik vastuoludest, mis siin-seal jutustuse lehekülgedel tõstatakse, ei ole veel arenenud liiga tõsis-teks ja tunduvad n.-ö. kasvuraskus-tena. Ülesaamatu on vahest ainult ise-loomude konflikt, agressiivse ja piira- tud loomuse hoolimatus oma lähedaste vastu, üksnes oma kitsaste huvide arvestamine, mis iseloomustab Ennu naise Anne ning Ilmari ja Ilma võõras-ema Rita käitumist.

Aga jutustuse keskne probleem — vanainimeste ja vana küla saatus, noore rahva jätkuv linnastumine ja sellega kaasuvad nähtused — on kaht-lemata olemas nii üksikinimese kui ka ühiskonna jaoks, meie kõigi jaoks, ja võib elus kõlada sootuks minoorsemalt kui kõnealusel loos, mõnikord koguni lausa traagiliselt. Rohkem kui ema saa- tus, tõusebki M. Saadi jutus esile lin-naelu problemaatika, ebaproportsio- naalselt linnastuva ühiskonna mured, kus vajadused (näiteks tööjõu järele) tunduvalt ületavad võimalused (kas või minimaalsetegi) elamistingimuste loomiseks.

Maalt linna minek on olnud eesti kirjanduse oluliseks teemaks juba ku- sagilt E. Vilde «Raudsetest kätest» alates. M. Saadi teos on minu arvates siiski esimene kord, kus see probleem kaasaegsel kujul tõuseb niisuguse pub- litsistliku otsekohesusega.

Ühelt poolt jääb tühjaks maa. Veel kümme-kakskümmend aastat tagasi eluhõngulistest, korralikes, keskustest kaugel asuvates talumajades hingitseb praegu sageli vaid mõni üksik vana- inimene (ka M. Saadi kujutatud külas elavad põhiliselt pensionärid) või on selle ära ostnud üksindust ja rahu hin- davad suvitajad. Aga nagu loodus, nii ei salli ka ühiskond tühja kohta, maa- töö vajab käsi ja inimahne linn peab appi tulema tööjõuvarsele maale. On kujunenud juba seaduseks, et lihtsama ja pakilisema töö — aiamaal või kol- hoosis-sovhoosis — aitavad ära teha linnainimesed. Teiselt poolt asustatakse üle lakkamatult uut tööjõudu nõudlev linn. Seetõttu põrkavad nii põlised lin- lased (näiteks akadeemiku perekond) kui ka maalt-tulnud kokku mitmete probleemidega. M. Saadi jutustuses kerkivad neist esile olmeraskused (eriti korteriküsimus) ja linnainimeste kas- vanud egoism (Anne, Rita).

M. Saadi väike raamat on informa- tiivselt väga tihe, hoopis tihedam kui ilukirjandus tavaliselt. Autor ise on majandusteadlane ja oma ainele lähe- neb ta seekord pigem teadlase kui kunstnikuna. Teos on otsekui nüüdis- elu mudel, kus napolisõnaliselt, kuid täpselt on markeeritud paljusid täna- päeva sotsiaalselt olulisi probleeme.

Kirjanik on vaatluse alla võtnud ühe perekondliku suhtlemisringi, mis on piisavalt mitmekesine, et siin kajas- tuksid praegusaja õige mitmed tahud. Seejuures mitte liiga äärmuslikul ku- jul (kui mitte pidada erandlikuks seda, et kõik lapsed on leidnud mahti tulla ema abistama, aga nähtavasti on nii loodud vaatluseks kõige soodsam situatsioon); selles ilmneb teatavat ette- vaatlikkust ja alalhoidlikkust, üldista- mistendentse, mis on kahtlemata vaja- likud teaduses, kuid kunstis vahest nii- võrd mitte. Kõik vaatlusaluse pere- konna liikmed kuuluvad eri sotsiaalse-

tesse kihistustesse, peegeldavad oma grupile tüüpilisi vaateid ja arusaamu.

«Mida teha emaga?» demonstreerib muidugi autori terast eritlusvõimet, oskust vahet teha olulisel ja mitteolulisel. Siiski ei tule maksimaalne tihendus kunstiteosele kasuks. Kas ei ole «Mida teha emaga?» liiga vähe kunstiteos ja liiga palju publitsistlik ja empiiriline sotsioloogiline kirjeldus? Napijooneliselt markeeritud tegelasi ja nende väga tüüpilisi igapäevaprobleeme saab lõpuks kokku lihtsalt liiga palju, nii et ükski neist ei kerki eriti esile ja õige kähku ununevad ka hästi paikapandud eludetailid. Mõne aja pärast on korra loetud teosest meele ainult inimhägu ja esmane rõõmus äratundmine — midagi seal nähtavasti oli.

Olen M. Saadi jutustust lugenud mitu korda pärast selle ilmumist «Loomingus». Ajapikku on selginud mõndagi, mida võiks teosele ette heita, kuid esimene vahetu mulje oli, nagu juba öeldud, suur äratundmisrõõm. Meil pole just palju teoseid, kus tänase päeva probleemidest räägitaks lihtsalt ja keerutamata, mille tegelased päri-

nevad äratuntavalt reaalsest (mitte tinglikust või kujuteldavast) nüüdisajast. Antud juhul on asi nähtavasti ka selles, et eestlased on suhteliselt noor linnarahvas. Enamasti meil kõigil on säilinud sidemed maaga ja nii puudutab M. Saadi jutt suurt osa meist päris isiklikult.

Oma lühijuttudes on M. Saat käsitlenud küllalt müstilisi ja irratsionaalseid aineid, inimhinge hämaratesse sügavustesse kätketud motiive ja tunde, pikemates («Katastroof» ja «Mida teha emaga?») seevastu aga nüüdisel sotsiaalseid külgi. Tugev on ta mõlemas laadis olnud algusest peale. Olen vahel endamisi mõelnud: kui Mari Saadil õnnestuks kunagi orgaaniliselt ühendada oma andelaadi mõlemad poolused, sulatada ühte teosesse teravapilguline sotsiaalne eritlus ja suutlikkus tabada elumüsteeriumi irratsionaalsust, ühendada ajaloooptsessi ratsionaalne tajumine fantaasiaga, vaimsus tungidega — vahest siis sünniks eesti kirjanduses midagi suurt ja tähendusrikast, mida oleme juba ammu oodanud.

Mall Jõgi

VEENE-EESTI KIRJANDUSKONTAKTIDE SÜVENENUD KÄSITLUS

Valmar Adams: «Vene kirjandus, mu arm.»

«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 352 lk.

V. Adamsi nimi tõusis eesti kirjandusorbiidile peaaegu korraga kahes eri žanris. Ta esimene elavalt tähele pandud ning poleemikatki põhjustanud luulekogu «Suudlus lumme» ilmus 1924. aastal. Samuti sai V. Adams 20-ndate aastate keskpaiku sageli esinevaks kirjanduskriitikuks ja teadusliku publitsistika autoriks. «Üliõpilaslehe» toimetajana oskas ta tudengitest lugejaskonna huvi suunata ka vene kirjandusele, millest vaikimist mõned ringkonnad pidasid tollal pea-

aegu obligatoorseks. (Isiklikult mäletan sellest ajast veel praegugi tema tõlkeid I. Severjanini proosast, selle kõrval ka värseestindusi V. Brjussovist, M. Lermontovist.) Luulevallas osutus ta üheks pioneeriks irdriimi rakendamisel, teoreetiliselt kaitses selle otstarbekust oma magistridissertatsioonis. Tema 1931. aastal Leipzgis saksa keeles avaldatud uurimus N. Gogoli esikteosest, poemist «Hans Küchelgarten» oli esimene põhjalikum käsitus selle klassiku loomingu kohta eesti autori sulest. Kodanlikus Eestis ei leidnud teos kirjastajat, kodumaine väljaanne ilmus alles 1946. aastal Tartus vene keeles. See tähistas ühtlasi

KRIITIKA

esimest tõhusat sammu vene klassika detailsemal analüüsimisel Eestis.

TRÜ kauaaegse vene kirjanduse dotsendina on V. Adams õppetöö kõrval tundnud kutsumust pidevalt valgustada vene kirjandusklassika meepoolse vastuvõtuga seotud küsimusi. See vajadus on olnud seda loomulikum, et eesti keeles puudub kummalisel kombel tänini meie kõrgkoolide nõuetele vastav vene kirjanduse ajaloo õpik. Kui näit. Saksa DV-s ilmunud «Geschichte der klassischen russischen Literatur» (Berlin-Weimar, 1965) annab iga tähtsama autori puhul ülevaate tema saksakeelsete teoste retseptsoonist, siis tuleb meie üliõpilastel analoogilist materjali vaevaga kokku otsida pikema ajavahemiku jooksul perioodikasse ja koguteostesse hajunud artiklite hulgast — ülesanne, mis näit. kaugõppuritel on praktiliselt teostamatu. Sellest johtuv kirjanduslike mõjutuste ebapiisav tundmine aga kahjustab omakorda ka eesti algupärase ilukirjanduse arengu mõistmist.

Kuid vahel on puudujääkidelgi omad hüved — kes teab, kas vastavate soliidsete käsiraamatute olemasolu korral V. Adams olekski sellise innuga süvenenud retseptsooniprobleemide keerukasse labürinti. Nüüd aga on ta avaldanud oma paari viimase aastakümne sellealase intensiivse töö tulemusena valiku ülekaalukalt esseepärasel vormis kirjutatud artikleid, mis osutuvad meie kirjandusteaduse edasistele uurimissuundadele mitmeti teetähisteks.

Kogumiku «Vene kirjandus, mu arm» ajaline haare on lai, ulatudes N. Karamzinist ja W. Küchelbeckerist üle A. Bloki, V. Majakovski ja K. Pausovskini välja. Seejuures ei puudu autoril oma lemmikobjektid: kaks viendikku raamatust on pühendatud M. Lermontovi ja N. Gogoli teostele. «Природоописания у Н. В. Гоголя» pakub rohkesti uusi vaatekohti ka

vennasrahvaste literaatidele, selle avaldamine vene keeles on igati õigustatud. Kuid kogumiku väärtus ei seisne muidugi üksnes sisulise haarde ulatuses. Kaaluvam on autori eruditsioon ja isikupärane suhtumine käsitletud kirjanikesse. Retseptiooni oluliseks probleemiks on alati see, kuidas ühe või teise kirjaniku loomingu vastuvõtt peegeldub vaadeldava rahvuse psüühikas. Ka saksa keelt perfektselt valdav eesti lugeja loeb Goethet ja Schillerit siiski mõnevõrra teise pilguga kui sakslased ise, *mutatis mutandis* see kehtib näit. ka Puškini «Jevgeni Onegini» või kirjanduse mõne teise šedöövri kohta. Viimaste lähendamisel meie lugejatele on V Adamsil kui poeedi intuitsiooniga teadlasel suuri teeneid.

Skeptilisele arvamusele, kas sellist vahendavat interpreteerimist ongi nii väga vaja, «sest eks teosed kõnele enese eest», vastab meie autor üsna järsult: «Möödunud aegade klassikute vahetu mõistmine on peaaegu võimatu.» (Lk. 227.) Ja ta jätkab samas: «Jah, meie ei mõista enam adekvaatselt klassikuid, kes ju kirjutasid oma ajastule, mitte meile. Me ei suuda neid enam õigesti lugedagi, sest meie retseptiooni taust on sootuks teine.» Näiteks on tänase eesti lugeja hoiak vene klassikute teostes tihti esinevatesse «aadlipesadesse» sageli juba alateadlikult tõrjuv. Põhjuseks on eesti talurahva sajandeid kestnud võitlus baltisaksa mõisnike-kolonisaatoritega. Järelikult on seda laadi teoste tõlgitsemisel vajalik spetsiifilise ajaloolise tausta tundmine. Sotsiaalse olustiku analüüsimise kõrval tuleb pearõhk asetada neile üldinimlikele väärtustele, mis klassikat on aidanud tänini elavana säilitada. Näit. I. Turgenevi puhul hoiatab Adams suhtumast tema probleemromaanidesse kui kooliklassikasse, mida «oleme pigemini «läbi võtnud» kui tähelepanelikult ja avara silmaga lugenud ning mõistnud». Ja

ta leiab, et lugejat Turgenevi loomingu ühendavaks hingesillaks võib nüüdisajal olla kirjaniku armastuskontseptsioon, milles peitub mõndagi tänapäeva elukäsitusele lähedast.

Palju hoolt on V. Adams kulutanud selleks, et rohke faktoloogilise materjali abil näidata vene kirjanduspärandi järk-järgult suurenevat ulatust eesti lugeja lauale möödunud sajandi viimastest kümnetest alates. Samuti on võimaluse korral valgustatud käsitletud autorite viljastavat mõju eesti kirjanikele. Omaette ekskursiks poetika valdkonda on artikkel «К проблеме русских влияний на эстонскую поэтику», milles muu hulgas vaadeldakse venetüübilise ebatäpse riimi kasutuselevõtmist eesti luules.

Üleliidulisel parnassil võime kaasajal täheldada üha kasvavat huvi kaua Eestis elanud (ja Tallinnasse maetud) vene poeedi Igor Severjanini vastu. Kauaaegse Severjanini-harrastuse viljana esitab Adams kõnealuses valimikus kaks artiklit, neist on kaalukam «Утопия Игора Северянина».

Haruldaseks leiuks — ja sellisena innustuseks kõigile, kes meil *baltica*'ga tegelevad — on tuntud lettofiili ja valgustaja G. Merkeli tüütretütre Minna Gorbunova-Kablukova kirjjavaheetus F. Engelsiga, mida tutvustatakse lühikeses ülevaates. (M. Gorbunova-Kablukova nime mainib muide V. I. Lenin oma raamatus «Kapitalismi areng Venemaal».) Mainitud kirjjavaheetus vääriks publitseerimist ka eesti keeles.

Meie tõlkekriitika markantseteks näideteks tuleb pidada Adamsi vaatlusi «Jevgeni Onegini» ja «Kobsaari» eestinduste kohta, milles on hoolikalt vaetud nende tõlgete pluss- ja miinuspunkte. Nii üksikasjalikku ja sügavale küündivat tõlgete analüüsi oleme viimasel ajal eesti trükisõnas kohanud haruharva. Oma printsiipiaalse nõudlikkusega on need kirjutised ühtlasi heaks stilistikakursuseks kõigile noortele luulevahendajatele, kes seisavad alles oma tõlketegevuse hakul.

Enamikus V. Adamsi uurimustes on kesksel kohal kirjanduskontaktide valgustamine eri ajatasanditel. Autorile on sellega seotud probleemid olnud tõesti südameasjaks, mis õigustab raamatu pisut pateetilist pealkirja. Esseevorm oma kujundlikkuse ja aforistlikkusega on V. Adamsi käsitluslaadile üldse isikupäraselt lähedane, orgaaniliselt liitub sellega teatav põnevust lisav subjektiivsus ja paigutine sõnastuslik elegants. Sellisena jääb see teos kauaks kasutatavaks kõigile, kel on vaja süveneda vene kirjanduse minevikku.

Teose ilmne pikemaajaline käibele jäämine eeldanuks nimele registrit. Raamatu teatmine ja kommentaaride osa võinuks ülepea suurem olla. Ka olnuks vahest otstarbekas venekeelsete artiklite avaldamine omaette lisatiraažiga separaatväljaandena teiste liiduvabariikide kirjandusliku üldsuse jaoks. Kuid need on õieti juba soovid kirjastusele.

Jüri Sumakov

KROONIKAT

Seoses A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäevaga asutas Paide rajooni A. H. Tammsaare nimeline kolhoos kirjanduspreemia, mis antakse kirjjanikule, kirjandusteadlasele või kriitikule väljapaistva proosa-, luule-, draama-, publitsistliku, kirjanduskriitilise või kirjandusteadusliku teose eest, milles kõrgel ideelisel tasemel käsitletakse nüüdiselu põhiprobleeme või mis on pühendatud A. H. Tammsaare elule ja loomingule.

1978. a. preemia määrati žürii üksmeelse otsusega Leenu Siimiskerile teose «A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja tööst» eest. Kirjanike Liitu esindas žüriis O. Jõgi.

Preemia andis 11. juunil Tammsaare-mail kätte žürii esimees, A. H. Tammsaare nimelise kolhoosi juhatuses esimees J. Nõlve. Pidulikul sündmusel võtsid sõna Kirjanike Liidu juhatuses esimees P. Kuusberg, EKP Paide Rajoonikomitee II sekretär H. Gross, kolhoosi parteiorganisatsiooni sekretär M. Mae jt.

10. mail toimunud lastekirjanduse komisjoni koosolekul jagasid H. Pukk ja A. Jaaksoo muljeid oma Itaalia-reisist ning Bologna raamatulaadalt. Arutati ka kirjastamisküsimusi.

23. mail oli Kirjanike Liidu juhatuses koosolek teemal «Kirjandus ja ajakirjandus». Koosolekust võtsid kirjanike kõrval osa vabariigi ajalehtede ja ajakirjade, Eesti Raadio ning Televisiooni esindajad. Sissejuhatava ettekande tegi Kirjanike Liidu juhatuses esimees P. Kuusberg, kes andis ülevaate kirjanduse avaldamisest massikommunikatsioonivahendite kaudu. Läbirääkimistel osutati mitmetele kasutamata võimalustele, nenditi ka kirjanike vähest publitsistlikku aktiivsust. Sõna võtsid J. Peegel, A. Hint, P. Rummo, A. Valton, H. Runnel, O. Jõgi,

K. Kääri, T. Aare, J. Jõerüüt, R. Rimmel, H.-K. Hellat ja K. Kurg. Koosolekul esines sõnavõtuga EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt, kohal oli ka EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja asetäitja J. Paalma.

26. mail toimus A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva tähistamise vabariikliku komisjoni istung, mille avas komisjoni esimees, EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas. Ta märkis, et eesti kirjandusklassiku 100. sünniaastapäev oli tähtis sündmus kogu meie paljurahvuselise kodumaa kultuurielus, ning avaldas tänu kõikidele organisatsioonidele, kes osalesid pidustuste ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Tehtust ja eelseisvatest üritustest andsid ülevaate juubelikomisjoni liikmed O. Utt, P. Kuusberg, P. Rummo, J. Allik, L. Kaik ja V. Roosmaa.

Mai lõpul ja juuni algul korraldati meie vabariigis A. H. Tammsaarele pühendatud teatrifestival, millest võttis osa palju nimekaid külalisi Moskvast, Leningradist ja vennasvabariikidest. Festivalietenduste järgnes konverents. Külalised tutvusid Tammsaare kodukohaga, viibisid Metsakalmistul, käisid Saku Maaviljeluse ja Maaparanduse Instituudis.

27.—29. maini viibis Kirjanike Liidu juhatuses sekretär L. Rimmelgas gruusia kirjandusklassiku I. Tšavtšavadze juubelpidustustel Gruusias.

Ungari kirjanikeorganisatsiooni ja Ungari televisiooni kutsel olid juunikuu algul Budapestis E. Niit ja J. Kross, kinotöötajate turismigrupi koosseisus käisid Prantsusmaal A. ja V. Beekman. Meie kirjanike külalistsideks olid juuni algul Tallinnas J. Litvinjuk Poola RV-st, G. Fehérvári Ungarist ja R. Reichert Saksa FV-st.

RINGVAADE

EESTI NSV TA F. R. KREUTZWALDI NIM. KIRJANDUSMUUSEUMI I KEVADSESSIOON

Kirjandusmuuseumi vastne noorte teadlaste nõukogu alustas oma aastakonverentside pidamist. Neil kevad-sessioonidel antakse esinemisvõimalus filoloogiaga tegelevale noortele teadlastele või uurijaiks pürgijaile nii Kirjandusmuuseumist kui ka väljastpoolt, ühtlasi saavad ettekandjad avaldada nõuetekohased teesid.

Sedapuhku ühepäevase sessiooni k. a. 30. mail avas Kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis, kes soovis üritusele suurt tulevikku ja märkis tunnustavalt käsitletava teemaderingi laiust.

Esimesena sai ettekandeks sõna Kirjandusmuuseumi folklorist Anu Korb, kes rääkis kiigelaulude tüpologiseerimisest. Seni oli väga palju vanu rahvalaule Kirjandusmuuseumi fondides üldse täpsemalt määramata ja tähistatud ainult liiginimetustega. Nüüd on kiigelauludest ligi pooled siiski temaatilis-funktsionaalsel printsibil korras-tatud. Vaja oleks aga veel motiivide kartoteeki, et kätte saada kõik sõnas-tuslikult kokku kuuluvad — järelikult nii või teisiti geneetiliselt seotud lau-lud.

Kirjandusmuuseumi rahvaluule uuri-ja Anne Taela ettekanne oli teoreeti-list laadi, mõeldud põhjalikumana uurimuse ettevalmistusena, osutades aga sellisenagi terminoloogilistest-liigitus-likest ebatäpsustest johtuvaile raskus-tele folkloristi-praktiku töös, seda näiteks juba mõistete *žanr* ning *liik* kasutamisel.

Kolmas rahvaluulealane töötuvustus oli eesti karjaseviiside tüpoloogiat, esitajaks Kirjandusmuuseumi folklo-rist Anu Zirk. Tüüpide leidmisel on arvestatud viiside ehitust taktiosade kaupa, üldist liikumiskäiku, võrreldud nende ulatust, algus- ja lõpptooni, madalaimat ja kõrgeimat heli, astmes-tikku, millel viis põhineb, ning rütmi. Ilmneb eri tunnuste erinev olulisus ja tähendusaste tüübi piires.

Tallinna 42. kk. õpetaja Sirje Olesk kõneles silbilis-rõhulisest daktülist eesti nõukogude luules, mis ajavahe-mikus 1940—1975 langeb nelja üsna selgesti eristuvasse ajajärku, rohkene-des eriti 1957—1960, mil 9,3% kõigist luuletustest kirjutati selles meetrumis (P. Haavaoks, M. Nurme, M. Raud, U. Laht, V. Luik, M. Kesamaa, R. Parve, H. Runnel jt.). Populaarne ei

näi ta olevat nn. kassetipõlvkonna ja ka 70-ndail aastail luulesse tulnute hulgas. Süvendatult vaadeldi põhilisi seaduspärasusi eesti daktüli meetrumi-skeemi täitmisel.

RAT «Vanemuise» filoloogist näit-leja Viljo Saldre oli sessiooniks uuri-nud Johannes Semperi teatrisuhtu-mist. 1913. a. Tartus ilmunud artikli-kogumikus «Teatri-raamat» (autoreiks B. Linde, G. Suits, J. Barbarus jt.) alustab oma teatrimõtteid ka 21-aas-tane J. Semper. Jätkuna lisandus 1916. a. esteetiline käsitlus näitekuns-tist «Teater iseseisva kunstialana». 1918 ilmus «Postimehes» terve sari Semperi teatriartikleid. Teatri olemus-jooneks pidas Semper muu hulgas plastilist liikumist. Esmane nõue olgu aga lavastuse oma stiil. Kujundlikkust ja stiili käsitas Semper seoseis kunsti-loomingu filosoofiliste lähtealustega. J. Semperi teatrisuhtumuse tuum näib olevat jõudnud tänasesse päeva nõu-dena mõista professionaalsuse all nii-hästi füüsilist kui vaimset valmisole-kut kaasaegseks teatrimänguks ning teatri taseme all teatri vaimsust, idee-suunitlust.

TA Ajaloo Instituudi teadur Jaan Unt rääkis ühe stoa teksti tõlgitsemi-sest ja ka tõlkimisest (Rooma keisri Marcus Aureliuse märkmed pealkir-jaga «Iseendale»). Marcus Aurelius polnud professionaalne filosoof, tema märkmed ei esinda mingit terviklikku filosoofilist süsteemi, ka ei saa seda neist tuletada. Marcus Aurelius ei tee-tunud ainult stoa, vaid ka platooni-kute, epikuurlaste, küünikute ning skeptikute seisukohtadele. Vormiaja-looliselt võib tekstides sedastada eel-kõige diatriibi, pareneesi ja konsolat-siooni mõjutusi ja tunnuseid. Märk-mete funktsioon oli käitumisnormide andmine iseendale, eneseleisendav, ennastlohtuv, mõnel juhul aga ka lihtsalt meelepidav. Hoolimata eri ajast pärit kirjutistes ilmnevaist vastu-rääkivustestki, mis muutuva ja poliiti-liselt tegeva isiksuse puhul pole välistatud, on märkmed valdava stoasuunitlu-se põhjal enamasti elujaatavad, aktiivse ja optimistliku iselomuga. Ent uurim-ustes-kommentaaries seni sageli kasutatud skemaatilised üldhinnangud «optimism» — «pessimism» ei aita siiski kaasa selle klassikalise teksti tegeli-kule mõistmisele. Selleks on vaja ana-

RINGVAADE

lүүsida iga üksiku tekstilõigu žanrilist ja ideelist geneesi. Ühtlasi tegi J. Unt mõned parandused teksti sisenesse ees-
tikeelsesesse tõlkesse.

«Eesti Raamatu» toimetaja Peeter Olesk jätkas eelmistel kirjandusfoorumitel alustatud tekstoloogia-alaste kõneluste sarja. Sedakorda tulid jutuks tekstoloogiline norm ja teksti redaktsioon. P. Olesk nentis, et igal ajastul tekivad kunstiliste tekstide avaldamise käigus teatud püsivad arusaamad, mida võib iseloomustada normidena. Selline norm on mõeldav ja teda ei tule samastada mitmesuguste deklaratsioonidega, mille läbi ta avaldub. Mis tahes teksti uus väljaanne kujuneb antud teksti tervenisti uuest mõtestamisest, viies seda kaasaja tarvis edasi, alates interpretatsioonist kuni väljaande peaesmärgini. Selleks tuleb tekstoloogil-toimetajal kaaluda, kas teksti üldse avaldada, mis kujul seda teha, milliseid parandusi lubada, kuidas teksti kommenteerida. Teksti autorisus on ajalooline mõiste, mis kujuneb iga teksti loomeloo ja retseptiooni suhtes, sõltuvalt kirjanduslikest ning sotsiaalsetest oludest, tradit-

sioonidest, teksti uuel lugemisel ilmne-
vast üldise ja isikupärase vahekorra teadvustamisest teose looja enese poolt. Teksti uus väljaanne peab olema meie aega, aja nõudeid ja kultuurilis-poliitiliste muutuste voolu arvestav, praegusaaja väljaandja omapoolsest kriitilisest kogemusest lähtuv järjekindel uus redaktsioon. Asjata aga kiputakse mõnd konkreetseid redaktsioonilisi soovitusi esitavat tekstoloogilist «kontseptiooni» tajuma ikka veel normeerivana või isegi idealistlikuna.

TRÜ üliõpilase Mari Karmi teema oli «Poeetiline aeg Jaan Krossi proosas». Ajaga seonduvat vaadeldi kahest aspektist lähtuvalt: teoste ajalooline aine ja erinevad ajalised plaanid vormivõttena. Vaeti kirjaniku mineviku poole pöördumise põhjusti.

Läbirääkimiste käigus võtsid sõna L. Alliksaar, H.-K. Hellat, U. Kolk, E. Laugaste, R. Põldmäe, H. Siimisker, T. Tasa, Ü. Tedre ja R. Veidemann.

Järgmised noorte ettekanded Tartus on järgmisel kevadsessioonil — 21. märtsil 1979.

T. Tasa

JEREVANIS KULTUURITEOREETIKUTE JUURES

Viimase aastakümne nõukogude filosoofiakirjanduses on ikka laiemat kõlapinda leidmas tööd kultuuriteooria vallast. Üks juhtivamaid teadusloogikuid A. Rakitov avaldas hiljaaegu arvamus, et esteetika ja kultuuriteooria alased uurimused saavutavad lähema aastakümne jooksul praegu teadusmetodoloogiale omase haardeulatuse ja populaarsuse. Kultuuriteooria alase töö tõhususe tunnistuseks on TA juures asuva kultuuriajaloo teoreetiliste probleemide sektsiooni poolt korraldatavad üleliidulised sümposioonid.

Viimane neist sümposioonidest toimus aprillikuus Jerevanis. Arutlusteemaks oli «Etniliste kultuuride uurimise metodoloogilised probleemid». Sümposiooni ärksusele ja diskussioonitihedusele aitas palju kaasa asjaolu, et ümmarguse laua taga istusid korraga nii filosoofid-teoreetikud kui ka praktikuid etnograafid ja arheoloogid. Meie vabariigist olid sümposioniettekanded A. Viiresele Ajaloo Instituudist ja B. Bernšteini ERKI-st.

Sümposiooni temaatika iseloomustamiseks tuleb rõhutada selle fundamentaalsust: etniliste kultuuride koht

inimkonna ajaloos, etnokultuurilised traditsioonid ja nende ajaloolise järjepidevuse mehhanismid jne. Huvipakkuvamaid oli filosoofiadoktor E. Markarjani ettekanne, milles etniliste kultuuride paljususe otstarvet liigi *Homo sapiens* ajaloolises arengus võrreldi liikide vajalikkusega eluslooduse evolutsioonis. Tähendab, selleks et säiliks inimkonna elujõulisus, on olulised paralleelselt toimivad eripalgelised elu alalhoiu süsteemid. Konkreetseid etnilised kultuurid oma isenäoliste traditsioonide, olmenormide, käitumisreeglite jms. ongi vaadeldavad mainitud süsteemidena. Tänu originaalsusele ja uudsusele tekitas E. Markarjani seisukoht elavat vaidlust.

Jerevani valimine seekordse sümposiooni asukohaks polnud sugugi juhuslik. Nimelt tegutseb Armeenia NSV TA Filosoofia ja Õiguse Instituudi juures kultuuriteooria osakond, kes oligi ürituse võõrustajapooliks.

Armeenia kultuuriteoreetikud tegelevad perspektiivse, suurt metodoloogilist ning praktilist väärtust omava uurimisteedega. Lähtudes E. Markarjani kontseptioonist, milles kultuuri (eriti selle materiaalsel külge) käsit-

takse ajalooliselt konkreetse inimpopulatsiooni elusäilitamise mehhanismina, püüavad kultuuriteoreetikud liidus etnograafidega seda mehhanismi kirjeldada. Analüüsitavaks materjaliks on mõistagi valitud armeenia rahva eluolu selle erinevatel ajaloolistel etappidel. Tähelepanuväärne on see, et kõrvuti mineviku etniliste traditsioonidega hõlmab uurimus ka tänapäeva armeenia küla olmenorme ja käitumistavasid. Uurimuse metodoloogilisest väärtusest rääkides rõhutagem, et sarjas «inimene—ökosüsteem» läbi-

viidavate tööde seas on armeenia kultuuriteoreetikute oma üks laiahaardelisemaid ja samas detailsemaid. Uurimistulemused peaksid meile andma märksa avarama ettekujutuse etnokultuuriliste traditsioonide otstarbest ühiskondlik-ajaloolises arengus. Ühtlasi märkigem, et E. Markarjani poolt juhitud kultuuriuurimus on nõukogude kultuurifilosoofias üheks esimestest katsetest «pökata» kõrge abstraktsiooniastmega teooria empiiriliste nn. väliuurimustega.

A. Aareleid

INDEX LIBRORUM

Vahepeal on tulnud rida teoseid, mis kirjandust uurides ometi enamat kui ainult ilukirjanduse kohta käivat ütlevad, aga selles ongi nende üks lisaväärtusi. D. Zatonski eessõnaga tuli uustrükkis kadunud A. Dömšitsi «K. Marx ja F. Engels ning saksa kirjandus» (*Hudožestvennaja Literatura*), V. Lenini pärand on kõne all N. Zaitsevi raamatus «V. I. Lenin ning publitsistika ja kirjanduskriitiku probleemid» (*Võstša Skola*, Kiiev — Donetsk) ja I. Kruki teoses «Kirjanduse parteilisuse leninlik printsiip ning loomevabadus» (*Radjanska Skola*, Kiiev). Kas ja kuidas on võimalik progress kirjanduses (ja kunstis ülepea!), sellest kõneleb ühisonograafia «Progressist kirjanduses» (toim. A. Bušmin; *Nauka* Leningradi osakond). Mis on kirjandus, ka seda tahetakse teada. Nii avaldas *Progress* artiklivalimiku «Prantsusmaa kirjanikud kirjandusest» (eessõna koostajatelt T. Balašovalt ja F. Narkirjerilt), võrdluseks aga meenutatagu, et 1974 tuli välja samalaadne «USA kirjanikud kirjandusest». *Hudožestvennaja Literatura* avaldab juba paarkümmend aastat seeriat «Maa ilma esteetilise ja kriitilise mõtte mälestisi», millest siiani on Aristoteles, Boileau, Herder, Lenin jmt. Äsja täienes seeria Brechti-valimikuga «Kirjandusest» (koostanud, tõlkinud ja märkustega saatnud J. Katseva; eessõna «Teoreetik Brecht» J. Knipovitšilt), milles muu hulgas leidub ka fragmente «Tööpäevikust» («Arbeitsjournal», 1938—1955). Kirjanduse ja kirjandusteooria endateadvus tuleb päris hästi ilmsiks aastaraamatus «Kontekst. 1977. Kirjandusteoreetilisi uurimusi», mida avaldab *Nauka* (esimene «Kontekst» käis

1972. aasta kohta), või ka P. Palijevski poleemilises artikliraamatus «Kirjandus ja teooria» (*Sovremennik*).

Psühholoogia peibutavatesse sfääridesse juhatab meid uusima literatuuri hulgas «Psühholoogia krestomaatia» (toim. A. Petrovski, koostanud ja sissejuhatuse kirjutanud V. Mironenko), mille *Prosvetšeniye* avaldas pedagoogikainstituutide üliõpilaste tarvis. Psüühika kohta tervikuna käivad säärased uued, võrdlemisi iseloomulike pealkirjadega teosed nagu V. Lebedevi «Psüühika «saladused» ilma saladusteta» (*Politizdat*), mida täpsustab (!) alapealkiri «Inimpsüühika «salapärasest» nähtustest», ning A. Bratko ja A. Kotšergini «Informatsioon ja psüühika» (*Nauka* Siberi osakond, Novosibirsk). Peamiselt meelelise tunnetuse mailt on artiklikogumik «Psühhofüüsikalisi uurimusi» (vast. toim. B. Lomov ja J. Zabrodin; *Nauka*), järjekordne, kuues osa Paul Fraisse'i ja Jean Piaget' suurest, 9-osalisest «Eksperimentaalpsühholoogiast» («Traité de psychologie expérimentale»), mida 1966. aastast peale aeglaselt, ent järjekindlalt publitseerib *Progress* (1966: ühes köites I — «Ajalugu ja meetod» ja II — «Aisting ja liikumine»; 1970: III — «Käitumise psühhofüsioloogia»; 1973: IV — «Õpetamine ja mälu»; 1975: V — «Motivatsioon, emotsioonid ja isiksus»; 1978: VI — «Taju»). Edasi võib siia lisada V. Zintšenko, A. Leonova ja J. Strelkovi «Väsimuse psühhomeetrika» (Moskva ülikool). Värvikamaks muutub pilt, kui kaeda V. Viliunase teost «Emotsionaalsete nähtuste psühholoogia» (toim. O. Ovtšinnikova; samuti Moskva ülikool), ning välismaistest materjalidest koostatud (I. Sedelnikov) kogumikku «Reklaam piiri taga» (üld-

RINGVAADE

toimetused ja eessõna B. Karpovilt; *Progress*). Valdavalt mitteratsionaalsed protsessid on kõne alal mitmes teiseski uues raamatus, mainitagu neist V. Irina ja A. Novikovi uurimust «Teadusliku intuitsiooni maailmas. Intuitsioon ja mõistus» (*Nauka*), I. Rozeti teost «Fantaasia psühholoogia. Produktiivse vaimse tegevuse seasmiste seaduspärasuste eksperimentaalteoreetilise uurimuse» (Valgevene ülikool, Minsk), Aleksandr Luki (vt. ta «Huumoritundest ja teravmeelsusest» 1968) uut raamatut «Loomepsühholoogia» (*Nauka*), V. Samohhini brošüüri «Kunst ja psühholoogia (Mõnede kodanlike kunstikontseptsioonide kriitiline analüüs)», A. Levodovi uurimust «Autor — kujund — lugeja» (Leningradi ülikool), mis viib meid välja retseptioonipsühholoogiasse. Mingem nüüd mõneti teise sfääri, teadvuse (ja teadvusetuse) tasemele. Siit võib nimetada I. Tšesnokova «Enese-teadvuse probleemi psühholoogias» (*Nauka*), A. Boiko «Teadvusetuse probleemi filosoofias ja konkreetsetes teadustes» (Võõtsa Škola, Kiiev), edasi Michael Cole'i ja Sylvia Scribneri «psühholoogilist introduksiooni» «Kultuur ja mõtlemine» (toimetused ja eessõna NSVL Pedagoogikateaduste Akadeemia tegevliikmelt Aleksandr Lurialt (1902—1977); *Progress*), mille on inglise keelest vahendanud psühholoogiakandidaat Peeter Tulviste Tartu ülikoolist. Viimaks mainitagu J. Orfejevi ja V. Tjuhtini teost «Inimese mõtlemine ja «tehisintellekt»», mis tuli *Mõsl'i* seeria «Filosoofia ja loodusteadus», ning Harvardi professori Garrett Birkhoffi väikest raamatut «Matemaatika ja psühholoogia» (*Sovetskoje Radio*). Päril lõpuks inimese mant loomade sekka: vene keeles tulid uustrükis Nicolaas Tinbergeni «Loomade käitumine» (*Mir*) ja Konrad Lorenzi «Kuningas Saalomoni sõrmus». Mõlemad kuulsad etoloogid said 1973 (koos K. von Frischiga) Nobeli auhinna. Inimese ja looma piiride üle paneb mõtlema R. Aleksandrova brošüür «Etoloogia ja moraal» (mõlemad *Znanije*), mis vahetult suundub inimese sünnipärase agressiivsuse kontseptsiooni vastu.

Mõnikond raamatut võivad pakkuda ka filosoofia-ajaloolist huvi. Nagu näiteks artiklikogumik «Antiiksus ja antiiksed traditsioonid Nõukogude Ida rahvaste kultuuris ja kunstis» (vast. toim. I. Pitšikjan; *Nauka*) või A. Tšertkovi «Õigeusu filosoofiliste aluste kriitika» (*Znanije*) või

V. Nitsiku «XVII sajandi lõpu — XVIII sajandi alguse isamaise filosoofia ajaloo» (*Naukova Dumka*, Kiiev). Üht-teist on leida Euroopagi filosoofia alalt. Kõigepealt on siin V. Ganžini raamat «Kõlblus ja teadus. Probleemi uurimise ajalooost euroopa filosoofias» (Moskva ülikool), siis Bolingbroke'i, vikont Henry Saint Johni (1678 — 1751) «Kirjad ajaloo uurimise ja kasu üle» («Letters on the Study and Use of History»), mis vene keeles avaldati seeria «Ajaloomõtte mälestisi» (*Nauka*) kuudena raamatuna (seeria kohta lähemalt vt. märtsi-«Loomingust» 1978). Teose üldtoimetajaks ning saatva artikli autoriks on Mihhail Berg. *Nauka*'le ei anna nähtavasti rahu *Mõsl'i* «Filosoofilise pärandi» -biblioteegi loorberid ning ta on algatanud oma seeria «Filosoofilise mõtte mälestisi», mille esimeseks raamatuks said G. W. F. Hegeli «Politiilised teosed», Engelsi «Anti-Dühringi» 100. sünnipäeva tähistab A. Volodini teos «F. Engelsi «Anti-Dühring» ja XIX sajandi Venemaa ühiskondlik mõte» (*Mõsl*). «Sotsioloogiline mõte Venemaal» (toim. B. Tšagin; *Nauka* Leningradi osakond) on ülevaateraamat XIX sajandi viimase kolmandiku — XX sajandi alguse mittermarksistlikust sotsioloogiast, sellega liitub V. Zorkini uurimus «Positivistlik õigusteooria Venemaal». Mainitav on ka I. Grigorjeva «Antonio Gramaci ajaloolised vaated» (mõlemad Moskva ülikool). Viimaks raamaturida tänapäeva mittermarksistliku filosoofia-sotsioloogia kohta, mille eesotsas olgu õpetlik «Kaas-aegse kodanliku filosoofia ja sotsioloogia kriitika metodoloogia ja metoodika» (toim. M. Kornejev ja A. Novikov; Leningradi ülikool). Edasi tulevad: A. Kolesnikovi «Bertrand Russell'i vabamõtlemine» (*Mõsl*, seeria «Vabamõtlemise ja ateismi ajalooost»), O. Soboli «Ameerika «kultuurantropoloogia» filosoofiliste kontseptsioonide kriitika» (*Naukova Dumka*, Kiiev), Moskva (*Mir*) — Praha (*Svoboda*) ühisraamat «Frankfurdil koolkonna sotsiaalfilosoofia» uustrükis, B. Bakurini, L. Ionini ja M. Komarovi «USA teoreetiline sotsioloogia tänapäeval» (*Znanije*), A. Lawrowski «Ameerika sotsioloogiline propaganda» (*Progress*, seeria «Kodanliku ideoloogia ja revisionismi kriitikat»), mis tõlgitud poola keelest, A. Korjagini ja B. Frolovi «J. Galbraithi sotsiaalne utopia. «Uue industriaalühiskonna» kontseptsiooni kriitika» (*Mõsl*) ja S. Bobotovi «Kodanlik õigussotsioloogia» (*Juriditšeskaja Literatura*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. VI 1978. Trükkimisele antud 6. VII 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,49. MB-07001. Tellimise nr. 1930.

EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mt. 67-a.

«Looming» nr. 7, juuli 1978. Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей ЭССР
«Лoomинг» («Творчество») № 7, июль 1978.

Адрес редакции: 200 001. Tallinn, ул. Харьоу, 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1059 E. NIIT
Luuletused
- 1066 A. VALTON
Õndsusesse kulgev päev
- 1106 A. KAAL
Luuletused
- 1109 V. ADAMS
Härra Mülleri asutus
- 1139 A. REOLI
Luuletused
- 1143 B. VIIDING
Toitja
- 1152 E. LEINO
Luuletused
- 1158 L. HAINSalu
Lagipeapäike pealael
- 1178 O. KRUS
Arve ja arvamus arvustusest 1977
- 1182 A. PÖLDMÄE
Suur valge väljas
- 1197 E. PÄLL
Kirjandusteoreetilise mõtte arenemisest eesti nõukogude kirjanduses 1920—1930
- 1207 H. VIHMA
A. H. Tammsaare suhteist «Noor-Eesti» ja keeleuendusega
- 1215 K. SAABER
Uurdemett
- 1217 N. BASSEL
Sõjaromaan Ajaraamatuna
- 1223 M. JÖGI
Mida teha meie kõigiga
- 1224 J. ŠUMAKOV
Vene-eesti kirjanduskontaktide süvenenud käsitus
- 1227 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

T. PÄÄSUKE. Vaike (Õli)

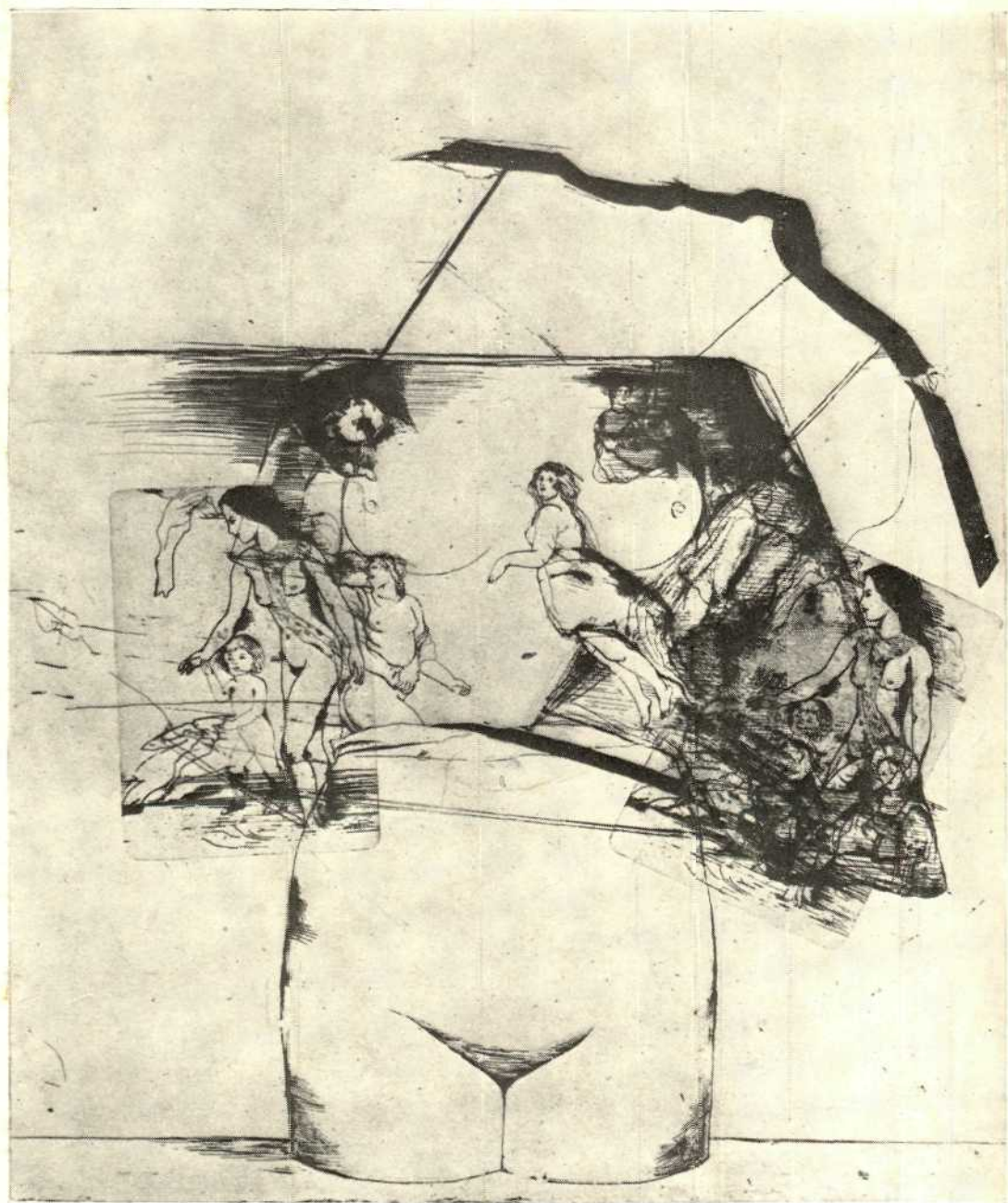
Tagakaane siseküljel:

M. MUTSU. Monument (Ofort)

Kleebistel:

P. ULAS. Iiling (Pehmelakk)

P. ULAS. Emotsioon (Pehmelakk)

MARJU MUTSU

Monument (Ofort) 1978

Prouty 4 ~~PE 17~~ ^A 78,

50 KOP.
78174